

K O L E D A R

ZA LETO 1947

GREGORČIČEVA

*** Z A L O Ž B A ***

K O L E D A R
GREGORČIČEVE ZALOŽBE
Z A N A V A D N O L E T O
1 9 4 7

U R E D I L

UREDNIŠKI ODBOR GREGORČIČEVE
ZALOŽBE

TRST 1946

Trst K

Koledar Gregor
1947

050.92(450.361 Trst)

019471984

MRON IN SIUD.
KNJIZNICA TRST

COBISS

7.11.47/1984

Prosinec			Januar	Siječan
1	S	Novo leto. Dragovid	1. teden	
2	č	Makarij, opat.; Zlatan		
3	P	Genov. dev.; Slavomir		
4	S	Tit, šk.; Dobromir		
5	N	Simeon Stolp.; Grozdana	2.	
6	P	Sv. trije kralji; Darin		
7	T	Valentin, škof; Svetoslav		☿
8	S	Severin, op.; Bogoljub		
9	č	Julijan, muč.; Nikosava		
10	P	Pavel, pušč.; Dobroslav		
11	S	Božidar		
12	N	Ernest, šk.; Bodigoj	3.	
13	P	Veronika, dev.; Bogomir sp.		
14	T	Feliks, muč.; Neda		☾
15	S	Maver, op.; Radoslav		
16	č	Marcel, papež; Tomislav		
17	P	Anton, pušč.; Zvonimir		
18	S	Sv. Petra stol v Rimu; Vera		
19	N	Kanut, kralj; Hranimir	4.	
20	P	Fabijan in Boštjan, m.; Živojin		
21	T	Neža, dev.; Janja		
22	S	Vincencij, muč.; Sviloj		☿
23	č	Emerencijana, dev.; Voljica		
24	P	Timotej, škof; Milislava		
25	S	Pavla, spreobr.; Kosava		
26	N	Pavla, vd.; Vsevlast	5.	
27	P	Janez Zlatoust; Dušana		
28	T	Julijan, škof; Dragomil		
29	S	Francišek Saleški; Gorislava		
30	č	Martina, dev.; Desislav		☾
31	P	Marcela, vd.; Divna		

Spominski dnevi:

3. 1942 Padli v Begunjah prvi talci
 21. 1924 Umrl Vladimir Iljič-Uljanov-Lenin
 23. 1878 Rojen Oton Zupančič

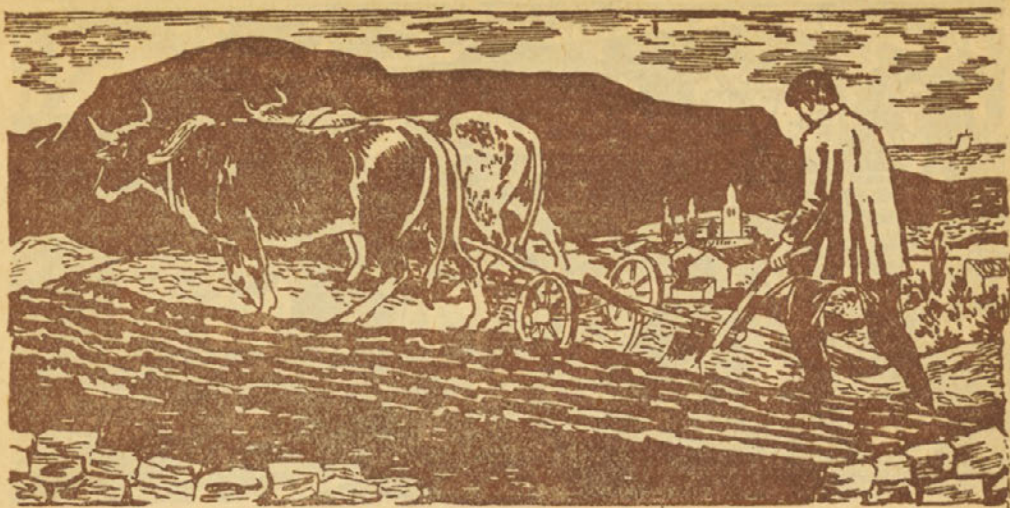
Veljača		Februar	Svečan
1	S	Ignacij, muč.; Budimil	6. teden
2	N	1. predp. Svečnica Dar. Gosp. Ljubomira	
3	P	Blaž, šk.; Jagoda	
4	T	Andrej Korz, šk.; Žalimir	
5	S	Agata, dev.; Malina	
6	č	Doroteja, dev.; Zvezdodrag	
7	P	Romuald, op.; Blagoslava	
8	S	Janez, Mat., sp.; Vojmil	
9	N	2. predp. Ciril Al., šk.; Dobrana	7.
10	P	Sholastika, dev.; Zvonimir	
11	T	Lurška M. Bož.; Vratigoj	
12	S	Evlalija, dev.; Cvetna	
13	č	Katarina, dev.; Ljuboslava	
14	P	Valentin, muč.; Strahomir	
15	S	Faustin, muč.; Vesela	
16	N	3. predp. Julijana, dev.; Dobrana	8.
17	P	Kristijan, muč.; Bratomil	
18	T	Pust. Simeon, škof; Drago	
19	S	Pepelnica. Konrad; Miloslav	
20	č	Elevterij, škof; Gojslav	
21	P	Maksimil., škof; Čudomil	
22	S	Petra stol v An.; Divka	
23	N	1. postna. Peter Dam., škof; Bludomir	9.
24	P	Matija, ap.; Nikna	
25	T	Valburga, dev.; Inoslav	
26	S	Kvatre, Porfirij, šk.; Sodka	
27	č	Leander, škof; Baldomir, sp.	
28	P	Kvatre, Roman, op.; Rajmund, sp.	

Spominski dnevi:

8. 1849 Umrl Francè Prešeren

19.20. 1944 Prvo zasedanje SNOS-a v Črnomlju

23. 1918 Ustanovitev Rdeče Armade

Sušec		Marec	Ožujak
1	S	Kvatre. Albin, šk.; Mojmir	10. teden
2	N	2. postna. Simplicij, pap.; Belin	
3	P	Andrej, muč.; Milana	
4	T	Kazimir, spoz.; Mislav	
5	S	Janez od Kr., op.; Sladoje	
6	č	Perpetua in Felic., m.; Danica	
7	P	Tomaž Akv.; Zvezda ☽	
8	S	Janez od B., sp.; Jelen	
9	N	3. postna. Franč. R., vd.; Bodin	11.
10	P	Makarij, šk.; 40 muč.; Danimir	
11	T	Sofronij, škof; Stana	
12	S	Gregor V., pap.; Radoja	
13	č	Rozina, vd.; Božena	
14	P	Matilda, kr.; Svetovid ☾	
15	S	Klemen, dvor. sp.; Desimir	12.
16	N	4. postna. Hilarij, m.; Velislav	
17	P	Jedert, dev.; Ljubislava	
18	T	Ciril Fer., šk.; Budimir	
19	S	Jožef, ženin M. d.; Slavoljub	
20	č	Aleksandra, muč.; Zlata	
21	P	Benedikt, op.; Vlada	
22	S	Benvenut, škof; Tuga ☿	
23	N	5. post. Viktorijan, m.; Slavo	13.
24	P	Gabriel, nadom.; Dražislav	
25	T	Oznan. M. B.; Jaroslav	
26	S	Emanuel, muč.; Predrag	
27	č	Rupert, škof; Srdan	
28	P	Janez Kap., sp.; Stanimir	
29	S	Ciril, muč.; Uma ☿	
30	N	6. post. Angela F. vd.; Branivoj	14. teden
31	P	Modest, škof; Pribislav	

Spominski dnevi:

18. 1871 Začetek pariške komune

20. 1942 V Sloveniji ustanovljene grupe part. odredov

27. 1941 Narodni odbor strmoglavil Cvetkovičevo vlado

Mali traven		April	Travenj
1	T	Hugon, škof; Mutimir	
2	S	Frančišek Pavl., sp.; Gojmir	
3	č	Vel. četrtak. Rihard, šk.; Žarko	
4	P	Vel. petek. Izidor, šk.; Dušica	
5	S	Vel. sobota. Vincencij, Fer., sp.; Dabiživ	
6	N	Velika noč. Vstajenje Gosp.	15.
7	P	Herman, sp.; Radivoj	
8	T	Albert, šk.; Viljenica	
9	S	Marija Kleofa; Ljuban	
10	č	Ecehijel, prer.; Srčanica	
11	P	Leon, c. uč.; Rada	
12	S	Julij, pap.; Sava	
13	N	1. pov. (bela.) Ida, d.; Zdegoj	16.
14	P	Justin, muč.; Jelača	
15	T	Helena, kr.; Gestirad	
16	S	Benedikt, sp.; Božislava	
17	č	Rudolf, muč.; Vitigoj	
18	P	Apolonij, muč.; Gradislava	
19	S	Leon, papež; Tihorad	
20	N	2. povel. Neža, dev.; Dragislav	17.
21	P	Simeon, šk.; Dragomira	
22	T	Leon, šk.; Ljutomer	
23	S	Adalbert, škof; Bobrica	
24	č	Jurij, muč.; Juroslav	
25	P	Mark, evang.; Tugomir	
26	S	Marcelin in Klet, muč.; Sekana	
27	N	3. pov. Peregrin, sp.; Raduna	18.
28	P	Pavel od Kr., sp.; Slavica	
29	T	Robert, opat; Tankoslava	
30	S	Katarina Sim. dev.; Samorad	

Spominski dnevi:

- 6. 1941 Razbojniški napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo
- 22. 1870 Rojen Vladimir Ilič-Uljanov-Lenin
- 27. 1941 Ustanovitev OF slov. naroda

Veliki traven		Maj	Tribanj
1	č	Delavski praznik. Žiga	
2	P	Atanazij, c. uč.; Živana	
3	S	Najdba sv. križa; Solnčarica	
4	N	4. povel. Florijan, m.; Valhun	19. teden
5	P	Irenej, šk.; Desirad	
6	T	Janez Ev.; Zdemir	
7	S	Stanislav, muč.; Prisnoslav	
8	č	Prik. Mihaela nad.; Budislav	
9	P	Oregor Nac.; škof; Prvinica	
10	S	Antonin, škof; Dvorna	
11	N	5. povel. Mamert, šk.; Ljerka	20.
12	P	Lankracij, muč.; Stojmir	
13	T	Servacij, škof; Jasna	
14	S	Bonifacij, muč.; Svetolik	
15	č	Kr. Vneboh. Zofija; Jaromira	
16	P	Janez Nep., sp.; Mladena	
17	S	Paskal, sp.; Dnšoje	
18	N	6. povel. Feliks, sp.; Mladica	21.
19	P	Celestin, pap.; Vitoslava	
20	T	Bernardin, sp.; Milodar	
21	S	Feliks, sp.; Jelina	
22	č	Helena, dev.; Boža	
23	P	Deziderij, šk.; Milorad	
24	S	Marija D. pomoč.; Cveta	
25	N	Titov r. dan. Binkošti; Zdestan	22.
26	P	Filip Neri, sp. Dragica	
27	T	Beda, c. uč.; Volkašin	
28	S	Kvatre. Avg., ap. a.; Jaromir	
29	č	Maksim, muč.; Dana	
30	P	Kvatre. Ferdinand; Milica	
31	S	Kvatre. Angela; Bojslav	

Spominski dnevi.

1. maj praznik delovnega ljudstva in vsega napred. človeštva
- 1945 Osvobojenje Trsta
25. 1892 Rojen maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito

Rožnik		Junij	Lipanj
1 N	1. pob. Sv. Trojica; Radovan	23. teden	
2 P	Erazem, šk.; Velimir		
3 T	Pavla; Radoslava		
4 S	Fračšek Kar. sp.; Dika		
5 č	Sv Rešnje telo. Dobromil		
6 P	Norbert, šk.; Milutin		
7 S	Robert, op.; Bogomil		
8 N	2. pob. Medard, šk.; Svetin	24.	
9 P	Primož in Fel., m.; Dostana		
10 T	Marjeta, kr.; Rusmir		
11 S	Barnaba, ap.; Hrvoje		
12 č	Flora, dev.; Zorica		
13 P	Anton Pad., sp.; Zlatana		
14 S	Bazilij, c. uč.; Zdislav		
15 N	3. pob. Vid; Dragomir	25.	
16 P	Fračšek Reg., sp.; Tratimir		
17 T	Adolf, škof; Bodin		
18 S	Feliks in Fort., m.; Bogdan		
19 č	Gervazij; Mileva		
20 P	Florentina, dev.; Nenadej		
21 S	Alojzij, sp.; Miloš		
22 N	4. pob. Ahacij, m.; Gostimir	26.	
23 P	Eberhard, šk.; Višeslav		
24 T	Janez Krstnik; Janislav		
25 S	Viljem, op.; Grlica		
26 č	Rudolf, škof; Hrana		
27 P	Hema, vd.; Ladislav, kr.		
28 S	Irenej, sp.; Zorana		
29 N	5. pob. Peter in Pavel, ap.;	27.	
30 P	Pernislav		
	Lucina, dev.; Predislav		

Spominski dnevi:

2. 1942 Ustreljen v Ljubljani kot talec dr. Aleš Stanovnik

22. 1941 Nemčija napada Sovjetsko zvezo

29. 1919 Versajski mir

Mati srpan		Julij	Srpanj
1	T	Presv. Rešnja kri; Boguslav	
2	S	Obisk Mar. dev.; Dragomana	
3	č	Leon, pap.; Nada	
4	P	Urh, šk.; Belizar	
5	S	Ciril in Metod, sl. apost.	
6	N	6. pob. Bogomila	28. teden
7	P	Vilibald, šk.; Negoda	
8	T	Elizabeta, kr.; Milojka	
9	S	Veronika, dev.; Hvalimir	
10	č	Amalija, dev.; Ljubica	
11	P	Olga, dev.; Medo	29.
12	S	Mohor in Fort. m.; Draguška	
13	N	7. pob. Marjeta, dev.; Dragan	
14	P	Bonaventura, c. uč.; Svobodin	
15	T	Henrik, kr.; Vladimir, kr.	
16	S	Karmelska Mati božja; Bogdan	30.
17	č	Aleš, spoz.; Držislav	
18	P	Friderik, škof; Miroslav	
19	S	Vincencij, sp.; Radoš	
20	N	8. pob. Elija, prer.; Česlav	
21	P	Daniel, prer.; Zora	31.
22	T	Marija Magd., sp.; Pribina	
23	S	Apolinarij, šk.; Brana	
24	č	Kristina, dev.; Ratimir	
25	P	Jakob st., ap.; Boljedrag	
26	S	Ana, mati M. D.; Valent m.	
27	N	9. pob. Natalija, muč.; Dušana	
28	P	Viktor, muč.; Svetomir	
29	T	Marta, dev.; Dobrila	
30	S	Abdod, muč.; Vitodrag	
31	č	Ignacij L. sp.; Jelenica	

Spominski dnevi:

25. 1943 Padec Mussolinija in fašizma v Italiji

25. 1586 Umrli Primož Trubar, začetnik protestantizma na Slovenskem in ustanovitelj slov. književnosti

26. 1914 Začetek prve svetovne vojne

Vešiki srpan		Avqust	Kolovoz
1	P	Vezi sv. Petra; Čedomir	
2	S	Porciunkula; Bojan ☼	
3	N	10. pob. Lidija, vd.; Mirača	32. teden
4	P	Dominik, sp.; Ljubičica	
5	T	Marija Sn.; Predobra	
6	S	Sikst, pap.; Vlastica	
7	č	Donat, muč.; Vidojka	
8	P	Cirijak, muč.; Godeslav	
9	S	Roman, muč. Našmir ☾	
10	N	11. pob. Lavrencij, m.; Jurica	
11	P	Suzana, muč.; Bolemir	33.
12	T	Klara, dev.; Dobrogost	
13	S	Hipolit in Kasijan, m.; Davola	
14	č	Evzebij, sp.; Dobrina	
15	P	Vnebovzetje Mar. d.; Budinja	
16	S	Rok, spoz.; Nemira ☼	
17	N	12. pob. Líberat, m.; Radigoj	
18	P	Helena, kr.; Bronislava	
19	T	Ludovik, šk.; Ljudevit	34.
20	S	Bernard, op.; Zarka	
21	č	Ivana Sant., vd.; Mirjana	
22	P	Timotej, muč.; Ostrivoj	
23	S	Filip Ben.; Bogovoljka ☾	
24	N	13. pob. Jernej, ap.; Bortvoj	
25	P	Ludovik, kr.; Dragorad	
26	T	Bernard, sp.; Perunika	
27	S	Jožef Kal., sp.; Zlatko	35.
28	č	Avguštin, c. uč.; Milivoj	
29	P	Obglav. sv. Jan. Krst.; Želided	
30	S	Feliks, muč.; Bronislava	
31	N	14. pob. Rajm. sp.; Milodrag ☼	

Spominski dnevi:

12. 1944 Sestanek Churchillja in Tita v Neaplju

14. 1941 Podpisana Atlantska deklaracija

16. 1941 Zažgana prva slov. vas Rašica pri Črnučah

Klimavec		September	Rujan
1	P	Egidij, op.; Mladen	36. teden
2	T	Štefan, kr.; Milieva	
3	S	Doroteja, muč.; Lepa	
4	č	Rozalija, dev.; Nedamisel	
5	P	Lavrencij, škof.; Nedeljka	
6	S	Caharija, prer.; Radonica	
7	N	15. pobink. Albin, šk.; Merna	37.
8	P	Rojstvo Mar. dev.; Gostinja ☾	
9	T	Peter Kl., sp.; Vsemir	
10	S	Nikolaj, sp.; Rakita	
11	č	Hiacint, muč.; Milan	
12	P	Ime Mar.; Večedrag	
13	S	František, sp.; Zremil	
14	N	16. pobink. Poviš. sv. križa.; Znanoslav ☾	38.
15	P	Nikomed, muč.; Svegoj	
16	T	Ljudmila, vd.; Sodimir	
17	S	Kvatre. Lambert, šk.; Prvan	
18	č	Jožef Kup., sp.; Sokolica	
19	P	Kvatre, Januarj, šk.; Vitodrag	
20	S	Kvatre, Evstakij, muč.; Morana	
21	N	17. pob. Matevž, ap.; Blagoslav	39.
22	P	Tomež, šk.; Celimir ☾	
23	T	Tekla, muč.; Slavna	
24	S	Marija, rešit. ujetn.; Radivoj	
25	č	Kamil, muč.; Uroš	
26	P	Justina, muč.; Stojzlava	
27	S	Kozma in Dam., muč.; Radomira	
28	N	18. pobink. Vclav, kr.; Vidica	40.
29	P	Mihael, nadang.; Stojan	
30	T	Hieronim, c. uč.; Jekica ☾	

Spominski dnevi:

6. 1944 Prihod Rdeče armade na mejo Jugoslavije

8. 1943 Kapitulacija Italije, — Začetek drugega osvobojenega ozemlja Slovenije

16. 1943 Sklep Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slov. Primorja k združeni Sloveniji

Vinotok		Oktober	Listopad
1	S	Remigij, škof; Semislava	
2	č	Angeli varuhi; Miran	
3	P	Kandid, m.; Vitomir	
4	S	Frančišek Ser. op.; Tebidrag	
5	N	19. pob. Placid, m.; Dumnuka	41. teden
6	P	Brun., sp.; Fides, m.; Brunoslav	
7	T	Justina, dev.; Dragonika	
8	S	Brigita, vd.; Dragosta	
9	č	Dionizij, šk.; Svetina	
10	P	Fr. Bor., sp.; Stremil	
11	S	Firmin, šk.; Negoslava	
12	N	20. pob. Maks., m.; Drugislav	42.
13	P	Edvard, kr.; Rosica	
14	T	Kalist, papež; Sestrena	
15	S	Terezija, dev.; Radislav	
16	č	Gal, op.; Velen	
17	P	Hedviga, kr.; Mira	
18	S	Luka, evang.; Travica	
19	N	21. pob. Etbin, op.; Stojgoj	43.
20	P	Janez Kan., sp.; Raša	
21	T	Uršula, dev.; Stojslav	
22	S	Kordula, dev.; Zorislava	
23	č	Severin, škof; Živka	
24	P	Rafael, nadang.; Blagota	
25	S	Krizant, muč.; Zlatija	
26	N	22. pob. Evarist, pap.; Vranica	44.
27	P	Antonija, dev.; Srebra	
28	T	Simon in Juda, ap.; Mila	
29	S	Ida, dev.; Gradimir	
30	č	Alfonz Rod., sp.; Vladika	
31	P	Volbenk, šk.; Gorazd	

Spominski dnevi:

1. 1943 Prvo zasedanje zbora odposl. slov. naroda v Kočevju
3. 1943 Ustanovljen v Sloveniji VII. korpus NOV in POJ
29. 1918 Praznik osvobodjenja Slovencev izpod Avstrije

Listopad		November	Studenj
1	S	Vsi sveti; Ljubomil	
2	N	23. pob. Vseh v. d. dan; Zdanila	45. teden
3	P	Viktorin, šk.; Bogomil	
4	T	Karl Bor., škof; Dravomir	
5	S	Caharija; Savina	
6	č	Lenart, op.; Ratislav	
7	P	Engelbert, šk.; Zdenko	
8	S	Bogomir, škof; Neživ	
9	N	24. pob. Božidar, m.; Sebislav	46.
10	P	Andrej Av., sp.; Golobica	
11	T	Martin, škof; Višnjica	
12	S	Martin, papež; Davorin	
13	č	Stanislav, škof; Nevenka	
14	P	Jozafat, škof; Borislava	
15	S	Leopold, vojv.; Volčica	
16	N	25. pob. Edmund, šk.; Večerin	47.
17	P	Gregorij, šk.; Ljubava	
18	T	Odon, opat; Oliva	
19	S	Elizabeta, kr.; Imica	
20	č	Feliks, spozn.; Vladiboj	
21	P	Darov. Mar. d.; Grmislav	
22	S	Cecilija, dev.; Jezdimir	
23	N	26. pob. Felicita, m.; Ravijola	48.
24	P	Janez, sp.; Jeca	
25	T	Katarina, dev.; Kolomir	
26	S	Konrad, škof; Zdedrag	
27	č	Virgilij, škof; Vedrana	
28	P	Gregor, pap.; Lelija	
29	S	Saturnin, muč.; Skoromir	
30	N	1. adv. Andrej, ap.; Hrabroslav	

Spominski dnevi:

7. 1917 Velika socialistična revolucija (25. okt. po ruskem koledarju)

7. 1944 Padel generalni por. Franc Rozman-Stane, komandant NOV in PO Slovenije

29. 1943 Zgodovinsko zasedanje AVNOJ-a v Jajcu

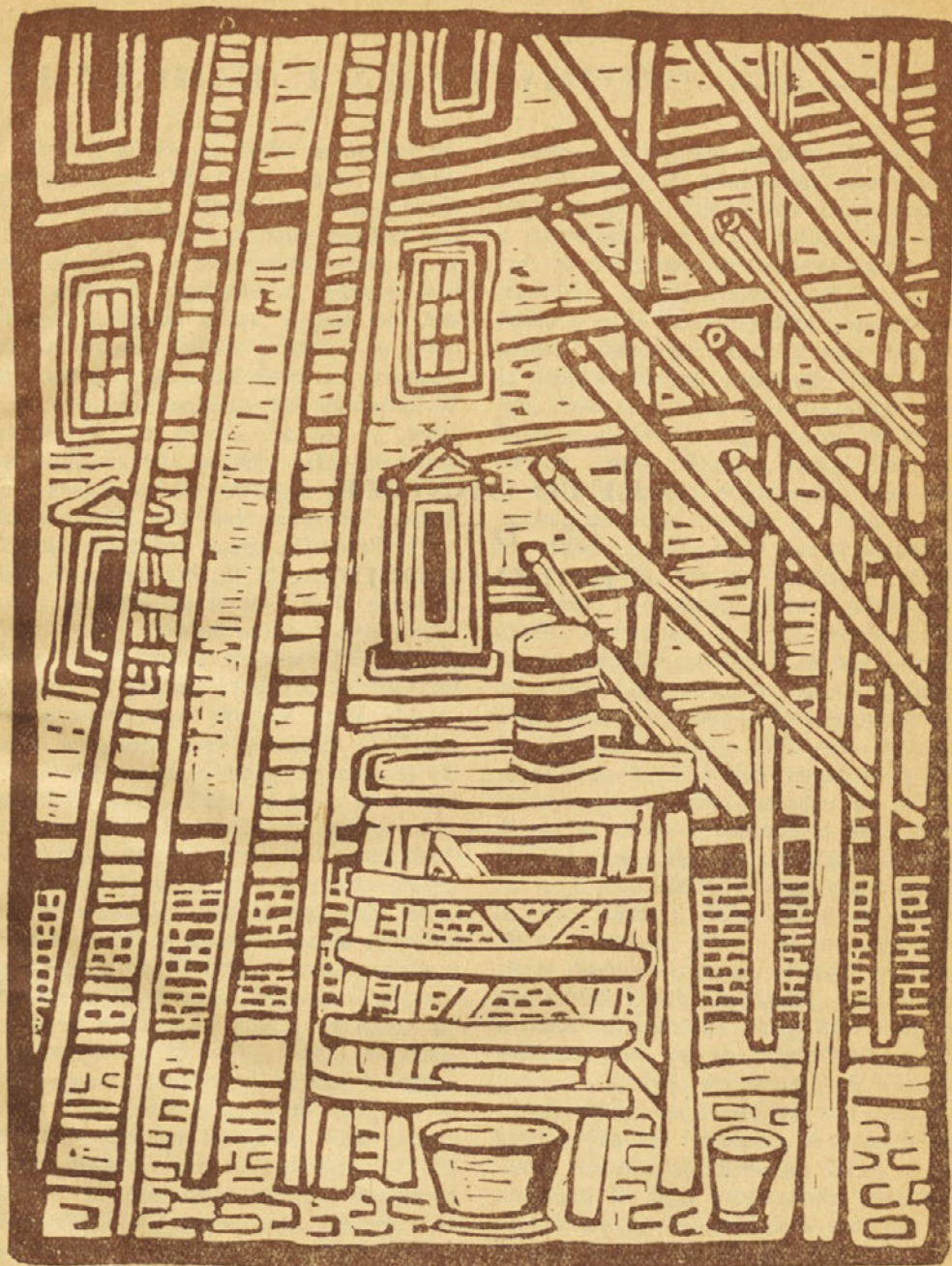
Sruden		December	Prosinač
1	P	Eligij, šk.; Božena	49. teden
2	T	Pavlina, dev.; Tihomir	
3	S	Francišek Ks., sp.; Sveljub	
4	č	Barbara, dev.; Veljka	
5	P	Saba, op.; Stojana	
6	S	Miklavž, šk.; Vladovita	
7	N	2. adv. Ambrozij, šk.; Veselin	50.
8	P	Brezmadežno sp. M.; Rodana	
9	T	Valerija, muč.; Savica	
10	S	Lavret. Mati božja; Dražič	
11	č	Hugolin, pušč.; Gojica	
12	P	Maksencij, muč.; Široslav	
13	S	Lucija, dev.; Vitača	
14	N	3. adv. Spiridijon, šk.; Vojmir	51.
15	P	Kristina, dev.; Cvetana	
16	T	Evzebij, šk.; Jaronega	
17	S	Kvatre. Lazar, šk.; Strojslav	
18	č	Gracijan, šk.; Ljubonega	
19	P	Kvatre. Urban, pap.; Uglješa	
20	S	Kvatre. Liberat, m.; Boživoj	
21	N	4. adv. Tomaž, ap.; Tomislav	52.
22	P	Demetrij, muč.; Zvezdana	
23	T	Viktorija, dev.; Ozrislav	
24	S	Adam in Eva; Dunja	
25	č	Božič. Rojstvo Gosp.; Žitigoj	
26	P	Štefan, muč.; Zlatka	
27	S	Janez Evang.; Pelislav	
28	N	Nedolžni otročiči; Zorica	53.
29	P	Tomaž, šk.; Vrhoslav	
30	T	David, kr.; Branimir	
31	S	Silvester, pap.; Blažena	

Spominski dnevi:

1. 1918 Ustanovitev Jugoslavije

21. 1879 Rojen Josip Visarionovič-Stalin

25. 1943 Ustanovljen XI. korpus NOV in POJ

OBNOVA

LESOREZ L. ŠPACALA, ZNANEGA TRŽAŠKEGA SLIKARJA

**LETO OBNOVE
IN D V I G
PROIZVODNJE**

PRVI BORCI ZA SVOBODO

VEKOSLAV ŠPANGER

Odpor, ki so ga začeli omladinci organizacije TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka) v Trstu, Slovenskem Primorju in Istri v jeseni 1927. pripada zgodovinskemu poglavju protifašistične borbe, ki se je razvijala vzporedno z gibanji tudi drugih evropskih držav. Čeprav so fašistične oblasti skušale prikazati to gibanje kot delo neznatne skupinice izrodkov, kot neobgljene poizkuse 18 ali največ 87 elementov, so morale vendar že tedaj priznati, da ima to delo nekakšno zvezo z razvojem celotne evropske politike. Tako priznanje nam daje poluraadni časopis tedanje fašistične Italije „Giornale d'Italia“, ki ga navaja „Il Piccolo di Trieste“ od 5. 9. 1930! na strani 4. v 6. stolpiču. Piše takole: Soodgovornost emigrantov. Rim, 4. „Giornale d'Italia“ piše, ko se ukvarja s prvimi rezultati, ki izhajajo iz zgodovinskega procesa proti slovan-skim teroristom pred posebnim sodiščem:

„Zvesti svojim sklepom, ki smo si jih postavili spričo težine dejstev, ki so jih razkrila prva zaslišanja na tem procesu, se omejujemo na ugotovitev antifašističnega značaja kriminalne slovanske obmejne organizacije; tudi v izpovedih obtožencev Bevka in Frančeskina je razvidna zveza med antifašistično koncentracijo v Parizu s slovanskimi tolpmi. Emigranti so se posluževali zgoraj navedene organizacije, da so lahko izvedli in zaščitili begunce, ki so morali skrivaj čez mejo. Iz Bidovčevih izjav sledi tudi, da je obtoženi Španger vzdrževal stike z neko tajno antifašistično organizacijo, pri čemer se je posluževal nekega posebnega formularja za dopisovanje. Skupni smisel, cement, ki združuje v en blok to široko razpredeno organizacijo, je antifašistična podlaga.“

S tem je sovražnik s stisnjenimi zobmi priznal, da se nasprotni tabor krepil z

resnimi in odločnimi dejanji. Stvarni popis delovanja in postopnega razvoja te organizacije bi bilo danes težko podati v popolnosti, ker je bil tekom časa skoraj ves dokumentarni material uničen ali izgubljen. Mnogo članov organizacije je padlo v boju za osvoboditev, nekateri so podlegli boleznim, drugi se spet nahajajo daleč od svojega rojstnega kraja v tujini. Zato ni mogoče trenutno zajeti celokupnega delovanja organizacije ter točno navesti števila članov. Mnogi člani, ki so sicer pripadali organizaciji, niso bili znani Izvršnemu odboru v Trstu in sicer zaradi načela, ki si ga je organizacija postavila, da se posamezni člani med seboj ne poznajo, razen v nujnih primerih. Izvršni odbor je bil povezan samo z načelniki „srenj“, ti so bili povezani z načelniki celic, ti pa z načelniki trojk. Teh pravil smo se tudi strogo držali. To nam otežuje delo za zbiranje objektivnih zgodovinskih podatkov o delovanju organizacije, marsikaj pa je tudi ostalo zavito v neprodarno temo. Otežuje pa nam točne ugotovitve tudi dejstvo, da se je organizacija v istem kraju cepila na dva sektorja. Prvi sektor so tvorili aktivni borbeni člani, ki so izvrševali akcije. Imenovali so se „Borce“ po svojem prvem ilegalnem glasilu. Teh članov je štela organizacija nekaj nad tisoč, v zadnjem času pa so pripravljali še 35 trojk, to je 105 novih aktivnih članov. Drugi sektor so tvorili pasivni člani, s katerimi so bili povezani le udje trojk. Temu sektorju so pripadali člani, ki so prejemale in širili propagandni material, obenem so pa bili nekakšno rezervno telo organizacije. Število teh članov je utegnulo biti tri do petkrat višje od članov prvega sektorja. Ker je bil vsak aktivni (ali kot so se tudi imenovali „zdrcl“) član pooblaščen, da pritegne pasivne čla-

ne v svoj delokrog, ne da bi bil obvezan sporočiti to svojemu nadrejenemu, je danes nemogoče ugotoviti točno število pripadnikov tega sektorja.

Skoraj dnevno naraščanje organizacije TIGR pa ni bilo očitno samo članom, marveč tudi našemu sovražniku, ki je z velikim vznemirjenjem opazal, da je moral že sem ter tja stopiti v obrambo. Da se je organizacija od leta 1927 do 1930 tako naglo razvijala, lahko razumemo, če upoštevamo delovanje italijanskih in poznejših fašističnih oblasti proti našemu ljudstvu.

Že med okupacijo po prvi svetovni vojni in pozneje, ko še ni bilo fašističnega režima, so italijanski imperialisti spoznavno z italijanskimi liberalci začeli z vso brutalnostjo zatirati in raznarodovati podjarmljeno jugoslovansko prebivalstvo. Takoj po okupaciji so ukinili 8 slovenskih in hrvaških srednjih šol, čez nekaj let pa tudi realko v Idriji. Zaprli ali poitaljančili so vse osnovne šole, ki jih je bilo v letu 1918. 531, z 827 učitelji in 80.000 učenci. Učitelje in narodno inteligenco so odslovili, vpokojili, izgnali ali premestili v notranjost Italije. Na njihova mesta so postavili fašistične učitelje in uradnike. Slovenskim in hrvaškim učencem so prepovedali govoriti v šoli ali pred njo v materinem jeziku ter jih z najrazličnejšimi grožnjami in kaznimi naganjali v fašistične mladinske organizacije. Z vso brezobzirnostjo so razpuščali slovenska in hrvaška prosvetna in športna društva, ki jih je bilo nad 600. Uničili so vse knjižnice, čitalnice in kulturne domove. Prepovedali so časopise ter zatirali sleherno tiskano besedo v narodovem jeziku. Slovenski in hrvaški jezik so fašisti izgnali iz vseh uradov ter ga z raznimi grožnjami skušali zatreti tudi v privatnem življenju.

Poitaljančevati so začeli celo slovenska in hrvaška rodbinska imena.

Italijanski fašisti so iztrgali našemu ljudstvu iz rok vse gospodarske organizacije in zadruge, ki so štejele okrog 92.000 članov. S pomočjo bank in z oderuskimi davki so našim kmetom ropali

zemljo ter jih gospodarsko uničevali. Zaradi vsesplošnega narodnega, političnega in gospodarskega zatiranja se je moralo izseliti okrog 70.000 ljudi iz slovenskega Primorja in Istre v Jugoslavijo, Ameriko in druge države.

Požigi, deportacije, ječe, ricinovo olje in umori so bili darovi, s katerimi nas je obdarovala italijanska „dvatisočletna kultura“.

„Il Popolo di Trieste“, ki se je sploh izkazal „junaka“ pri zatiranju slehernega migljala slovenskega in hrvaškega ljudstva, je v letih 1926. in 1927. še poostрил svojo gonjo ter zahteval, da se postavijo našemu ljudstvu okovi na usta in na noge z neoporečno pravico volka proti jagnjetu.

Toda to jagnje ni hotelo poginiti in se je čez noč spremenilo v medveda, ko sta krivica in trpljenje presegla sleherni meji zmogljivosti.

V takem ozračju grenkobe in ogorčenja vsega primorskega in istrskega ljudstva smo se sestali proti koncu avgusta 1927. vsi predsedniki in tajniki razpuščenih društev na pobudo in povabilo razpuščenega odbora Zveze mladinskih društev. Na tem sestanku smo pretresali novonastali položaj ter po kratkem prereševanju možnosti, ki so nam še ostale, da ostane naša mladina povezana in kako se naj postavimo v bran poblastnemu navalu fašističnih hord in njihovi raznarodovalni politiki, se je sestanek zaključil s sklepom, da bomo ustanovili ilegalen časopis ter da je dolžnost slehernega mladince, da ga čita in širi. Nadaljni sklep je bil, da se redno prirejajo prijateljski izleti, ki naj služijo v okviru proste zabave koristnim prosvetnim in političnim stikom. Ti sklepi niso popolnoma zadovoljili mlajših omladincev, ki so videli v svojem mladinskem navdušenju in zagonu potrebo po odločni borbi, dokler je čas. Ko smo se vračali v mesto, sem v tem smislu govoril s Šavlijem in Marušičem. Šavli je načelno pristal, Marušič pa si je odgovor pridržal.

Teden dni pozneje sva s Šavlijem napravila načrt za organizacijo. Toda Šavli

se je moral kmalu podati v inozemstvo, ker ga je fašistična policija nameravala konfinirati. Kmalu nato je stopil na njegovo mesto Drago Žerjal. Razdelila sta si naloge in delokrog, kjer bova začela z organiziranjem tovarišev. Dogovorila sta se, kakšen mora biti značaj posameznega aktivnega člana, da je lahko pripuščen k organizaciji, in kakšen se ne more sprejeti. Načelo je bilo: borba proti fašizmu z vsemi sredstvi do končne priključitve Trsta, slovenskega Primorja in Istre k Jugoslaviji. Izdelavo točnejšega programa sta odložila na tisti čas ko se bo organizacija že razmahnila in ko si bo izbrala svoj izvršni odbor.

Med tem sem prejel Šavlijevo pismo, v katerem mi je sporočil imena tovarišev, ki jih je že povezal. Med drugimi je imenoval tudi Rejca, Jelinčiča, Majnika in Vadnjala. Tako smo se povezali z goriško skupino ter postojnsko srenjo.

Ko je Vladimir Štoka izvedel za novo gibanje, ni čakal ne propagandističnega materiala, ne podrobnejših navodil. V noči od 28. na 29. december 1927 je Vlad s pomočjo Starca Jožefa pripravil in izvršil požig rekreatorija na Proseku. Ob 4. zjutraj je zvon prebudil Prosečane, ki so pohiteli na cesto, da poizvejo, kaj naj bi to pomenilo. Drugi so povpraševali skozi okna svojih stanovanj prve vračajoče se skupine. Nihče jim ni hotel glasno odgovoriti. Mimoidoče skupinice so si pošepetale kakšno besedico ter se zavile v plašče ali odeje. Čez dan so tisti, ki so bili bolj navdušeni ter so se sprostili more, ki jih je prvotno zajela, govoril drug drugemu: — Začelo se je, dovolj je bilo trpljenja, dovolj hlapčevanja!

Nekaj dni nato smo razdelili prve izvode našega tajnega glasila „Borba“. Nekaj izvodov sem izročil Štoki, druge sem skrivaj podtaknil onim, na katere sem računal. Nekaj dni pozneje mi je učitelj Sosič izročil s tajinstveno kretnjo enega izmed teh izvodov ter mi priporočil, naj ga prečitam ter nato uničim.

Drago Žerjal mi je sporočil, da želita Marušič in Miloš sodelovati. Tako se je ustanovil Izvršni odbor v Trstu.

Na prvih sejah smo pretresli položaj naše organizacije, sestavili v glavnih potezah pravilnik, ki naj bi nam služil za pomoč in podlago nadaljnjega razvoja naše organizacije. Marušič je prevzel nalogo, da bo pravilnik izpopolnil ter ga predložil v odobritev odboru. Tako se je tudi zgodilo. Pravilnik se je delil v štiri dele. 1. Namen in pomen organizacije. 2. Kako se naj razdelijo funkcije posameznim tvorcem organizacije in kakšne naj bodo vezi med člani. 3. Kateri so pogoji za sprejem člana v organizacijo. 4. Disciplinarni ukrepi in odgovornost.

Ker ne moreš postaviti voz pred voja, ne da bi bil ta v nevarnosti, da se prekucne, smo razdelili naš program v tri postopne razvojne faze in sicer prva faza: organiziranje, druga faza „naša borba naj spozna svet“, tretja faza: priprave za širokopotezen odpor.

Razmahu, ki ga je zmeraj bolj zavzemala organizacija, ni mogel izvršni odbor več popolnoma slediti. Propagandno delovanje je zaostajalo, organizacijsko in oboroževalno pa je z naglico napredovalo.

Sredi marca sta nas obiskala Albert Rejec in Majnik, ki sta pripadala goriškemu odboru. Prisostvovala sta sestanku načelnikov srenj in kurirjev, ki se je vršil v neki kraški jami v bližini Proseka. V prisotnosti triindvajsetih udeležencev je podpisani prečital poročilo tržaškega izvršnega odbora, ki se je glasilo:

„Krivice, ki nam jih zada fašistični režim, so prekoračile vsako mejo, da bi jih mogli kakorkoli opravičiti z lokalnim značajem. Nameni fašistične politike morajo biti vsakomur jasni. Ona stremi za tem, da si pripravi teren za svojo imperialistično pot po vzgledu rimskega cesarstva. Za pripravo te poti so bili potrebni načrti bolnih možganov, ki zahtevajo odstranitev vseh zaprek v notranjem telesu države in pridobitev opore v zunanji politiki pri vseh onih vladah, ki se skladajo s fantastičnimi načrti fašističnega režima. V prvi vrsti je padel ta režim po tistem ustroju in po tistih elementih, ki bi utegnili biti ovira razvoju, pri čemer se ni oziral niti na žrtve, niti na tr-

pljenje ljudstva. Fašizem se trudi, da dvigne samo oni del politične tvorbe, ki jo je prejel kot zapuščino prejšnjih ministrov Orlanda, Sonnina, Sforze in njim podobnih. In sicer stališče revizionizma, češ da Italija ni bila po prvi svetovni vojni zadostno zadovoljena v svojih zahtevah.

Fašizem je bil podprt po tistih kapitalističnih elementih, po oni kliki, ki si je prigrabila pozicije že za časa vojne in tudi po njej in ki ni hotela deliti pridobljenega bogastva s svojim ljudstvom, pač pa ga je skušala še povečati. Zato se ji je zdelo potrebno zasužnjiti svoje ljudstvo, predvsem pa popolnoma zasužnjiti primorske Slovence in Hrvate, saj smo jim najodločnejši nasprotniki v sklopu italijanske države. Ta italijanski imperialistični nagon, ki je bil v prvem letu okupacije slovenskega Primorja in Istre deloma še prikrit, je fašizem sprostil in ojačil, ker je junaško naše ljudstvo pokazalo, da se ne da ukloniti, in je kot stena stalo na poti fašističnemu stremljenju. Sedaj pa smo se pod temi težkimi krivičnimi udarci tudi mi zganili!

Italijanska zunanja politika potrjuje (ako bi bilo to komu sploh še potrebno) ta stremljenja fašističnega imperializma. Nam zadostuje, če smo spoznali to-le: Postavitev kralja v Albaniji; sorodstvena vez med italijansko in bolgarsko kraljevsko rodbino; podpiranje madžarskega revizionizma ter tesna povezanost med obema vladama. To je oklep okoli Jugoslavije!

Ta nepobitna dejstva fašistične politike nam vsiljujejo prepričanje, da se nam pripravljaja prilika, da se bomo borili za naše pravice in naše odrešenje."

Sledil je pretres programa, kot sem ga bil že navedel. Sprejeti so bili sklepi, kako naj se tesneje poveže organizacija in kako naj se pospeši kurisko delovanje, posebno kar se tiče povezave z goriškim odborom. Dalje smo pretresali, kako naj se povežemo s protifašističnimi gibanji v Italiji in v inozemstvu, posebno z onim v Parizu.

Sprejet je bil končni sklep, da se bomo borili z vsemi sredstvi, čeprav bi Goriška

iz tehničnih razlogov ne mogla takoj nastopiti enako učinkovito. S posebno odločnostjo pa bo organizacija nastopila proti izdajalcem domovine.

Policijo je vznemirjalo vedno obširnejše razdeljevanje antifašističnih letakov in časopisov. Zaman so si prizadevali, da bi kaj odkrili. Začeli so stalno nadzorovati osumljene osebe, plazili so se okoli hiš in fašistični učitelji so celo v šolah skušali iztrgati z ust učencev kako sled, ki bi jim pomagala odkriti člane organizacije.

V noči od 8. na 9. april leta 1928. je plamen uničil v proseški šoli fašistični material in gnezdo strupene vzgoje. Bencin, ki mi ga je prinesel Drago Žerjal, sem izročil Vladimirju Stoki. Dogovorila sva se bila namreč, da se dobiva ob 1 uri po polnoči v bližini šole. Točno sva se našla na dogovorjenem kraju in ob dogovorjenem času z bencinsko puško in z enim samokresom v rokah. Vstopila sva z največjo opreznostjo skozi odprto okno pri zadnjem delu zgradbe, ker se je straža vojaške barake sprehajala 4 metre oddaljena od tega okna. Fašistični material se je nahajal v prvem nadstropju v bližini pisarne. Ko je plamen zajel material, se je razširil tudi na posodo, v kateri sva imela bencin. Plamen jo je uničil in bala sva se, da bi naju utegnili pok izdati. Toda ko sva izstopila, sva spoznala, da je pok samo prestrašil stražarja. Nihče naju ni opazil in ker sva izvršila ta posel z vso previdnostjo z rokavicami na rokah in s papučami na nogah, sva prišla nemoteno vsak na svoj dom. Nekaj skrbi nama je povzročalo le dejstvo, da nama je padla svetilka v stranišče. Ko sem stopil v hišo, so me starši in bratje, ki so bili že prebujeni, začudeno pogledali. Oče mi pravi: Kako to? Saj si šel vendar pred menoj spat! — Izgovoril sem se, da sem se spomnil, ko sem se prebudil, da sem bil pustil neke zapestno uro. Toda v istem trenutku je potrkanje zvona opozarjalo na ogenj. Tedaj so opazili, da je šola v plamenih in so me pomenljivo pogledali. Od tedaj me je mama opozarjala, naj bom previden, čeprav sem zanikal, da sem soudeležen pri organizaciji.

V prvih jutranjih urah je začela razkačena policija s premetavanjem po hišah in stanovanjih, da bi kaj odkrila. Znesli so se nad nekaj vaščani ter jih odpeljali za osem dni v Coroneo.

Na tedenski seji, na katero smo se zbrali kot običajno na Miloševem stanovanju, in sicer prvi teden v maju, nam je Marušič sporočil, da so požgali šolo v Katinari in sicer v noči med 2. in 3. majem 1928.

Prve dni junija 1928. mi je izročila Fanica Ažmanova pismo, v katerem so me obvestili o požigu fašističnega otroškega vrtca v Tolminu, ki se je izvršil 29. maja 1928.

Naraščajoča delavnost organizacije in stalno naraščajoči propagandni material sta nam nalagala zmeraj več opravkov, ki so nas kot nevidna sila tirali v vedno nove akcije in v borbenejša načrte.

V prvi polovici meseca avgusta nam je Marušič sporočil o novem uspešnem požigu fašističnega vrtca v Štorijah dne 6. 8. 1928.

V noči med 28. in 29. avgustom je v drugo v plamenih izginil rekreatorij na Proseku. Dva karabinjerja sta stražila šolo, ki je bila le deset korakov oddaljena od rekreatorija. To nas ni strašilo, ker smo poznali strahopetnost karabinjerjev. Okno, ki je bilo nad vrati, mi je služilo za vstop. Nato sem odprl vrata in spustil v poslopje Antona Ukmarja, Drago Rupel pa je stal na straži pred vrati s samokresom v roki obrnjen proti karabinjerjem. Ko je bilo vse pripravljeno, je Ukmar prižgal vžigalno vrvico. Ker pa je bila vrvica oškropljena z nekaj kapljicami bencina, se je plamen bliskovito razširil, pobožal tudi Ukmarja ter mu osmodil lase in obvi. V zadnjem trenutku je prihitel tudi Štoka. Naglo smo jo odkurili proti domu. Rupel je odšel z Ukmarjem, da mu je poravnal obrvi in lase in skupaj sta tudi zakopala ožgano čepico in obleko. Naslednjega dne so Ukmarja z drugimi vred karabinjerji zaprli. Čez nekaj dni so Ukmarja spet izpustili, ne da bi bili kaj izvedeli od njega.

Pojačena policija nam je nalagala večjo previdnost posebno ob nočnih urah. Da bi nas ne spoznali pri razdeljevanju propagandnega materiala, smo vsakokrat menjali oblačila, čas in poti. Pospešili smo tudi informativno delovanje, da smo točneje spoznali namene in premikanje policije. Policija se je trudila, da bi si pridobila tajne zaupnike med domačini, ki naj bi ji služili po njenih navodilih. V ta namen so se kaj radi posluževali ženskeškega spola.

V tem času so postali bolj in bolj vznemirjeni tudi nekateri starejši slovenski intelektualci, ki so jim naše akcije povzročale hude skrbi. Nesporazum med njimi in mladino je temeljil v tem, ker nismo hoteli umreti po dolgem in tihem trpljenju. Čeprav niso poznali tistih, ki so jim povzročali tak strah, so imeli vendarle dober nos, da so uganili, od kod je prihajala ta volja. Zato so skušali tu in tam prodreti v organizacijo, da bi jo zavrli, ali vsaj zaokrenili na drugo pot. S tem namenom je Marušiča in podpisane povabil njihov zastopnik v jeseni 1928. na razgovor. Že pred razgovorom sva vedela, kaj želi, zato je bil njegov izid samo v korist naše stvari, ne pa njegove. Nekaj mesecev pozneje je bil tudi Ferdo Bidovec povabljen na podoben razgovor, čeprav se je bil komaj vrnil od vojakov, še več podobnih razgovorov so izvršili ti intelektualci, a vsi so končali brezuspešno zanje, ker niso mogli omajati naše volje.

Protj koncu decembra 1928. me je goriški odbor povabil na nočni sestanek v Volčjo Drago pri Gorici. Na njem smo pretresali položaj organizacije TIGR s posebnim ozirom na goriški delokrog. Ob tej priložnosti sem spoznal Zorka Jelinčiča, Majnika in druge. Na sestanku je bil navzoč tudi Albert Rejec, ki se je moral že skrivati pred fašistično policijo, ker ga je nameravala zapreti. Čeprav goriški okraj še ni dosegel razmaha tržaškega, pač iz psiholoških in tehničnih razlogov, vendar je tudi tam žarela odločna borbenost in volja iz ljudskih množic.

Vse naše seje, ki smo jih redno sklicevali na Miloševem stanovanju, so bile v

zadnjih mesecev 1928. in prvih 1929. posvečene pripravi obsežnejših akcij; ugibali smo, kako bi odstranili nevarnost, ki nam je pretela zaradi okrepljene pozornosti policije, posebno pa smo reševali stališče, ki naj ga zavzamemo spričo fašističnega plebiscita, ki bi se moral vršiti v prvih mesecih leta 1929. Prvotno smo sklenili, da bi pognali v zrak vse sedeže volilnih sektorjev v noči pred volitvami ter istočasno opozorili ljudstvo, naj ne hodi blizu. Toda sklep se je izkazal neizvedljiv iz sledečih razlogov: 1. Primanjkovala so nam sredstva; 2. nekateri okraji niso bili na to pripravljeni. Izvršitev te namere samo v nekaterih krajih pa smo smatrali za nezadostno učinkovito, ker bi nas utegnil zaradi tega naš sovražnik podcenjevati. Zato smo raje opustili skupno akcijo tega obširnega načrta ter si izbrali drugo pol in sicer s pojačeno antifašistično propagando. V to svrhu sem se podal po mesecu januarju na sestanek v Gorico na Pavlinovo stanovanje, kjer je bil Jelinčič pooblaščen, da sestavi vsebino letakov, s katerimi se opozarja ljudstvo, kako naj se zadrži ob plebiscitu. Nekaj dni pred plebiscitom so bila mesta in vasi poplavljene z antifašističnimi letaki. Na dan plebiscita je vladala mrtvaška tišina po vaseh. Ljudstvo se je podalo v hribe in na polja. Le tu in tam se je slišal strel. Naše straže so namreč iz skrivališč preprečevale fašistom, da bi vdirali v zaprta stanovanja, odkoder so hoteli priganjati volilce na volilna zbirališča.

Le del Istre je ostal brez letakov in to po obsodbevnih krivdi; takratnega jugoslovanskega podkonzula v Trstu. Ko je namreč podkonzul izvedel, da se v njegovi kurirski vreči nahajajo trije zavoji letakov, je te zavoje pridržal in nato uničil. Ko so Istrani uvideli, da obljubljeni letaki ne bodo prišli, so zagrabili za puške, da bi razpršil volilce, preden bi ti stopili na volilna zbirališča. Posledica tega je bila, da je fašistična policija aretirala več oseb, med njimi člane organizacije tovariše Vladimira Gortana Vekoslava Ladovca, Viktorja Bacaca, Živkota Gortana in Dušana Ladovca. Te izgube so

zadale organizaciji v Istri težak udarec. Saj je moral iz teh razlogov zapustiti Istro Slavko Zlatič, ki je bil edini zastopnik za Istro v tržaškem odboru.

Takoj po volitvah sem se podal do Vadjnala v Zagorje z namenom, da organiziram pošto med Postojno in Trstom in Postojno in Istro. Obenem sva si izmenjala misli o nadaljnjem delovanju organizacije in o tesnejši povezavi med nami.

Mesec pozneje sem prejel Savljevo pismo, v katerem me naproša, naj pridem čimprej v Ljubljano, da bi uredila glede vsega, kar potrebuje organizacija. Takoj sem se podal do Vadjnala, da bi se pridružil trojki, ki bi me povedla preko meje. Toda trojka ni bila pričakovana za one dneve in zato me je spremljal neki tovariš iz Petelinje vasi, ki pa se je moral zaradi bližajoče se noči predčasno vrniti. Ko sem šel dober km dalje in sem zagledal preč seboj staro mejo, sem zaslišal neki šum, ki je prihajal iz bližnjega grma. Hotel sem se vreči na tla, ko me je naskočil velik pes in me prekucnil. Pes je nadzoroval vsak moj gib, vendar se mi je posrečilo brcniti v vodo mali zavoj s kompromitirajočo vsebino, še preden so se mi približali agentje. Šele tedaj, ko so prišli ti, sem mogel vstati, nakar sem jih nahrulil, češ da bi me bil pes lahko hudo ogrizel. Toda agentje so me smeje povpraševali, zakaj sem hotel preko meje. Rekel sem jim, da nisem hotel, pač pa da sem šel na izlet na Snežnik v družbi, da sem se nato izgubil in da ne vem, katera je prava smer proti Šentpetru. Prepričan pa da sem bil, da je to prava smer. O čemer nisem mogel prepričati teh štirih policistov, o tem sem pozneje prepričal postojnskega sodnika, ki me je po enomesečnem zaporu oprostil vsake krivde.

Izvršni odbor v Trstu je pripravljal obširen načrt za učinkovite akcije, ki naj bi v svetu izzvale ugoden odmev, da bi svet končno spoznal nezadovoljstvo Primorcev in Istranov ter njegove vzroke. Takratni šibki položaj Italije je bil za nas ugoden. Antifašizem je v svetu pridobival tal.

Tudi naša organizacija je pridobila več novih odločnih članov. V prvi vrsti je bil

to Ferdo Bidovec, ki se nam je kmalu po povratku iz vojaške službe v januarju 1929. pridružil in takoj postal član izvršnega odbora. Njegova požrtvovalna in živahna aktivnost sta dali organizaciji nov polet.

Načrti za krepkejše akcije so v kratkem dozoreli. Glede izbire tovarišev za izvedbo načrtov nismo imeli težkoč, saj so nam načelniki „srenj“ stalno poročali, kako nestrpno pričakujejo člani ugoden trenutek za krepkejše akcije. Odbor je sklenil, da odstrani one tovariše, ki jih je policija osumila in venomer preganjala. Tem naj bi odbor pomagal, če bi želeli, da gredo v inozemstvo.

V začetku avgusta nam je prišel v roke seznam, ki ga je sestavila kvestura in v katerem je predlagala komisiji za konfinacijo več oseb. Obvestili smo vse one, ki se nam jih je zdelo potrebno obvestiti o usodi, ki jim jo pripravljajo na kvesturi. V tem seznamu je bil tudi Anton Ukmar, ki ni hotel čakati policije doma, marveč se je raje podal na dolgo pot v družbi dveh sovaščanov, ki jima je bila od kvesture namenjena ista usoda.

Sredi septembra sem dobil povabilo za sestanek na Vremščici, katerega bi se udeležili tudi trije „Borci“ od onstran meje z imeni: Dušan, Janez in Volk. Imena so bila borbeniška. Dogovorjena beseda je bila „Snežnik“ in odgovor „Svoboden“. Z naše strani smo prisostvovali Marušič, Bidovec, Miloš in podpisani. Sporočili smo jim, da je organizacija dobro razpredena po vsej Primorski in Istri, pač pa smo zaradi pomanjkanja potrebnih sredstev prisiljeni omejiti se na manjše akcije. „Trojka“ nam je izročila vrsto napisanih vprašanj, ki so nam jih nato njeni člani še ustmeno pojasnili. Vprašanja so bila: Ali smo točno poučeni o italijanski vojaški sili v Julijski krajini; ali imamo možnost biti obveščeni takoj, ko bi se izvršil premik te vojaške sile; kako ima policija organiziran nadzorstveni sistem, posebno kako nadzoruje ceste in železnice; kakšen je sistem tajne policije; ali smo dobro poučeni o vseh cestah, glavnih in stranskih, o železnicah,

mostovih, vodovodih, električnih centralah in napeljavah. Ako nimamo še tega izpolnjenega, naj to čimprej storimo.

Na to se je razvila debata, ki nam je mnogo koristila, da smo izpopolnili svoje načrte. Dobili smo tudi koristne nasvete za slučaj vojne, kako naj bi se udeleževal borbe proti italijanskemu fašizmu, kjerkoli bi se nahajali, s sabotažami in napad na italijanske prometne zveze.

Pred odhodom smo se dogovorili, da se bomo redno sestajali, da bi lažje premostili vse težave, in prvi tak sestanek naj bi se vršil na Šparkljevem hribu.

V prvih dneh oktobra je fašistični režim pripravil proces proti petim istrskim „Borcem“. Ko smo izvedeli, da se bo posebno sodišče preselilo iz Rima v Pulj, so se naše pesti stiskale zaradi te zločinske namere. Pretresali smo možnosti, kako bi iztrgali naših pet tovarišev iz fašističnih krempljev. Naša prizadevanja so bila zaman, ker so vsi predlagani načrti trčili ob nepremagljive težkoče. Za časa procesa, ki se je vršil v Pulju od 14. do 17. oktobra 1929., je vse primorsko ljudstvo trepetalo za usodo petorice mladih borcev. Ko je bila izrečna obsodba, po kateri je bil tovariš Vladimir Gortan obsojen na smrt z ustrejitvijo, ostali štirje člani pa na težko ječo vsak po trideset let, so Istrani in Primorci stisnili pesti in celo omahljivci so se zgražali nad tako krivično obsodbo. Fašistični časopisi so poostrili gonjo proti slehernemu izrazu slovenskega in hrvaškega naroda. Pred vsemi se je „odlikoval“ v tej gonji Il popolo di Trieste, ki je histerično bruhal ogenj in žveplo na nesrečno slovensko in hrvaško ljudstvo. Toda iz opravičevanja njihovega zločina smo iz teh časopisov mogli razbrati tudi njihovo vznemirjenost pred bodočnostjo. Za osmino junaške smrti Vladimira Gortana je izvršni odbor določil napise „Slava Vladimirju Gortanu“, „Smrt Mussoliniju“. Ti napisi so se čitali po vseh zidovih Istre in Primorja. Razpečali smo posebno številko „Istre“, ki je bila posvečena Vladimirju Gortanu in njegovim tovarišem.

Ljudstvo je polglasno, skoraj špetaje, zamišljeno ozirajoč se proti vzhodu, razpravljalo o teh strahotnih dogodkih in c krivcah, ki mu jih je povzročal napihnjena fašizem. Mera je bila tako polna, da je ljudstvo samo uvidelo, da tako ne more več dalje in da mora končno pravica zmagati. Takrat se je rodila tista neomajna vera v boljšo bodočnost, s katero si je narod sam začel kovati svojo usodo. Zatrti so mu glas, toda molka mu niso mogli zatreti. Drug je drugemu nudil pomoč. Iz trpljenja se je rodila vzajemnost. „Borci“ so se pomnožili in zmeraj odločneje zahtevali ostrejšo borbo proti zatiralcu. Ta ogorčenost je pripomogla, da se je ljudstvo otreslo še zadnjih ostankov hlapčevstva. Kako premagati to trpljenje? Kje najti izhod iz suženjstva? Ljudstvo si je izbralo borbo, borbo na življenje in smrt.

Takšno je bilo duševno stanje Primorcev in Istranov po Gortanovem procesu. Ni bil izvršni odbor tisti, ki je vodil organizacijo, pač pa so bili dogodki, ki so vodili ljudstvo in ljudstvo je vodilo organizacijo. Zaman so fašistične oblasti na našem procesu iskale med 18 obtoženci voditelja ali vodilni odbor, kakor je to razvidno iz dokumentov obravnave.

Fašizmu je gorelo pod nogami. Čas je prehitel, zato se je moral posluževati vseh mogočih sredstev, da bi si izkrčil čimprej pot do namišljenega cesarstva.

Priroda je obdarovala primorsko ljudstvo s tankočutnostjo in potrpljenjem. Zato je tudi z zaupanjem gledalo v bodočnost, ki smo jo s pripravami sklenili sami priboriti.

3. novembra smo se sestali na Šparkljevem hribu. Poleg izvršnega odbora so se stanka udeležili vsi načelniki „srenj“ in „trojka“, ki je zastopala tajni odbor iz Ljubljane.

Najprej je bilo prečitano poročilo o nesrečni zgodovinski dobi, ki jo je moral preživljati primorski narod pod tujim jarmom, in o vzrokih, ki so ga dovedli do takega položaja. Poročilo se je glasilo približno takole:

„Slovensko Primorje pozna v svoji zgodovini večje število razgibanih dob. Njegov ugodni zemljepisni položaj je vedno vzbujal pohlepnost najrazličnejših tudi zelo oddaljenih osvajalcev. Tukaj so trčili trije različni svetovi drug ob drugega, ki imajo različne težnje in tradicije, ki se bijejo med seboj za dosego svojih ekonomskih ciljev. Trst pomeni za germanske narode most do afriškega sveta, ki naj bi jim služil za njihove nadaljne imperialistične namene. Toda nemška pohlepnost in brezobzirnost nista vzbudili vznemirjenja in nezaupanja samo pri neposredno prizadetih ljudstvih, marveč tudi pri posredno prizadetih narodih, zato je prišlo tudi do strnjenega nastopa vsega sveta proti nemškemu prodiranju in do dokončnega poloma nemškega imperIALIZMA. Isto politično smer zasleduje danes italijanski imperIALIZEM, ki bi se rad od tu razširil proti Balkanu in Srednji Evropi ter proti Afriki. O tem nas prepričujejo povezanost kraljevske rodbine z bolgarsko rodbino, zavezništvo z Madžarsko ter italijanska politika do Albanije. To je načrt za obkrožitev Jugoslavije. Zahteva po Tunisu, Malti in pritisk na Grčijo in Egipt je uradna fašistična politika. Tudi sporazum z Vatikanom osvetljuje fašistične namene. Zato ne more biti dvoma, da se bo moral fašizem spopasti z večjo skupino narodov.

Če se je posrečilo v preteklem stoletju nemškemu imperIALIZMU, da se je utrdil na Balkanu in v Afriki, tega ne bo več dosegla Italija. Preporod slovanskih narodov in končno tudi emancipacija afriških narodov sta tako spremenili položaj na svetovni pozornici, da Italija ne more uspeti, čeprav vse kaže, da je Mussolini odločen spustiti se v to pustolovstvo. Vsa dejstva pričajo, da se namerava Italija spustiti v to avanturo v najkrajši dobi. Zato se moramo z vsemi sredstvi pripraviti, da bomo mogli dobro izrabit; to priložnost za našo dokončno osvoboditev.

Po poročilih, ki jih prejemamo iz anti-fašističnih krogov Italije in iz onih, ki jih prinašajo anti-fašistični časopisi, smo lahko prepričani, da se tudi v Italiji sami

pripravlja odpor proti fašizmu, ki bi utegnil dovesti do revolucije. Naša organizacija se pomnožuje in krepí dan za dnevom. Vsa Primorska s Trstom in Istro je organizirana. Pripraviti pa se moramo še bolje, da bomo v vsem pripravljeni za odločilno borbo, ki jo moramo izvojevati do zmage za priključitev k naši materi Jugoslaviji. Dovolj je hlapčevanja, dovolj je suženjstva. Maščevali bomo našega brata Vladimirja Gortana, maščevali bomo vse one, ki so trpeli in ki še trpijo pod italijanskim jarmom. Uresničili bomo pravične težnje naših pradedov in nas, da se dokončno združimo s svojimi brati. Pravica je na naši strani, ker pripadamo etnično in gospodarsko Jugoslaviji. Po vsem tem preganjanju in strahovanju je naš narod še bolj odločen stopiti v borbo. Hočemo za vsako ceno uresničiti naše pravične zahteve. Ostani-mo budni in odločni, dokler tega ne dosežemo. Izvršni odbor bo še krepkeje deloval, da pripravi vse za naš cilj, cilj celokupnega naroda, in prepričani smo, da boste tudi vi z vsemi svojimi močmi podprli našo pravično stvar. Slava Gortanu, smrt Mussoliniju.“

Po prečitaniu tega poročila so člani izvršnega odbora podali podrobnejša pojasnila o položaju organizacije in o njenih nadaljnjih namenih, v kolikor je to pač dopuščal pravilnik. Vsi prisotni „borci“ so povedali svoje misli in stavili svoje predloge. Odbor je sklenil vzeti predloge v pretres, s pripombo tovariša Marušiča, da so sicer vsi predlogi vredni „borcev“, da pa kljub temu ne smemo pozabiti na možnosti, ki jih imamo, in čeprav je ozračje, ki smo ga ustvarili na tem sestanku, tako, kakor da bi bili preživeli nekaj ur v mali in hrabri republiki, vendar ne smemo pre-zreti, da nas obdaja brezobziren sovražnik. Končno smo se dogovorili glede sestankov posameznih „srenj“, katerim bo moral prisostvovati po eden nepoznan član odbora. Sestanek se je končal v največjem navdušenju, da še okrepimo borbo proti našemu smrtnemu sovražniku, v gotovosti, da je naša zmaga neizbežna.

Po sestanku so se „borci“ oprezno po-

dali proti svojim bivališčem, le izvršni odbor in „trojka“ smo ostali in nadaljevali pogovor, da bi še točneje določili naše nadaljne delovanje. Med drugim smo tudi sklenili, da pripravimo demonstrativne akcije proti „Svetilniku“ in „Il Popolo di Trieste“. Dogovorili smo se glede materiala in časa, kdaj naj bi se te akcije izvršile. S tem je bil dnevni red izčrpan in razšli smo se, ko smo se domeni-li za redne ožje sestanke.

Nekaj dni za tem se je izvršni odbor sestel na rednem sestanku v Miloševem stanovanju, da je še enkrat prerešetal vse sklepe, ki so bili sprejeti na zborovanju na Šparkljevem hribu. Sklenili smo, da sporočimo načelnikom posameznih „srenj“, da pripravijo vse za izvršitev sprejetih sklepov, v kolikor so zadevali posamezne „srenje“ oziroma njihove delokroge. Sklenili smo tudi, da opozorimo uredništvo „Il Popolo di Trieste“, naj preneha z žalitvami slovenskega in hrvaškega naroda, ker narod ne bo hotel dolgo prenašati divjaškega zasramovanja in da bo reagiral, ker ga je že davno minila tradicionalna slovanska potrpežljivost. V odgovor je „Il Popolo di Trieste“ še stopnjeval nizkotnost svojih izrazov na račun slovenskega in hrvaškega naroda.

Proti koncu novembra mi je Drago Rupel sporočil podrobnosti o demonstrativnem požigu šole v Škrbini, ki je bil izvršen 26. 9. 1929. S tem se je začelo aktivnejše delovanje zapadnokraškega odseka.

Mesec dni kasneje se je oglasila „trojka“ na mojem domu. Pričakoval sem jih kak kilometer daleč od doma, ko so pri-speli nekaj po polnoči pred zaprta vrata ter vprašali mojega očeta po meni. Ob-lečeni so bili po planinsko in dobro obo-roženi, zato so se moji starši in bratje prestrašili takih gostov ob tako pozni uri ter se zabarikadirali v stanovanju in se celo za vsak slučaj oborožili. Oče je paz-ljivo stal na straži in opazoval „trojko“ skozi okno.

Ko ni bilo „trojke“ ob določeni uri na dogovorjeno mesto, sem se vrnil na dom; komaj sem bil vstopil na vrt, me je oče skozi okno opozoril, da me čakajo pred

vrati trije fašisti in naj naglo pobegnem. Takoj sem razumel, da je bil očetov strah prazen, in naprosil sem ga, naj se vrne v posteljo, češ, da so to izletniki, ki so mi bili že sporočili svoj prihod. Toda moji so se pomirili šele, ko mi je „trojka“ segla v roke. Vpraševali so se sicer, čemu orožje, vendar so se vrnili k nočnemu počitku. Jaz pa sem spremil „trojko“ na Štokov dom. Člani „trojke“ so mi izročili raznovrsten propagandni material in dvoje pisem, kot je bilo dogovorjeno na Šparkljevem hribu. Domenili smo se tudi, kako bomo vzpostavili hitrejšo zvezo z antifašistično organizacijo v Parizu. „Trojki“ sem izročil podatke o najnovejših spremembah pri tukajšnji policiji ter jo seznanil z novo taktiko, ki jo je bila fašistična policija takrat uvedla. Naposled sem jih obvestil o naših pripravah za odločnejšo borbo. Ko smo vse tako pretresli, je „trojka“ naslednjega dne odpotovala.

Protj koncu meseca je akcijski odbor poslal drugi poziv ravnateljstvu „Il Popolo di Trieste“, naj preneha žaliti naše ljudstvo.

Sredi januarja sta nas nepričakovano obiskala na Proseku Vadjnal in Marušič. Njun prihod je bil v zvezi s pospešitvijo akcije in tesnejše povezave vseh antifašističnih organizacij. Po Vadjnalovem poročilu se je fašizem bližal resnejšim mednarodnim konfliktom, zato naj bi napeli vse sile ter tako pripomogli k oslavljenju njegovega položaja. Da bi antifašistične organizacije v inozemstvu dosegle boljše uspehe, je bilo potrebno izraziti značaj antifašizma v Italiji s krepkejšimi sredstvi. Razpravljali smo o najrazličnejših možnostih, kako naj bi se gibanje razširilo po vsej Italiji. Obvezal sem se, da sporočim te sklepe Manfredi, članu goriškega odbora, ki je takrat nadomestoval Jelinčiča, saj sta ona dva imela večjo možnost vzdrževati zveze z antifašisti iz Padove in Rima. Vadjnal mi je prinesel na tisoče izvodov antifašističnih publikacij iz Pariza med drugimi „Fronte antifascista“, „Unità“, „Becco giallo“ ter razne letake v italijanskem jeziku.

Izvršni odbor, ki je bil ustanovljen v

skromnem delokrogu Trsta in nato Primorske, je postal od tega dne stvarno štab antifašističnih borcev.

6. I. 1930. so Bidovec, Marušič in Miloš položili majhen peklenski stroj v odprtino svetilnika na Greti, kar naj bi bil predvsem demonstrativni izraz naše borbe. Ni res, kar so takrat fašisti trdili, da je bil naš namen porušiti svetilnik. Saj bi to z lahkoto storili, a smo se temu izognili, ker bi utegnile biti žrtve med prebivalci, ki so stanovali pod svetilnikom.

8. II. 1930. se je pripeljal z motorjem na Prosek Frančeskin ter mi izročil pismo goriškega odbora, ki me je pozval na sestanek v hribih v bližini Tolmina. Naslednji dan sem ob dogovorjeni uri prišel v Gorico, kjer sem prejel nadaljne informacije, nakar sem se z vlakom odpeljal proti Tolminu. V vlaku sem srečal tovariša, ki se mi je predstavil z dogovorjeno številko 4. Tako sva se prepričala, kam spadava in kam sva namenjena. Moj novi znanec je bil tovariš Rutar. Potovala sva skupaj na dogovorjeno mesto, toda zaradi neke pomote sva zgredila sestanek.

10. febr. je bil dan priprav za večerni napad na „Il Popolo di Trieste“. V teku tega dneva smo z Bidovcem, Marušičem in Milošem vse pripravili in uredili. Dogovorili smo se glede ure, ki bi bila najprikladnejša za izvršitev, namreč čas, ko bi bili uradniki in stanovalci odsotni, ker smo se želeli po možnosti izogniti človeškim žrtvam.

Bidovec in Miloš sta ob določeni uri izvršila svojo nalogo. Eksplozija se je slišala več km daleč. Marušič in podpisani sva zmetala letake vsak v drugo smer, da bi zmedla policiji sled.

Naslednjega dne smo si ogledali kraj eksplozije ter ugotovili popoln učinek. Toda še pomembnejši je bil politični učinek. Fašisti so začeli izgubljati vero vase in ljudstvo si je začelo obetati velike spremembe. To je bilo največ, kar smo mogli pričakovati.

Na redni seji izvršnega odbora smo ob koncu februarja sklenili, da pripravimo demonstrativne požige šol po vsej Pri-

morski, predvsem v bližnji okolici Trsta. Ti požigi naj bi se izvršili postopoma in v vedno večjem številu, začeni s tržaško občino, in naj bi se v teku leta pomnožili tako, da bi bila sleherna šola na Primorskem prizadeta.

Vse sta prehitela Škrbina in Branica. Štoka in Rupel sta me že 3. marca 1930. obvestila, da sta se udeležila demonstrativnih požigov v teh dveh krajih dan prej v družbi tovarišev 6. celice I. sektorja.

20. istega meseca pa sem se s tovarišem Štokom, Ruplom in Jankom Obadom udeležil požiga fašistične šole v Zgoniku.

23. marca me je Marušič obvestil, da naju Vadnjal poziva v Bače na razgovor. Še isti dan smo se v Bačah posvetovali o važnih zadevah organizacije. Predvsem smo preučili učinke naših zadnjih akcij na ljudsko razpoloženje, tako napad na „Il Popolo di Trieste“ kakor tudi zadnje požige. Ugotovili smo, da niso bili učinki zgolj lokalnega značaja, marveč da so segali že v mednarodni okvir. Uspeh je bil torej popoln.

26. marca mi je sporočil Marušič, da sta z Milošem demonstrativno požgala šolo na Katinari.

Že v prvih mesecih 1930. leta smo izvedeli, da je bilo več naših članov iz go-

riškega področja aretiranih. V resnici so bili aretirani 3 tovariši goriškega okrožja že prve dni decembra 1929. Od takrat so se ječe polnile z našimi goriškimi tovariši. „Borci so postajali zmerom nestrpnejši ter zahtevali krepkejših akcij proti fašizmu. Čeprav je obseg organizacije poznal le izvršni odbor včevši nekaj kurirjev, vendar je moralo biti vsakomur jasno, da zajema naša organizacija vso Primorsko s Trstom in Istro, saj so bili naši letaki posejani od Trsta do Kobarida in od Reke do Gorice. Tudi oblasti in policija so jih našle po svojih uradih in stanovanjih. Prišel je čas preizkušnje tudi za nas. Oblast nas je zgrabila ter nas iztrgala iz srede našega ljudstva prav takrat, ko smo bili z njim najčvrsteje povezani. To je bil silovit udarec za organizacijo. Pred očmi pa nam je lebdelo venomer prepričanje, da brez žrtve ni uspeha, in tako smo pripravljeni ter mirni sprejeli krivično obsodbo. Bodrilo nas je zadoščenje, da smo izpolnili nalogo, ki smo si jo naredili v prvih dveh točkah našega programa, tretjo točko pa je izvršilo naše ljudstvo v skupni borbi z antifašističnimi zavezniki 1. maja 1945., nas pa je pri tem junaško zastopala udarna baziška brigada.

NAPAD NA SKUPINO BORCEV TRŽAŠKEGA SABOTAŽNEGA BATALJONA

STANKO ČOK

Bilo je na prvi dan pomladi 1945. leta. Priroda se je budila k novemu življenju. Ljudje so s hrepenenjem pričakovali dogodkov, o katerih niso smeli govoriti. Ali od vzhoda je grmelo in to grmenje se je pomikalo vedno bolj proti zapadu, vedno bliže in bliže. Noč je bila ta dan mirna, kakor je bilo mirno prebivalstvo vasi Lonjer, stisnjene v ozki dolini, ne daleč od Trsta.

Ob 3. uri zjutraj so Collotijeve bande obkolile vas. Prišle so neslišno, zasedle vse dohode, ceste, poti in steze. Potuhnile so

se v grmovje in kot šakali prežale na svoje žrtve, ki so se nič hudega sluteč pripravljale na svoje vsakdanje delo. Ko se je jelo daniti, so prebivalci vasi hoteli oditi v mesto na delo, toda Collotijevci niso pustili nikogar iz vasi. Kdor se je pojavil na cesti, je bil aretiran in odpeljan v prostrano dvorišče na gornji konec vasi. Zaprli so tam tudi večino prebivalcev spodnjega dela vasi. Iskali so bunkerje, kateri so jim bili že prej izdani. Vedeli so tudi, kdo je v bunkerju. Z ljudmi so zverinsko postopali. Aretirali

so staro in mlado, moško in žensko. Suvالي so jih in pretepali ter strašili z naperjenimi brzostrelkami. Aretirali so tudi Pertota Andreja, očeta borca, ki je bil skrit v bunkerju, zvezali so mu roke na hrbtu, ga odvedli pred bunker in zahtevali od njega, naj odkoplje bunker. Nesrečni oče je zatrjeval, da ne ve, kje je bunker, ko pa je videl, da vse nič ne pomaga, je jel klicati sina in prositi, naj ga ubije.

V bunkerju je bilo šest tovarišev, borcev tržaškega sabotažnega bataljona. Sami mladi fantje, a odločni in pripravljeni na vse. Njihova dejanja po Trstu in okolici so mnogo govorila o njih, čeprav ni nobeden slutil, od kod prihajajo ti junaki mladeniči. To noč, po opravljenem delu, so legli in zaspali. Ob 2 po polnoči se je prebudil tovariš Radivoj in rekel ko-

haja bunker, obkoljena. Komandir je tedaj ukazal strogo pripravljenost in rekel, naj se nikdo ne poda živ sovražniku v roke, „orožje k sebi in čakajmo!“

Collotijevci so med tem popolnoma obkolili hišo, se dobro zavarovali za vsak slučaj, dobro zastražili vhod v bunker ter si pripravili kritje. Ker se je Pertot branil izvršiti njih ukaze, so ga ustrelili in skoraj istočasno so odprli bunker. Na vhodu se je pojavil fašist s svetilko in svetil v bunker. Začeli so odpirati tudi drugi vhod. Komandir je prvi sprejel borbo. Splezal je do izhoda in vrgel bombo, toda bomba ni eksplodirala. Tedaj so fašisti začeli kot divji streljati v bunker. Nekdo je zavpil komandirju: „Drugo bombo!“ Komandir je zagnal drugo bombo, ki je eksplodirala in ubila pet fa-

šistov, ki so stali v gručici pred vhodom. Ko je komandir vrgel drugo bombo, se je nehote dvignil iz zaklona in drobce bombe je zadel tudi njega in ga ubil.

Ostalih pet borcev je tedaj, kot na povelje, planilo iz bunkerja. Zadnji med njimi Danilo. Pred skrivališčem so ležala mrtva trupla, med njimi je Danilo spoznal tudi svojega očeta, ki so ga ubili fašisti. Pet mladih borcev se je prebijalo sko-

zi gosti obroč Mussolinijevih hlapcev. Borba je bila težka in krvava. Fašisti so streljali od vseh strani. Glavni vhod v hišo je bil zabarikadiran in močno zaseden. Nasproti izhoda iz skrivališča so bila ozka vrata in tam so ležala trupla ubitih. Skozi ta vrata se je prebila petorica borcev in se naenkrat znašla v sobi. Tu se je zgrudil Radivoj težko ranjen in prosil Danila naj ga ubije, da ne bi padel živ fašistom v roke. Ni bilo časa misliti. Druge pomoči ni bilo. Tovariš je prosil in zaklinjal, „ubijte me!“ Fašisti so pritiskali od vseh strani. Danilo je

mandirju Pavlu: „Postavimo mine pred skrivališče, imam neke temne slutnje. Zdi se mi, kot da smo obkoljeni!“ Komandir mu je zapovedal, naj molči in naj ne godrnja. Toda Radivoj je celo noč nemirno spal in venomer nekaj godrnjal.

Okrog 9. ure se je pojavil na vhodu v bunker pijonirček in javil, da je vas obkoljena. Vsi so se spogledali in Radivoj jih je opozoril na svoje slutnje. Komandir se ni na to oziral, pač pa je zapovedal Danilo, ki je bil domačin, naj pogleda, kako je zunaj. Danilo je odšel, toda kmalu se je vrnil z novico, da je hiša, kjer se na-

zaprl oči in sprožil na tovariša. Ko je odprl oči, je opazil Stojana, že vsega preluknjane od bomb. Vprašal ga je, kako mu je, ta je odgovoril: „Držimo do zadnjega“. Tedaj se je izza zaklona na hišnem hodniku pojavilo pet fašistov, ki so kričali: „Predajte se!“ Danilo je zavpil Vinku: „Odkrač bombe!“ in sam sprožil rafal na fašiste, nato je vrgel bombo in pokončal vseh pet.

Položaj je postajal obupen. Fašisti so pritiskali od vseh strani. Ostati v hiši je pomenilo smrt. Danilo je tedaj zavpil: „Tovariši, za menoj!“ Stekli so po stopnicah, iz hiše in preko dvorišča. Zagnali so se čez zid. Stojan je pri tem padel smrtno ranjen Danilo na hrbet in obležal mrtev. Pred njimi sta se nenadoma pojavila dva fašista, z brzostrelkami, toda bomba ju je pokosila. Vinka je zadela krogla, da ni mogel več naprej. Izkoristil je zmedo fašistov se zarinil v grmovje, odkračil bombo in čakal. Ostala sta samo še Danilo in Ivan. Fašisti so streljali na vse pretege in od vseh strani. Borca sta se vrgla čez tri metre visok zid. Pri skoku čez zid je Ivan dobil dve krogli v desno roko a Danilu je izpadlo umetno oko, ki ga je pa hitro pobral in z rafalom ošinil fašiste, da jih je preplašil in kril svoj beg. Sto metrov od skrivališča na glavni cesti je bila zaseka. Dvajset fašistov je tu čakalo. Danilo je v naglici vprašal Ivana, ako ima še kakšno bombo, v tem položaju bi jima prav prišla. No Ivan je odgovoril, da nima nobene, toda v istem trenutku je za-

čutil, da je imel še eno v žepu, na katero je bil že pozabil.

Skočila sta še čez tretji zid. Slišala sta, kako kričijo fašisti na juriš. Borca sta se spogledala, Ivan je bil ves oblit s krvjo, že tretjič ranjen v roko, toda držal je bombo pripravljeno. Danilo je sprožil še zadnji rafal, ki ga je imel, se vrgel v jarek in po njem zbežal iz obročja. Ivan je ubral isto pot.

Med tem ko se je vršila borba med partizani in Collotijevci, so prišli iz mesta, slednjim na pomoč še oddelki Masovcev, ki so začeli streljati na Collotijevce, misleč da so to partizani. Nastala je zmešnjava in streljanje na vse strani. Trajalo je dolgo, da so se spoznali med seboj.

Fašisti so bili divji radi svojih izgub in ker se jim ni posrečilo uničiti celega odreda. Svojo jezo so znesli nad domačim prebivalstvom, s katerim so surovo postopali. Zaprli so 41 domačinov, oplenili hiše in plen odpeljali na kamnjonih,

Na kamjone so naložili tudi svoje ranjence in mrtve. Koliko jih je bilo, se ne ve točno. Izgube so bile velike, najmanj 15 mrtvih in večje število ranjenih.

Danilo in Ivan sta prispela v Gropado. Zvečer je prispel tja še Vinko. Ivan je močno krvavel in morali so ga hitro obvezati. Od šestih so ostali trije živi. Fašistov brez Masovcev je bilo okoli 400.

V večerni spomin padlim junakom je hvaležno ljudstvo postavilo spomenik pred hišo skrivališča, a na hiši sami napisalo spomin hrabrim borcem.

VLADIMIR ŠTOKA

VEKOSLAV ŠPANGER

O borbi primorskega naroda in o njegovem trpljenju priča vsaka ped primorske zemlje. Zato odmevajo vsepovsod vzkliki ljudstva: „Kjer so naše žrtve, tam so naše meje!“

Mnogo, premnogo je žrtev in sicer najboljših sinov našega naroda. Začnši z bazoviškimi žrtvami se vrsti po času in hrabrosti Vladimir Štoka, ki je med

prvimi dvignil pest proti sovražniku, trpel v italijanskih ječah in končno daroval svoje mlado življenje na oltar domovine med prvimi partizani na kraški zemlji 12. septembra 1943.

Mlad, komaj sedemnajstleten je Vladimir pristopil k tajni organizaciji TIGR. S kakšnim navdušenjem je vstopil v organizacijo, pričajo njegovi „Spomini“,

kjer pravi tole: „V prejšnjih predavanjih smo videli, kako „lojalno“ so se držali snoparji (fašisti), dogovorov, sklenjenih za obrambo naše manjšine, kakšna sredstva so uporabili, da bi iz našega ljudstva iztrebili čut slovanstva. Vse žrtve, ki so do tedaj trpele nasilstva, grozodejstva in muke snoparjev, so klicale iz grobov in zaporov maščevanje. Mladi slovenski rod je zaslišal ta klic in je na grobovih žrtev prisegel maščevanje. Maščevane morajo biti stotine in stotine rojakov, ki trohniijo po grobovih, in vsi oni, ki trpe po zaporih. In maščevanje bodi tako, kakor je bila krivica, prizadejana nam: borba, smrt, granata. Z dvojno glavnicjo jim bomo poplačali.“ — Tako je prisegel in se ni vprašal ne za posledice, ne za trpljenje, ki se mu je s tem stavilo na pot. Dobro se je pač zavedal, da so ječe in da je smrt. V takem duhu so pisani njegovi „Spomini“. V takem duhu je bilo tudi njegovo delovanje skozi tri leta v organizacijah in akcijskem odboru. Bilo je izraz odločnega mladeniča, ki se zaveda smotra in teži za ciljem, ki noče zaostati za nikomur. Pri vsem delovanju mu je stala pred očmi vedno sveta stvar boljše bodočnosti njegovega naroda in vsega človeštva. Antifašistični mladini je bil zgled hrabrosti in odločnosti. Odkritosrčnost in zvestoba sta bila naravna darova, s katerima se je vsakemu prikupil. A kmalu sta bila njegov polet in sila zaprta med štiri zidove ječe.

Mlad, še ne dvajset let star (rodil se je 9. decembra 1910) je moral v ječo. Fašistična policija ga je aretirala. Tega se spominja v svojih „Spominih“ takole: „Bilo je 10. aprila 1930. zjutraj ob 7.30, ko mi je oče sporočil, da me v hiši čaka maresciallo. Odpravil sem se popolnoma miren in skoro prezrl lažnivi izgovor marescialla, ki je trdil, da me potrebuje glede nekega računa v trgovini. Po poti sva srečala civilno oblečenega gosпода. Ta me je vprašal, če sem bil pr.

vojakih. Tedaj sem mislil, da bom kmalu zvedel, kje je Španger. Ta gospod je namreč zbiral fante, ki še niso bili pri vojakih. V vojašnici so me spraševali običajne formalnosti. Nato so me preiskali in vtaknili v ječo. Prvič v zaporu in zaveš, da nisi svoboden! Ob enajstih sem že bil v celici v Kopru. Še istega dne so me premestili iz še precej snažne celice v novo samico v pritličju, kjer so navadno zapirali neredne jetnike. Celica brez okna, vrata vodijo na hodnik, ozek in teman, deset metrov od okna neznosen smrad po vlagi, človeških odpadkih, plesnobi... Na lesenem podu gola slamnjača. In vendar sem zaspal še rano. Okoli polnoči me nekdo pokliče in strese za rame. Zdrznem se, skočim na noge, vprašam, kaj je. Nobenega odgovora. Le s prstom mi je pomignil nekdo. Bil je vodja zaporov osebno. Debeluh, zapit do zariplosti, odurnež prve vrste. Nato sem se oblekel in šel.“ Kako je potem prestajal mučenje, ne da bi mislil nase, je videti iz nadaljevanja, kjer pravi: „Zdelo bi se neverjetno, da v dvajsetem stoletju in v tako „napredni“ državi kot je Italija, mučijo jetnike na sličen način kakor v srednjeveški dobi inkvizicijskih sodišč. Ne bom opisoval na dolgo in široko vseh podrobnosti te usodne noči. Do-

volj bodi, če rečem, da so od mene in Špangerja zahtevali točnih izjav glede onega, kar je trdila Frančiška. Da bi naju spravili do tega priznanja, pa so se posluževali sistematičnega pretepanja, in mučenja. Najprej so me slekli do pasu, dva sta me nato razpela roke, dva druga pa sta me bila s pestmi po hrbtu in prsih. Istočasno so me bili v obraz, vleкли za lase in ušesa, pljuvali itd. Nato je sledila druga stopnja: vreła voda. Bosih nog so me potisnili v škaf vrele vode. Ko sem zaradi neznosnosti planil iz vode, so me začeli tepsti s palicami po oparjenih nogah toliko časa, da so dodobra otekle. Nato pa ponovno voda. Za izmeno pa še ši-

banje s prav tenko palico — in to je bilo v resnici najhujše, ker je rezalo v žilvo. — Vse to mučenje se je vršilo v kratkih presledkih tako, da sva se s Špangerjem vrstila. Slednjič so me zaprli v neko celico tik poleg prejšnje mučilnice. Precej kasno zjutraj sem tedaj slišal Marušiča, ki je tulil. Prišel je na vrsto tudi on.“

In nikjer ni osebne tožbe, kakor da se ni zmenil za osebno trpljenje. Le volja, da vzdrži. Kako je bilo pozneje, je razvidno iz nadaljevanja: „17. aprila so me premestili iz one zasmrajene kleti v tretje nadstropje, kjer sem imel celo avoranco na razpolago. Sprva nisem preveč mislil na vse, ker sem kmalu dobil nekaj, kar mi je bilo dražje kakor hrana in vse ostalo: knjiga. Prinesli so mi prvi dve knjigi. Pri tem bi lahko popisal celo knjigo, da bi povedal in izrazil vse to, kar pomeni knjiga, čtivo, študij za političnega jetnika. Knjiga ti postane vir življenja, duševna hrana, bistveni del tebe samega, omogoči ti duševni obstoj, potem ko si izključen iz praktičnega življenja. Knjiga ti je pot do duše, ti je neizčrpen vir nove sile, moči in volje. V tej telesni in duševni stiski se je oprimeš kakor rešilne bilke, da z njo odženeš oblak malodušja in obupa. Dejstvo, da sem v zaporu, me ni niti najmanj razočaralo. Pripravljen sem bil na to usodno naključje in sklenil sem, da se v tem času čim več naučim. Razmišljal sem, kje naj pričnem s svojim študijem. Cvetja je bilo tedaj mnogo več, kakor pozneje obranega sadja. Je pač tako: sanje so vedno lepše kakor resnično življenje. Vendar se ne kesam in ne obžalujem svoje mladosti, ki mi je prešla med štirimi stenami. Ker je zidovje omejevalo razgled očesu in gibanje telesu, se je duša tembolj razvijala in poglobljala. Duševne oči so skušale predreti povsod. In ni zidovja, ki bi omejevalo razmah človeški duši. Zapor je preizkuševalnica za človeka. Je trda in kruta, a kar je vrednega, to ostane, se razvija in živi dalje, kar pa je gnilega, odpade in zamre.“

Tako vidimo, da se mu je volja v za-

poru utrdila, izkristalizirala in nasilje ni triumfiralo nad njegovo svobodo. Ječa kot „usodno naključje“ je samo besedni izraz, sam je bil pripravljen na vsako trpljenje in žrtev.

Ko je bil obsojen na dvajset let ječe po posebnem sodišču na tržaškem procesu 5. septembra 1930., se ni brigal za svojo usodo, pač pa ga je mučila misel na usodo štirih mučnikov. Sam je odsedel osem let in pol trde ječe, ne da bi omahnil niti za trenutek. Četudi je bil po naravi trdnega zdravja, so mu z mučenjem pri izpraševanju hudo zrahljali odporno fizično silo, kar je pozneje močno občutil. Ko se je vrnil iz ječe v svoj rojstni kraj Končovelj, se je s podvojeno silo in pomnoženo odločnostjo pripravil na nov boj. Zaključek svoje trnjeve poti opisuje takole: „Ni mi žal za mladost, ki sem jo presedel v zaporu. Ponosen sem, da sem lahko prisostvoval prizoru, ko so se mladi fantje poslavljali od življenja z resnostjo in predanostjo svetnikov, ki trdni umirajo za svojo vero. Niti nismo čakali, da bi prečitali celotno obsodbo. Ko so izrekli usodne besede: Bidovec, Miloš, Valenčič in Marušič so obsojeni na smrt z ustrelnitvijo v hrbet, smo se začeli objemati in poslavljati od ljubljanih tovarišev. Ko je videl Bidovec, da so nam stopile solze v oči, nam je začel dajati poguma, rekoč: „Pogum, ne pozabite na nas!“ — „Ferdo, maščevali vas bomo!“ S to prisego v duši je nadaljeval Vlado svojo visoko začrtano pot. Ko se je vrnil, ga fašistična policija ni izpustila iz oči. Podnevi in ponoči ga je nadzorovala. Zato se je odločil, da prebeži v Jugoslavijo. To je tudi storil. A smrtni sovražnik mu je bil za petami. Aprila 1941., ko je nacifašizem vdrl v Jugoslavijo, je bil Vladimir v Mariboru med borci. Val sovražnikovnega nasilja ga je pahnil v Zagreb, kjer je bil ujet 11. maja 1943. Nato ga je italijanska policija odvedla v rimsko ječo, kjer je preživel mesec dni. Premestili so ga v tržaško ječo Coronco s ciljem, da ga tu osobodijo. A fašizmu se je tedaj že majalo pod nogami in njegova na pesek zidana stavba se je začela

rušiti. Franc Štoka, njegov brat, se je v tem času nahajal v ilegali v Trstu in po 8. septembru 1943. je nastopil z vso odločnostjo pri italijanskih oblasteh, da izpuste zaprte antifašiste. V resnici mu je uspelo, da so bili izpuščeni iz Coronea vsi zaprti antifašisti in med njimi tudi brat Vladimir. 10. septembra 1943. je bil znova na svobodi, znova je mogel v borbo. Le toliko časa si je vzel, da je pozdravil najbližje sorodnike in že se je po-

dal v boj, zvest prisegi, ki mu je bila vsebina življenja. Po dveh dneh se je srečal z močnejšim sovražnikom in krogla iz nemškega topa mu je 12. septembra 1943. v Komnu prebila za dom in rod goreče srce. Sedaj leži v partizanski grobnici na kontoveljskem pokopališču.

Vlado Štoka je med prvimi borci za boljšo bodočnost ne samo svojega naroda, pač pa za pravičnejšo in lepšo ureditev sveta sploh.

IVAN IVANČIČ

Še sedaj ga vidim pred seboj, kako mirno in hladno stoji pred sodniki visok in vzravnčan. Ko je odgovarjal na predsednikova vprašanja, se mi je zdelo, da on obtožuje, ne sodniki. Nekaj tragičnega je bilo v njegovih besedah nekaj pre-

tresljivega. Da, priznal je, priznal je več, kot je bilo res, ker so ga tedne in tedne mučili v celicah, v kletah tržaške kvesture. Krvolok in sadist Perla ni poznal usmiljenja, naslajal se je ob mukah in trpljenju svojih žrtev. „Tudi Vi, predsednik, bi priznali, priznali vse, kar bi zahtevali od Vas; le da bi se nehali!“

In Ivančič je gledal mirno smrti v obraz, kakor je gledal mirno življenje. Na njem je bilo nekaj asketičnega, dejal bi skoraj nekaj orientalsko fatalističnega, toda ne pasivnega.

Rojen je bil v aprilu 1. 1913. Vse življenje se je boril, boril z bedo in krivicami. Bil je zelo talentiran, toda sin revnih kmetov. Zato je mnogo bral in že v mladih letih občutil fašistični bič in suženjstvo svojega ljudstva. Ko je imel sedemnajst let, je dobil v roke prvo antifašistično literaturo. Bili so to letaki organizacije TIGR, „Becco Giallo“, „Libertà“ itd. V njem je zorel odpor. Prišel je tržaški proces, padli so fantje

v Bazovici. Skrbno je nosil pri sebi njih slike; bili so njegov vzor. Tedaj se je v svoji notranjosti odločil da pojde po njihovi poti.

Fašistični listi so trobili, da je konec vsega odpora, da je za vedno strto vse primorsko svobodoljubno gibanje, da bodo pokorni „villici“ ponižno hlapčevali „Veliki materi“, ker je fašistična justica strla glavo hujskačem onstran meje. Toda fašistična justica se je motila. Še je bilo takih „hujskačev“, toda tostran meje. Vse naše ljudstvo je globoko vase zaprlo svoj srd, in čakalo. Ivančič pa ni hotel čakati. Skupno s Kravanjo Ferdinandom, poznejšim Skalarjem, sta hotela pokazati fašistom, da smo še tu. Zažgala sta bovško šolo, čisto na svojo roko. Hotela sta vsaj malce maščevati bazoviške žrtve. To je bil za začetek njunega dela. Ivančiča je njegov nemir gnal, da malo pogleda v Jugoslavijo in tam naveže stike z emigranti. Delal je v tekstilni tovarni v Kranju, se seznanil z Zelenom in hodil ob nedeljah na sestanke na mejo.

Poleti 1931. leta so se na Jalovcu sestali Zelen, Ivančič in Kravanja ter sklepali o svojem bodočem delu. Od tedaj pa vse do izbruha druge svetovne vojne so vzdrževali redne stike, nosili čez mejo literaturo, letake, imeli več spopadov z obmejnimi miličniki in se pripravljali na veliki obračun.

Ivančič se je vrnil v Čezsočo, razočaran nad tedanjo Jugoslavijo, toda poln

vere v bodočnost. Po povratku so ga seveda zaprli za šest mesecev v bovški zapor.

Nato so ga poslali v Abesinijo, kakor mnoge naše fante, da bi zaslužili še nov narod. Tako je moral Ivančič trpeti in se boriti za svojega zaslužnjevalca. Vrnil se je. Leta 1939. je organizacija sklenila, da bo treba poseči v tok dogodkov, da se bo treba pripraviti na odpor. Ivančič ni okleval, takoj se je odzval, bil je pripravljen na vse, kakor vedno.

Kakor je dotlej nosil v svojem nahrbtniku letake, tako je od tedaj nosil dinamit, vedno hladen, skoraj flegmatičen. Vrstili so se sestanki v Nemškem Rutu pri Simonu Kosu. Prihajali so Kravanja, Zelen in Lončar, ki so kasneje vsi padli.

Junija 1940. je Ivančič položil na progo pri Trbižu mino. Ni bilo škode, toda policijo je stvar silno vznemirila. V Jugoslaviji so aretirali Kravanjo, Ivančič je slutil, da se bliža konec, toda ostal je doma in čakal. Čakal je, ker je ljubil svojo Čezsočo, reko, polja in gore; ni se mogel ločiti od njih. Začele so se aretacije v Trstu, širile so se na deželo, aretirali so Simona in druge tovariše v Rutu, in Ivančič je to vedel. Čeprav je imel na sebi nekaj fatalističnega, vendar je znal biti tudi optimist, še preve-

lik optimist. Saj je nekemu tovarišu, ko so ga peljali iz Kopra na sodišče v Trst, dejal: „Čez mesec dni bomo pa mi tako vozili fašiste.“

29. oktobra 1940. so ga zaprli. Prišel je v roke Perli; in kdor je imel opravka s Perlo, dobro ve, kaj to pomeni. Trpel je in ni klonil, verjel je v našo zmagο, verjel je v vstajenje svojega mučenškega ljudstva, bil je pripravljen živeti, boriti se, ravno tako je bil pripravljen na smrt. Ves čas procesa je mirno sedel in zviška gledal sodnike, malce ironično kakor vedno. Po obsodbi je mirno kadil cigareto, kakor da ne bi se bilo nič zgodilo.

Padel je na Opčinah, kakor je padel Zelen na Dolenjskem in Skalar pri Desklah. Njemu in Skalarju poje Soča svojo večno pesem, oba počivata v svoji, doslej še neosvobojeni zemlji.

Težko je bilo Ivanovo življenje, kakor je trdo življenje vsega bovškega ljudstva. Težko je bilo, saj ga niti najbližji niso razumeli. Čezsoča pa je lahko ponosna nanj, kakor je lahko ponosna na Skalarja, Šašo, Stanka, Mraka, in vse svoje sinove in matere, ki so žrtvovale vse za svobodo. In svoboda bo prišla, bo zasijala, sem preko Polovnika in obsijala tudi Ivanov grob in grobove vseh junakov, ki spe na čezsoškem pokopališču in po vsej Soški dolini.

DRAGO RUPEL

VEKOSLAV ŠPANGER

Med prvimi borci, ki so se aktivno postavili v bran zoper fašistično tiranijo, je bil Drago Rupel s Proseka. Prej je bil marljiv član raznih Prosvetnih društev ter se je kot kulturni delavec udeleževal predvsem pri mladinskih organizacijah. Trpljenje našega ljudstva pod fašistično strahovlado ga je navdajalo z zmirom hujšim odporom in uporom. Že takrat se je zavzemal za delavski pokret in dobro predvideval zgodovinski razvoj, ki vodi k napredku človeštva. Zato je trdno veroval v zmago naprednih sil nad faši-

zmom, v katerem je pravilno spoznal kulminacijo vseh reakcionarnih sil. Dosledno se je trudil da razširi svoje prepričanje tudi v široke množice, pri čemer ga nista strašili niti ječa, niti smrt.

Tako je z veseljem stopil leta 1928. v tajno antifašistično organizacijo „Borba“ ter se z navdušenjem poprijel dela. Veroval je, da bo primorsko vprašanje rešeno v sklopu z velikimi svetovnimi spremembami političnega in socialnega značaja, ki jih je predvideval. Čeprav je bil obveščen, da ga fašistična policija zasledu-

je, ter je pričakoval dan za dnev aretacije, ni hotel pobegniti ter se je odločil, da bo rajši delil usodo svojih tovarišev v zaporu. To se je tudi zgodilo. 18. aprila 1930. so prišli ponj karabinjerji, uklenili so ga ter odpeljali v tržaške zapore, od tam pa v rimsko „Regina Coeli“. S svojo dostojanstvenostjo in načelno dosled-

nostjo je imponiral celo fašističnemu izpraševalnemu sodniku. Na procesu, ki se je vršil od 1. do 5. septembra 1930. v Trstu, je bil obsojen na 15 let ječe. Z njegovega obraza je odsevala zavest, da ne predstavlja samo sebe, marveč vse trpinčeno primorsko ljudstvo. Zato

je sprejel obsodbo mirno, zavedajoč se, da njegovo trpljenje ne bo zaman.

Po enem letu ječe v San Gimignano je težko obolel na pljučih ter je bil zato poslan kot jetičen v zapore na Pianoso. Njegova visoka morala je pripomogla, da je okreval, ter je bil nato kot ozdravljen poslan v zapore v Civitavecchio, kjer je ostal do leta 1937.

Leta, ki jih je prebil v zaporih, je Drago dobro izkoristil z izpopolnitvijo svoje izozbrazbe. Poleg italijanskega se je naučil še ruski, francoski in nemški jezik. Z vso vnemo je proučeval zgodovinski materializem ter vzroke socialne borbe.

ANTON MAJNIK

Ako greš v ribniško dolino na Dolenjskem, ti bo vsakdo, pa naj si bo to otrok ali starček, znal veliko povedati o tovarišu Majniku, o katerem so, odkar je odšel v gozdove v aprilu 1941., pa do takrat, ko je padel zadet od izdajalske domobranske roke, vsi mnogo govorili.

Rodil se je v Volčah pri Tolminu 26.

Po sedmih letih ječe se je vrnil v svoj rodni Prosek z odločnostjo, da nadaljuje s svojo borbo. Toda fašistična policija je pazila nanj, tako da je končno moral odpotovati v Jugoslavijo. Toda kmalu je uvidel, da so tudi razmere v stari Jugoslaviji bile vse prej kot zadovoljive. Pakt, ki ga je bil sklenil Stojadinović s fašistično Italijo, ga je kot dolgoletnega borca za pravice primorskega ljudstva globoko ogorčil, čemur je dal izraza tudi v svojem delovanju. Postavil se je na stran ljudstva proti takranemu protiljudskemu režimu, ter je bil zato preganjan in zaprt.

Po zlomu stare Jugoslavije je takoj prešel v aktivno borbo proti svojemu smrtnemu sovražniku — fašizmu. Podrobnosti o njegovi trnjevi poti iz te dobe mi niso znane. Toliko je gotovo, da si je 8. septembra 1943. v družbi Tržačana Marija Tafarija in nekega istrskega borca prebil pot s puško v roki do postonjskih hribov. Tam se je srečal nekaj pred kapitulacijo Italije s četo fašistov. Bil je težko ranjen in padel v roke fašistov. Toda ob kapitulaciji Italije so se fašisti razbežali in tako je bil Drago prenešen v postonjsko bolnico. Čez nekaj dni so prihrumeli Nemci ter odvedli s seboj vse ranjence, ki so se nahajali v bolnici. Med njimi je bil tudi junaški Drago. Odvedli so ga neznano kam in za njim je izgnila vsaka sled.

Primorsko ljudstvo bo ohranilo Dragu Rupljo, ki je bil eden izmed prvih in najpožrtvovalnejših borcev za njegove pravice ter je daroval zanj tudi svoje življenje, globoko hvaležnost in trajen spomin.

aprila 1905. Želel je postati učitelj in tako je dovršil učiteljske v Tolminu. Po končani maturi ni bilo zanj učiteljskega mesta. Ker pa je imel talent za glasbo, se je posvetil njenemu študiju. Vozil se je v Gorico, kjer je študiral pri tov. Kumarju. Že kot študent, posebno pa kasneje je posvetil vse svoje delo borbi proti fašizmu, za

priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji. Deloval je v ilegalnih društvih, dokler ni ob procesu Bidovca in tovarišev moral pobegniti v Jugoslavijo. Spominjam se zadnjih mesecev, ko je živel v domačem kraju. Pričakoval dan za dnen, da ga aretirajo, zato je venomer oprezoval skozi okno, ako že ne prihajajo. Iskali so ga, toda srečno jim je ušel na nasprotni strani hiše, ker jih je pravočasno opazil. Nekaj časa se je še skrival po gozdovih v okolici doma, kamor so mu domači ponoči nosili hrano, nato pa je odšel preko meje v Jugoslavijo. Tudi tu ni dobil takoj službe. Čakal je približno eno leto in se preživljal na vse načine. Deloval je naprej za osvoboditev Primorske in prihajal skrivaj celo čez mejo nazaj v Italijo na akcije in sestanke..

Dobil je službo učitelja v Žvirčah v Suhi Krajini. Bil je zelo priljubljen in še danes ga imajo v lepem spominu. Radi svojih muzikalnih sposobnosti je bil od tam premeščen v Ribnico, kjer si je pridobil največjo priljubljenost pri otrokih, ljudstvu in učitelstvu. Z borbo proti fašizmu in Italiji je nadaljeval ter bil radi tega v času klerikalnega režima celo zaprt, toda kmalu izpuščen, ker mu niso mogli ničesar dokazati. Ob vstopu Jugoslavije v vojno se je takoj javil kot prostovoljec in je ob razsulu Jugoslavije v aprilu 1941. pobegnil v gozdove pred Italijani in to komaj pravočasno, ker so ga Italijani že par dni pozneje, ko so zasedli Ljubljano, iskali, da bi ga aretirali. Skrival se je skupaj z dvema tovarišema v kočevskih gozdovih. Bili so izdani in že v maju so jih obkolili v spanju v mali koči sredi kočevskih gozdov, kjer so se skrivali, karabinjerji. Eden je bil v borbi ustreljen, drugi težko ranjen, njega so pa ujeli in vkovali, toda jim je z verigo na rokah pobegnil. Ostal je nekaj časa sam in ko so se v poznem poletju istega leta formirale prve grupe partizanov v tamkajšnjih gozdovih, je bil med njimi. Preživel je tam hudo zimo 1942. ter vse italijanske ofenzive v letu 1943., dokler se ni ob razsulu Italije vrnil v osvobodjeno Ribnico. V vsem

tem času je postal pri vseh silno priljubljen — bil je pač prvi, ki je odšel v gozdove, ter vsled svojega veselega značaja.

Zaradi nemške ofenzive so se morali partizani v pričetku novembra zopet umakniti iz Ribnice. Ko je ofenziva šla mimo, je šel skupno z drugimi tovariši na izvidnico v Ribnico. Bilo je 22. novembra ob 5 zjutraj, ko je padel zadet od izdajalske domobranske roke.

„Majnik je padel“ je šlo od ust do ust, od vasi do vasi. „Majnik, ki je toliko pretrpel ta tri leta“. Niso mogli verjeti njegovi tovariši.

Ko so pa spoznali, da je res, so se njihove roke tesneje oklenile puškinih kopit in so prisegli: „Maščevali ga bomo“.

Pokopali so ga na trškem pokopališču in kljub nevarnosti se je na grobu od njega poslovila tovarišica Micka. Oči vseh prisotnih, ki so prihiteli od vseh strani, so bile solzne.

Ko sem pozneje hodila po tamkajšnjih vaseh kot aktivistka, so mi pripovedovali o njem čudovite stvari. Kdor ga je osebno spoznal v tistih dneh, je ponosno pripovedoval: K nam je hodil ponoči, — jaz sem ga večkrat videl.

Sedaj počiva na ribniškem pokopališču in njegov grob je vedno okrašen z svežim cvetjem, ter čaka, da ga pripeljemo domov v ljubljeno svobodno Primorsko, za katere svobodo se je boril toliko let in tudi zanjo daroval svoje življenje.

M. M.

Neskončno dolgo se mi zdj od takrat, ko smo se sestajali s Tončetom gori po tolminskih grapah na tajnih sestankih. Tih, moreč obup nas je tlačil v onih navidezno mirnih časih fašističnega tlačenja, ko se nikdo po svetu ni zmenil za to, da smo živeli na svoji lepi zemlji kot hlapci.

Tončeta je ta zavest morila vsak hip, zato ni bilo vestnejšega delavca takratne „ilegale“, t. j. pred skoraj dvajsetimi leti. Celice tajne organizacije „TIGR“ je organiziral v najkrajšem času po vaseh, ki so mu bile določene. Samotni, nočni sestanki so se vršili z isto točnostjo, kot so bili raztreseni letaki ali je zagorelo

ono ostudno gnezdo potujčevanja naše mladine: otroški vrtec v Tolminu. Kaj je to pomenilo, ve oni, ki je moral voditi leta in leta račun o poznanih in nepoznanih ovaduhih, v malih vaških prilikah, da niti ne omenjamo vseh uniformiranih „angelcev varuhov“.

J. Z.

ŽRTEV ANDREJA MANFREDE

Ni dvoma, da se tudi pri zbiranju gradiva za zgodovino osvobodilnega gibanja in njega predhodnikov, obrača vsa pozornost delu in žrtvam štirih „Bazovičanov“. Vendar bi bila neumestno, ne omeniti, med drugimi, junaka osvobodilnega dela, ki je od prvega dijaškega dozorevanja dalje zavestno dajal vse svoje življenje in delo na razpolago borbi za osvoboditev slovenskih Primorcev in primorskega delavstva v svetovni povezanosti, do svoje predvidene smrti v zaporu.

Andrej Manfreda rojen v Kobaridu, dne 2. nov. 1908 l., dijak — kljub tridesetim letom ob svoji smrti, ni imel časa in prilike, da bi postal kaj drugega s svojimi skoraj 13 leti zapora. Kot mlad dijak je že na procesu „Bazovičanov“ v Trstu zbudil pozornost z miselno izredno jasnim in pogumnim nastopom. Enako kot je prenesela njegova smerna premočrnost, ko je komaj stopil v dijaško organizacijo, na pol ilegalno in kmalu zatem v tajno organizacijo „TIGR“, a še bolj njegova miselna jasnost in razgledanost — vse to kljub okolnosti, da je par dijaških let prebil v Vidmu na realki (tu je napravil zrelostni izpit in se nato vpisal na Univer-

zo v Padovi), preganjan iz Idrije, v popolni odtrganosti od svojega ljudstva in od dijaških organizacij. Ali morda baš zaradi popolne odtrganosti od svojih, iz globokega moralnega protesta proti takim prilikam!

Obsojen na 15 let zapora, jih je radi dveh pomilostitev odsedel le pet od leta 1930 do 1935. Toda je preživel doma komaj leto dni „omejene svobode“ — to je s „posebnim nadzorstvom“ na grbi, kar je bilo istovetno z nekako internacijo v domačem kraju. Zopet aretiran 26. 5. 1936, ni več izšel iz zapora. Kakor mu je prerokoval tolminski fašistični policijski komisar Bichi že petnajst let prej, da ne bo več videl sonca, se je zgodilo. Umrl je 7. 7. 1943, v zaporu v Saluzzu v Piemontu, tovariši trde, za lakoto ali zastrupljen, nekdo celo, da je izvršil samomor. Morda bo mogoče pozneje ugotoviti iz poročila, prenešenega iz zapora in po sojetniku, ki so ga ubili fašisti.

Vožnja s starim parnikom obrežne plovbe po Tirenskem morju na Pianoso, na otoček jetnišnice za bolne, največ jetične, z mračno predsutnjo, da se najbrže ne bo vrnil živ po isti poti nazaj v domovino, občutek združen z razpoloženjem jetnika obsojenca. Ta slutnja oziroma skoraj gotovost, ki ga je spremljala na tej težki vožnji že po prvi obsodbi, in v dolgoletnem življenju v tem usodnem kraju, ga ni odvrnila, da ne bi nadaljeval takoj po povratku iz zapora v domačo internacijo, s podtalnim delom, četudi se je prejasno zavedal, da bi v novem

zaporu ne ušel smrti spričo stanja njegovega zdravja.

Delo za novo družbo, za svobodo Primorske mu je bilo višje kot življenje. Bilo mu je poslanstvo, delo, ki ga zunaj, pod fašistično strahovlado in pod policijskem vohunštvom ni mogel vršiti tako uspešno kot v zaporu, zato se je odločil brez oklevanja za življenje v zaporu.

„Zapor je zame življenje“, je dejal svojemu prijatelju v času kratkega odmora med prvim in drugim zaporom.

O upoštevanosti njegovega dela, dela človeka, ki je študiral socialno gospodarstvo s kritičnostjo znanstvenika in s fanatično vero borca, pričajo njegove razprave, pisma njegovim sorodnikom, prevodi znanstvenih del, najbolj pa urejenost in strokovna pripravljenost celih jetniških skupin n. pr. jetniške bolnice v Saluzzu, kjer je umrl, ali že omenjene skupine v bolniškem mrtvem domu na otoku Pianosi. Svojim tovarišem je bil teoretik, učitelj, pokrovitelj in upravitelj, a vsem jekleno dosleden prvoborec. Človek iz enega samega kosa, prepričanje in neizprosna doslednost dejanja

nja — ena sama povezanost. V kratkem letu, med prvim in drugim zaporom, je živel brezposeln, bolan, v težki bedi, toda ko so mu prijatelji poskrbeli podporo, ki bi mu jo le daleč lahko kdo očital iz političnih razlogov, jo je takoj gladko odklonil. Občudovanje in navezanost tovarišev, izgrajenih borcev, ki so ga položili v grobo krsto, je bila obljuba in jamstvo njihove pripravljenosti, ki jih je vodila, ne v maščevanje, pač pa v uresničevanje njegovega učenja, ki je vodilo premočrtno iz prvega upora „Bazovičanov“ v narodno osvobodilno borbo. Sredi nje je pal leta 1943., v zaporu, na delu, ko so njegovi učenci uresničevali njegove ideale, in nadelj takoj po njegovi smrti gornjesoškem partizanskemu oddelku ime „Manfredovega bataljona“. Ta je nosil njegovo poslanstvo po vseh borbah Kobariškega kofa in Gornje soške doline. Upati je, da bo uspelo najti v bodočih letih socialno-politično literarno zapuščino in obširni material o življenju in delu tega rojenega borca.

TAKO SE JE ZAČELO SPOMINI NA SOŠKO LEGIJO

MARINČIČ IVO

Nedelja 6. aprila 1941. Že med tednom smo bili obveščeni vsi Primorci iz Ljubljane in bližnje okolice: Bodite pripravljeni, da se odzovete, ko vas bomo klicali! Za nedeljo popoldne je bil napovedan množični sestanek v veliki dvorani Narodnega doma. Ob določeni uri je bila dvorana nabito polna. Vsa Primorska si je dala danes tukaj sestanek. Trst, Gorica, Kras, Pivka, vse je bilo tu zastopano. Srečali so se znanci, ki se niso videli morda deset let ali tudi več, odkar jih je nemila usoda pregnala iz rodnega kraja. Pozdravljanja in vprašanj ni bilo ne konca ne kraja.

Vendar je nad vsemi in nad vsem krožila ena sama misel, eno samo vprašanje:

Krvava igra se je pričela in bo šla svojo pot: ali bosta ob koncu Trst in Gorica svobodna; al bo fašizem strtl? — Skoro na vseh obrazih in v vseh očeh si čital isto misel, isto vprašanje, ki ga je pa le malokdo izrekel, kakor da bi se bali, da glasna beseda že v kali ne zatrti tistega upanja, ki je s plahim plamenčkom zagorelo v srcu.

Na oder je stopil govornik z depešo v roki. Ljudje okrog njega so bili izredno živahno razgibani. Po dvorani je nastala tišina. Govornik je razgrnil papir in čital: „Pravkar smo prejeli sledeče sporočilo iz Beograda: Danes, v zgodnjih jutranjih urah, je Sovjetska zveza podpisala z Jugoslavijo prijateljski in nenapadalni

pakt. Jugoslavija ni več sama. Živelj naši zavezniki!"

Vsa dvorana je vstala in začela burno ploskati:

„Živela Sovjetska Rusija, zaščitnica malih in trpečih narodov!"

„Živel svobodni Trst in Gorica!"

„Dol s fašizmom!"

Vsem nam je postalo lažje pri duši. Nova zavest, novo upanje je vstajalo v nas. Torej vendar! Treba je bilo vojne in nesreče, da je tudi naša vlada krenila na isto pot, o kateri je ljudstvo že davno vedelo, da je edino prava in najbolj naša.

Navdušenja zlepa ni hotelo biti ne kraja ne konca. Nastopili so še drugi govor-

niki. Končno se je sklenilo, da se ustanovi Soška legija. Vsi Primorci, ki lahko nosijo puško, naj se vpišejo kot prostovoljci v legijo. Za poveljnika je bil določen major Turk — solunski dobrovoljec-invalid. Po končanem zborovanju se je začelo vpišovanje; trajalo je do poznega večera in še drugi dan. Nikogar ni bilo, ki bi se ne bil odzval. Vsi smo vedeli in se zavedali: Za naš dom gre, za naše Primorje. Sedaj ali nikoli!

Po radiju smo dobili navodila, naj se zberemo v torek 8. aprila popoldne pred Narodnim domom. Do dveh je bil trg pred zgradbo že ves poln in od vseh strani so prihajale še nove skupine. Matere, žene in sestre so spremljale svoje drage. — Razporedili smo se v vrste in stotnije — z menoj je bil tovariš Tone iz Brd. Suh je bil in šibak, morda celo jetičen od dolgotrajnega študentskega stradanja; vendar ni hotel izostati. S seboj je nosil težko harmoniko;

„Čemu nosiš harmoniko? V napotje ti bo,“ sem ga opozoril.

„Harmonika mora z menoj. Ko bomo šli v Brda, naj ponese tja zvoke naše slovenske pesmi. Pomisli samo, kako bom korakal pred našo četo po Kojškem. Zaigral bom tisto o regimentu, vi boste zapeli in ljudje nas bodo s solzami v očeh pozdravljali z oken.“ Tudi njemu so se oči svetile in morda so bile vlažne.

Srečali smo se s Pivčani, Dolanji in Vipavci.

„Kdo bi si mislil, da nas je toliko po svetu,“ sem omenil malemu Francu iz Zagorja.

„Moj brat Stane je tudi tukaj, pa Tine Grgatov, pa Vipavcev je mnogo“, mi je hitel zatrjevati.

Prišlo je povelje za odhod. Stopili smo v četverostope. Bili smo precej nerodni, sami novinci. Pa je le šlo. Tam daleč spredaj je zaigrala godba. Tone je tudi raztegnil svojo harmoniko in zapeli smo z njo:

Mi smo ubežniki,
mi smo pregnanci...

Na poti proti postaji so se odpirala okna in bele ženske roke so sipale cvetja na prostovoljce — Primorce.

Pred postajo se je zbrala množica. Zbrali so se vsi Primorci, ki niso mogli z nami. Dekleta so nam delila vina in cigaret. Dolg vlak je bil kmalu napolnjen do zadnjega kotička. Bil je že mrak, ko smo odhajali. Opozorili so nas:

„Pazite na luč! Vsa okna naj bodo dobro zakrita. Sovražna letala so v bližini.“

Od Grosupljega dalje smo res zaslišali letala. Vlak se je ustavil. Vse luči smo brž pogasili. Tik nad vagoni so zaregljale strojnice, enkrat, dvakrat. Ognjeni krst. Nihče od nas ni črnil. Letala so se oddaljila. Vlak je nadaljeval svojo pot. Dolenjska je bila zavita v temo. Tu pa tam smo razločili temnejše obrise višjih gričev.

Bilo je že pozno, ko smo dospeli v Novo mesto. Pršil je droben dež. Šli smo v mesto in se nastanili po šolah in javnih poslopjih. Polegli smo se kar po tleh. Kdor je prišel prvi, je dobil malo slame, zadnji — nič. S Tonetom sva se nastanila v dvorani prosvetnega doma, prav tik odra. Po dvorani so ležali prostovoljci v pisanim neredu. Nekdo je gromko smrčal. Visoko pod stropom je mežikala medla žarnica.

Drugi dan, bila je sreda, zopet popisovanje in razdeljevanje v stotnije po 100 mož. Vsaki stotnji je bil imenovan začasn poveljnik izmed prostovoljcev. Na domu nekega prijatelja, ki je bival z družino v Novem mestu, sem srečal še druge znance prostovoljce. Med njimi je bil Tone s Krasa. V Ljubljani sva se večkrat videla, tu pa kmalu ne bi vedela drug za drugega.

Ko sem se vrnil zvečer v prosvetni dom, so me obstopili tovariši:

„Živel naš poveljnik!“

„Veš, izvolili smo te za poveljnika naše čete,“ mi je pojasnil Tone iz Brd.

„Tako? Kaj pa oni drugi, ki je bil določen za poveljnika,“ sem se branil.

„Nočemo ga. Neka polizana prevzetnost je, ki je vedno zaničeval delavca in

kmeta. Takih mi ne maramo. Ti si naš poveljnik, tebe smo izvolili.“

„Pa dobro se postavi in odločen bodi,“ mi je dajal nasvete čokat tovariš na moji desnici.

Zahvalil sem se tovarišem in obljubil, da se bom skušal pokazati vrednega njihovega zaupanja.

Naslednji dan, v četrtek, sem srečal na trgu Vladka s Kontovela. Odkar sva se ločila v zaporih v Civitavecchii, se nisva več videla. Po sedmih letih se zopet srečava v prostovoljski legiji. On je bil še preoblečen in desetenik. Agilen kot vedno, je prevažal prostovoljce iz Štajerske. Rada bi se pogovorila o marsičem, pa ni bilo časa.

„Se bova že v Karlovcu pomenila,“ mi je še zaklical s kamjona, ki je odhajal.

Popoldne odhod. Bili smo še vedno v civilnih oblekah. Nekateri so dobili puške, da bodo stražili vlak.

Zopet smo se vozili ponoči. Vlak se je večkrat ustavil kar med postajami. V našem vozu je Tone s svojo harmoniko skrbel za dobro razpoloženje. Ko smo stali v Metliki, so nam postregli z novico, da so nemški tanki prodrli že do Zagreba. Nismo jim verjeli. Kako? Saj ni mogoče! Šli smo dalje. Vlak je zavozil na Hrvaško. Na postaji Bubnjarci smo se ustavili. Vlak ni mogel več dalje — „Proga je zaprta,“ je zagotavljal postajenačelnik. Po vagonih so začele krožiti razne čudne novice: Nemci so v Karlovcu — nemški tanki gredo dalje proti morju. Nemški tanki vozijo proti Gorjancem.

Med prostovoljci je nastala zbežanost. Nihče ni vedel nič pozitivnega. Nekateri so začeli uhajati. Od Karlovca je privozil tovorni vlak. „So res Nemci v Karlovcu?“

„Tako pravijo.“

Nekateri prostovoljci so plezali na tovrne vagone, da se odpeljejo nazaj.

„Fantje, mi bomo počakali povelja in boljših novic. Nič točnega še ne vemo,“ sem bodril tovariše v našem vagonu. Tone je zopet raztegnil harmoniko in s krepko koračnico popravil razpoloženje. Stopil sem do poveljnika Turka, a ni vedel nič gotovega. Brzobjavil je po navodila in je čakal odgovora.

Proti polnoči smo dobili ukaz za vrnitev. Vlak se je obrnil proti Beli krajini. Sredi polja se je ustavil. „Vsi na zbor!“ je šlo povelje od voza do voza.

Sredi noči smo se zbrali na travniku tik ob progi. Naokoli so stala drevesa, kot temne sence polnočnih duhov. Visoko na nebu so mežikale zvezde. Mesca ni hotelo biti od nikoder.

„Tovariši,“ je začel major, „na naši severni meji se je izvršilo izdajstvo. Sovražnika so pustili, da je vdrl s tanki v Zagreb in v Karlovec. Zato tudi mi nismo mogli naprej. Za sedaj bo najbolje, ako se skrijete kje na deželi, ali pa se vrnete na svoj domove. Ni ne moja in ne vaša krivda“ da se je tako končalo. Zbrali se bomo zopet, ko bo prišel čas za to. Nasvidenje!“

Vlak nas je odpeljal še do Metlike, kjer smo se razšli. S Tonetom iz Brd iz še z dvema tovarišema smo krenili v hribe. Naš načrt je bil, da preidemo Gorjance in se vrnemo v Novo mesto. Na vzhodu je vstajal dan. Nad železniško progo smo srečali dva stražarja črnovojnika.

„Kaj delata tukaj?“

„Straživa železnico. Tako so nama ukazali.“

Povedali smo jima, da ni več potrebno. Puške naj skrijeta na varno mesto, morda bodo še prav prišle, sama pa naj gresta domov. Obljubila sta, da bosta tako storila in odšla sta.

Na sedlu smo se posedli na tla in počivali. Sonce je zlatilo belokranjske gorice. Po vseh cestah in poteh je bilo videti manjše ali večje skupine ljudi — prostovoljci so se razhajali. Kam? Kaj bo zdaj? — Ko smo po drugi strani lezli v dolino, kjer je bila postaja, smo zopet doživeli napad. Štirje nemški lovci so obstreljevali poslopje ter se nato oddaljili proti severu. Na postaji smo ujeli vlak.

„Samo za vojake.“

„Tudi mi smo vojaki.“

Vojska je bila v razsulu. Po klopeh so sedeli pol vojaško, pol civilno oblečeni vsi tipi jugoslovanskega juga. Trudni so bili in neprespáni. Vlak je vozil počasi proti Novemu mestu. Med potjo smo doživeli

nov letalski napad. Strojevodja je ustavil in vsi smo tekli v bližnji gozd. Ko je bila nevarnost mimo, smo nadaljevali vožnjo. Neki železničar je povedal, da je v vlaku tudi več voz municije. Balj smo se, da se ne bi napad ponovil.

V daljavi je treskalo in grmelo. Po poti smo zvedeli, da so Nemci bombardirali Novo mesto. Skladišče municije je zletelo v zrak in mnogo hiš je v plamenih. Na zadnji postaji pred Novim mestom se je vlak ustavil. Naprej ni bilo mogoče, ker je bil most razrušen. S Tonetom in tovarišema smo krenili peš proti mestu, kamor smo dospeli še pred deseto uro dopoldne.

Novo mesto leži na polotoku, ki ga v ostrem zavoju začrtava lena Krka. Bregovi padajo precej strmo k reki. Na najvišjem kraju se dviga mestna kapiteljska cerkev. Pod njo se širi mesto: najprej starejši del, bolj v ozadju; ob novi cesti proti toplicam pa novejši del, kjer so stala tudi nova šolska poslopja. S tovariši sem šel na vrh pred cerkev. Ob poti so stale v tla zapičene deske z napisom: Pozor, bombe! — Res je molelo iz zemlje več nerazpočenih bomb; bili so ostanki silovitega napada iz zraka, ki je bil izveden v jutranjih urah. Po mestu so gorela mnoga poslopja, med njimi tudi gimnazija, kjer je bilo garnizijsko skladišče. V presledkih so se čule močne detonacije vskladiščenih bomb, ki so se razletele v zraku kot rakete. Spodaj ob Krki, na postaji, je gorelo. Med žrtvami je bila tudi neka desetletna deklica. Železo ji je razbilo čelo in med prevozom v bolnico je umrla.

Po mestecu so krožile vse mogoče fantastične govorice. Naenkrat je završalo med vojaštvom in civilisti: Nemci prihajajo. Od hrvaške strani so pridrveli trije oklopni vozovi in se ustavili na glavnem trgu. Težke strojnice so obrnile svoja žrela proti ljudstvu. Iz prvega voza je stopil poveljnik, še zelo mlad, v črni tankovski uniformi, z mrtvaško glavo na prsih.

„Kje je poveljnik?“

General X. je bil tam blizu in je pristopil. Sivolasj general je vojaško pozdravil golobradca, ki ga je vprašal, če ima tolmača.

„Kar govorite po nemško,“ je odvrnil general, ki je bil Slovenec. Nemec je zapovedal, naj se zberejo vsi vojaki na trgu in naj prinese svoje orožje s seboj. Dejal je, da so obkoljeni in da so vsi vojniki ujetniki.

General je sporočil vojakom in častnikom nemško povelje. Iz bojnih voz so Nemci privlekli še dve težki strojnici in ju razpostavili na obeh koncih trga. Medtem so se vojaki zbrali s puškami in v pohodni opremi. Ko so jim ukazali, naj izroče puške in bodala Nemcem pri strojnicah, so se uprli:

„Ne damo orožja kar tako. Borili se bomo.“ — Šele po dolgem prigovarjanju so jih častniki prepričali. Počasi so se prvi približali strojnicam in odložili orožje. Mnogi so pobožali puško kakor otroka in jo poljubili, predno so se ločili od nje. Marsikomu so igrale solze v očeh in s povešeno glavo se je skrtil za tovariše, kot bi se sramoval žensk, ki so od daleč gledale ta prizor. Tak žalosten konec! Moj Bog!

Potegnil sem Toneta za seboj: „Pojdiva. Ne morem več gledati tega prizora žalosti in sramote.“ Šla sva dalje po mestu. Povsod zmeda in beganje. Nekaj častnikov jugoslovanske vojske je zaseglo večji avtobus. Prebiti so se hoteli skozi nemške črte do Bosne. Tam so gore in gozdovi, tam so tanki brez moči, tam je svoboda...

Posrečilo se nam je stakniti kamjon, ki je odhajal proti Ljubljani. S Tonetom iz Brd in s Tonetom s Krasa smo zlezli na vrh tovora zabojev in sodov. Z nami se je vozil tudi major Turk. Še vedno je nosil uniformo. Bled in zaprt sam vase je sedel na sodu in molčal.

Na cesti proti Ponikvam smo gledali razdejanje in grozote letalskega napada. Kolone vojaštva in vozov so se vse jutro pomikale od Ljubljane proti Novemu mestu. Bili so popolnoma nezaščiteni ter izpostavljeni napadom težkih nemških bom-

bnikov. Ob cesti so zevale široke, 6 do 8 metrov globoke jame. Brzovjavni in električni drogovi so ležali polomljeni preko ceste ali po polju. Žica je bila pretrgana in skrotovičena v nerazrešno gmoto kovine in lesa. Vrh klanca je ležal čez cesto konj. Iz gobca mu je molel jezik, iz predrtega trebuha so silila čreva in se razlila po cesti. Konj poleg njega je bil zmrtvičen v nerazločno gmoto, kosi konjskega mesa in kože so viseli po grmovju kot umazane cunje. Ljudje po vaseh ob cesti so bili zbegani in preplašeni. Raz zvonikov so visele bele zastave. Zvedeli smo, da je ban Natlačen sklenil predajo vse Slovenije sovražniku.

V Trebnjem smo počivali. V gostilni je bilo polno ljudi. Nekatere sem poznal iz Ljubljane. Čakali so tu — niso se še upali vrniti se domov.

Ko smo prišli do mitnice na Dolenjski cesti pred Ljubljano, se je dan že močno nagnil. Zlezli smo s kamjona in se razšli proti raznim delom mesta — molče in tiho, kakor da hodimo po prepovedanih poteh.

Mesto je bilo začuda mirno; na ulicah je bilo le malo ljudi. Pred glavno pošto

je bila postavljena strojnica „Breda“ in grozila s svojim mrzlim žrelom na cesto proti Emoni. Pri strojnici so stali trije vojaki — Italijani. Slučajno sem zvedel, da je eden med njimi Primorec-Slovenec. Približal sem se mu:

„Ti si Slovenec?“

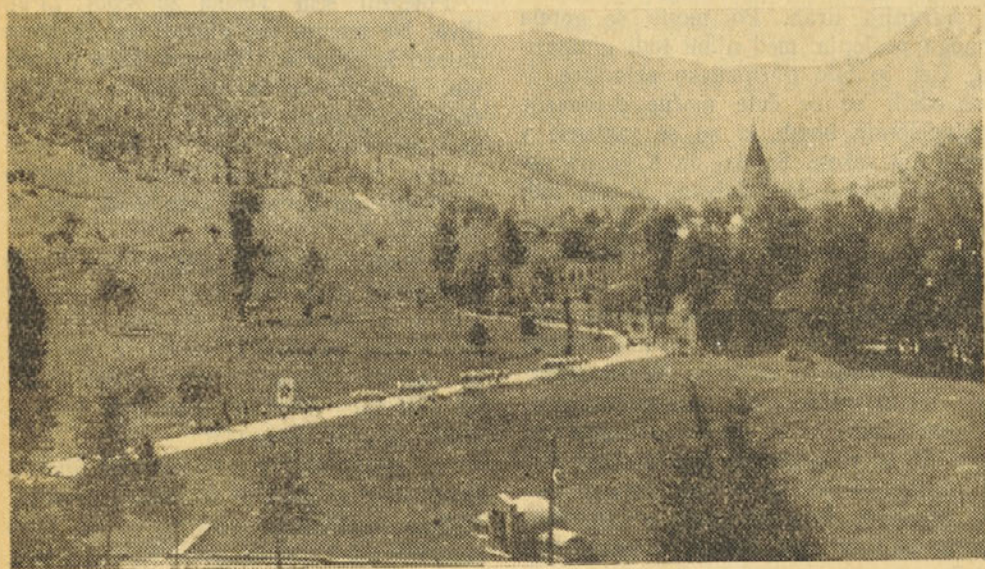
Prikimal je.

„No, sedaj si prišel v Ljubljano.“

„Pa nisem mislil tako,“ glas mu je drhtel od grenkobe, lica mu je zalila rdečica. Najraje bi mu stisnil desnico, pa je bilo prepovedano dotikati se „italijanskih“ vojakov.

Molče sem krenil proti domu. — Nič več se nisem oziral na desno in levo. Saj je vseeno. — Ponoči so prišli v mesto še italijanski grenadirji in tanki. Končano? Ne, vojna je šla dalje po svoji poti. Tam daleč nekje na vzhodu je v gromu topov vstajala nova zarja. Na dnu duše je vstajala misel močna in uporna: Ne, ni še končano, tako se ne more končati!

Še tisto jesen so oživele gozdovi od Triglava do Balkana. Od vseh strani so se shajali borci. Vstajala je — Nova Jugoslavija.

Lokve na Trnovski planoti so bile središče vojnih operacij XI. korpusa

MATERINI SPOMINI

(ŠTANDREŠKA MATIO PADLEM SINU)

MARKOVIČ MARIJA

Bilo je leta 1941. Dne 7. aprila, ko smo napravljali za fižol, je prinesel pismenoša pozivnico, da mora moj mož k vojakom. Takoj smo popustili delo in jaz sem tekala od karabinerjev do vojaških „marešalov“. Vse zastonj. Bili smo pač Slovenci. Moral je takoj v Forli v „battaglione speciale“.

Isti večer so nam povedali, da je starejši sin, ki je bil pri konjenikih v Italiji, na postaji v Gorici in da jih peljejo proti Jugoslaviji. Mlajši sin, ki je bil doma, zbere nekaj hrane in odhiti na postajo. Res je bil tam bataljon konjenice, našel je tudi prijatelja s Peči pri Mirnu, a našega ni bilo. Pečan mu je povedal, da so vse Slovence vprašali, kdo hoče iti prostovoljno zoper Jugoslavijo, a naš je odgovoril, da ne bo hodil bratov streljat. V bataljonu je bilo skoraj polovica Slovencev, javilo pa se jih je samo šest. Drugi so ostali v Turinu. Zadovoljni smo bili, da se je naš zavedal, kaj je njegova dolžnost.

Oče je napravil mesec vojaščine. V tridesetih dneh nam je poslal pet in štiri-deset pisem in dopisnic. Pisal mi je, da sem kot zavedna Slovenka lahko ponosna na svojega starega fanta, preoblečenega v italijanskega vojaka. Starejši sin je pisal, da ne more verjeti, da bi bil tudi oče vojak, naj ne obupamo, da bo bolje. Bilo pa je vsak dan slabše.

Leta 1942 je odšel tudi drugi sin k mornarici. Vedeli smo, da bomo imeli radi njega skrbj in strahove, ker ni ostal nikomur dolžan odgovora, ko je šlo za naše pravo. Že kot osemleten otrok se je postavil proti italijanskemu učitelju, ko je ta razlagal, kako so se Italijani borili za naše ozemlje. Vstal je in odgovoril: „Naš tata bolje ve, kako je bilo. Kakor ste vi prišli v Gorico, bi prišla tudi naša babica z vozičem čez most.“ Učitelj je rekel poparjeno: „Kaj bi vam pravil, če veste več ko jaz!“ Pozneje, ko je odra-

sel in je v gostilni včasih videl, da je kaj fašistov, je vstal in zavpil: „Živelj Slovenci!“, skočil na kolo in izginil. Ko ga je poveljnik pri vojaki vprašal, kaj je, mu je odgovoril: „Kmet“. „Po rodu Italijan?“ je nadaljeval poveljnik. „Ne“, je rekel, „jaz sem Slovenec pod kraljevino Italijo“.

Leta 1943. ob polomu Italije, je prišel že 10. septembra domov. Drugi dan je bil že v partizanskih vrstah. Tisti večer je doma blizu hiše razorožil tri italijanske častnike. Ponoči je na soškem mostu pomagal, da so s tovariši vzeli nekaj kamionov streliva in jih odpeljali v Vrtojbo. Dne 12. septembra ob treh zjutraj je šel sam gledat in štet, koliko Nemcev je na južni postaji v Gorici. Bilo jih je samo sedemnajst. Potem so jurili, a ne naši, temveč delavci iz Tržiča. Držali so ves dan. Ob šestih zvečer pa je prišla močna kolona Nemcev in jih je vrgla ven Gorica je bila začasno spel izgubljena.

Drugi dan, 13. septembra, so prišli Nemci v Štandrež in začela se je preiskava po hišah, ali ima kdo kaj orožja. Štirje so gledali na zvoniku, da kdo česa ne odnese. Od tistega dne smo mlajšega sina le malokdaj videli. Prišel je le vsakih štirinajst dni, da se je preoblekel in vzel kaj za pod zob.

Tako je prišel nekdanji zgodaj zjutraj. Bila je nedelja. Ostal je ves dan. Jaz sem odšla k molitvi, on je z očetom metal karte doma. Kar prideta dva fašista in rečeta, da imamo doma partizana. Sin se je bil prej umaknil v sprejemnico. Moj mož je tajil. Onadva pa sta trdila svojo. Začela sta s preiskavo. Vse sta preobrnila. Nazadnje sta stopila tudi v sprejemnico in sta ga našla. K sreči ni imel orožja pri sebi, drugače ne vem, kaj bi bilo.

Ko sta vstopila, je vstal od mize in rekel: „Dober dan“. Umaknila sta se v

kuhinjo. Sin je prišel za njima. Napravila sta zapisnik. Sin je enega spoznal in mu rekel, da je ta in ta. Oni je tajil, a naš je vztrajal. Gospodar je stopil po vino in prigrizek in fašista sta jedla in pila, lačna in žejna kakor dve kavki. Rekla sta sinu, naj se javi drugi dan. „In če se ne?“ je vprašal. „Odgovarjala bo družina“, sta rekla. „Družino bosta pustila na miru“, je dejal; „jaz sem polnoleten in odgovarjam sam za svoja dejanja. Ti pa vržeš tisti svoj zapisnik v ogenj, prej ko seštejem do tri“, je naročil nemu. In res je začel šteti. Preden je

rekel tri, je zapisnik že gorel. „Tako, vidita, sta prav pridna dečka“, se je smejal. „Povem vama, da imata pravega partizana pred seboj. Vidva pojdiva po svoji poti, jaz pojdem po svoji. To pa vama povem: če se naši družini kaj zgodi, pridem po vaju, kjerkoli bosta“. „Kaj hočeš“, sta se izvijala, „služba je služba; ovadba je prišla in morala sva iti“.

Od tistega dne ga ni bilo več domov. Ob slovesu je rekel, da vidi, kako nas lahko spravi v nesrečo. Nismo ga videli nikoli več. Padel je v bojih med Prvačino in Gradiščem.

K U R I R K A M I R A

STANKO ČOK

Zunaj je bila lepa mesečina. Le tu pa tam je zatulila burja ali zalajal pes, ko se je Mira odpravljala v posteljo. Bila je trudna še od sinoči. No, danes se bo odpočila. Vzela je prostralo s postelje, ga pripognila čez polovico, potem še po čez in ga položila na stolicu. Odkrila je posteljo, se slekla, ovila si glavo z ruto in legla. Komaj je legla, je že zaspala.

Nenadoma se je prebudila. Ni spala dolgo. Sanjalo se ji je nekaj, toda kaj, tega ni vedela povedati. Obrnila se je, a spanec to pot ni hotel priti. Zunaj tuli burja v presledkih. Noč je drugače mirna, ničesar ni slišati. Zapre oči in skuša spati. Gubi se za trenutek. Neki sladek občutek jo je objel, ali samo za trenutek. Zdrznila se je nenadoma in se predramila.

Tok, tok! po oknu in lahek žvižg.

„Kaj že zopet? Ali res?“ se vpraša

Tok, tok! se zopet čuje in temu sledi žvižg.

„Ni dvoma, moram zopet!“ Skoči iz postelje, stopi k oknu in pogleda. Da, tam spodaj stoji on, kakor vedno.

Odpri okno počasi in brez šuma, pomoli glavo ven in hitro zopet zapre, stopi h postelji in se hitro obleče. Vzame čevlje v roke, si ogrne plašč in se spusti v kuhinjo, kjer prižge luč, se obuje, obleče plašč in odpre vrata.

Na pragu se pojavi srednje velika moška postava in zašepče:

„Mira, trije so, moraš z njimi čez hrib. Druge ni, vse so v službi.“

„Dobro! Kje so?“

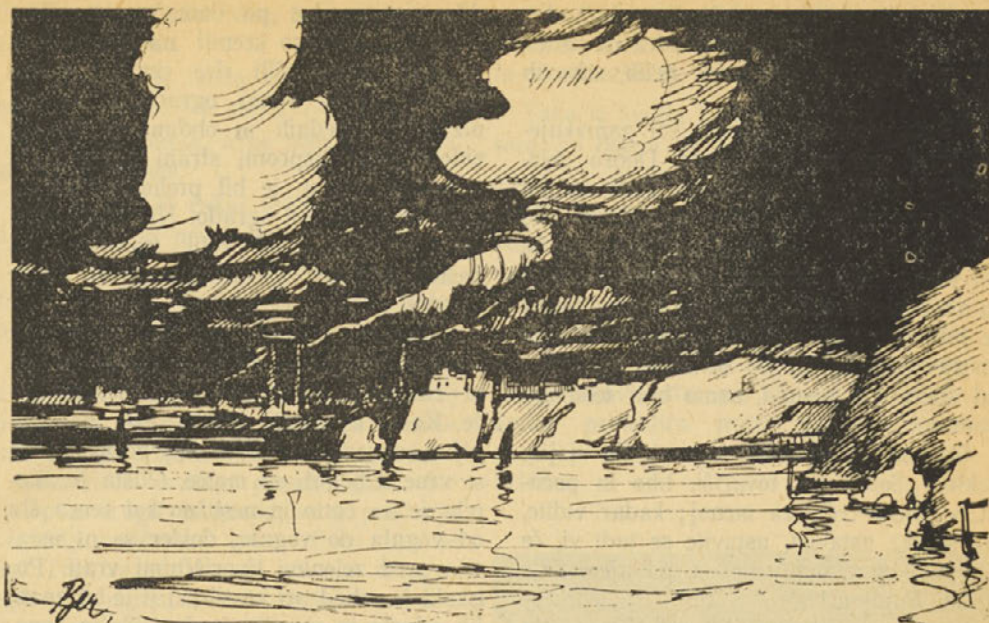
„Tam, kjer po navadi, samo pohiti!“

„Pridem takoj.“

On je odšel, ona pa je pogledala na uro. Polnoči! Ob eni in pol bom tam, ob treh nazaj, pomisli. Odveže si ruto z glave in svetli kostanjevi kodri ji padejo po vratu in ramenih. Oviče si vrat, dobro zapne suknjo, ugasne luč in stopi na dvorišče. Ko je zapirala vrata, je zapihala burja, da jo je skoraj odneslo. Mali oblakič je za trenutek zakril luno. Ozrla se je nebo. Proti zapadu in severu je bilo jasno, le na jugovzhodu so silili posamezni oblaki proti severu, ali burja jih je zadrževala in drobila.

Pogledala je naokrog in odšla z brzimi koraki skozi vas in tam pri kostanjih krenila v breg za hišami. Po vasi je bilo tako mirno, da jo je bilo skoraj strah lastnih korakov. Hitela je. Za zadnjo hišo se je naenkrat pojavila senca sredi ceste in zakašljala na lahko. Mira je ravno tako odgovorila in stopila hitreje.

Ko je prišla do sence, se je ustavila in vprašala: „Kje so?“

Devin, lesorez A. Sirka

Senca je bila isti moški, ki je bil prej pri hiši. Sedaj je samo dvignil roko proti rebro in izza grma so stopili trije moški z nahrbtniki na hrbtu. Pristopili so tiho in nemo.

„To so trije tovariši, mladi fantje, izročam ti jih. Opravi kakor vedno. Zdravo!“ Stisnil je tovarišem roko in odšel.

Mira ni niti pogledala za njim. Dala je tovarišem roko in rekla: „Zdravo, tovariši! Držite se za menoj v razdalji petih korakov, ravno tako vi eden od drugega. Pojdemo!“

Tovariši so brez besede ubogali.

Mira je brzo stopala pred njimi, držeč se desne strani ceste, da jih je reber zakrivala pogledu z vrha. Šla je lahko kot srna. Oči vedno uprte proti vrzeli, kjer se je pot spajala z glavno cesto. Malo pred vrzeljo se je ustavila. Z dvignjeno roko je dala tovarišem znamenje, naj se ustavijo. Ona pa je oprezno stopila na glavno cesto, pogledala na levo in na desno, dala znamenje za nadaljevanje in urno skočila preko ceste na stezo, ki je peljala strmo v breg.

Tudi tovariši so stopili brzo za njo. Ona je šla do večjega grma, kakih 50 metrov od ceste in se ustavila za grmom. Ko so vsi trije dospeli do grma in se zakrili za njim, jim je svetovala, naj stopajo oprezno in počasi, da bi se jim ne valilo kamenje izpod nog. Gledala jih je prijazno in nežno s svojimi velikimi očmi in v jasni mesečini se je zdela mladeničem kod boginja. In bila je res lepa, Mira. Srednje visoka, širokih ramen in bokov, a ozka v pasu. Imela je lep pravi len nos, košate obrvi in velike trepalni-

Generalmajor Dušan Kveder pri Odredu J. A. v Opatjem selu

ce. Ni bila debela, a bila je polnih lic, zagorele polti, izza rdečih zdravih ustnic sta se pokazali dve vrsti belih zdravih zob.

Mladenčič so jo gledali kot zamaknjene. Tudi oni so bili mladi. Dobro oblečeni in obuti. Na hrbtu so imeli nabito polne nahrbtnike, preko katerih so bile ovite odeje. Oni, ki ji je stal najbliže, je bil visok, slok, plavolas fant, gostih obrvi in zagorelega obraza. Drugi zraven njega je bil srednjevelik čokat dečko, temno kostanjevih smejočih se oči. Tretji mu je bil sličen po postavi, samo bolj temnega obraza.

Ona se jim je nežno nasmehnila in jim rekla: „Sedaj pa, tovariši, tiho in počasi, v istem redu za menoj; kadar vidite, da se jaz ustavim, ustavite se tudi vi, če pa vam dam znamenje, se po njem ravnejte. Pojdimo!“

Šla je pred njimi, tiho, od kamena do kamena, od grma do grma, oziraje se oprezno zdaj na levo, zdaj na desno. Prišla je do nizkega zidu. Tu se je ustavila, isto so napravili tudi tovariši. Pred njo je bilo kakih 100 metrov čistine. Oddahnila se je. Pogledala je na levo in desno in šla urno kot srna preko te čistine. Na drugi strani je bil gost borov gozd, v katerem so se vsi štirje kar vtopili.

Tu ni bilo čutiť ne burje ne mraza. Pač pa so začutili prijetno toploto in si jeli odpenjati suknje. No, Mira ni dala časa za oddih. Šla je urno naprej po mehkih tleh, tiho kot po preprogi. Le od časa do časa je počila pod nogami suha veja ali borov storž. Šli so skozi borov gozd v ovinku okrog travnikov, šele ko so prišli do malega gabrovega gaja, so prekoračili travnik in se na drugi strani zopet zgubili v gozdu.

Šli so vedno molče po dogovorjenem redu, vsak s svojim občutki in mislimi.

Na drugi strani ozkega gozdnega pasu so prišli do kolovoza, ki je peljal med ogradami proti severu do vasi P. V vas niso smeli, morali so jo obiti. Zato so krenili kar preko ograd, izbirali vrzeli ali nizke zidčice za prehod. Mira je ho-

dila sigurno kot po domačem dvorišču. V bližini kala so krenili na desno izza kapelice, prekoračili dve cesti in nadaljevali pot po široki ogradi, ki je bila nižja od sosednih in obdana z visokim zidom. Na nasprotni strani ograde, pri gabrovem grmu, je bil prehod preko zida v drugo dolgo ogrado. Na drugi strani te ograde je bil velik travnik, nato pašnik in zopet ograde, a sedaj so šli že po stezi.

V bližini vasi G., pri mali ogradi z visokim zidom, se je Mira ustavila in dala znamenje tovarišem, naj pridejo bliže. Ko so se zbrali, jim je rekla, naj stopijo v ogrado za zid in naj počakajo, da se vrne. Ubogali so molče. Odšla je. Stopila je na cesto in neslišno kot senca šla od vogala do vogala, dokler se ni ustavila pred zelenimi dvoriščnimi vrati. Poiskala je vzhod pri vratih, ki ji je bil znan, jih odprla in stopila na dvorišče in zaprla oprezno vrata za seboj. Šla je do hiše, stopila k oknu in udarila štirikrat v presledkih po njem. Pri oknu se ni javil nihče, povsod je vladala grobna tišina. Čakala je trenutek in ponovila znamenje. Tedaj se je odprlo okno in skozi odprtino se je pokazala Miri dobro znana kuštrava glava.

Ženski glas je na tihoma vprašal: „Kdo je?“

„Mira!“ je odgovorila Mira.

„Sama?“ je vprašala glava na oknu.

„Ne, še trije,“ je odgovorila kurirka.

„Dobro, pridite!“ je rekla druga in zaprla okno.

Mira je odšla nazaj do tovarišev in jih odpeljala skozi vas v dvorišče.

V hiši je že gorela svetilka, ki se je iz neposredne bližine okna komaj opazila. Mira je stopila k vratom, pritisnila na kljuko, jih odprla in tihoma vstopila. Tovariši so ji sledili.

V kuhinji jih je čakala srednje velika mladenka kakih 20 let, temnorujave polti in ko sta se z Miro rokovali, bi človek sodil, da sta si sestrini. Toliko podobnosti je bilo med njima.

„Tu jih imaš, tovariše, Bojana, kako naprej, veš, drugega ti nimam sporoči-

ti“, jo je nagovorila Mira in krepko stresala Bojani roko.

„Hvala, Mira, bomo že uredili, da bo prav. Sedi malo,“ je silila Bojana.

„Res sem trudna, a ne bom sedla, moram hitro domov.“

„Odpoj se in čakaj jutra, kaj boš sedaj hodila“, je prigovarjala Bojana.

Toda Mira se ni dala pregovoriti. Stisnila je roko tovarišem, objela Bojano in naglo odšla.

Stopila je na cesto, se ozrla na levo in na desno in urno odšla po isti poti nazaj do cerkvice pri vasi P., nakar je krenila naravnost po cesti, ki se vije med ogradami in travniki in dvakrat preseka gozd. Ko je stopila drugič iz gozda, se je pred njo razgalila veličastna slika. Pred njo je ležal Trst, razsvetljen od polnega meseca, negiben in miren, brez razsvetljave, obdan od morja, ki se je zrcalilo v srebrni mesečini. Onstran zaliva so bili Milje in miljski hribi s svojimi belimi, komaj vidnimi hišicami in tam zadaj koprščina... Kako krasna, veličastna slika v krasni noči! Kolikokrat je že Mira videla to sliko, a se ni brigala zanjo, toda danes ji je zastal korak. Stala je mirno in občudovala. Čudna, do sedaj nepoznana čustva so jo objela. Tako lep je svet! A ljudje se ubijajo med seboj, mesto da bi ga v miru in bratstvu uživali. Koliko gorja je na tem svetu! In to gorje si povzročajo ljudje sami radi svoje nenasitnosti in požrešnosti. Za odpravo tega gorja se bi je danes borba, krvava borba, kakršne svet še ne pomni.

„Oh, Trst Trst! Radi tebe, da tudi radi tebe je ta strašna borba, ki traja že dolgo in kako dolgo bo še trajala? Kdaj bo zadoščeno pravici?“ je vzdihnila Mira.

V tem je zapihala burja, da jo je skoraj odneslo. Zavedela se je, krenila na stezo in se spustila po žlebu proti vasi.

Tako je hodila kurirka Mira, dolge mesece, po dnevu in po noči. Spremljala je borce ali nosila poročila, dokler je niso zaprli in mučili. Da ni prišla osvobodilna vojska in odprla vrata zapora, gotovo bi ne bila več med živimi.

Danes doživlja razočaranje nad zavezniškimi obečani in kot plačilo za svojo kurirsko službo za časa borbe proti fašizmu dobiva udarce s kiji od zaveznikov, kadar protestira proti krivicam, ki se dogajajo onim, ki so dali vse v borbi proti fašizmu.

Furlansko ljudstvo je soživiljalo napore slovenskih knužev. Dve brhki Furlanki v narodnih nošah

SKOZI FRONTO

DANILO LOKAR

(ODLOMEK IZ PARTIZANSKEGA DNEVNIKA)

Medeja — Ajdovščina, 18. - 25.
septembra 1943.

Kolesarim proti Mariannu. Sočno jutro, jesen. Koruze naokoli so zrele, grozdje očrnelo. Malo nad Fratto mi privozi nasproti Dana, moja svakinja. Presune me, ko jo ugledam, pri priči razumem. domov! Ustrašil sem se pred mislijo na pokret. Kaj trpljenja, da sem se malo udomačil v Furlaniji. „Mama sporoči, da so se razmere popolnoma spremenile. Partizani so gospodarji povsod. Tudi skozi fronto sem še lahko prišla. Soča je pri Majnici čisto plitva, breła sem.“ Ona obrne v Gorico, da se vrne zvečer, jaz grem k svoji poslednji ordinaciji. Pri težki bolnici blizu pod mariannskim zvonikom se ustavim dolgo. Dam ji zdravila za teden dni, kaj bo ž njo, ko odidem? Ko se umivam pod latnikom pred hišo, vidim, da puščam košček svojega srca tod naokoli. Popoldne, zvečer spravljam. Veliko blaga pustim tu, le inštrumentarij privežem v torbici na kolo. A kolo je zanič, dolgo krpam zračnike v Chioprisu. Potem pa, drugo jutro, zrem v sonce, ki se vzpenja: kaj prinašaš? Težko, težko je slovo od gospodinje. „Ne bova se videla več!“ V srednjih letih je, a bolezen gre svojo pot. Oba se razjočeva, kakor otročička. Bila je od onih izjemnih, ki jo je zanimala usoda mojega življenja. Ceste v Medeji po maši so prazne, ko gremo. Spredaj vozita žena in svakinja, zdi se mi vse prehitro in zadržujem. Prelesten dan za slovo. Ko se bližamo Gradišču, prihaja streljanje vse bolj glasno in pogosto, to je pri Moši, pri Slovrencu in sega gor v Brda. A v Majnici gremo na desno roko do reke. Gremo preko brvi nad globoko rojo, spuščamo se po visokem nasipu dol k vodi, ki se tod široko razlije po belih prodovih. Streljaj višje je jez. Nekaj jih koraka po njem. A voda je plitva. Čista, čista Soča! In bel pesek blešči. Pojavijo se zrakoplovi. Iščejo nas? Potuhnemo se v vrbovju.

A oni na jezu korakajo pokoncu, mirno. Zrakoplovi krožijo, se zgube. Potem stopimo do pasu v vodo. Kolo zanaša, torbico polno železnega inštrumentarija zanaša, tišči na dno, napije se vode, mene zanaša. Preko smo, odcejamo, sušimo. V bregu prva slovenska vas — Sovodnje. Popoldne, nedeljsko, sončno, nekaj ljudi sloni pred hišami. Kod? Nad Rupō, pod Rupō? Vsi krenejo pod, mi trije pa naravnost ob robu Velikih Roj pod goriškim letoviščem. Srce nam stiska, taka tišina. A v daljavi nad Vrtojbo uzremo dim. Stejemo, mnogo stolpov dima — to gorijo hiše. Ustavimo se pri samotni kmetiji sredi polja za Rupō in Pečjo. Kmetica ne ve, kaj bi svetovala. Dalje? Hočem se vrniti. Tam moramo vendar skozi — skozi gorečo fronto „A včeraj ni bilo nič,“ — pravi svakinja. Mehanično skočimo na kolesa, držimo bele rute v stegnjenih rokah, za vsak slučaj. A plan, letališče z zijočimi stavbami molči prihuljeno. V Mirnu pri cerkvi smo. Čudno se nam zdi, da se ni nič hudega zgodilo. Prečkamo cesto, gremo pod zidom dalje, nič ljudi, kje so ljudje, vse kakor izumrlo. Nasprotni breg Krasa na desno roko mimo Voljčjaka vse do Fajtega hriba, se nam zdi prihuljeno sovražen, poln zased, podmulato zremo predse. A vse je nemo, nič se ne gane, ne blizigne, ne odjekne, le sonce žge s pol dneva.

Tu — most preko usahle Vrtojbe. dvignjen v zrak, kupi ruševin naokoli. Hiša zraven, visoka, svetla, zre prestrašeno brez oken, brez vrat polna ran, razšežnih razpok od vrha do tal. Druga, tam preko struge, pritlična, malo ugreznjena. pa stoji, kakor da ni udeležena pri vsem tem. Ozremo se, pokraj razrahljane hiše ob amputirani murvi stoji privezan samotni vol in žmeri negibno. Kakor modri Buda se nam zdi ta hip. A v hiši preko struge pri oknu stoji gospodar s porušnim obličjem, zastrašenimi očmi, ki govorijo: „Kaj ste ob pamet, da hodite ob takem

okoli? Jezus, Jezus!“ Stojimo priklenjeni na mestu. Mirna Medea, še enkrat hočem nazaj. „A včera j nj bilo nič,“ pravi Dana. Otrpli gremo brez besed. Goreče hiše na hribu so se pomaknile čudno blizu. Tu pred Biljami zareze tankovskih gosenic po cesti. In ob vhodu v vas razbit kamjon, polit bencin, rane se zdijo sveže, še tople, kriki borbe so še v zraku. Desno, levo porušene, opustošene, izropane hiše. Berem napis: Lekarna. Rulete oken, vrat so nasilno pomečkane, kakor papir, preluknjane, razparane, kakor cunja. Gremo, kakor po prstih, neslišno v fronto. Kje so ljudje? Nikjer žive duše. Obraz se spomni obraza. Pred nami gori hiša. Čudno, okna, vrata so zaprta, ni glasnega kriketanja plame, le pri pregorelih oknicah uganemo kaj se godi. Zubelj je brez glasu, kakor naslikan, dim se zgublja nekje gor pod streho. Tihotapimo skozi zasenčeno, ozko ulico, na desno je gradič v zaprtem parku, cvetje. Ko stopimo iz sence, spet hiša — ne gori, tli neslišno, le včasih se za hip, kakor da mlaskne z jezikom, prikaže iz prvega nadstropja zubelj — tu notri ima tiho pojedino. In ljudje? Iščemo obličja. Zareze tankov na cesti so ostre, kakor s sekiro, vpijejo. Dva silna topola ležita pred nami, zvrnjena preko ceste. Listje v soncu ni še ovenelo. Gledamo, tudi dalje pred nami leži drevje preko ceste. Sledovi

tankov gredo dol s ceste na razmočen travnik, ovinkajo. Krenemo s poti, pridemo v sotesko hiš. Ljudje z razoranimi obličji iščejo skozi priprte oknice, priprta vrata „Ob takem hodite okoli?“ Bolj dahneje besede, kot govore. Otroci se jemljejo ne kje iz teme. Stopimo dalje med hišami v stran. Tu vidimo: ko uzrejo nas, prihaja mnogo ljudstva iz opekarniških peči na dan. „Pred petimi minutami so šli nemški tanki tod mimo,“ pravijo. „Nevarno?“ „Za ženske morda ne, a če uzrejo tega moža,“ in ženska kaže name. Ustavimo se pri znancih. Pijemo kozarec vina. Občutek je, kakor da so odnesli pravkar mrliča iz hiše. Neznan vojak sprašuje: „Kak bi prišel na Goro, na Otlico?“ Spet stopamo po cesti, noge stavimo v zareze tankovih koles. Ves hrib nad nami na levč je v ognju. To smo uzrli davi z Velikih Roj. Posamezne posejane kmečke domačije, mestne vile, skednji gore. Tu gori počasi, medlo, z dimom, tam z veselimi, drgetajočim, neugnanim plamenom, še višje gori je ples ognja živ, kakor da gre z vrtiljakom. Pred nas sredi ceste skočita izza koruze dva partizana s stegnjenima puškama v rokah, žerjavico v očeh. „Kje so, povejte, kje, Nemci?!“ Govorita polaško in nas ogledujeta. Garibaldinca, pomislim. „Ne vemo,“ pravim nato, „prihajamo —“ in pokažem proti zapadu. Pomi-

Prihod mednarodne komisije v Miren

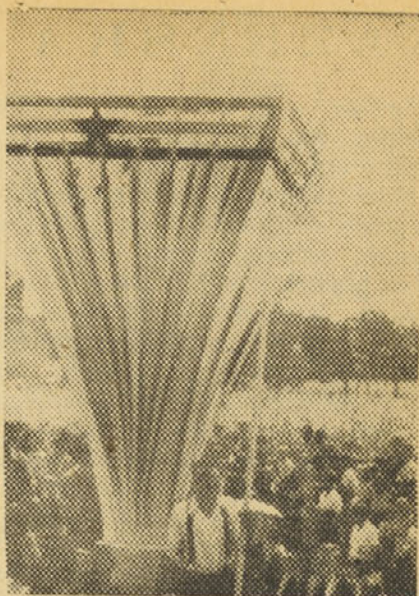

Pogreb žrtev civilne policije v Šklednju v Trstu ob priliki obiska mednarodne komisije

slita in odskočita zadenski v turščico. Ni ju več, a napetost borbe, sovraštva ostane med nami. Stojimo, pogledamo, pred nami mala vzpetina, ovinek. „Ne dalje!“ nas oplazi, zdí se nam, da prinaša zrak ropot motorjev pred nas. Vračamo se zremo v hrib. Kakor vesel klepet je delc ognja in rušecih se stropov, napuščev, zatrepov. Dim se odnaša preko holma proti Mirnu. Postojimo pri znancih, krenemo v visoke koruze pod vasjo. Pojemo nekaj v Soči namočenega peciva in se umaknemo v koruze globlje proti Renčam. „Tudi v Renče je šla kolona Nemcev,“ pravijo ljudje. Cele družine se potikajo, zaklanjajo med visokim steblovjem. Včasih spleza kdo na drevo. Prečkamo jarke, pretakamo se skozi goste živice, strašno so nam na pot kolesa in tovor. Edini izhod je proti Prvačini, to razumemo. Od Bukovice, Volčje Drage prihaja tresk, grom. Kasno jesensko popoldne je, polno luči in jasnine. Sedimo na ozari, na brežini, na desno roko je travnik odprt. Po zraku lete projektili, včasih žvižga, kakor piščal, drugič šumota, brenči, drdra, polna lestvica zvo-

kov in odtenkov Ugibamo smer letecih izstrelkov. Zdi se nam, da so zašli, slabo merjeni streli, a nekajkrat gredo točno nad našimi glavami Pa spremene smer, a ne uganemo, proti Vipavi ali proti Vogerskemu? Oblaki dima z Volčje drage so vse gostejši, gredo više in više. Smer je Prvačina, si govorimo in stopamo brez besed. Po čistem jesenskem zraku še zmerom žvižga in poje. Pa ostanemo nad globoko strugo potoka, sedemo. Nam nasproti na drugem bregu sede trije partizani. Z očmi nas vprašujejo, kam hočemo. Z rokami jim odgovorimo. Pokažejo nam prehod v strugi in stezo ob bregu. Sonce zahaja. Znajdemo se na glavni cesti ob progi pred ciljem. Prišli smo iz fronte. Sredi tračnic na progi stoji nastavljena brzostrelka, merj proti Gorici, ob njej pod nasipom stoji jata partizanov. V breg nad njimi oboroženi ljudje. Vsi zremo v dim na zapadu, v zublje ognja, ki se mešajo z zahajajočim soncem. Nato pomislimo: Morda smo danes smrti ušli — in stopamo po cesti proti Prvačini.

Prvačina je ta večer živo partizansko taborišče. Vse kipi, vse, prihaja, odhaja, se napravlja. Na krajevnem odboru, v prejšnji karabinski vojašnici, dobimo propusnice za pot. Na osvobojenem partizanskem ozemlju smo. Korakamo čez železniški most preko Vipave. „Le hitro!“ nam pravijo. „Čez nekaj minut pojde v zrak.“ Nekdo napeljuje žico, drugi prenaša zaboje. Res, ko korakamo v hrib mimo Zalošč, zagrmi. Noč je. Leno pešačimo pod Batujami. Iz grmovja, iz teme, skočita dva moška — legitimacije! „Natančno preglej, natančno!“ pravi ta, ki prižiga v temi žveplenko. Straže, ki nas ustavljajo na mostovih pred Dobravljami in Cesto, so stari znanci. Veselo se pozdravljamo. Naslednji dan sem zbit in ga preležim. A potem pridejo ljudje, bolniki, partizani, seje, sestanki. Naložijo mi funkcije. Gremo k Stomažu, kjer je vlada, na sejo. Pozdravljamo Dušana Kvedra, Franca Leskoška, ki prihajata z Dolenjske. Prihajajo partizani s taborišč na Rabu. Četrty dan preletavajo po kosilu zrakoplovi Ajdovščino. Nemci odmetavajo listke, pozivajo k predaji. A naslednji dan pridejo ob istem času z bombami. Šest letal je. Hočem k bolniku čez cesto, bolnik mi prihaja nasproti, ko uzreva zrakoplove, se

Iz festivala dela v Ajdovščini

zatečeva v najbližjo, v oboke zidano gostilniško klet. Koj pričnejo detonacije nad vojašnico, nad elektrarno, nad žago, nad mlinom, nad nabiralniki bencina. S pacientko se drživa za roko. Kar je ostalih v kleti — ženske in otroci — kričijo, molijo, klečijo. Čez pol ure pridemo na svetlo. Tečem domu. Nekdo nese po stopnicah našo veliko sušeno gnjat s kašče; ko me ugleda, jo odvrže, zbeži. Pridem v hišo. Vsi stropovi na tleh, tenke stene na dvoje, šipe, steklene police zdrobljene, moje žepne ure ni več na mizi. Ogel strehe je bil zadet, manjka. In če pridejo še enkrat? Vsa Ajdovščina misli tako in se usipa ven na Police. Z nočjo sva z ženo spet doma in pospravljava. Električne ni, sveča slaba, hišna vrata brez ključa, zaklenjena, tako vrževa lestev s prvega nadstropja. Brez besed razumeva, da greva to noč k partizanom. Naloživa na voz, ki pride mimo, žimnice, blazine, odeje, šivalni stroj, kovčege. Kolesi in torbice preneseva k žlahti. Prenočiva pri Dani na slami, hiša je polna beguncev izpred Gorice. Ob sedmih zjutraj nas budijo: Nemci so na poti s Cola pred Ajdovščino.

Katalog umetniške razstave v listu za partizanske vdove in sirote

KAZENSKA EKSPEDICIJA

Zgodilo se je na Telovo, popoldan, približno leto dni preden se je fašizem zrušil v prah.

Mirno so dremale vasice na holmih in po jarkih okrog Reške doline, skrite med zelenjem sadnega drevja, ki je obetalo dober pridelek v bližnji jeseni. Tudi na Brdu je vladal mir. Otroci so se igrali v senci pred cerkvijo, ženske so se shajale po domovih na kratek nedeljski razgovor o vsakdanjih križih in težavah, dekleta pa so se s knjigo v rokah potopila za kratek čas v kraljestvo sanj in tistega mehkega hrepenenja, ki je privilegij mladosti. Tu in tam je sivolas starček prožil svoje uvelo telo božanju toplih sončnih žarkov in s pipo med zobmi premišljeval o starih časih. Mož in mladeničev ni bilo videti nikjer.

Tako svečana in globoka je bila tišina, da je Marici Novakovi nehote zastala noga na zadnjem obronku, tam, kjer se je steza prevesila navzdol proti prvim hišam v vasi.

Doli v Bistrici, tam je vse drugače. Ves teden mora gledati do zob oborožene, ohole fašistične valpete. Čim se stemni, se ne upa več iz hiše, da ne pade v kremplje južnjakom, ki preže na vseh oglih na slovenska dekleta.

Spomnila se je na dogodek, ki se ji je pripetil pred tednom dni. Mali Sicilijan Gvido, agent tajne policije, jo je presetil, ko se je vračala z večernega sestanka pri tovarišu Brajdi.

„Marica moja, zaklad moj, zdaj mi ne uideš,“ jo je vklenil v svoje roke.

„Pustite me, ne poznam Vas,“ se mu je skušala izviti.

„Ne, sedaj si moja, čuješ, moja,“ je hropel v strasti Sicilijan. Sapa mu je smrdela po čezmerno zavžitem vinu. Približal se ji je še bolj in jo poskušal poljubiti. Potem je segel z roko po njenem nadržu. Marico je pretreslo po vsem životu. Od gnusa in sramu je vsa trepetala. Zbrala je vse svoje sile in se iztrga-

la pohotnežu iz rok. Še jo je držal za levico.

„Pusti me, lopov!“

„Ne, ne pustim te.“

Tedaj mu je zasadila svoje bele, krepke zobe v roko, da je zatulil od bolečine in jo izpustil.

„Čakaj, prekleta ščava, še se bova srečala in pomnila boš, kdo je Gvido,“ je vpil za njo. Ona pa ga ni več slišala. Tekla je proti domu, tekla, kar so ji le noge zmogle. Vsa zasopla in izmučena se je vrgla na postelj ter se bridko razjokala.

Ne, ne smem več misliti na to. Kaj bo rekel Janko, če me dobi tako žalostno in čemerno? Janko! Ob spominu nanj so ji zopet vedro zasijale oči in gube na belem čelu so se zgladile.

„Potrpi, Marica,“ ji je dejal ob slovesu. „Mi partizani bomo iz gozda čuvali nad vami. Da bi ti videla moje tovariše! Njihova vera je tako močna, da bi premaknila tudi Snežnik, če bi bilo potrebno. Zmagali bomo, Marica, zmagali, pa četudi bo naše trpljenje brezmejno, četudi se bodo nakopičile krivice napram našemu ljudstvu višje od Triglava. Vidiš, draga moja Marica, tudi jaz sem bil malodušen, dokler nisem šel v gozd. Sedaj je drugače in sram me je mojih prejšnjih misli. In ti, Marica, ali veruješ?“

„Verujem, ker veruješ ti,“ je dahnila ona.

„Ne, tako ni prav! To ni prava vera. Ti moraš verovati sama zase, brez mene in če treba tudi preko mene. Boš, Marica?“

„Bom poskusila.“ Sklonil se je prav do njenih oči, ki so bile solzne, in jih poljubil. „Nasvidenje v kratkem“. Izginil je med vrtovi in od takrat ga ni več videla. Danes, po dolgih treh mesecih, ji je sporočil, da pride. „Danes, nocoj bo on pri meni. Dragi, dragi,“ je tiho premikala ustnice, kot bi molila.

„Ves svet je v ognju in vrvenju,“ je pomislila dalje Marica. „Po gozdovih se

Manifestacija tržazkega ljudstva na trgu Unità ob obisku mednarodne komisije

skrivajo naši borci za svobodo in čakajo povelja za akcijo; doli v Bistrici pa krožijo in se šopirijo do zob oboroženi fašisti... Tu pa se še dobi košček zemlje, kjer se človek lahko mirno oddahne, oaza miru in tihe zbranosti, kjer lahko človek še prisluškuje življenju narave in utripom lastnega srca.“

Marici je bil tak mir potreben. Zato je pohitela popoldne iz mesta domov, da si v domačem zraku, sredi svojih vrstnic in svojih dragih nabere novih, svežih sil za delo, ki jo čaka prihodnji teden. Z lahkim korakom je krenila proti domu. Svečan nedeljski mir se je naselil tudi v njenem srcu.

Prijateljice so kmalu zvedele za njen prihod in prišle so, da bi slišale novice. Kaj je novega v Bistrici? Kaj pravijo ljudje tam doli? Kdaj se bo končala vojna? so hitele z vprašanji ena čez drugo.

In Marica jim je pripovedovala o naših borcih, ki živijo v gozdu, o njihovih junških podvigih na raznih krajih dežele, o uspehih borbe proti okupatorju.

Pravila jim je še o nabiralnih akcijah žena in deklet po vseh krajih in o njihovem pripravljanju najpotrebnejšega za naše fante, da bodo lahko vzdržali na svojem mestu tudi tedaj ko bosta pritiskala zima in mraz. In vse to se vrši pred nosom do zob oboroženih fašistov, ki oholo patrolirajo po mestu in po vaseh. Prav te dni je prišel zopet cel bataljon miličnikov. Pravijo, da gredo loviti partizane. Pa se jim ne mudijo tako zelo, ker se ne upajo v gozdove in se drže le po večjih krajih in cestah, kjer so tanki, ki jih lahko ščitijo.

Vse to in še več jim je pripovedovala Marica.

„Kaj pa me tukaj, ali ne bi lahko tudi pomagale borcem in delale zanje,“ je prva spregovorila drobna sosedova Rezička in oči so ji gorele v navdušenju.

Vse so enoglasno pritrdile Rezikinemu predlogu in sklenjeno je bilo, da prično z delom še ta teden. Pletle bodo nogavice iz domače preje in toplo zimsko perilo iz domače volne. Marica bo potem vse to izročila odboru v mestu. V živahnem

kramljanju so naglo potekale popoldanske ure.

Na vasi se je začulo preplašeno vpitje. Od potoka za hišami so pridrveli otroci, zasopljani in razburjeni: „Fašisti, fašisti!“

„Kje, kje so,“ so hiteli na prag ljudje in se ozirali okoli.

„Tam doli. Vse polno jih je. V vas gredo.“

Ženske so se spogledale in niso vedele, kaj bi. Nekatere so začele jokati.

„Hitro vsaka na svoj dom in nič strahu. Treba je ohraniti mirno kri in vse bo dobro. Morda gredo samo mimo,“ jih je bodrila Marica. Ženske so jo ubogale in se poskrile po hišah.

Toda niso šli mimo. Kmalu so zapokale puške, tu in tam je zaregljala strojnica, nekje v bližini je treščila ročna granata. Od vseh strani so prihrumeli v obkoljevalnem manevru črnosrajčniki. Njihov obroč je neprodušno objel vso vas.

„Kje so partizani, ven s partizani,“ je vpilo majhno človeče, v uniformi fašističnega poročnika, in vihtelo v vsaki roki po eno pištolo. Marica je brž spoznala v njem zloglasnega policista Gvida, ki jo je ondan tako surovo napadel na cesti. „Da me le ne bi spoznal,“ jo je prešinilo in pomešala se je brž med ostale ženske.

„Tu ni nikogar, same ženske in otroci smo.“

„Kaj, same ženske in otroci? Ha, ha, ha! Mi vam že pokažemo, suženjska svojat slovenska. Naprej kameradi, na delo!“

In fašisti so res šli na delo. Razbijali so okna in vrata, metalj zažigalne bombe v hiše in hleve, polivali z bencinom, kjer ni hotelo takoj zagoreti. Ženske in otroke so vlačili na travnik pred cerkvijo. Ognjeni zublji so kmalu objeli vso vas. Iz gorečih hiš je prihajalo vpitje ljudi, ki niso mogli ven in so goreli pri živem telesu. Preplašena živina se je iztrgala iz hlevov in vsa ožgana zdirjala po gmajni na vse strani. Njeno strahotno tuljenje je šlo vse tja na Pivko in do Bištrice.

V okolici, na desno in levo: novi požari, nov jok in streljanje. Od Bitnje, čez Kilovče in Brdo, pa vse do Topolca in Podtabra so gorele vasi, so umirali ljudje pod puškinimi kopiti, je besnela živina. Visoko je bilo ožarjeno nebo v nastajajočem mraku; krik ljudi in rjovenje ranjene živine se je združilo v en sam strašen akord boli in trpljenja.

Fašisti pa so besneli dalje. Streljali so za begajočo živino in v goreče hiše, odkoder je še vedno prihajalo bolešno stokanje. Duh po opečenem ali sežganem mesu je napolnil vse ozračje in ostrc zaudarjal v nos. Sem in tja se je okrvavljeno telo še zvijalo v poslednjem smrtnem krču. Zabarica je ležala pred kaščo v mlaki krvi, s prestreljeno lobanjo, in po prsih se ji je plazilo jokaje njeno zadnje, enoletno dele. Kamor si pogledal, pred vsako hišo je ležal kdo ubit.

Marica je stala sredi skupine pred cerkvijo in mrko zrla na grozni prizor razdejanja in smrti. Otroci okoli nje so jokali in klicali mater in očeta. Mater so krčevito stiskale k sebi male ne-bogljence, ker so se bale, da jim krvnik; tudi teh ne iztrgajo iz rok. Vsi so s široko razprtimi očmi gledali na ljubljene domove, ki so jih požirali sikajoči zublji. Toliko truda in dela, vse življenje njihovo in njihovih očetov je bilo potrebno, da so postavili te skromne domove, ki so jih zdaj požirali sikajoči zublji, te hleve in skednje. Tu je bilo doma njihovo delo in zabava, trpljenje in veselje. Zdaj je vsega konec. Ko se bodo vrnili njih očetje, bratje in sinovi, bodo našli samo še pogorišča na mestu nekdanjih tihih domov; družina pa bo bog ve kje, po tujih taboriščih, kjer bo ginila v mrazu in gladu.

Povesila je glavo na prsi in grenko ji je bilo pri srcu. Ali je res vsega konec? Ali je naša „Stara pravda“ res za vedno pokopana? Ne, ne, ni mogoče in ne sme biti tako. Spomnila se je na Jankove besede ob slovesu. „Zmagali bomo, četudi bodo krivice in trpljenje naše višji od

samega Triglava.“ Dvignila je glavo in zašepetala: „Sedaj verujem, Janko. Verujem v tebe in — preko tebe.“ Ozrla se je na svoji dve roki in pomislila: Še so dobre in močne; dovolj močne za delo in če treba tudi za orožje. In tedaj je začutila v sebi novo, doslej še nesluteno energijo. Nov val življenja je zaplaval po njenih žilah. Ozrla se je okrog sebe, na jokajoče žene, in glas ji je zvenel zapovedovalno, skoraj trdo: „Ne jokajte žene! Ne kažite tujcem svoje boli! Ni še vsega konec! Še stojte naši gozdovi. Tisoče naših mož in fantov je tam, oni nas bodo maščevali. Pravica je na naši strani in zmagali bomo, ker moramo zmagati. Skupaj bomo pregnali krvoloke z naše zemlje, skupaj se bomo vrnili, odkoder smo danes pregnani. Postavili si bomo nove, lepše domove, uredili si bomo novo, lepše življenje v svobodi in bratstvu. Pokonci glave in ohranimo svoje sile za borbo, da vzdržimo in zmagamo.“

Utihnile so žene in si obrisale solze. Marsikatera roka se je stisnila v pest.

Fašisti so jih zginali vse skupaj. Obdelovali so jih z udarci s puškinimi kopiti in z brcami ter zaukazali odhod. Gnali so jih po grapi navzdol vse tja do ceste, kjer so čakali nanje kamjoni. Zadnji so pred odhodom zažgali še cerkev, ki je zagorela s svetlim plamenom in poslednjič svetila vaščanom, ko so v temi nastopili dolgo pot trpljenja in suženjstva.

Spodaj na cesti so se srečali s skupinami iz drugih vasi. Raztrgani, razcapani in okrvavljeni so bili, kakor oni sami.

„Vi tudi tukaj?“

„Da, tudi mi. Vse so nam požgali in mnogo naših so pobili.“

„Pri nas se je zgodilo isto. A dokler smo živi, moramo vzdržati, moramo. Gre za našo prihodnost, za naš biti ali ne biti. Gozd je naš, gozd je živ. Od tam bo prišla pomoč. Skupaj se povrnemo in obnovili bomo svoje domove. Verujemo v zmago in prišla bo,“ jih je bodrila Marica

Izza grmovja nad cesto je počil strel. Sledil mu je drugi, tretji, četrti, peti. Med prvimi je padel poveljnik, mali, krvoločni Gvido in zatulil od bolečine. Potem je padel še drugi in tretji.

„Bežimo, bežimo, partizani so prišli,“ se je glasilo junaško povelje. Smrtnoble-di krmitelji so pognali motorje v tek.

Tedaj so se nad cesto prikazali partizani. V Marici je veselo zavalovalo. Prvi med njimi, lep in raven kot smreka, je stal Janko: „Ljudje, bratje in sestre, pogum, vstrajajte, rešili vas bomo, pogum!“,

„Vstrajali bomo, Janko. Naša vera je večja od krivice. Verujem v zmago, verujem v tebe, Janko! Dragi, dragi! Nasvidenje,“ je šepetala Marica.

„Nasvidenje!“ se je kot odmev njenih misli glasilo od grmovja.

S pregnanimi brezdomci natovorjeni vozovi so naglo izginili za ovinkom.

Marinčič Ivo

Črtomir Šinkovec:

Naš ded

*Naš ded je kot jesensko drevo:
smehlja jo na njem večerne se zarje,
kot da premagal je silne viharje
v polje in hišice oči mu sijo.
Tedaj pa mu veter poljublja lase,
na oknu mu nagelj ponuja dišav;
kot bele lilije — uvele roke
razprostre poljanam v pozdrav.*

PRIMORSKA MLADINA IN T.I.G.R. POD FAŠIZMOM

Z. JELINČIČ

ZAKONITO DELO

Vsak stvarni opazovalec življenja primorskih Slovencev in Hrvatov pod liberalno-demokratsko ali fašistično Italijo bo priznal, da je bil njih odpor proti Italiji in fašizmu vedno od prvega trenutka dalje skoraj stoodstoten, z izjemo redkih koristolovcev. Vendar pa je bil ta odpor zelo različen v teku časa po ostroti in s tem po stopnji odgovarjajočega organiziranega dela, različen od ene ideološko-strankarske skupine do druge, od enega pokolenja do drugega.

Da je bila tudi pri nas mladina, kakor vsaka zdrava, plemenita mladina, bolj radikalna, bolj premočrtno odločna, je bilo nekaj naravnega. Vendar pa je bila ta radikalnost tako ostra, da se je ločila od vseh drugih gibanj s svojimi čisto novimi značilnostmi.

Da smo Slovenci tudi revolucionarni, tega nisem vedel, mi je dejal že 1928. l. starši aktivni politik, ki je mogel le od daleč slediti delu mladih.

Ni dvoma, da je bil vpliv novih zgodovinskih prilik, sovjetske revolucije in delna osvoboditev slovanskih narodov po

razbitju Avstrije, na nas mlade zelo velik. Ta vpliv je bil toliko večji, ker ta mladina do takrat t. j. do konca prve svetovne vojne, ni živela še v nobeni organizaciji, zato je bila bolj sprejemljiva vplivom te gigantske borbe za narodno neodvisnost in socialno enakopravnost.

Poglejmo, na kak način, v kakšnih organizacijskih oblikah se je uveljavljala takratna naša mladina.

NA TRŽAŠKEM

se je zbirala napredna slovenska mladina, sestavljena skoraj izključno iz sinov kmetov, delavcev in obrtnikov, od 14 let dalje, po številnih mladinskih društvih, ki jih je sama osnovala, sama vodila s sodelovanjem kakšnega razboritejšega dijaka, delavca ali obrtnika. Ljubosumno je varovala svojo neodvisnost, svojo lastno svojstvenost pred vmešavanjem kogarkoli, ki ni bil iz njene srede.

Divjanje fašističnih tolp, ki so požigale in razdirale slovenske in delavske ustanove, je na to mlado, svobodoljubno pokolenje globlje vplivalo kot na starej-

Odkritje spominske plošče partizanom umrlim v bolnici Franja na Cerkljanskem

še, bolj okorelo in tudi gospodarsko bolj trdno. V fašizmu je videla sovražnika, ki ji je podvezal vsako možnost dela in razvoja, ji uničil vsak pogled v bodočnost. Instinktivno, globlje in pravilneje je čutila, da je to največji sovražnik, slovenski ali italijanski, delavski ali kmečki mladini. Zato so stopila pri njej narodnostna nasprotja v ozadje, enako kot vsa nasprotja socialnega, verskega ali svetovno-nazorskega značaja.

Mrzlična delavnost te mladine, večji del od 14 do 18 let, prekipavajočih sil in volje, ki se je zavedla svojih velikih možnosti v neprestanih diskusijah, dramskih, pevskih, športnih dejavnostih, težeča, da vključi v svoj vrtnec vso mladino Trsta, predmestij in okolice, — se seveda ni mogla ustaviti na pragu mesta. Raztegnila je svojo mrežo na Kras do Vipavske doline, na vzhodu preko Kopra, Pazina do vseh mej Istre.

Ali je mogla ta mladinska aktivnost dopustiti, da jo kdorkoli ovira, jo zaustavlja? To bi bilo zanikanje nje same, njenega življenja. Ovire, prepovedi, nasilja so le izzivale njeno življenjsko silo, ki je iskala le novih oblik svojemu izživljanju.

Morda bo kdo oporekal tej analizi, češ da je prazno, ker preveč splošno teoretiziranje. Toda kdor je opazoval neutrudno vneto 14, 15 do 18letnih mladičev v njih razpravljanju, v njih iskanju novih članov, pri njih propagandističnem obdelovanju, pobijanju z vsemi mogočimi sredstvi nasprotnih vplivov, ne bo dvomil o gornji opredelitvi. Kvečjem bi ugotovil, da je bilo nekam megleno, bolj čustveno, brezliko vretje, brez jasnejše idejne vsebine.

NA GORIŠKEM

je bila duševna in politična zmeda in neorientiranost še večja, ako izvzamemo komunistično skupino okrog poslanca Srebrničja in živahne skupine učiteljev ter mlajših tolminskih učiteljskihnikov. V tradicionalni „narodno-napredni“ sredi ni stala vladala popolna dezorientacija in brezdelje, ki ju je skušal izkoristiti ži-

vahni katoliški krožek ter delal, da bi z „levo“ nadahnjenimi socialnimi gesli potegnil za seboj neusmerjeno, razočarano mladino. Ta je zapuščala politične kolotečine tradicionalnih ideologij, videč njih razsulo in nedorastlost sodobnim vprašanjem. Duhovno bolj dognana, posebno visokošolska mladina, se je pričela zbrati okrog dveh osrednjih osebnosti, Klementa Juga in Srečka Kosovela, ter krožka okrog njegove revije „Mladine“. Obe sta pomenili povdarek mladostnih energij in iskrenega iskanja pristnih socialnih vrednot ter poglobljenega kulturnega izživljanja v naši narodni skupnosti, ki naj bi zrevolucioniralo in osvežilo našo mladino pred nevarnostjo fašizma in pred trhljostjo takratnega življenja.

Prezgodnja smrt enega in drugega (1924. in 1925. l.) je preprečila, da bi izčistila svojo pot. Toda krožek okrog njiju je bil že toliko izoblikovan, da se je lotil organizacije ogroženega javnega življenja. Okrog „Zveze prosvetnih društev“ se je začela zbirati skupina aktivnih ljudi. Sistematična organizacija prosvetnih društev v Gorici in v sleherni vasi po vsem Goriškem je imela tesno povezati vse slovenstvo v aktivni prosvetni delavnosti proti prodiranju fašizma. Katoliška smer je ostala izven te dejavnosti, niti se ni preveč zmenila za ideološko in politično premirje, sklenjeno za odstranitev nasprotij med Slovenci, ki naj bi omogočilo politično sodelovanje za njihov narodni obstoj. Med narodno napredno in komunistično smerjo pa se je odstranilo staro nasprotstvo in se začelo s zbliževanjem in v poedinih slučajih s sodelovanjem v okvirju omenjene prosvetne skupnosti. Mladi intelektualci, zlasti v komunistični šoli, so se združili z ostalimi v isto dejavnost. Polagoma so se pridružila skoraj vsa osamljena društva v to skupnost, ki se je krepila z vedno globljim in aktivnejšim sodelovanjem. Le poedina, bolj zaostala društva, bolj konservativne miselnosti, bolj individualistično usmerjena, so še ostala ločena.

MED DIJAŠTVOM

je tudi čezdalje bolj prodiral isti mladinski duh vedno rastoče aktivnosti, vse globljeja javnega udejstvovanja.

V srednješolskem 'društvu' „Tomaseo“ v Trstu je bil že čisto prevladal mladinski duh. Njegovi najdelavnejši člani so bili istočasno že tudi najboljši sodelavci mladinskih društev, povezanih v „Zvezo mladinskih društev“. Medtem ko je po akademskih društvih prevladovala bolj konservativna smer, ki se je ograževala pred tesnejšim sodelovanjem z mladinskimi prosvetnimi društvi.

V Gorici je v obeh, v srednješolskem društvu „Vesna“ in v akademskem ferialnem društvu „Adrija“, ki sta obe sodelovali z „Zvezo prosvetnih društev“, prevladal sveži mladinski radikalizem. In na skupnem kongresu „Udruženja jugosl. srednješolskih društev v Italiji“ in „Udruženja jugosl. akadem. društev v Italiji“ na prelomu 1 1924. in 1925. so njihovi zastopniki zahtevali, da naj se pobija razlikovanje med visokošolci in srednješolci, ter da naj se povsod združujejo vsi dijaki v enotna dijaška društva. V Trstu naj se vsi visokošolci iz „Balkana“ in srednješolci iz „Tomasea“ združijo v eno samo dijaško društvo, v Gorici enako in v Istri, v Opatiji naj sodelujejo v ljudskih prosvetnih organizacijah.

Predlog je bil po ostri debati sprejet in ukinjeni sta bili obe „centrali“ z odločnim povdarkom proti vsakemu organizacijskemu formalizmu, s povdarkom le na krepkejšem, stvarnejšem delu. Vez med poedinimi društvi bi ne bila več ona pravno formalistična, marveč le v vsakoletnem skupnem kongresu z večdnevnim tečajem, ki naj ga pripravi sedaj eno sedaj drugo društvo kje zunaj na vasi ali celo v prosti naravi, da bi jih ne motila policija.

Kongresni tečaji so se res tudi tako vršili vsa naslednja leta in tudi nezakonito, ko so bila prosvetna društva že zatrta.

Drugo vez med dijaškimi društvi pa naj bi tvoril dijaški list „Naš glas“, ki so ga začeli izdajati istega leta, 1925. Tomasejci v Trstu. Postal je skupno dijaško glasilo. To je bil prvi uspeh „mladih“.

V Gorici se je sklep takoj izvedel z združitvijo obeh dijaških društev v skupno dijaško društvo „Adrija“. V Trstu se sicer sklep ni popolnoma izvedel, še manj v Istri, vendar pa je mladinska zamisel stalno napredovala.

»GORIŠKO MATICO«.

ki je bila dotlej, do 1. 1925. v zasebnih rokah, smo pritegnili v vplivno območje „Zveze prosv. društev“. Postal ji je takoj sodelavec, vodja in duša France Bevk. Njegova neumorna delavnost je dvignila „Matico“ v daleč najpomembnejše primorsko knjižno podjetje. Na njegovo pobudo se je oddvojilo od nje formalno samostojno založništvo „Luč“ in kmalu za tem še „Biblioteka za pouk in zabavo“ (vse to le zaradi fašistične policije, da bi nam še vedno ostalo kako založništvo, če bi tudi katero zatrli), ki sta s svojim pogostim izdajanjem nadomeščali slovensko knjigo, ki je fašizem ni pustil preko meje. Vsem tem knjižnim podjetjem je bil Bevk duša, voditelj in tudi najpomembnejši sodelavec.

Knjige teh založništev se niso mogle širiti med ljudstvo preko cerkvene organizacije; ta se je zavzemala le za „Goriško Mohorjevo družbo“. To nalogo so morale takoj prevzeti „neklerikalne“ „Zveza prosv. društ.“ v Gorici, „Zveza mladinskih društev“ in „Prosveta“ v Trstu. Tržaški mladinci so pristopili takoj, brez oklevanja k temu skupnemu prosvetnemu delu, kljub temu, da niso imeli nikakih odnosov z nemladinsko zvezo prosvetnih društev „Prosveto“ v Trstu. Zavedali so se važnosti tega skupnega podjetja v časih nevarnosti pred fašizmom, in so hoteli sodelovati v skupnem slovenskem okviru.

Isto pot so prehodili mladinci s svojim listom „Naš glas“, ki bi bil propadel ka-

Pogorišče osnovne šole v Auberju

kor nešteti dijaški listi. Radovoljno so ga prepustili v skupno last vse mladine in vse primorske slovenske javnosti. France Bevk je postal njegov urednik, list pa je postal leposlovni in družinski obzornik vseh slovenskih prosvetnih društev, razen katoliških. Mladina ga je vestno držala za svojega, pri njem vneto sodelovala in ga širila.

PREHOD V »ILEGALO«, V PODTALNO DELAVNOST

„Zakoniti“ zastopniki primorskih Slovencev sta bili „Politično društvo Edinost“ v Trstu in istoimensko politično društvo katoliško-klerikalne smeri v Gorici, vsaka s svojim poslancem v rimskem parlamentu. Komunistična stranka je bila razpuščena, njen poslanec Srebrnič pa poslan v konfinacijo. Prvi dve politični organizaciji sta seveda obstojali le s pogojem, da nič ne delata. Bili sta sicer v opoziciji v rimskem parlamentu proti fašistični politiki raznarodovanja in tlačenja, toda v „zakoniti“ opoziciji, to po-

meni, da so se posluževali le sredstev in organov, ki jih je vsaj formalno dopuščala fašistična država, četudi jih je dejansko preganjala. To je v jedru le pomenilo, da so smatrali ali so vsaj kazali, da smatrajo za zadostne vse dovoljene organizacije, vsaj v pogledu notranje „domače“ politike, in niso posegali k tajni, nezakoniti organizaciji.

Bolj ognjevit mladina, ki je gledala z obupom in gnevom v duši postopno uničevanje vseh slovenskih ustanov in organizacij, je bila prepričana, da je namen fašistične Italije zatreti vse, kar diši po slovenstvu in da bo zato potrebno potrebno pripraviti se na obrambo in se v ta namen, če potrebno, poslužiti vseh sredstev, tudi nezakonitih. Bilo je že davno jasno, da ne bodo uničili le vsega javnega dela, marveč, da bodo zatrli tudi vsako prosvetno delo. Kvečjemu bi mu mogla nekoliko podaljšati življenje zmanjšana, manj očitna delavnost. Zato je mladina že zgodaj začela prenašati svojo dejavnost na deželo, v prosto naravo.

Tržaška mladina je prirejala svoje značilne „tabore“, skupne izlete mnogih društev na Kras, kjer so se po samotnih dolinah prirejale dramsko-recitacijske, pevske in športne tekme in zabave slične današnjim mitingom. S tem je dosegla na mah več namenov: izognila se je pozornosti fašistične policije, ker za to ni vpraševala dovoljenj, po drugi strani pa se je mladina učila zdravega pešačenja v naravo ter napol nezakonitega dela izven mestnih zidov, v svobodni prirodi. Tako je stopila tudi v stik s slovenskim kmečkim prebivalstvom, ki se je tudi udeleževalo taborov.

Skupni izleti prosvetnih društev celih okrajev po Goriškem, „društvenih srenj“, oraniziranih nalašč v ta namen, so imeli pred seboj isti cilj, in so se nadaljevali še mnogo let po razpustu društev po kraških, trnovskih, nanoških in tolminskih vrhovih ali celo po slovenski Benečiji, kamor prej skoraj ni bilo mogoče priti, zakonito namreč.

Omenil sem že prej, da so dijaška društva že prej začela z isto delavnostjo s svojimi tečajnimi kongresi, ki jih je največkrat priredilo goriško društvo: l. 1924. na Nanosu; l. 1925. na Krnu, naslednja leta pa zaporedoma na Laznah pri Lokvah na Trnovski planoti, nato pa še v Cvetrežu na Banjski planoti. L. 1929. pa se je enotni kongres že razbil na več „srenjskih“ - okrajnih (goriško-briški, doljnevipavski, gornjevipavski, tolminski, cerkljansko-idrijski, bovsško-kobariški, kraški itd.) dijaških tečajev, ker ni bilo več mogoče skriti budnim očem skoraj podvojene policije tako velike množice dijakov, na katere je policija še posebno pazila, opozorjena prejšnjega leta, l. 1928. po preiskavah po Bregantovem atentatu v Gorici (Bregant, delavec iz Podgore pri Gorici, je ubil fašističnega ovaduha Kogejca in poročnika fašistične milice, ki mu je oviral beg, a je nato sam padel pod karabinerskimi streli), v katerega so bili zapleteni tudi člani Dijaškega društva „Adrija“ v Gorici.

PODTALNO DELO

Spočetka počasi, nato pa v vedno bolj vrtoglavem ritmu so padale slovenske in hrvatske ustanove na Primorskem pod fašistično načrtno napadalnostjo. Med prvimi večjimi je padla ravno „Zveza mlad. društev“ v Trstu, že l. 1926. Naslednjo pomlad, l. 1927. pa se je pritisk zaostril, začelo se je množično razpuščanje, ki po tem letu ni pustilo pri življenju nikakega društvenega dela. Za naslednje leto je že Gentile-jeva šolska reforma predvidevala popolno uničenje slovenske šole; fanatični fašistični šolniki pa so uničenje povsod pospešili najmanj za eno leto. Že v tem letu, 1927. sta torej padla dva glavna stebra ljudske izobrazbe: prosvetna društva in osnovne šole. Ta dejstva so nam zamračila vse poglede v bodočnost. Treba se je bilo lotiti dela, odločnega, načrtnega, vztrajnega dela za naš narodni obstoj. Fašistična „zakonitost“ s takimiz zločinskimi cilji požrtvovalne mladine ni smela motiti niti za hip.

Tja k sredini l. 1927. smo se sestali na Pleši, na Nanosu zastopniki goriških in tržaških mladincev, odborniki „Zveze mladinskih društev“ v Trstu in „Zveze prosvetnih društev“ v Gorici. Vsi, enodušno smo bili odločeni, da osnujemo tajno organizacijo v obrambo naših narodnih pravic. Vendar smo se nekoliko ločili med seboj zaradi sredstev, taktike, ki naj bi jih uporabili že takoj spočetka. Tržaški mladinci so bili radikalnejši: bili so za takojšnjo porabo vseh sredstev, tudi orožja. Že njih zamisel organizacije je bila prikrojena množičnemu oboroženemu načinu borbe. Bila je sličnejša oboroženi ljudski milici, ki raste in se hrani z neprestanimi, oboroženimi ali neoboroženimi akcijami. Na Goriškem pa je bila zamišljena organizacija kot čisto politično propagandistična, dasi so bili člani enako strogo preresetani pred sprejemom. Za uporabo ostrejših sredstev je tu prevladalo mnenje, da je potreba radi večjega tveganja v ta namen odbrati druge, primernejše ljudi, še po strožjih vidikih.

Njih male skupinice bi morale biti čisto ločene od politično propagandističnih. Vsekakor je bil za ustroj organizacije in za taktiko borbe merodajen način ocenjevanja fašizma in presojanje položaja. Impulzivnejši Tržačani so menili, da je fašizem na precej šibkih nogah in da ga more vreči v razmeroma kratkem času krepko ljudsko antifašistično gibanje po vsej Italiji. Goriški zastopniki so bili bolj skeptični in so predvidevali težji, dolgotrajnejši boj, ki bi najbrž ne uspel s samimi notranje političnimi silami.

Rešitev smo našli na neki srednji poti, v organizaciji velike skupne propagandne manifestacije, ki naj bi svet opozorila na divjaštvo fašističnega raznarodovanja v šoli in po otroških vrtcih. A pri našem ljudstvu naj bi skupen požig teh gnezd raznarodovanja utisnil v dušo zavest nevarnosti, ki mu je po njih pretila, in ga utrdil v odporu proti njim in proti fašizmu, ki jih je organiziral.

Mislim, da lahko upravičeno smatramo ta sestanek na Nanosu za ustanovni akt skupne tajne organizacije T.I.G.R. (Trst, Istra, Gorica, Reka).

V naslednjih mesecih smo se vrgli z vso silo na izvedbo zamišljene organizacije. Iz dveh središč, iz Gorice in Trsta smo širili misel tajnega organiziranega odpora na vse strani. Po vseh večjih krajih, mestih, trgih in vaseh smo postavili celice preizkušenih ljudi ali tudi le poedine zaupnike, ki so imeli pridobivati novih članov, širiti ilegalni tisk in vesti, poročati o vseh važnejših dogodkih v krajevnem javnem življenju. Medsebojni stiki so se vršili med celicami, z osrednjim vodstvom ali preko meje s pomočjo kurirjev in s tajnimi, šifriranimi poročili. Prepoznavali smo se z gesli, z vzdetimi, borbenimi imeni, z istovetnostnimi izkaznicami, označenimi s številko 4 itd.

Toda še preden je bila organizacija le v osnovnih potezah završena, so bili na jesen l. 1927. aretirani najvidnejši zastopniki tržaške mladinske organizacije, odborniki „Z.M.D.“, dr. Dekleva, Roman Pahor in dr. Sardoč Dorče in po-

slani v konfinacijo na otoke (ostal je Šavli Andrej). Vsled tajnosti organizacije — stike so imeli le poedini zastopniki osrednjih odborov goriške in tržaške organizacije — je bila radi teh aretacij za nekaj mesecev pretrgana vsaka vez med Gorico in Trstom.

Na Goriškem pa je bila na mah vsa organizacija ohromljena radi nekakšnega policijskega obsednega stanja, ki ga je organizirala goriška kvestura po že omenjenem Bregantovem atentatu sredi avgustu l. 1928., ki je stal tri življenja in spravil v zapor celo vrsto mladincev, med njimi Hreščaka Dušana, druge pa prisilil k begu v inozemstvo, med temi brata Srečka in Staneta Vilharja. Med tem se je še pisec vrstic težko ponesrečil v planinah in je bil za nekaj mesecev čisto izločen iz vsakega dela. Malo zatem pa sta še padla v roke obmejni fašistični policiji, v Baški dolini dva mladinceva, natovorjena s časopisjem in ilegalnim tiskom. Šla sta z nekaterimi drugimi pred „Posebno sodišče“. Toda najhujše pri tem je bilo, da je policija odkrila vez do Alberta Rejca, enega vodilnih mladincev v Gorici. Delal je sicer še po raznih skrivališčih, toda policija mu je bila neprestano za petami, prirejala za njim prave množične policijske hajke, da je le moral po nekaj mesecih čez mejo. To je imelo sicer vsaj eno dobro posledico, da je dobila organizacija v njem zelo delavnega in podjetnega delavca v inozemstvu, izven njegovega neposrednega akcijskega področja, ki je predvsem pomagal organizirati naš ilegalni tisk in stike z antifašističnimi organizacijami.

Tako je šlo h koncu nesrečno leto 1928, ki je videlo uničenje zadnjih prosvetnih ustanov, zadnje slovenske šole, obeh „Zadružnih zvez“, v Gorici in v Trstu, uničenje skoraj vsega slovanskega tiska in poslalo prve skupine mladincev z Goriškega pred Posebno sodišče. Nekaj tednov pred „plebiscitom“ je policija aretirala še druge vplivnejše mladince-organizatorje z Goriškega, med njimi Maj-

nika Antona, Manfredo Andreja, Rutarja Antona.

Prva faza nezakonite borbe, ki jo je vodila tajna organizacija T.I.G.R. s svojim tiskom, predvsem s svojim listom „Borbo“, „Istro“ in z italijanskim anti-fašističnim tiskom, letaki, brošurami, — ki je videla upeljenih precej raznarodovalnih otroških vrtec in šol ter zastraševalnih napadov na ovaduhe in miličnike, je bila s tem prisilnim odmorom končana.

Dana je bila s tem še enkrat možnost pregledati svoj položaj in stališča v izčiščenih političnih prilikah.

Najresnejše ugovore proti tajni, nezakoniti borbi nam je stavilo stališče uradnega slovenskega „Političnega društva“ „Edinost“ v Trstu. To kakor tudi ono klerikalno istega imena v Gorici, je moralo priznati fašistično vladavino in pobijati vsako mezakonitost, da je moglo od fašizma zahtevati spoštovanje lastnih, zakonitih ustanov. Oprti na tako zakonitost svojega ravnanja sta ti dve organizaciji mogli poskušati doseči izboljšanje položaja primorskih Jugoslovancev na mednarodnih tleh, s pomočjo „Interparlamentarnih kongresov“, „Kongresov evropskih narodnih manjšin“, in s propagando v oviru takratnega „Društva narodov“.

Do takrat, na prelomu l. 1928. in 1929., je razvoj dogodkov sam dal odgovor na njihovo kritiko naše ilegalne organizacije. Z ukinitvijo zadnjih časopisov in revij v januarju l. 1929. ter z zapalostjo zadnjih slovenskih poslanskih mandatov v rimskem parlamentu ob njegovem razpustu je padla zadnja sled kakršnekoli zakonite organizacije primorskih Slovencev in Hrvatov. Ni nikak ugovor, da je v 1928. l. tajna organizacija že delala, torej da je lahko že ona povzročila zadnje razpuste. To ne velja, ker sta bili uničeni že l. 1927., kakor omenjeno, najvažnejši ljudsko prosvetni organizaciji, osnovno šolstvo in prosvetna društva, medtem ko so n. pr. poslanski mandati

zapadli v vsej Italiji iz drugih razlogov. Enako so bile uničene vse ostale ustanove, časopisi točno po že davno pripravljenem načrtu „Ufficio per le Tre Venezie“ v notranjem ministrstvu v Rimu. Do januarja l. 1929., ko je potekla tzv. „prijateljska pogodba“ med Italijo in Jugoslavijo, so imele biti uničene vse naše narodne institucije. In za ta trenotek se je fašizem že davno sistematično pripravljal, da začne imperialistično vojno proti Jugoslaviji, potem ko je tako cinično pogazil slovensko manjšino v Italiji, ki mu je še bila na poti. Vojna takrat sicer ni izbruhnila — menda je k temu pripomoglo takrat sklenjeno zavezništvo med Jugoslavijo in Francijo — toda fašizem je vse pripravil, da bi jo začel, in se je nanjo pripravljala vsa naslednja leta.

Resnica je, da je že nekaj mesecev pred koncem 1928, l., eden najvidnejših zastopnikov te kritike z nekim predlogom implicite priznal pravilnost ravnanja mladincev. Od te strani torej ni bilo več pričakovati ugovorov. Kritika iz mednarodnega področja, da bi s svojim delom kalili mednarodni mir, posebno odnose med Jugoslavijo in Italijo, nas je mogla le veseliti. Pomen narodnih manjšinskih vprašanj je ravno v tem, da ogražajo mednarodni mir. S tem da vedno kažemo na to nevarnost, moremo vplivati na njih rešitev. To je bilo torej ravno naše najučinkovitejše obrambno sredstvo. Na kritiko, ki je prihajala iz področja koristi, tujih našim primorskim koristim, se nismo smeli ozirati. Paziti smo morali zato zelo pozorno, da bi naša organizacija ne prišla v kakšno odvisnost ali pod kakršnokoli kontrolo kake tuje nam sile, enako seveda tudi pod uradno stare Jugoslavije. Tudi pred njo smo morali skrivati svojo organizacijo, — dasi smo mogli semintja pri poedincih najti razumevanje, — ker so bile koristi njenega reakcionarnega vladajočega razreda drugačne kot one našega ljudstva. To je postalo jasno tudi vsakemu slepcu ob raznih prilikah, ko je zavirala naše delo tudi s konfini-

Pogorišče slovenskih knjig v Gorici 15. novembra 1946. l. ali demokracija „divjega zapada“

ranjem in zaporom poedinih znanih naših članov.

Naj omenimo nadalje strujo ali bolje naziranje, ki so ga iznašala reakcionarna krila ali poedinci raznih skupin. Že nekaj mesecev pred razpustom zadnjih naših organizacij mi je pripovedoval, s čisto prozornim namenom ugleden gospod (je že med pokojnimi), o treh vaseh v italijanski Carniji, Sappadi itd. Tam da je opazoval zanimiv pojav, da tam še danes domačini govore med seboj nemški — v javnosti ne, tu je vse le italijansko — četudi ne le da niso politično organizirani, niti šol da nimajo v svojem jeziku in niti ne stavijo zahtev, da bi jih dobili. S tem da so si za tako ceno kupili mir v dobi ostrih nacionalističnih režimov, so si omogočili rešitev svojih gospodarskih korigirani, seveda premožnih stanov, tega omenjeni gospod ni omenil. Nisem se mogel nikdar preveriti, koliko je ta teza neborbenega, nepolitičnega, da celo brez-kulturnega slovenstva, imela pristašev oz. koliko je omenjeni gospod sam veroval vanjo. Morda je ta prijala udobnim, gospodarsko dobro podprtim stanovom, ki so se iz skrbi za svoje blagostanje predajali popolnemu mrtvilu, se izločali iz vsake oblike sodelovanja z nami, in s svojo pasivnostjo postali opora fašizmu,

in bi v tej vojni nedvomno postali filo-fašistični kolaboracionisti. Na srečo je bilo teh zelo malo.

Je pa nastopila ta politično oportunistična in kulturno uspavalna teza v neki drugi, politično bolj nevarni obliki. Takrat, v prvih mesecih l. 1929., po razpustu rimske zbornice, pred prvim tzv. „plebiscitom“, smo bili primorski Slovani postavljeni pred čisto nov politični položaj. Glasovati za edine kandidatne liste, fašistične, in to še v trenutku, ko je bilo završeno uničevanje zadnje slovanske kulturne ustanove, je z glasovanjem za fašizem jasno pomenilo glasovati tudi za uničenje slovensko hrvatske narodne manjšine. Nekateri vidni poedinci iz krogov „klerikalne“ politične organizacije so v tej predblebiscitni dobi potovali po deželi in poskušali vplivati po župniščih na zadržanje naših ljudi v smislu, češ da je to glasovanje politično brezpomembno, da je torej vseeno, kako se kdo zadrži. Ker je bilo pričakovati, da bodo fašisti izvajali vse mogoče pritiske za udeležbo ljudstva pri glasovanju, je bilo jasno, da bi to pomenilo tudi opravičevanje onih, ki bi šli glasovat iz kakršnihkoli razlogov. To je bil način, s katerim so ti ljudje sledili vatikanskemu podpiranju fašizma s podpisom Lateranskega sporazuma tik

pred „plebiscitom“. Priznati je treba, da je le zelo malo duhovnikov osvojilo to izdajalsko stališče pod krinko politične „indiferentnosti“ in ga izneslo pred ljudstvo.

OSTREJŠA, BOLJ TRNJEVA POT

Naj takoj opozorim, da se je omenjeni odmor, začasno pretrganje stikov, nanašalo v prvi vrsti na skupno vodstvo T. I. G. R.-a, ki je bilo pri tem razbito, in na goriški osrednji odbor, ki je deloma emigriralo, prisiljeno, in je v inozemstvu organiziralo odpor, zveze in oporo. Goriška organizacija je s tem za vso bodočnost oslabela, toliko bolj, ker so bili v njenem vodstvu ljudje, ki so bili skoraj vsi že radi javnega dela kompromitirani v očeh fašistične policije in so se mogli manj gibati radi njenega nadzorstva, medtem ko se je na srečo, v tržaški organizaciji kmalu znašla skupina energičnih mladincev, večidel policiji neznanih ali ki so se ji zdeli brezpomembni, ki so jo zgrabili v svoje roke, v prvi vrsti Bidovec, Marušič, Miloš n Španger Vekoslav (peti v Trstu l. 1930. na smrt obsojeni, toda v zadnjem hipu na 30 let pomiloščeni mladinec).

To zunanje, prisilno zatišje pa ni pomenilo niti za hip omahovanja mladincev med gori naštetimi alternativami. Izbrali so si že bili svojo pot, pot samostojne politične delavnosti. Bili so že v zaletu in ni bilo povratka v njihovi zavesti. Obratno, novi položaj jih je le spodbujal k večji radikalnosti. Odmor, samota sredi ruševin je vodila le k očitkom vesti nasproti tovarišem, ki so že padli v zapor, konfinacijo ali emigracijo, in kvečjem še v obup. Za duhovno res mlade ljudi, polne življenjske sile je bil edini izhod iz te pretežke zagate v mračni odločnosti: naprej po tej edino mogoči poti, po poti odptalne delavnosti, pa naj stane kar stane.

Na preplebiscitnem sestanku goriških mladincev in tržaških delegatov v Gorici je enodušno prevladalo tako razpoloženje. Ker je bilo jasno, da bodo fašisti-

ne volilne komisije brez kontrole potvarjale volilne rezultate in uničile vse glasove proti fašistični listi, je bil mogoč edini smiselni zaključek: vzdržati se volitev. Intenzivna propaganda, učinkovit letak, ki so ga v oni težki zimi tolminski mladinci pretihotapili preko Alp in so ga raznesli v sleherno vas od Alp do morja, doli v Istro, je dosegel enodušno priznanje in tako enotno, skupno razpoloženje kot le ob redkih zgodovinskih obratih. Komunisti, edini, ki so še prišli v poštev v ilegalni borbi na Primorskem in smo z njimi sodelovali takrat že kar najtesneje (z mladinsko organizacijo smo imeli stike povsod, krajevno, v Gorici — po razbitju vodstva po Bregantovem atentatu so vzpostavili stike bratje Ušaji — v Trstu, v vsaki vasi in od časa do časa z osrednjim odborom v Milanu, neposredno ali preko Reke ali Padove in seveda ono v Sloveniji, kjer so posredovali primorski emigranti, predvsem Ivo Grahor), so zavzeli isto stališče.

Težnja naših mladincev, da pritegnejo v podtalno borbo, v enotnem bloku vso mladino, vseh strank in tendenc, je bila uspela ne le v tej enodušnosti s komunistično stranko, marveč je pritegnila v svoje vrste veliko najbolj zdravih sil iz „klerikalne“ skupine. Posledica tega enotnega stališča in dela je bilo popolnoma enotno razpoloženje vsega primorskega prebivalstva, tako enotnega, da si nositelji reakcionarnih tendenc med njimi sploh niso upali prikazati svojega stališča. Ljudstvo se je vzdržalo volitev v toliki meri, da so smatrali fašisti za potrebno, da posežejo po skrajnih sredstvih, da ga privedejo na prazna volišča. Obkoljevali so cerkve med mašami ter gnali vse vernike pred volilne žare. Lovili so jih po hišah in po poljih ter jih prevažali na tovrnih avtomobilih na volišča.

Bila je to prva zmaga sveže, mlade ljudske sile, ki se je začela zavedati same sebe in svojih moči, moči, ki so izvirale iz združitve vseh sil kakršnekoli ideološke smeri za ohranitev narodne samobitnosti proti fašističnemu uničevanju. Ta

nastop je bil toliko važnejši, ker je iztrgal najširše plasti primorskega ljudstva iz bolesne, uplašene, fatalistične pasivnosti in jim dal zavest zadoščenja spriču uspehov aktivne borbe.

Pol leta pozneje, po prvem „zakonitem“ umoru istrskega mladince Vladimira Gortana pred fašističnim „Posebnim tribunalom“ v Pulju, ki je pretresel naše ljudstvo s svojo okrutnostjo, je naša organizacija natresla preko noči po vsej pokrajini nazidnih napisov v slavo in spomin ljudskemu borcu. Zmeda, sem in tja omahovanje ali celo preplah med malodušnimi po tem novem fašističnem zločinu, so se po tej novi manifestaciji T.I.G.R.-a umaknili ljudskemu ogorčenju in zavesti, da ni zapuščeno in da je to le mračen trenotek v njegovem življenju.

Ta sveža ljudska sila je v svojem žilavem iskanju sredstev in poti za svojo borbo že dozorela v svoji prvi izkušnji: da ji je narodni okvir preozek, le narodne sile premajhne za borbo proti fašizmu, ki je obvladoval veliko državo in je posegal s svojimi reakcionarnimi metodami že preko nje, v mednarodni svet. Stik z Italijani, posebno s komunisti, s protifašističnimi gibanji v inozemstvu je jasno pokazal silo, ki je bila enako usmerjena zoper fašizem in ji je bila zato priroden zaveznik. Jasno se je pokazala in rastla je potreba za čim tesnejšimi vezmi z iskreno ljudskimi, mednarodnimi silami, ki z zahtevo po lastni svobodi organsko jamčijo svobodo tudi naši narodni samobitnosti.

Ti in že prej navedeni razlogi so nas privedli že zgodaj na načelno antifašistično linijo. Globoka vera v pristne ljudske sile je bila organska podlaga temu načelnemu protifašističnemu zadržanju. Ta vera je postala vodilna misel, program, sredstvo proti malodušnosti in dvomu. Razširila nam je razgledanost, dvignila samozaupanje z zavestjo, da nismo sami, in nam tudi povečala borbeno sredstva. Antifašistični tisk, posebno iz Pariza, deloma tudi z Dunaja, je okrepil našo propagandno akcijo v naši

organizaciji in med ljudstvom, pa tudi pomogel poznanju našega vprašanja v inozemstvu. Mi od svoje strani pa smo pomagali italijanskemu antifašizmu n. pr. pri izseljevanju preganjanih antifašistov preko meje. Te akcije kakor tudi druge so se seveda nadaljevale tudi po aretaciji odbora T.I.G.R.-a.

Morda bo kdo trdil, da je bilo vse mladinsko podtalno gibanje idejno, programski prešibko, preveč megleno, taktično tudi nedosledno in pomanjkljivo. Morda, toda ne smemo pozabiti, da organizacija ni hotela biti nekaka strankarsko ideološka tvorba, marveč nekak koalicijski program, najmanjši skupni imenovalac raznih ideoloških načrtov v obrambo našega narodnega obstoja. Niti čas niti sredstva niso dopuščala teoretiziranja. Ilegalni tisk si je bilo enako težko oskrbeti kakor ga širiti ter politično izobraževati neizgrajeno mladino po celicah. Tudi taktika seveda ni bila delo izkušenih organizacijskih tehnikov, marveč predvsem delo ljudi dobre volje in vere v pravičnost stvari.

Isto velja za ustroj organizacije. Le približno so bile v njem uresničene izkušnje podobnih organizacij, prilagojene potrebi, za katero so bile osnovane. Imeli smo dve organizaciji, goriško in tržaško; istrska, ki so jo osnovali tržaški mladinci, je ostala vedno navezana na tržaško, ki se tudi pozneje nista izenačili po ustroju. Goriška je bila politično propagandistična, ki je le kasneje osnovala poedine osamljene udarne skupine, medtem ko je bila tržaška bolj udarna. Že pristop vanjo je bil vezan na izvršitev vsaj enega ilegalnega čina, in je na vrh še izražala vpliv energičnih mladinskih osebnosti Bidovca, Miloša in drugih, ki so jo vodili. Imela je pač značaj nekake ljudske milice, vendar bi bilo pogrešno in politično tendenčno označiti jo kot „teroristično“. Kakor je bila njena organizacija množična, so bila njena podjetja in čini propagandističnega in manifestacijskega značaja, pa bodisi da je šlo za letake, propagandne napise, zastave, kresove ali za streljanje in požiganje otroških vrtcev in

Edvard Kardelj

*vodja jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci
v Parizu*

šol, za napade ali za bombe na „Popolo di Trieste“ in tržaški „Faro della vittoria“, kar je bilo vse zamišljeno kot manifestacija proti fašizmu in italijanskemu imperializmu. Bil je le nesrečen slučaj, da so se uredniki imenovanega lista predčasno vrnili v prostore lista in bili zadeti od eksplozije, kot je hotel tudi le nesrečen slučaj, da je bil zadet naš človek od izstrelkov pazinskih mladincev, ki so hoteli le manifestirati proti fašističnemu nasilju, ki je gnalo istrske volilce na volišče.

Obe posebni organizaciji, tržaško in goriško, so vodile iste politične smernice, določene na skupnih sestankih, in isti propagandni tisk. Vsako večje podjetje se je skupno določilo, manjše pa se je predhodno javilo.

Fašistični režim je jasno čutil, da se je odpor slovanskega antifašizma silno okreplil po razpustu naših zakonitih organizacij, posebno pa vsled dela tajne organizacije. Z vsako njeno akcijo je odpor občutno porastel. Poskušati je torej moral, da ga stre za vsako ceno. Po vsaki akciji je zato povečal policijsko nadzorstvo, število policijskih agentov in karabinerjev, obmejnih miličnikov, število

plačanih ovaduhov, povečal je kazni za „politične zločine“. Od 1. 1928. dalje so vsi ti ukrepi postopno povzročili nad vso Primorsko pravo pravcato policijsko obsedno stanje, ki ga je 1. 1929. ob priliki ustrelitve Vl. Gortana spremljala mobilizacija vseh fašističnih sil, posebno milice. Vse to je imelo namen ostrašiti naše ljudstvo pred antifašističnim delom, onemogočiti ga ter odkriti tajno organizacijo.

Sedaj je bilo fašističnim oblastvom že čisto jasno, posebno po „plebiscitni“ kampanji v mesecu februarju in marcu 1. 1929. ko so se povsod pojavili enaki letaki, da je to delo tajne organizacije in ne osamljenih poedincev ali poedinih skupin. Vrgli so se torej z vso silo, da to organizacijo odkrijejo.

Po drugi strani pa so tudi mladinci vedeli za to mrzlično zasledovanje, toda niso smeli ne hoteli odnehati kljub temu, da si niso delali nikakih utvar, da jih bo ta ogromni policijski aparat prej ali slej le odkril. Zavedali so se potrebe dela za vsako ceno, nujnosti svojih osebnih žrtev. Doživljali so pravo vojno psihozo. Šli so v vojno, v svojo vojno, brezupno po razmerju materialnih sil, toda šlo je za naš narodni obstoj, za ljudsko svobodo. In vsi pogledi v bodočnost so jemali v poštev to črno dobo, ki je bila pred nami.

Menda v začetku decembra 1929. je bilo aretiranih nekaj naših tovarišev na Tolminkem. Kljub temu da jim niso mogli do živega, jih niso izpustili. Nekaj mesecev pozneje so zaprli v Gorici nekaj sodelavcev z našo organizacijo. Krog okoli nas se je ožil, vendar je le redko kdo mislil na beg. (Približno dve leti prej sva se dogovorila z Albertom Rejem, da gre v inozemstvo, da tam nadaljuje z organizacijo, kdor bi bil prvi izmed naju ogrožen, da ga aretirajo. Usoda je padla, kakor že omenjeno, na njega, in ostal sem.) V ostalem pa tudi nismo hoteli bežati, ker se večidel ni moglo vedeti ali gre pri kaki aretaciji le za „preventiven“ ukrep (podpisani n. pr. je bil v prvih dveh mesecih 1. 1930. že dvakrat v zaporu — ker pod policijskim nadzor-

*Veličina oktobrske
revolucije:
Lenin in Stalin*

stvom — in nato zopet izpuščen, kot mnogi drugi), ali za kaj resnejšega.

Dan po procesu, zaradi prestopka amonicijskega odloka, so me aretirali skupno z mojim zagovornikom, z odbornikom Antonom Rutarjem in Srečkom Logarjem in nekaterimi člani organizacije. Nekaj jih je pa ušlo. Isto se je zgodilo s člani vodstva tržaškega T.I.G.R-a. Vse to od srede meseca marca do prvih dni aprila 1930. l.

Organizacija, t.j. periferni deli, ki so ostali po veliki večini nedotaknjeni, pa so nadaljevali s svojim delom, po lastnih pobudah ali vodeni po naših emigrantih preko meje. Lomila so se drevesa po „nasadih Arnalda Mussolinija“, razbijali liktorski znaki, zgorela je šola v Čezsoči, otroški vrtec v Idriji, padel je fašistični učitelj Sottosanti v Vrpolju pri Vipavi, ki je pljuval svojo jetiko v usta slovenskim otrokom, razletale so se bombe v Boloniji, Benetkah, Milanu, Genovi, ki so prihajale preko Baške in Idrijske doline. In prehajali so preko preiskovalnih zaporov stotine naših ljudi, cele vasi; skozi celice „Regine Coeli“ pa skupine mladincev iz Rihenberka, Čezsoče, Idrije, Solkana, Banjske planote, pa tudi prilet-nih mož skupina iz Podbrda itd. Taki, ki

so delali v naši organizaciji ali ne, toda vsi krivi, da so bili Slovenci in da niso bili fašisti.

Toda nauk prvih junaških borcev, ki so pokazali z lastnim vzgledom, da se svoboda in domovina branita za ceno lastne glave, je sugestivno vplival na svet, ki je rastel. Utisnilo se mi je globoko v spomin pripovedovanje na sveže v zapor došlih Rihenberčanov, menda l. 1934., o skupini 11 do 13-letnih dijakov pod vodstvom 14-letnega Brezigarje iz Bilj pri Gorici, ki so ga bili zaprli skupaj z družbo. Našli so bili pri njem bombo. Fašistična policija jih je sicer izpustila, toda potem ko je Brezigarja tako pretepla, da je šel domov le — umret.

SPOMINI NA BIDOVCA IN MARUŠIČA

Po onem daljšem pretrganju stikov vsled aretacije prvega tržaškega vodstva T.I.G.R-a, smo Goričani navezali stike z novim vodstvom, t.j. z Bidovcem, Marušičem, Milošem in Špangerjem.

Vtis, ki mi ga je napravil Marušič pri prvem sestanku v nekem lokalu Živnostenske banke, kjer je bil uslužben, mi je pravilno pokazal delež, ki ga je imel pri

stvoritvi tajne organizacije. Isti vtis mi je potrdil poznejši sestanek v Gorici, kamor je prišel 1. 1929, zadnjič, s planiskega izleta, da se je skrival pred policijskim opazovanjem.

Enak vtis, toda le še bistrejšega in drznejšega mladince, ki ga je neprestano odgovorno delo napravilo predčasno izkušenega in samozavestnega, mi je napravil Bidovec, ki se mu je poznala šola športa, ki ga je gojil in organiziral.

Protj koncu meseca aprila 1. 1930., na poti iz koprskega zaporà v Rim, sem na tržaškem kolodvoru uspel pretentati karabinerje, ki so me spremljali, da so kupili „Piccolo“ in druge časopise. Z vklejnjenimi rokami nisem mogel niti dobro razviti lista, ko so se drugi karabinerji zavedli napake in mi s pretvezo bojazni pred kontrolo odvzeli časopis, vendar sem uspel videti pod ogromnimi napisi na naslovnici strani: „Banda dei teroristi slavi arestata...“ med imeni Miloša, Valenčiča, Špangerja ... tudi Bidovčevo.

Mračna slutnja me je spreletela, ko so me prve dni meseca septembra 1930. 1. preselili v „Regini Coeli“ v celico, kjer sem našel v brando vrezano Bidovčevo ime

in še na mali trikotni polici v kotu pri vratih. Nejasno sem slutil v onih najtežjih dneh svojega zaporà usodo svojega predstanovalca.

Sredi septembra 1. 1930. so mi zaplenili vso tedensko pošto, ilustrirane liste in revije (politični listi nam niso bili dovoljeni). Toda naslednji teden sem našel na predzadnji strani modrih platnic velike „Illustrazione italiana“ kroniko najvažnejših dogodkov, izvršenih pred več kot tednom dni, namreč od onega tedna, od katerega je prinesel že fotografije. Površni cenzor je to očitno prezrl. Tu sem čital, da so v Trstu ustrelili „štiri slovanske teroriste“ (brez navedbe imen), o demonstracijah v Ljubljani, Pragi, Bruslju, Parizu itd. Ta vest me je še potrdila v moji slutnji, vendar sta pretekli še več kot dve leti, predno sem zvedel za imena ustreljenih.

Nekaj nepojmljivo boleznega in istočasno protislovnega je bilo med to mračno slutnjo in še prav svežim spominom na one neugnane žvižge vseh slovenskih himen, ki so uporno odmevali po dvoriščih „Regine Coeli“ kljub pazljivosti jetničarjev in kljub ostrim kaznim (do 15 dni

Drugo in zadnje zasedanje SNOS-a v Ljubljani

„kristalne palače“ ob kruhu in vodi, brez žimnice spati na golih plohih). Trdni in neugnani kljub zavesti gotove smrti.

Ne gre mi iz spomina ne vem čigav klic skozi okno: „Jaz ne bom več videl Boršta“ — klic, ki je pač imel namen opozoriti tovariše, v kakšnem stadiju se nahajajo zasliševanja, a je bil enako prežet pretresljive resignacije kakor začetni napev pesmi „Vigred se povrne...“, ki je semintje pertrgal tišino zaporskih zidov.

V ZARJE OSVOBODILNE VOJNE

Poldrugo desetletje kasneje, v teku osvobodilne vojne, ko smo se srečavali tovariši iz opisane, naše „vojne“, s titovkami na glavi, se mi je sama po sebi usiljevala primera med enim in drugim gibanjem. Neštetokrat so me presenečale iste značilne borbene metode, — seveda držec v vidu drugačne prilike, majhen obseg naše borbe, nedovoljna teoretična in akcijska dognanost in doslednost. Razumel sem, da so isti sovražnik in podobne zgodovinske prilike morali izzvati slično taktiko, v kolikor seveda različne razredne koristi ne bi vodile na druga, bolj kriva pota.

Začetna, nekako instinktivna borba proti fašistični Italiji, ki se ni povsem osvobodila sil in značilnosti nacionalističnega iredentizma, je postajala načelno antifašistična ter se povezala z mednarodnimi antifašističnimi silami.

Mladinski narodni radikalizem je postajal že kmalu za vso organizacijo, kakor so ga pojmovali spočetka poedini bistrejši, — načelni antiimperializem.

Bilo je jasno, da je fašizem težka zadeva, ki zahteva združitev vseh zdravih antifašističnih sil v eno samo fronto.

Gibanje, zrastle iz samega ljudstva, bodisi kmečkega, delavskega alj iz delovne inteligence, se je že ob svojem postanku borilo proti vsem domačim in tujim, neljudskim uplivom, kar mu je ravno omogočilo, da je ostalo na pravi poti in je načelno zaostroilo svojo akcijo.

Seveda ne smemo izgubiti iz vida pri presojanju uspešnosti T.I.G.R.-ovega dela, da je delal le v notranjosti ene same države, Italije, in to v dobi, ko je prišel fašizem do viška svoje moči, v mirni dobi t.j. še predno je krenil na pot svojih zločinskih mednarodnih pustolovščin in vojn. Ako je mogel fašizem — gledano iz današnje, zgodovinske, perspektive — še deset let kasneje zdrobiti Abesinijo, republikansko Španijo, nam je jasno da se je zdel ta naš podvig takrat le notranje politična epizoda Italije, četudi z mednarodnimi odmevi. Na Primorskem pa je bilo to tragedija, kjer je naše ljudstvo v svoji socialni porazdelitvi vlog v malem doživelo isto, kar desetletje pozneje v velikem vsi narodi v svetovni apokaliptični katastrofi.

Predhodnik, znanilec, začetnik...

Iskra, tleča pod pepelom, prižgana v duše vsega primoskega ljudstva, — iskra, ki je buknila v plamen osvobodilnega upora Primorcev, ki se je zlil v požar jugoslovanske osvobodilne vojne v svetovni vojni demokracije proti fašizmu...

Bohän:

Velika noč v Tolminu

*V glicinijah Tolmin je, v rožmarinu,
spominčice cveto in encijan,
spomladi lilasti žafrani,
duhti po kruhu, dobrim vinu.
Le na škrbini beli so snegovi,
grmijo po gorah plazovi...
A tu je mir, svoboda in lepota
in Jezusova milost in samota.*

Upor se začenja...

Čujte korake, glejte junake,
po slovenskih poteh v borbo gredo,
soncu naproti pod rdeče oblake
pesmi vstajenja svobodi pojo...

V soncu se svetijo kmečki domovi —
ponosni rodili so partizane —
ljudstvo pozdravlja tovariše znane,
ki vase sprejemajo jih za borbo gozdovi.

Po hribih goriijo prelepe vasice,
okna začudeno v dalje strmijo,
človek bi mislil, da ni je pravice,
slovenski domovi v pepel se drobijo...

Čujte korake, glejte junake
po slovenskih poteh v borbo gredo,
soncu naproti pod rdeče oblake
pesmi vstajenja svobodi pojo...

Vasi goriijo...

Šebrelje, Šebrelje, Šebrelje —
kot cvetje v bregu so cerkljanske vasi —
v soncu žarijo kot tiho veselje
kmečki domovi med njivami.

Ogenj orožja... Ljudje trepetajo...
Bližajo se od štirih strani,
že vdirajo kot volkovi v stajo
v jeklenih čeladah nemške zveri...

Dvignil nad hiše se groze je krik:
„Pomagaj, sveti Jurij, vitez svetnik!“
Med hišami tulijo nemški volkovi,
že stokajo v ognju šebreljski domovi:
„Pomagaj, sveti Jurij, vitez svetnik!“

Pomagaj, je zaplakalo v težki bridkosti
polje zeleno, sadna drevesa,
njive in hoste v pomladni mladosti —
dim se že dviga pod mračna nebesa.

Pomoč! Pomoč! Pomoč!
vpijejo Krnice, Jagrščice, Masore, Stopnik,
do neba doni glas jokajoč,
preliva molitve proseči se krik.

Rodila stoletja
so topla kmečka zavetja,
znoj vanje vzdani je, srca in kri
zdaj jih ni...

Ali naj zaplakamo v pesti?
Solze razjedle so naše dlani!
Vprašanje kriknimo vsi v nebo:
Ali živi še človek z vestjo?

Udarimo ga z vilami, s koso,
ubijmo to strašno golazen,
branim se:
švab je zver, švab je blazen!

Smrt obiskuje...

Smrt obiskuje hribovske hiše,
krove z ognjem pozdravlja,
mrtvim solze briše
in pravi, ko se ob živih ustavi:

„Po svobodo gredo slovenski sinovi,
mimo gredo kot nezadržni tokovi...
Pojo in gredo — mrtvi so živi,
kot klasje vstajajo v soncu na njivi...“

Tisoči vstajajo v zarje poljan,
tisoči padli so v moje objeme,
postali za svobodo zlato so seme,
jedro sadov žive vere in sanj...

Padle plevice so kot klasje pšenice...

Plele so deklice njive zelene,
plele so, pele pesmi ljubavne,
žulji v rokah so in motike križavne,
sijejo v zemljo oči jim iskrene...

Med njive že plazijo švabski se gadi,
na polju ugasnil dekliški je smeh,
zalajale strojnice so preko leh —
ni bilo na njivi več dekliške pomladi...

Padle plevice so kot klasje pšenice,
kri je pojila slovensko zemljo,
seme vzkalilo bo, seme pravice,
ki je vsejano z dekliško krvjo...

Slepi Andrejček...

Tipal, pritipal je z njiv
slepce Andrejček,
za dvajset let starejši,
ves siv

išče harmoniko:

„Kje si moja nevesta?
Da ne boš mi zgorela,
da v svobodi boš pela,
vriskala na ženitnino...”

Kres že slednja je slamnata streha,
rabelj to jutro je zadnjo zažgal,
sredi groze in divjega smeha,
sebi v zabavo je še Andrejčka zaklal...

Padel je Andrejček,
s prsti zaigral,
zagrabil z rokami zemljo,
kot ljubljeno harmoniko...

Daritev partizanov...

Nad lepimi šebreljskimi vasmí,
na hribu nad hišami
troje partizanov stoji,
zamišljeni so in žalostni...

„O, šebreljski domovi,
požigajo vas švabski volkovi,
požigajo, ropajo in morijo ljudi —
kje si pravica, kje si?”

Ujeli so rablji vse tri:
troje junakov gorenjskih,
troje sinov mater slovenskih,
troje mladosti blestečih oči...

„Borimo za srečo se, sonce, svobodo,
ki nas naj objame, vzbrsti naj plod
prelite krvi v srečnejšo usodo,
v osvobojeni, rešeni slovenski rod!

Okrog fantov treh,
zasanjanih v zlate dni,
kot strašen zasmeh
drhal zločinska kriči,
drhal zmagoslavno vpije —
a na fante junake sonce sije...

Ko režejo jim rablji jezike,
režejo ušesa,
kopljejo oči
trem junakom z zvezdo rdečo,

trem borcem za svetovno srečo,
trem mučenikom — velikanom,
trem mladim partizanom...

„Radi bi nas umorili?
Mrtvi bomo živeli!
Praznik svobode slavili,
pravici bomo pesem zapeli“.

„Zemljica naša, jutro prihaja,
topli vetrovi — pomlad,
kot sonce sredi deviškega maja,
rdeča zvezda je v cvetju vseh nad...”

„Tu prerodili smo se v partizane,
orjemo zemljo za rast naših njiv;
hlapci Jerneji so rodili Krpane,
še mrtev zdaj vsak je za svobodo živ!”

Planila drhal je v krohot
sredi grozot
treh razmesarjenih ljudi
brez jezikov, nosov, ušes in oči...
suvala z noži je v mlada telesa,
nudila za prigrizek jim lastne oči,
jezike, ki so peli pesem svobode,
kot vode v potokih, v viharjih drevesa...
ušesa, ki so prisluhnili klicu: Na pohod
bratje, za človeški rod!

Siknila kot gad
je zverinska svojat,
davila se v krohot:
Zapičili nože so fantom v roke,
zapičili jih v noge,
pribili jih z noži v grudo zemlje...

Žarijo oči — krvave vdolbine,
za prostost domovine,
krvavijo jeziki
brez bolečine,
še kriknili bi
trije partizani razmesarjeni:

„Naša misel je plemenita,
naša borba zmagovita:
zanjo prelijemo kri!”

Na zemljo razpeti,
kot da začenjajo živeti
trije mučeniki ležijo,
krvavijo, krvavijo, krvavijo...

Siknila kot gad
je zverinska svojat...

In na tleh so obglavljeni
trije junaki.
Pod rdečimi oblaki
zemlja pije njihovo kri,
njihov duh je dvignil ljudi.

Peli v nebo so gozdovi:
„Slava, vam, slava sinovi!“

Zemlja cerkljanska naokoli
vase zasanjana moli...

Svetle so gore, kot sredi vode lokvanj,
svetle so hiše, kot sredj sanj...

Trije obglavljeni ljudje
dvignili zemljo so na srce...

Vanjo so rože srca posejali,
življenja vsi trije, vsi trije ji dali...

In zemlja postala je kot živo ognjišče,
postala sovragom je mrzlo grobišče...

Ni zveri več, ne tulijo volkovi,
v zarje se dvigajo naši domovi...

Krila svetla je razširila svoboda
od Triglava čez doline do morja...

V objemu sreče...

Zdaj smo spet vsi doma,
že prve cvetke na požganih oknih
vabijo z vonjavami zvečer;
z mladinsko pesmijo
v studenčkih poje voda,
v snovanju vsega je svoboda,
v snovanju ljudstva je pravica... mir...

Trst, 9. sept. 1946.

PRAVICA

FRANCE BEVK

S seboj imam pismo, šest velikih, na
gosto pisanih strani. Bilo mi je pravkar
došlo, ko sem moral na pot. Da bi ne osta-
lo doma neprebrano, sem ga vzel s seboj
v Pariz.

Pisala mi ga je neka stara ženica, ki
niti ne vem njenega imena. Iz vsake bese-

de gleda njena podoba, prav taka kot sem
jo videl, ko je bila prvič in zadnjič pri
meni. V črno oblečena, blede, vsa majhna
in nebojgljena je sedela pred menoj v na-
slanjaču in tiščala veliko torbo na kolenih.
Bile so jo same oči, velike in temne, ki so
brez besed govorile za pol knjige. Vsak

*Ljudsko zborovanje
v Tržiču*

hip so me prosile oproščenja, „da se me upa motiti“, kot je dejala. Pa je bilo njeno srce tako polno strahov in zlih slutenj, da bi bila stopila kamor koli in do kogar koli, da si ga olajša.

Ni mi povedala svoje življenjske zgodbe, a saj je ni bilo težko uganiti. Pred kakimi petdesetimi leti je iz te ali one samotne kraške vasi kot mlado dekle prišla v Trst, da si poišče kruha. Služila je pri tujih ljudeh, dobila moža in družino; slednjič — na koncu svojega življenja — je zopet ostala sama, kakor je bila čisto sama takrat, ko je prvič prišla v mesto. Morda ima samo kanarčka, da se v samotnih minutah z njim razgovarja. In spomini so z njo, težki in veseli — po sledovih na njenem obrazu več težkih kot veselih.

Koliko njenih sovrstnic, ki s hrepenejem po sreči niso prinesle s seboj tudi ljubezni do rodnega jezika, je utonilo v tujem morju! Ona pa je nosila ljubezen do rodu kot lučko, ki jo je skrbno ščitila pred vsemi viharji, da ji ni ugasnila. To ni bilo lahko, to je bilo težko, to je bilo prepogostokrat bridko, združeno s stoterimi žalitvami in ponižanji. Kdor ni tega doživel, ne more vedeti, kako grenko je skrivati svoje srce, najljubše pesmi svoje mladosti peti samo na tiho in za zaprtimi okni. Oni, ki odločajo o naši usodi, tega ne vedo in o tem ne vprašujejo. Mi to vemo, jaz to vem, stara ženica to ve — mi vsi smo to doživeli. S solzo v očeh mi je povedala, da je bila kdaj pa kdaj tako žalostna in obupana, da bi bila najrajši legla in umrla. Komaj komaj je ostalo v njeni duši še prostora za medlo upanje.

Vsaka noč, naj bo še tako trda, ima svojo jutranjo zarjo, vsaka bridkost se enkrat izteče... Stara ženica mi je govorila o partizanih, da nobena mati ne govori tako zaljubljeno o svojih sinovih. Slednjič je smela nositi srce na dlani, pri odprtem oknu glasno prepevati svoje najljubše pesmi. Saj ni verjela, da to niso le sanje. Bilo je prelepo, da bi moglo biti resnično. „Kako smo bili žalostni, ko so odhajali

partizani“, mi je pripovedovala. „In kako nam bo gorjé, ako se ne vrnejo...“ Ta skrb, ki jo je preganjala še v spanju, jo je privedla k meni. Preveč polno razočaranj in ponižanj je bilo njeno življenje, da bi je ne mučili dvomi.

„Ali res za nas ni pravice?“ me je vpraševala, kakor se je sama vpraševala vse dolgo življenje. „Ali nam morajo res narediti novo krivico? Saj to se ne sme zgoditi.“

„Pravica je“, sem ji dejal. „Vsa je naša in mora zmagati.“

Verjel sem v to, kakor še danes verujem. Na moje besede je verjela tudi starčka; to sem čutil v stiskljaju njene tople roke.

Oni dan, ko so s svinčnikom na zemljevidu zarezali rano v naše narodno telo, mi je njeno pismo zopet prišlo pred oči. „Prosim Vas, imejte potrpljenje in preberite do konca,“ je stalo na začetku. V njeno srce so se bili zopet prikradli dvomi in zle slutnje, iskala je nove tolažbe. Na koncu pisma so stala njena stara vprašanja o pravici in krivici.

Zaskalelo me je v dušo. Kaj naj ji odgovorim, ko se vrnem in me bo brez besed vpraševal njen pogled? Da pravice ni in so mesto nje le neki tuji računi, neumljivi našemu srcu in razumu?

Tega ji jaz ne morem odgovoriti, bilo bi proti mojemu srcu in prepričanju. In ne bi bilo dobro in pošteno, ampak zločin jemati človeku vero v pravico.

„Pravica je“, ji porečem kot prvič. „Pride! Osivela sva že, vi in jaz, morda je ne bova učakala. Toda naš narod je mlad. Mladi ljudje in mladi narodi imajo vso bodočnost šele pred seboj...“

Vidim jo, kako se bo najprej zamislila, kakor da je težko prodreti v smisel mojih besed. Nato pa se bo nasmehnila in me vsega objela s svojim jasnim pogledom. In v njenih očeh se bo iskrila vsa mladost našega naroda, ki je šele nastopil pot v življenje.

Pariz, v juliju 1946.

REŽIM STOLETNEGA POTUJČEVANJA NA KOROŠKEM

FRANCE ŠKERL

Od konca srednjega veka do srede 19. stoletja je bila na Koroškem meja med Slovenci in Nemci zelo jasna. Ziljsko dolino je v meridionalni smeri sekala tako, da je Šmohor pustila na nemški strani. Po Ziljskih Alpah je potekala proti vzhodu proti Dobraču naravnost do Beljaka. Tu se je nekaj kilometrov držala Drave, nato pa se je pri St. Ulrichu odtrgala od nje in potekala proti severu do grebena Osojskih Tur. Po njem je tekla proti vzhodu do Golinja (1045 m). Od Golinja je vodila proti vzhodu na Šenturško goro, čez dolino Gline na Šentlensko goro, od koder je proti vzhodu vodila čez Krško dolino na Svinško planino, tako da je vključila gorske vasi Djekše, Knežo in Krčanje. S Svinške planine je vzhodno od Grebinja potekala po hribovju med Velikovško kotlino in Labudsko dolino do Leda na Dravi in po njej do Labota, od koder se je obrnila proti severovzhodu na nekdanjo koroško-štajersko deželno mejo. K slovenskemu ozemlju južno od te meje so spadale Ziljska dolina vzhodno od Šmohorja, ozemlje do Osojskih Tur, Celovška kotlina, Rež, Podjuna in južna pobočja Svinške planine. V okviru tega slovenskega območja sta do konca prejšnje svetovne vojne bili vključeni še Kanalska dolina, ki je pripadla Italiji, in Mežiška dolina, ki je pripadla Jugoslaviji.

Slovensko ozemlje na Koroškem je bilo strnjeno ozemlje. Narodno mešan predel je bil med Možbergom in Šentlensko goro, kjer so bili Nemci tudi poljedelci, drugače pa so imeli svoj delež le pri prebivalstvu v mestih in trgih Železna Kapla, Velikovec, Grebinj, Celovec... Toda Celovec je sredi stoletja in še nekaj let pozneje imel slovensko večino. Še 1857 je imel le 36,3% Nemcev in 63,7% Slovencev.

V obsegu slovenskih narodnih meja je po kritično pregledanih podatkih Czoernigove jezikovne statistike iz 1846. leta živelo na Koroškem brez Kanalske in Me-

žiške doline 113.642 prebivalcev. Od teh je bilo Slovencev 103.200 ali 90,81% in 10.442 Nemcev ali 9,19%. Odstotek Nemcev je bil sicer majhen, toda toliko več so pomenili gospodarsko in politično. Slovenci so kljub tolikim tisočem bili omejeni na nižje socialne sloje. Višji sloji plemstva, mestnih bogatinov in višje duhovščine so pripadali Nemcem. Ti so imeli gospodarsko in politično moč v svojih rokah že pred marčno revolucijo leta 1848 in jo hranili tudi kasneje. V vročih marčnih dneh 1848 so prvič zaslužili težnje, da se jim hočejo koroški Slovenci iztrgati iz rok. Germanizacija je postajala vedno bolj načrtna in nasilna. V obrambi proti njej je nastalo „koroško“ vprašanje.

Koroško narodnostno vprašanje je bilo prvič ostro postavljeno 1848. leta. Postavila ga je skromna plast koroških izobražencev, ki je živela z ljudstvom. Postavila in povezala ga je z usodo vsega slovenskega naroda. Misel zedinjene Slovenije, to je združitev vsega slovenskega ozemlja brez ozira na deželne meje v eno upravno enoto, kjer bo slovenščina imela pravice uradnega jezika in kjer bi bile šole slovenske, je kakor vse kaže prišla ravno iz Koroške. Sprožil jo je Matija Majar in šesti dan po Metternichovem padcu objavil v ljubljanskih Novicah.

Vprašanje slovenske meje na Koroškem je bilo postavljeno 1848. Postavljeno je bilo v okviru takratnega boja za demokracijo in na temelju enakopravnosti med narodi. Za uresničenje slovenskih teženj bi toliko in toliko nemških ljudi izgubilo svoje položaje, toliko in toliko uradnikov bi se moralo naučiti slovensko, če bi hoteli ostati na slovenskem ozemlju, ali pa bi morali oditi in prepustiti svoja mesta Slovincem. Nemški vladajoči sloji z uradniki vred niso na to mogli pristati; razmerje med Slovenci in Nemci se je spremenilo do dna. Nemška socialna premoč se je načrtno spremenila v socialni pri-

tisk, ta pa se je zvezal z narodnostnim pritiskom. V slovenskem delu Koroške se je začela načrtna in nasilna germanizacija slovenskega življa. Ta ima danes za seboj že skoraj stoletno zgodovino, v kateri je pokazala najrazličnejše metode in oblike. Vse so zasledovale isti cilj, čimprej potujčiti slovenski življ na Koroškem in s tem zapečatiti narodnostno vprašanje na Koroškem. Na tem mestu se bom dotaknil germanizacijskega procesa na Koroškem do nacističnega prevzema oblasti le v glavnih obrisih. Obširno ga je razložil Bogo Grafenauer v „Germanizaciji treh Avstrij“.

Načrtna germanizacija je dobila na razpolago vsa gospodarska, politična in kulturna sredstva. Njenim namenom so služile vse gospodarske panoge, vsa trgovina, denarni zavodi, industrija, rudniki, železnica, tujski promet, vse šolstvo ter ves državni in deželni aparat. Vsa ta sredstva so bila smotno koncentrirana v nemških, še več, narodno nestrpnih rokah, zato so postala najboljši zaveznik nemštva na slovenski zemlji. Kjer se je usidral eno od teh sredstev, je postalo žarišče germanizacije.

Kljub silni gospodarski premoči nemškega življa bi tudi načrtna germanizacija ne mogla prodreti tako daleč, če bi zraven ne bila še nasilna in brutalna v najrazličnejših oblikah. Nemška publicistika seveda zanika nasilne metode pri germanizaciji. Miltschinsky na primer v knjigi *Kärntens hundertjähriger Grenzlandkampf* (Wien 1937) na strani 29 trdi, da si mirnejšega razvoja in bolj brez trenja v korist nemštva vobče ni mogoče misliti. Še več! Miltschinsky je celo tako nesramen, da trdi, da se morajo slovenske narodne težnje pogosto veseliti zelo dobrohotne podpore s strani državnih faktorjev in oblasti. Zunanjemu svetu so Nemci običajno govorili o popolni slogi med Slovenci in Nemci na Koroškem. Kakšna je ta sloga v resnici bila, nam kaže brošura *Aus dem Wilajet Kärnten*, ki so jo izdali Slovenci 1914. in v njej pokazali, da je njihov položaj pod Nemci mogoče

primerjati le še s položajem brezpravne raje v pokrajinah takratne turške države

Nasilna germanizacija je ubirala različne poti. Naslanjala se je na državna in privatna sredstva. Vsa je izrabljala za potujčevanje slovenskega življa. V celotnem kompleksu germanizatorskih sredstev in dejstev moramo naglasiti predvsem dve: gospodarski pritisk na Slovence in zloglasna utrakvistična šola.

Za slovenski življ na Koroškem je bila nad vse usodna zelo obsežna *materialna odvisnost od nemškega delodajalca in nemške javne oblasti*. Tega dejstva so se Nemci zavedali do dna in ga brezobzirno izrabljali. Tovarniški lastniki in uradniki so pritiskali na delavce, graščaki, veleposesniki in vaški mogočnejši na od njih odvisne kmete in bajtarje, da so pri volitvah volili nemške kandidate, podpisovali nemške zahteve in se pri ljudskih štetjih javljali za Nemce. Vse boljše službe so bile na razpolago Nemcem ali pa nemščurjem, to je onim, ki so bili pripravljeni zatajiti svoj jezik. Theodor Veiter v knjigi *Die slowenische Volksgruppe in Kärnten* (Wien-Leipzig 1936) odkrito priznava, da germanizacija med Slovenci ni uspevala samo zaradi njihovega sožitja z Nemci, temveč tudi zaradi dejstva, „da je Slovincu v deželi nekoliko olajšan gospodarski napredek, če se prizna za Nemcem prijaznega Windischerja“. Čisto odkrito je govoril o izrabljanju gospodarskega pritiska za potujčevanje Slovencev Maier-Kaibitsch 10. julija 1942 na višku nemških zmag, ko je mislil, da je končna nemška zmaga neizbežna: „...nimamo nobenega interesa, da bi našim nasprotnikom (t.j. Slovincem) napravili življenje lahko in znosno s socialnimi pridobitvami naše države... V ozemlju severno od Karavank je treba govoriti nemško, to je treba izpeljati z vsemi sredstvi... Pri tem je treba izrabiti ves vpliv... predvsem pa tudi (vpliv) socialnih ustanov, ki ne smejo dati nikake podpore nikomur, kdor govori slovensko.“

Praktičen primer gospodarskega pritiska na narodno pripadnost se je razgalil

1934 v velikovškem okraju. Na tamkajšnih veleposestvih niso bile samo gozdarske in logarske službe pridržane Nemcem in nemčurjem, temveč tudi gozdni in poljski delavci ter celo kmetje, ki so najemali polja, niso smeli svobodno priznavati svoje narodnosti. Ko je 1934. ta veleposestva zajela precejšnja gospodarska kriza, se je naenkrat pojavilo v nekaterih okrajih velikovškega okraja več Slovencev, kakor naj bi jih bilo 1923. Poljskih delavcev in okoliških kmetov ni več zadrževal takrat strah pred veleposestnikom, zato so se prosteje priznavali za Slovence. Ta primer kaže da ne more biti nobenega dvoma, da bi ob popustitvi gospodarskega pritiska bilo število Slovencev precej drugačno. (Grafenauer: Koroški Slovenci v zgodovini. Lj. 1945, stran 24.)

Poleg gospodarskega pritiska je pri ponemčevanju Slovencev imela prvi delež zloglasna *utrakvistična šola*, kjer se slovensčina ni prvenstveno uporabljala za učenčevo izobrazbo, temveč za sredstvo za učenje nemščine, ki je potem postala učni jezik, čim jo je učenec nekoliko poznal. Utrakvistična šola je bila velika ponemčevalnica in konkretno največji kamen spodtike v razmerju med Slovenci in Nemci na Koroškem. Nobena akcija Slovencev proti njej ni uspela. Nemci so se dobro zavedali vrednosti tega ponemčevalnega instrumenta. Že leta 1900 je celovški glavar po takratnem ljudskem štetju, ki je na primer v celovškem okraju pokazalo 5423 Slovencev manj kakor pred desetimi leti, izjavil: „Ne memo prezreti vpliva izvrstnih utrakvističnih šol na Koroškem, ki tukajšnjim Slovencem nudijo priložnost naučiti se nemščine.“ Po tej izjavi je utrakvistična šola pri ponemčevanju celovške okolice imela glavni delež. (Gr. Koroški Slovenci, stran 22). Ko so pri plebiscitu zmagali Nemci, so celo izjavljali, da je plebiscit dobila utrakvistična šola. O njej se je sicer precej zmerni Theodor Veiter v že citirani knjigi izjavil: „Ne more se tajiti, da je nemško šolsko društvo Südmark marsikaj prispevalo k temu, da bi se slovenski otroci germanizirali.“

(Stran 63). O pomenu šole pri upadanju števila Slovencev na Koroškem govori tudi zbornik, ki ga je izdal dr. Ammende, vodja evropskih manjšinskih kongresov. „Usoda koroških Slovencev je klasičen dokaz za to, kako silen pomen ima šola pri ohranitvi in razvoju lastnega narodnega življenja. Lastnega šolstva . . niso koroški Slovenci imeli nikoli.“ (Lj. Kosier: Grossdeutschland und Jugoslawien, Berlin-Beograd 1937, str. 76.) Po priključitvi Avstrije k Nemčiji so nacisti še isto leto ukinili še tiste utrakvistične šole, kolikor jih je bilo, in upeljali izključno samo nemške šole. Iz njih so celo vrgli latinico in vpeljali samo gotico. „Da bi otroke obmejnega ozemlja privajali hitreje in izdatneje kot šole nemški govornici in nemški svojstvenosti“, so v slovenskih krajih ustvarili mrežo otroških vrtcev. Slovenska društva so razpustili, kolikor jih je bilo, in slovensko kulturno življenje je pokrila nacistična noč.

Germanizacija na Koroškem se ni kazala samo v načrtno nasilnem zatiranju in potujčevanju Slovencev, temveč se je sproščala tudi v pravo *fizično nasilje*. Preprečevali in razbijali so prireditve slovenskih društev, z uradnimi sredstvi so branili razobešanje slovenske zastave, preprečevali dostop slovenskih delegacij do javnih funkcionarjev in končno so se vedno bolj kazale celo prave pretepaške manire. Nasilje se je stopnjevalo že v stari cesarski Avstriji, v republiški Avstriji ni ponehalo, temveč se je še povečalo in poostriilo. Kakšno komedijo je spričo dejanskega stanja in razvoja zaigral koroški deželni zbor, ko je malo pred plebiscitom 28. septembra 1920 obljubil „slovenskim sodržavljanom vedno varovati njihove jezikovne in narodne posebnosti ter za njihov duhovni in gospodarski razcvet enako skrbeti . . . kakor za nemške prebivalce dežele . . .“ Politika Nemcev do Slovencev v dobi avstrijske republike je bila le logičen člen med dobo cesarske Avstrije in dobo kasnejšega nacističnega divjanja.

Nemško gospodarsko, politično, socialno in kulturno nasilje je v stoletnem boju

proti slovenskemu narodu doseglo neka, uspeha. Po uradnih statističnih podatkih je *število Slovencev* strahotno padalo. Po Czoernigovih statističnih podatkih se nekaj desetletij ni izvršilo nobeno narodnostno štetje. Šele od 1880 dalje so začeli upoštevati jezik državljanov. Pri štetju leta 1880 so Nemci diktirali kriterij občevalnega jezika kot kriterij za presojanje pripadnosti kakemu jeziku. Slovenci so se takemu kriteriju stalno upirali, ker so videli, da občevalni jezik ni identičen z materinim jezikom nit z narodno pripadnostjo. Zaradi materialne odvisnosti od nemških delodajalcev so morali mnog. Slovenci priznati nemščino za občevalni jezik. Po tem kriteriju je bilo Slovencev na Koroškem leta 1880. 85.051 (26,6%), 1890. 84.667 (25,5%), 1900. 75.136 (22,3%), 1910. 66.463 (18,3%).

Po prvi svetovni vojni je bilo štetje 1923. Slovensko narodnost naj bi pokazala rubrika „jezikovna pripadnost“. Ta vidik je bil sam na sebi brez dvoma ugodnejši od občevalnega jezika. Toda izvedba

štetja je bila taka, da rezultati niso bili objavljeni nikoli. Objavljen je bil le končni rezultat, po katerem naj bi bilo Slovencev na Koroškem 37.298. Pri novem štetju 11 let kasneje 1934. se je pripadnost v jeziku presojala po pripadnosti h kulturnemu krogu. Po tem štetju bi tudi formalno mogla odločati le čista subjektivna zavest posameznika. Kaj je to pomenilo na Koroškem, si more misliti le tisti, ki temeljito pozna nemške potučevalne težnje in metode. Po tem kriteriju je bilo naštetih 26.796 Slovencev. Izvedba štetja je bila tako gnusna, da so se Slovenci pritožili na Društo narodov. Nepravilnosti pri izvedbi priznava tudi Veiter na str. 129, toda zvrne jih na krajevne faktorje.

Uradni števni podatki so bili za nemško publicistiko seveda popolnoma verodostojni. Le redki so bili, ki so navajali drugačne, za Slovence ugodnejše številke. Tak je bil Theodor Veiter, ki se je v svojih cenitvah znatno dvignil nad uradne podatke in se s svojo cenitvijo 70.000 skušal približati cenitvam slovenslega privat-

Enotnost delavcev in borcev za svobodo, za ustvarjanje boljših življenjskih pogojev

nega štetja. Za Veiterja gotovo niso bila brez uspeha nekatera kričeča dejstva. Na primer dejstvo, da so Slovenci v statističnih podatkih kakega kraja izginjali in se zopet pojavljali, kar je mogel povzročiti le različni pritisk in pa večja ali manjša pravičnost števne komisarja. Drugo dejstvo je razlika, ki se kaže v odstotkih slovenskih šolarjev in v odstotkih uradno naštetih Slovencev v istem kraju. Te razlike so naravnost strahotne. Odstotki nemških šolarjev so običajno neznatni, zato so pa odstotki uradno naštetih Nemcev neverjetno visoki, tako visoki, da so prav redke občine, ki bi imele slovensko večino. Za ilustracijo naj navedem samo en primer: Hodiše med Dravo in Vrbskim jezerom so imele 1923. v šoli 9% Nemcev in 91% Slovencev, po ljudskem štetju istega leta pa 58% Nemcev in 42% Slovencev. Tak primer že sam na sebi kaže nemške metode pri ljudskih štetjih. Celotni števni sistem avstrijske republike so postavili na laž celo nacisti, ki so po priključitvi Avstrije k Nemčiji kljub vsemu pritisku naštelj 1939 še vedno 45.000 Slovencev.

Po uradnih podatkih je število Slovencev na Koroškem nevzdržno padalo. To padanje je bilo povezano z izrabljanjem gospodarske in socialne odvisnosti mnogih tisočev Slovencev. Samo oni, ki so bili gospodarsko neodvisni, so se v vseh časih mogli priznavati k slovenskemu občevalnemu jeziku, k slovenski jezikovni pripadnosti, k slovenskemu jezikovnemu krogu itd. Vsem drugim pa so narodno pripadnost diktirali Nemci. Theodor Veiter je na strani 131. citirane knjige sam pošteno razgalil krivice nemškega potujčevalnega sistema: „Na drugi strani se pa tudi kaže, da se zavestno nacionalni in gospodarsko neodvisni Slovenci (in samo ti so v letu 1934. navedli slovenščino kot občevalni jezik) v bistvu krijejo z onimi Slovenci, ki so v letu 1920 glasovali za Jugoslavijo.“ V teh besedah je Veiter priznal ne samo krivice pri ljudskih štetjih, temveč ves sistem z vsemi najrazličnejšimi oblikami nemških potujčevalnih metod. Priznal je tudi nepoštenost

in krivičnost znanega plebiscita 1920., ko so po njem samem za Jugoslavijo glasovali predvsem gospodarsko neodvisni, med tem ko so logično gospodarsko odvisni v veliki meri glasovali za Avstrijo, pa čeprav so bili Slovenci. Na njihovo odločitev je vplival nemški gospodarski pritisk.

Vsi nemški publicisti (Wutte, Milt-schinsky, Veiter...) izpričujejo v svojih delih, da so Nemci vedno posebno računali na one, ki so jih imeli v svoji gospodarski odvisnosti. Kadarkoli so začeli kaka pogajanja s Slovenci, da bi izpolnili, običajno na pritisk jugoslovanske nemške manjšine, obveznosti, ki so jih sprejeli v mirovni pogodbi 1919 nasproti narodnim manjšinam, so se vedno prekinila na vprašanje tistih Slovencev, ki so jim oni dajali kruh in jim diktirali narodno pripadnost. V pogajanja so bile vedno vključene tudi utrakvistične šole, ki naj bi se izpremenile v prave slovenske šole. Ker so v utrakvistične šole hodili tudi otroci „nezavednih“ Slovencev, bi z njihovo spremembo nastala nevarnost, da bi v šolah „nezavedni“ Slovenci postali zavedni. Njihovo število bi se zvišalo in potem višalo in višalo... To bi bilo preveč in pogajanja so se vedno razbila. „Nemci niso mogli sprejeti zahteve po prenosu utrakvističnih šol. Na tem vprašanju se je končno ves načrt kulturne avtonomije razbil“ (Veiter str. 99). Dr. Petku, ki je za Slovence vodil pogajanja za kulturno avtonomijo, je načelnik stranke krščanskih socialistov izrecno izjavil, da ni stvar narodno zavednih Slovencev, kaj bodo naredili Nemci s slovenskimi otroki, katerih starši bi ne bili vključeni v slovensko kulturno avtonomijo. (Gr. Koroški Slovenci str. 43). Ni nobenega razloga dvomiti, da so bili krščanski socialci o njih istega mišljenja kakor ostale politične skupine. Veiter pravi sicer na strani 158., da se mu koroški liberalizem ne zdí primeren, da bi resnično velikopotezno rešil narodnostno vprašanje, toda v osnovi ni kazal drugačnih končnih ciljev. Medtem ko so liberalci hoteli Slovence uničiti takoj v celoti, so jih krščanski socialci hoteli najprej raz-

Ameriško vojaštvo je še vedno na Kitajskem

biti na manjše dele in potem uničiti. Osnovna misel vseh nemških strank, kar se tiče slovenske narodne manjšine, je pa bila ista. Vse so ji želele čimprejšno smrt. Le sredstva in metode so se včasih menjavali po danih političnih okoliščinah.

Sila nemškega potujčevanja na Koroškem je bila velika in dala v stoletnem razvoju znatne uspehe. Njene načrtnosti in nasilnosti ne moremo zadosti razumeti, če se istočasno ne zavedamo, da so vsi nositelji potujčevalnega pritiska bili prežeti z *velikonemško idejo*. Koroška je klasična dežela velikonemške ideje oziroma velikonemške prakse. Ne smemo pozabiti da je Koroška dežela, od koder je Nemcem najbližje do Jadrana. Tega so se vodilni sloji na Koroškem zavedali že v cesarski Avstriji in prav tako v republiški Avstriji. Na jugoslovansko ozemlje, to je na Gorenjsko povečani „Gau Kärnten“ v nacistični dobi Nemčije je samo logično nadaljevanje uresničevanja teženj velikonemške ideje. V njeni službi so bile na Koroškem bolj ali manj zavestno vse stranke. Zato je potujčevalni duh tudi prežemal vse stranke brez izjeme. Za izvrševanje potujčevalne funkcije so pa koroški faktorji dobivali oporo tudi izven Koroške. V dobi republike Avstrije so načrtno kupovali slovensko zemljo in na njej naseljevali

nemške kmete iz Nemčije in predvsem iz Prusije. V nacistični dobi so potujčevalno funkcijo odobrili in podprli tudi člani najvišjih nemških državnih oblasti. Sami člani vlade so se večkrat udeležili na Koroškem proslav, ki so dihale potujčevalnega duha in izražale potujčevalne težnje.

V zvezi z velikonemško idejo dobi tudi *plebiscit 1920* povsem drug pomen. Nikoli namreč ne smemo spregledati, da so na nemški strani, ki so jo odkrito podpirali tudi nekateri zapadni zavezniki, v plebiscitni kampanji delovali ljudje, ki so bili prežeti z velikonemško idejo. Po plebiscitu so nadaljevali s svojim delom v službi te ideje. Ko se je začel širiti nacizem po Koroškem, so pa ravno ti ljudje postali njegovi najaktivnejši propagatorji. Z znanim Maier-Kaibitschem na čelu so vsi ohranili svoje položaje in nadaljevali potujčevalno delo z vsemi sredstvi in najvišjo podporo. Iz ozirov do inozemstva niso še v avstrijski republiki formalno izpovedovali „zadnjih“ ciljev svojih dejanj. Ko pa jih je vzela pod svoj ščit Nemčija, so odvrgli vse pomisleke. Postali so popolnoma odkriti v izražanju svojih nekdanih in bodočih ciljev. In v te cilje je bil vključen tudi plebiscit. Na tem mestu ni prostora, da bi ugotavljali napake in grehe pri določitvi in izvedbi plebiscita, ker je

to stvar posebne razprave, temveč hočemo pokazati samo nekaj nemških izjav o značaju plebiscita za Nemce.

Josef Friedrich Perkonig je v knjigi *Kärnten deutscher Süden* (Gradec 1941) str. 1. orisal smisel koroškega boja 1920: „V osvobodilnem boju proti Jugoslovanom se ni borilo koroško ljudstvo samo za svoj obstanek pri Avstriji: skrivnostni smisel nemške usode je tudi hotel, da je bilo treba v tem boju ohraniti prastaro nemško zemljo, da so morale Karavanke, ta čudoviti skalnati nasip, ustvarjen za najboljšo naravno mejo proti tujim ljudstvom, Jugoslovanom in Italijanom, ostati najjužnejša meja Nemčije.“

V knjigi Clotildis Thiede *Kärnten Grenzland im Süden* (Berlin, brez letnice) je na strani 12. napisano: „Takrat je koroško ljudstvo izpolnilo svojo zgodovinsko usodo, svoje poslanstvo kot obmejno ljudstvo, kot zvest varuh nemške zemlje.“ „...V onem boju je darovalo življenje 253 ljudi. Med njimi je bil marsikdo, ki je prihitel daleč iz Nemčije.“ (str. 13).

Slovensko sodbo, da je pri narodu, v katerem je bil zadržan ali celo onemogočen samostojni gospodarski, politični in kulturni razvoj zaradi premočnih sovražnih sil, plebiscit krivica, direktno potrjuje tudi naslednji nemški stavek: „Za Koroško ugodni plebiscitni izid ni bil noben slučaj, bil je mnogo bolj nujen končni člen že tisoč let delujočih sil in hkrati most in začetek nove bodočnosti.“ (*Kärnten des Reiches Südwest*, brez letnice in avtorja, izdal NSDAP po letu 1938., str. 15, članek: *Die gesamtdeutsche Bedeutung des Abwehrkampfes*).

Gornji stavki nam brez ovinkov kažejo, kakšne sile so se borile za Koroško 1920 in kakšne cilje so zasledovale. Niso zastoj na Koroškem vsako leto proslavljali obletnico plebiscita. Zavedali so se njegovega pomena za nemško Koroško, za Avstrijo in za veliko Nemčijo. Zanj so delali vsi, ta je vsem brez razlike strank tako ali tako lebdela pred očmi. Vedno je bil Kärnten nemškega mišljenja. Vsa njegova lju-bezen, njegovo upanje, njegove skrbi, so

veljale Nemčiji. Vsa leta od ljudskega glasovanja naprej je šel skozi deželo klic in opomin: „Bodite na straži na najjužnejši meji Nemčije! Bodite močni in vzdržite, kajti Karavanke niso mejne gore Avstrije, ampak nemške očetnjave.“ (Maier Kaibitsch v članku *Nemški boj Kärntna, Karawankenbote* št. 80, 9. X. 43). Sredstev na tej najjužnejši straži Nemci niso izbirali...

Kakor nasilje je bila dobra tudi laž. Celotno dogajanje in kampanjo za plebiscitni uspeh so proglasili za osvobodilno vojno, slovensko in jugoslovansko obrambo pa za nasilje in goljufijo. Koroški plebiscit je bil zaradi izvedbenih metod in velikonemške ideje pri nemških faktorjih v bistvu ne samo krivica za Slovence, temveč zmagoslavje imperialistične kampanje komaj premagane nemške nestrpnosti.

Spričo Slovincem skrajno sovražega in potujčevalnega sistema na Koroškem se ne moremo čuditi, če kažejo uradni statistični podatki tako strahoten *padec slovenskega življa* na Koroškem. Izgube seveda v resnici še daleč niso bile take. Koliko pa je prav za prav Slovencev še danes na Koroškem, ni mogoče absolutno točno reči. Upoštevajoč naravni prirastek Slovencev, bi kvečjemu mogli reči, koliko bi jih moralo biti, če bi ne bilo germanizacijskega pritiska, če bi vladala taka narodna enakopravnost kakor na primer v Švici. S tem računom se je ukvarjal Ljubomir Kosier v svoji knjigi *Grossdeutschland und Jugoslawien* (str. 75). Kosier je vzel za izhodišče število Slovencev po uradnem štetju 1880, ko jih je bilo 85.000. Z vsakoletnim prirodnim prirastkom bi narasčalo število Slovencev: 1890. 89.000 (84.667), 1900. 94.000 (75.126), 1910. 102.000 (66.463), 1923. 104.000 (37.292) in 1934. 110.000 (26.796). Danes jih pa po tem računu mora biti 120.000. Številke v oklepajih kažejo uradne podatke za ista razdobja. Zadnje štetje kaže strahotno izgubo nad 80.000 Slovencev. Iz prejšnjega razlaganja vemo, da so izgube izmišljene, da jih je potujčevalni sistem s svojimi metodami sam ustvaril, toda nekaj

izgub pa dejansko je. Pravega števila Slovencev, to je poleg zavednih tudi onih, ki govorijo slovensko, pa svojega slovenstva ne izpovedujejo, ali ga celo zanikajo, danes ni mogoče ugotoviti. Po naših realističnih cenitvah, ki se približujejo Kosierju, čeprav je treba poudariti, da je Kosier zgradil svoj račun na prenizkem temelju, jih je okoli 120 tisoč. Naravni prirastek ti stega števila, ki nam je znano pred sto leti, bi pa moral narasti na 150 tisoč. Kljub vsemu so izgube in uspehi stoletnega nasilnega potujčevanja znatni. Germanizatorji so uspeli, da so ustvarili strnjeno nemško ozemlje, ki vključuje Celovec in močne nemške otoke v mestih južne Koroške. Še nevarnejši uspeh je dejstvo, da so z izrabljanjem materialne odvisnosti mnogih tisočev Slovencev, s političnim in kulturnim pritiskom, ki Slovence skoraj ni pustil nobenega javnega izražanja v slovenskem jeziku, pasivizirali in moralno ubili tisoče in tisoče Slovencev, jih napra-

vili narodno mlačne in dostopnejše za urešničenje germanizatorskih teženj. Leta 1937., tako rekoč na predvečer priključitve Avstrije k Nemčiji, je Miltschinsky v svoji knjigi Kärntens hundertjähriger Grenzlandkampf (str. 182) zaklical nemškim potujčevalcem: „Vi niste sami. Danes manj kakor kdajkoli. Tudi čas je z vami. Prišel bo dan, ko se boste mogli končno veseliti mirne posesti domovine.“

Prav v tistih letih so tudi Slovenci na Koroškem prišli do spoznanja: nasilje je toliko, da nas more rešiti samo vojna, samo revolucionarni prevrat. Bližal se je vihar nacističnega divjanja po Evropi. Njegovi pripravljalci na Koroškem so računali, da bodo v njem zaključili stoletno zgodovino slovenskega narodnega vprašanja na Koroškem. Veselili so se že, toda vihar ni strl Slovencev, strl je nacistično Nemčijo in pripravil Slovence pot v novo življenje.

Gema Hafner:

Na meji

(1941 — prvi korak v izgnanstvo)

*Kot ranjena zver ječi vlak,
drveč v pregnanstvo...
Žareče oči paraajo mrak.*

*V temnem trupu
vleče onemogle sence,
v cunje zakopane,
in plameneče rane —
ugašajo v solzách...*

*Na meji se pošast ustavi,
da preden vse nas v jutru —
mačeha pozdravi,
s poljubom kriknem zemlji v hladno lice:
„Čuješ, mati, — saj mi smo le —
selilke ptice...“*

SLOVENSKO NARODNO GLEDALIŠČE ZA TRST IN PRIMORJE

JUSTO KOŠUTA

Ena izmed najvažnejših ustanov, ki narod kulturno dvigajo, je poleg šole prav gotovo gledališče. Njemu je odrejena naloga negovanja lepote živega jezika, kar narod usposobi za čim višje duhovne naloge. Prav zato so naši fašistični sovražniki najprej udarili po slovenskem gledališču v Trstu.

Slovensko gledališče v Trstu je imelo, preden je bilo nasilno uničeno, že svojo tradicijo, svoje občinstvo, mestno in okoliško, ki je svoje gledališče od srca vzljubilo. Vselilo se je v pravkar zgrajeni Narodni dom l. 1904. ter od tedaj vzdrževalo stalne sezone s stalnimi predstavami. Te predstave so bile pravo veselje in ponos tržaškega, gledališkega občinstva, ki je stalno napolnjevalo prostrano gledališko dvorano Narodnega doma. Imena igralcev Verovšek, Borštnik, Dragutinovič, Skr-

binšek, Sila so globoko vtisnjena v srca tržaškega občinstva. Vedno više se je vzpenjal razvoj tržaškega gledališča, dokler ni nekoč — bilo je to 13. julija 1920. — zločinska roka uničila to našo najvažnejšo kulturno ustanovo v Trstu in na Primorskem.

Tržaško gledališče se je nato zateklo k Sv. Jakobu, kjer je dobilo skromno zatočišče v tamkajšnji društveni dvorani, toda tudi tam od fašistov in italijanskih oblasti stalno preganjano, se kar ni moglo dobiti razmahniti ter je bilo že leta 1926 popolnoma odpravljen. Naslednje leto je bilo zatrto tudi goriško slovensko gledališče in naši igralci so bili prisiljeni razkropiti se na vse vetrove ter ljudstvo pustiti brez te velevažne kulturne dobrine.

Nastopila je kaj žalostna doba za naš narod v Trstu, Gorici in na vsem Pri-

Prva moderna inscenacija v Trstu. Scena za „Ugrabljene Sabinke“. ki jo je delal slikar Černigoj. Od leve na desno: Krešičeva, Pregarčeva, Silova, Hervatčinova, Marc, Stepančičeva, Sila, Ban, Gvardjančič, Terčič

„Raztrganci.“ Mihol (Polde Dežman)
in Dr. Mrož (Danilo Turk)

morskem; doba požiganja narodnih domov, uničevanja čitalnic in knjižnic, slovenskih šol, uničevanja slovenske imovine in kulture, doba deportacij, konfinacij in streljanja v hrbet...

Prišlo je do vojne, do svetovnega klana. Naše ljudstvo je natančno poznalo dolžnosti do samega sebe ter se odločno spopadlo s sovražnim fašizmom. Težka in huda je bila borba. A naš narod jo je dobojeval do zmagovitega zaključka. Po petindvajsetih letih strahot in ponižanj so se naši slovenski igralci spet vrnili iz zaporov, izgnanstva in z bojišč v svoje ljubljeno rodno Primorje, v svoj ljubljeni Trst. Prišli so, da tu znova zaorjejo njivo kulturnega dela in umetniškega ustvarjanja, da na novo ustvarijo slovensko gledališče v Trstu ter nadaljujejo z delom tam, kjer je bilo nasilno prekinjeno.

Toda začetek je bil nad vse težak. Ni bilo ne lastne hiše, niti primernih prostorov za vaje niti za predstave. Zavezniška vojaška uprava, ki ji je bilo zaupano to ozemlje, ni pokazala umevanja za prepustitev ene izmed številnih dvoran v zameno za naš požgani Narodni dom. Te dvorane še danes upravljajo iste fašistič-

ne ustanove, katerih marsikateri član je bil aktivno soudeležen ob požigu našega Narodnega doma.

Vaje so se morale vršiti po večjih ali manjših sobah, ki nam jih je v to svrhu odstopila naša narodna oblast PNOO v Trstu. Z velikim trdom je pripravilo Slovensko narodno gledališče v Trstu svoj prvi gledališki repertoar. A končno se je vendarle posrečilo začeti sezono v gledališču Fenice v Trstu, ki nam ga je Zavezniška uprava odstopila za nekaj večerov.

Bil je to velik praznik za tržaško ljudstvo. Uprizoritev Cankar-Delakove kolektivne drame „Jernejeva pravica“ 2. decembra 1945 je bila kulturni dogodek v Trstu, ki ga je naše ljudstvo pravilno razumelo, ko je napolnilo prostrano dvorano gledališča Fenice do zadnjega kotička. Med igralci na odru in med občinstvom v dvorani je vladalo svečano razpoloženje. Marsikatero oko se je orosilo. To je bilo zmagoslavje, ko se je vsak zavedal, da je to nov mejnik v borbi našega delovnega ljudstva za svoje najosnovnejše pravice v Trstu.

Za to prvo uspešno uprizoritev „Jernejeve pravice“, te himne delovnega ljudstva, je bil še isti večer uprizorjen Jurčič-Delakov „Deseti brat“. To je igra iz naše romantične dobe, ki je v času, ko je bilo tržaško gledališče nasilno ukinjeno, privlačevala občinstvo ob blizu in daleč, da vidi svojega Krjavlja, Desetega brata, Dolefa itd. Tudi ta obnovljena uprizoritev „Desetega brata“ je dosegla prav lep uspeh.

Tretja vprizoritev v Fenice 3. decembra 1945 je bil Nikodemijev „Scampolo“, ki je bil izbran kot italijansko delo ter bil deležen lepega uspeha.

Nato so bila uprizorjena še naslednja dela: Zupanov „Andante patetico“, povest o panterju Dingu, premiera 7. decembra 1945, italijanska komedija, Benedettijeve „Rdeče rože“, premiera 8. decembra 1945, in Golarjeva „Vdova Rošinka“, premiera 9. decembra 1945—. Vsa tri dela so bila uprizorjena v Domu pristaniških delavcev v Trstu.

Prizor iz „Raztrgancev.“ Rutar (Justo Košuta) in Ferlež (Sandi Valič)

Sledile so v teku sezone še premiere, ki so bile vprizorjene v gledališču Fenice razen „Pesmi s ceste“, ki je bila vprizorjena v Gorici: Mateja Bora „Raztrganci“, igra iz osvobodilne borbe, premiera 17. februarja 1946, G. B. Shaw „Kako zabogatiš“, premiera 18. februarja 1946, P. Šurek „Pesem s ceste“, premiera 10. marca 1946 v Ljudskem domu v Gorici in E. O. Neill „Ana Christie“, premiera 29. aprila 1946 v Fenice. Skupno torej deset premier, ki so vse prav lepo prikazale zmogljivost tržaškega gledališkega ansambla.

Z večino teh del je gledališče gostovalo tudi po vsej Primorski. Skupno s premierami, ponovitvami in gostovanji je imelo Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje 159 predstav. Največ predstav so dosegli „Raztrganci“ (48), bila pa je pripravljena tudi devetinsitirideseta in petdeseta (6. julija 1946 v Prvačini), ki pa sta bili iz solidarnosti do primorskega delovnega ljudstva, ki se je takrat borilo za svoje pravice, odpovedani.

Z „Raztrganci“ je praznoval v gledališču Fenice kot režiser in igralec 25-letnico umetniškega delovanja domačin tov. Justo Košuta 19. 3. 1946.

Poleg teh predstav je ansambel Slovenskega narodnega gledališča za Trst in Primorje stalno še sodeloval pri tržaškem radiu, prirejal recitacijske in literarne večere, kakor tudi sodeloval pri dramskih tečajih in drugih predavanjih.

Ansambel prve sezone 1945-46 Slovenskega narodnega gledališča za Trst in Primorje je bil naslednji:

Ferdo Delak, — upravnik gledališča in režiser; Justo Košuta, — gledališki tajnik, režiser in igralec; Valo Bratina, — režiser in igralec; Milan Košič, — režiser in igralec; Modest Sancin, — režiser in igralec; Jože Tiran, — urednik gledališkega lista in igralec; Polde Dežman, — igralec; Fran Dujec, — ekonom in igralec; Fišer Josip, Rado Nakerst, Stane Raztresen, Belizar Sancin, Danilo-Turk-Joco, Aleksander Valič — igralci; sodelovala sta še Mario Sila in dr. Rudi Marc.

Igralke: Elza Dujec-Barbičeva, Nada Gabrijelčičeva, Zora Košuta-Jugova, Angela Rakarjeva, Zlata Rodoškova, Angela Dujec-Sancinova, Ema Starčeva, Vladoša Tiran-Simčičeva, sodelovala Valerija Silova.

Scenografi-slikarji: Jože Cesar, dr. Robert Hlavaty, Avrelj Lukežič.

Suflerja: Karmela Pavlečič in Mario Maršič; inšpicijent: Zdravko Ocvirk; tehnično osebje: Danila Žerjal-garderoberka, Marko Dovšak-garderober; odrski delavci: Andrej Bolčina, Ferdo Kokošar, Jože Sedmak in Silvio Semolič-električar.

Vodja pisarne: Ivan Suban, blagajnik Ciril Cerovec.

Ta prva sezona Slovenskega narodnega gledališča za Trst in Primorje se je zaključila 10. julija 1946. Dosegla je nedvomno velik uspeh. Temu uspehu pa bodo sledili še večji, o tem smo prepričani. A nujno potrebno za vsestranski umetniški vzpon našega gledališča je, da čim prej dobimo lastno hišo, svojo gledališko zgradbo, kjer bo naše gledališče vršilo svojo velevažno in neprecenljivo kulturno in vzgojno nalogo.

SOCIALNO SKRBS'TVO V CONI A

MARIJA KRŽIČ

Pod „socialnim skrbstvom“ pojmuje delovanje javnih in privatnih organov za zaščito pomoči potrebnih. Pri tem pa je treba upoštevati, da se je socialno skrbstvo tekom svojega razvoja bistveno izpreminjalo, tako kar se tiče socialnih potreb, njih vsebine ter obsega kakor tudi načina delovanja za kritje teh potreb. Vedno je bilo odvisno od gospodarsko-družbenega reda, ki je različen v raznih dobah in raznih državah. Pred poldrugim stoletjem, ko se je začela moderna socialna politika, je bilo socialno skrbstvo dobrodelnega značaja in je imelo namen le ekonomsko pomagati potrebnim članom družbe; zaščititi delavski razred pred gospodarskim izkoriščanjem kapitalistov. Danes pa je socialno skrbstvo, v ljudski ali socialistični državi, trda obveznost družbe ne samo za gospodarsko zaščito delovnega ljudstva, ampak stremi z vzgojno kulturnimi ukrepi za postopno vsestranski napredek delovnega ljudstva.

Vidimo, da je socialno skrbstvo bistveno odvisno od gospodarsko družbenega reda, ki vlada v posamezni državi. Zato izkazuje socialno skrbstvo v coni „A“ izrazite poteze socialne politike kapitalistične države. Na tem teritoriju vlada namreč ka-

pitalistično individualni gospodarsko-družbeni red z znanimi posledicami. Te se izražajo v naraščanju brezposelnosti, v večanju draginje, zdravstveni propasti, skratka v rapidnem padanju življenjskega standarda širokih ljudskih množic. To pomeni, da so izredno narasle potrebe po socialnem skrbstvu in zahtevajo te ali one vrste zaščite za celotno delovno ljudstvo. Kakšne ukrepe je podvzela in izvaja obstoječa oblast na tem teritoriju v svrhu socialne zaščite, je vsem znano. Ni naš namen dotikati se globlje tega problema; omenimo naj le neprestano dviganje cen osnovnih življenjskih potrebščin, večanje brezposelnosti itd.

Nas zanima socialno skrbstvo, ki ga in kakor ga izvajajo naši NOO ter naše množične organizacije. Pri tem je treba upoštevati politično pravni položaj naše cone, ki je odločilen za način socialno skrbstvenega dela pri nas vobče, posebej pa za naše socialno skrbstveno delovanje. Dasi je Zavezniška vojaška uprava s splošnim ukazom št. 11 z dne 11. julija 1945 odvzela našim ljudskim odborom v coni „A“ izvršno oblast, vendar izvajajo s pomočjo naših množičnih organizacij skrbstvo za invalide narodno osvobodilne bor-

be in za zaščito sirot ter ostalih bolehnih ter potrebnih otrok.

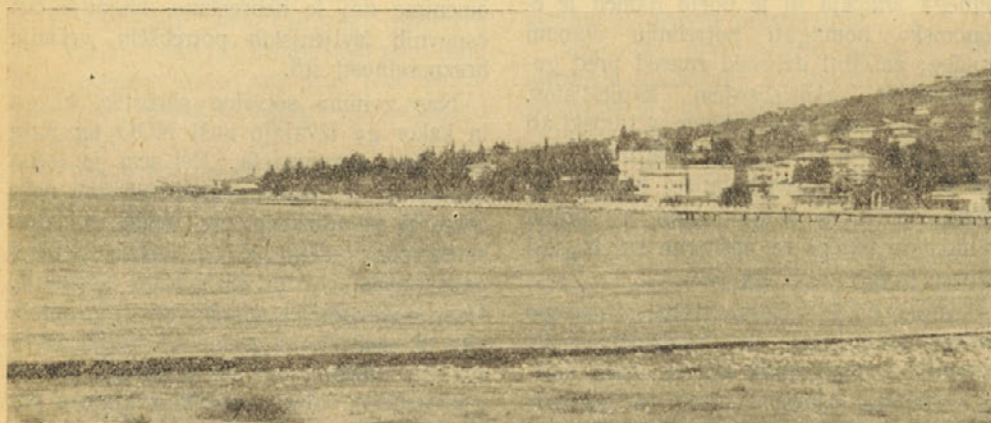
Z ozirom na to delimo socialno skrbstvo na: splošno skrbstvo, na skrbstvo za invalide ter na mladinsko skrbstvo. Skrbstvo za invalide se izvaja s pomočjo zdravstvene zaščite, s prešolanjem, z dajanjem invalidske rente in v obliki preskrbe dela dela sposobnim.

Mladinsko skrbstvo pa izvaja zaščito potrebnih otrok, v prvi vrsti sirot in teh imamo v conji „A“ 1700; od teh 1321 partizanskih sirot. Toda to niso mrtve številke, temveč to pomeni, da imamo 1700 otrok brez očeta ali matere, ki so žrtvovali svoja življenja zato, da mi živimo. Zato je pa naša sveta dolžnost, da skrbimo za te otroke, kot bi skrbeli njih lastni očetje in matere ter še bolj. Kaj smo doslej storili za zaščito naših sirot?

V začetku tega leta smo odprli v Portorožu mladinski dom. Naši bratje in sestre v Sloveniji so sprejeli tekom zime in pomladi večje število naših otrok v zaščito; pretežno so to bile sirote, med njimi so bili pa tudi bolehní otroci, ki so bili nameščeni po okrevalščih. Vsekakor bi bilo treba odpreti domove za sirote, zlasti v naših središčih, v Trstu in v Gorici. Toda kljub vsem poizkusom nam to ni uspelo; kajti za naše otroke ni bilo pro-

storov na razpolago, dasi se dobe za najraznovrstnejše drugačne, nehumanitarne namene. Še za naše „Slovensko sirotišče“ v Gorici se borimo že več kot leto dni, pa še danes ni sposobno, da bi služilo svojemu namenu. Zaradi velikih potreb pripravljamo letošnje jesen dva doma za naše sirote, ki se odpro tekom novembra. V Kojskem na Goriškem bodo uživale topli dom slovenske sirote; dočim bo v Portorožu preskrbljeno za italijanske in slovenske sirote. Za vzdrževanje sirot na Goriškem so osnovali poseben patronat, tako da se s tem krije celotna vzdrževalnina v domu. Kot člani so pristopili pojedinci in razne naše institucije. Slična akcija je v teku za vzdrževanje sirot v Portorožu. To je vzoren primer, kako naše ljudstvo, ki se v polni meri zaveda svojih socialnih dolžnosti, ustvarja na osnovi samopomoči možnosti za izvajanje socialnega skrbstva svojih potrebnih članov.

Slično je naše ljudstvo dokazalo svojo veliko ljubezen ter skrb za otroke ob priliki grandiozne akcije za počitniške kolonije v letošnjem poletju. Dočim smo mogli leta 1945 poslati v počitniške kolonije 754 otrok, v Portorož in v letovišča v Sloveniji, je letos uživalo letovanje skoraj šest tisoč naših otrok. V počitniških kolo-

Pogled na Portorož, kjer je naš mladinski dom

Kolonija naših otrok na počitnicah

nijah je bilo letos skupno 4729 otrok in sicer: iz mesta Trsta 1758 otrok, približno polovica Italijanov in polovica Slovencev, iz tržaškega okrožja 886 otrok, pribl. 75% Italijanov, iz goriškega okrožja 2085 otrok, od teh pribl. 80% Slovencev; vsi v starosti od 6 - 14 let. V coni „A“ so bile kolonije v: Trstu, Kojskem, Liveku in Čezsoči za skupno 894 otrok. V coni „B“ so bivali naši otroci v kolonijah: Škrilje, Kozina-Herpelje, Il. Bistrica, Koper, Portorož, Tolmin in v Cerknem, kjer je bila zdravstvena 6-tedenska kolonija za dijake, organizirana od Dijaške Matice; skupno je bilo v teh kolonijah 1307 otrok. Ostali otroci so prebili počitnice v kolonijah v Sloveniji, v najlepših letovišarskih krajih. Kolonije v coni „A“ je popolnoma samostojno vzdrževalo ljudstvo na Goriškem, ki mu gre za to vse priznanje. Zbrale so se ogromne količine živeža in materiala, denarni prispevki so znesli preko milijon lir. Tudi prostore za kolonije je ljudstvo samo pripravilo in jih uredilo s prostovoljnim delom in to tako vestno, da je bila kolonija v Kojskem po izjavi dopisnika „Giornale Alleato“, „brez dvoma

vzorna kolonija“ (indubbiamente colonia tipo).

V vseh kolonijah so bivali otroci brezplačno. K vzdrževanju kolonistov v coni „B“ je v izdatni meri pripomogla akcija RK, ki se je vršila v ta namen po vsej Jugoslaviji. Naši jugoslovanski bratje so s tem ponovno dokazali svojo povezanost z nami.

Poleg tega je prebilo 1100 otrok najmanj mesec dni pri privatnih družinah v coni „A“ in „B“. Nekateri otroci so se tako navezali na družine in one nanje, da so se ločili le z obljubo, da se prihodnje leto gotovo spet vrnejo.

Velike akcije za pomoč potrebnim otrokom smo s sodelovanjem množičnih organizacij izvedli tudi za Miklavža in za Božič 1945, ter ob priliki „Tedna otrok žrtev vojne“. Samo za Božič smo obdarovali skoraj 20.000 otrok v vsej coni.

Pomoč slovenskim srednješolcem nudi Dijaška matica, ki je že v jeseni 1945 odprla Dijaški dom v Gorici in v Trstu. V dobi enega leta je zbrala nad 2 milijona lir v denarju in materialu.

Pri vseh teh akcijah za socialne namene je zbralo naše ljudstvo nad 10 milijonov lir ter s tem dokazalo izredno razumevanje za socialne potrebe ter svojo veliko požrtvovalnost.

To je v grobih številkah podano delovanje našega socialnega skrbstva, za katerega pa je treba ogromno drobnega dela vseh, ki delajo na tem področju. Zato pa imajo tudi zadoščenje. Da bi samo videli naše malčke v kolonijah in domovih! Kako zanimiv in neizčrpen je njih mali pestrosti polni svet; poln veselega smeha, najrazličnejših iger, pa tudi resnega dela. V vseh kolonijah so si otroci izvolili svojo vlado — odbor, ki je ureje-

val vse probleme kolonistov; izražal je željo otrok direktno upravljati kolonije. Ta odbor je bil tudi kompetenten za razsojanje sporov med malimi nagajivčki, kar je znatno pripomoglo k vzdrževanju reda in discipline in spoznavanju nujnosti v življenju, kakor tudi za merilo svobode in prostosti. Samovlada v malem že pri otrokih je pač najboljši način za razvoj demokracije. Naši malčki pa tudi ne poznajo narodnostnih in drugih razlik. Kako pristrčno se razumejo med seboj Italijani in Slovenci, oni najbolj prepričevalno izvajajo idejo bratstva med narodi. Življenje otrok v naših kolonijah nam je potrdilo vero v srečno bodočnost mladega rodu.

Gema Hafner:

Večer

*Večer se nad zemljo sklanja,
kot v soncu uveli cvet.
V daljavi, v večerni tišini,
otožna pesem drhti,
večer poln hrepenenj,
tiha žalost mi v srcu ihtí...*

*Večer — tu samota, tišina.
Večer — ti tavaš po ulicah,
tvoja žalostna senca
drsi mimo hiš...
Nad nama večer, kot obokan most,
jaz romam k tebi, ti k meni.
Nad nama aureola zahajajočega sonca,
v najinih rokah blešči dar...
V tistem večeru — jaz k tebi, ti k meni
nósiva svoje srcé.*

PRIMORSKA OSNOVNA ŠOLA V PRVEM LETU SVOBODE

DRAGO PAHOR

Sredi borbe, med težkim delom na terenu in med hajkami so okrožni prosvetni odseki pripravljali vse potrebno za prevzem oblasti in za takojšnjo ureditev šolskega problema. Že prve dni maja 1945, ko smo prenesli iz bunkerjev v Trst in Gorico po vlagi zaudarjajoče arhive, so po pordnevnem praznovanju prevzele šolski pouk v času borbe delujoče „partizanske“ šole in že so odhajali učitelji še na one šole, ki v okupatorjevih postojankah in blizu njih niso mogle biti obnovljene v času nacifašističnega režima. Kljub pozornemu času, ko je bil čas poletnih šolskih počitnic skoroda pred durmi, smo že v prvih tednih svobode obnovili vse šole, da se tako učiteljstvo v teh tednih vživi, da prouči dejansko stanje bodisi materialnih kakor moralnih pogojev za redno šolsko delo. Prosvetni činitelji naše narodne oblasti so hoteli teh pet, šest tednov pouka in temu sledeče počitnice uporabiti za predpripave, da se bo šolsko leto 1945/46 začelo v čim normalnejših razmerah. Tako se je šolsko leto 1944/45 le formalno zaključilo 15. junija 1945, kajti učiteljstvo je po večini ostalo na svojih mestih in nadaljevalo s počitniškimi jezikovnimi tečaji zlasti tam, kjer v času narodno-osvobodilne borbe šole ni bilo. Zato so n. pr. v Trstu ti tečaji zajeli 1990 učencev.

ZVU IN VUJA

V svobodni razvoj primorskega šolstva je usodno zarezala Morganova črta, ki je zono A izročila upravi Angloameričanov, zono B upravi J. A. Medtem ko je ta spoštuječ pridobitve narodno-osvobodilne borbe prepustila organizacijo in vodstvo šolstva že vpeljanemu prosvetnemu aparatu ljudske oblasti, je ZVU izigrala kljub določbam beograjsko-devinskega sporazuma našo narodno oblast, se postavila v pozo, kot da je ona „dala“ Slovenem šolo in stremela ves čas za tem, da ustroji slovensko šolo po svojem vzorcu.

BORBA ZA SVOBODNI RAZVOJ SLOVENSKE ŠOLE

Naše ljudstvo, ki je kot veren in dosleden zaveznik vztrajalo v borbi do kraja, ni hotelo in ni moglo razumeti, kako morejo zavezniki tako kruto poteptati vsa ona načela, za katera smo skupno z njimi krvaveli. Zato ni moglo priznati položaja ustvarjenega na šolskem področju po ZVU. Ni moglo priznati, da se je zopet uveljavila italijanska fašistična zakonodaja in da se je naše šolstvo podredilo italijanskim šolskim funkcionarjem; ni moglo potrditi, da more uprava slovenskega šolstva preiti iz rok v narodno-osvobodilni borbi preizkušenih organizatorjev primorskega šolstva v roke ljudi, ki so obeleženi s Kajnovim in Judeževim madežem.

V OBRAMBO SLOVENSKE KNJIGE

Primorsko ljudstvo zone A je moralo v prvem letu svobode z grenkimi občutki razočaranja vstati v obrambo nedolžnih slovenskih šolskih knjig „Naše besede“ in „Svobodnih potov“, ki so jih guvernerji, policisti in izmečki slovenskega ljudstva trgali iz rok našim malčkom. V slovenski šoli naj bi ne bilo besede o našem boju in našem trpljenju, naši otroci naj bi ne smeli čuti o krvavi ceni, ki jo je naš narod plačal tudi za to, da se je njim zopet odprla slovenska šola.

Najboljši in največji del italijanskega primorskega ljudstva je že sam razbil zlagani „princip“ o nadvladi italijanskega jezika nad slovenščino, ker se globoko zaveda, da temelji naše v borbi izkovanu bratstvo na iskrenem in doslednem spoštovanju popolne, tudi jezikovne enokopravnosti. Toda ZVU je hotela v šoli podcenjevati slovenščino, ki naj bi bila neobvezna; italijansčino so hoteli napraviti najprej obvezno, nato pa polobvezno. Iz povsem načelnih razlogov je naše ljudstvo odklonilo tako poniževanje slovenščine.

REPRESALIJE.

REPRESALIJE...

S sredstvi, ki smo jih bili vajeni v preteklih časih žalostnega spomina, so hoteli zlomiti voljo ljudstva, da si ohrani svobодно šolo. Aretirali so učitelje in zastopnice staršev, grozili so in plašili, izvajali moralni pritisk, zasliševali učiteljstvo, ukiniteli sredi leta nekaj šol (toda pouk se je kljub temu nemoteno nadaljeval), izvršili premestitve z „amerikansko“ naglico, ko se je moral premeščeni predstaviti na novem službenem mestu v 24. urah. Krono vsemu pa so postavili, ko so tri dni pred zaključkom šolskega leta odvzeli pravico javnosti celi vrsti šol in odpustili 122 učiteljev.

KONTRASTI

Ne bi bilo treba niti poudarjati, da so razmere v šolstvu v zoni B povsem drugačne. Zadostuje, da ponovimo: tudi šolska uprava je v rokah ljudske oblasti. In vse težave, ki jih pri obnovi ni malo, se z dobro voljo in ob sodelovanju ljudstva odpravljajo.

Dovolj jasno osvetljuje kontraste med situacijo šolstva v zoni A in zoni B položaj italijanskega šolstva v Vzhodnoprimorskem okrožju. Italijansko šolstvo uživa v zoni B popolno autonomijo. Italijanska prosvetna komisija je svobodno odločala v vseh šolskih vprašanjih, v vprašanju knjig in učnega programa. V Koperskem okraju je delovalo v šolskem letu 1945/46 11 italijanskih šol z 2880 učenc.

in 110 učitelji. Tako je vsak učitelj imel povprečno 26 učencev, metem ko je odpadlo na vsakega slovenskega učitelja v zoni B 48 učencev. Poleg zgoraj navedenih šol sta v lanskem šolskem letu delovala še dva manjšinska razreda v Postojni in št. Peteru na Krasu.

Od 160 šol v zoni A je bilo ob koncu šolskega leta priznanih od ZVU le 80 šol. Ker pa se je pouk vršil redno v vseh šolah (v nepriznanih celo brez vsakih motenj), je doprinesen neizpodbiten dokaz, da more ljudstvo urejevati svoje kulturne potrebe celo tedaj, ko mu je odvzeta izvršna oblast. Mislim, da je baš delovanje naših nepriznanih šol najočitnejši demanti vsem trditvam, da se naše ljudstvo ne bi znalo upravljati samo.

UČITELJSTVO

Številka, ki označuje učiteljstvo, žal ni realna. Po dvajsetletnem prisilnem spanju slovenske šole na Primorskem, ko so bili stari slovenski učitelji razgnani širom sveta, je razumljivo, da ni bilo mogoče v prvem letu postaviti samo kvalificiranih učiteljev. Tako imamo v obeh conah tudi nekvalificirane učitelje. V Vzhodnoprimorskem okrožju je razmerje med enimi in drugimi 1/1 (204 kvalificiranih in 205 učiteljskih pripravnikov). Razumljivo je, da je tako stanje nepovoljno, toda predvidoma se bodo razmere v Vzhodnoprimorskem okrožju naglo boljšale. Učiteljski pri-

S t a t i s t i k a

Stanje slovenske primorske šole se zrcali v naslednji razpredelnici:

	Število šol	Štev. učit.	Štev. učen.	Povprečno na	
				eno šolo	enega učit.
Zona A					
Trst	14	104	1595	185	24
Tržaško okrožje.....	36	84	2808	78	33
Goriško okrožje.....	110	229	7612	69	33
Skupaj v zoni A	160	317	13015	110	31
Zona B					
Vzhodnoprim. okrožje	293	409	19584	67	48
Skupaj v Sl. Primorju	453	826	32599	74	39

pravniki so se v ogromni večini odločili za učiteljski poklic in se v rednih pedagoških tečajih spopolnjujejo, da bodo dosegli raven pravega poklicnega učitelja. Čim bo izvedena priključitev k Jugoslaviji, se bo razmerje izboljšalo, kajti v Sloveniji je le 20% učiteljskih pripravnikov in bo razmerje gotovo izenačeno. Eno pa je gotovo; učiteljskim pripravnikom sicer še manjka popolna strokovna kvalifikacija, vendar je njihova jezikovna kvalifikacija zadovoljiva in moralna kvalifikacija nadvse odlična. Ne moremo pa istega trditi o nekvalificiranih učiteljih, ki jih je namestila ZVU. Je vrsta „učiteljev“, ki imajo sicer popolno jezikovno kvalifikacijo, manjka pa jim strokovna, da niti ne omenjam moralne, ki je izdajalec svojega naroda nikakor ne more imeti. Pri nekaterih poklicnih učiteljih pa jezikovno znanje tako peša, da bi starši raje zaupa-

li pouk svojega otroka katerikoli učiteljski pripravnici, ki je ZVU ne priznava, kot pa takim učiteljem, ki mrcvariyo ubogo slovenščino.

UČENCI

Tudi število učencev ne odgovarja povsem številu slovenskih šoloobveznih otrok. Marsikateri otrok je vsled težkih pogojev razmer kljub prizadevanju učiteljstva in ljudskih oblasti ostal nevpisan, v Trstu pa je še dokaj slovenskih otrok vpisanih v italijanske šole, ker se starši zaradi nezavednosti, marsikod radi strahu in pod pritiskom niso upali vpisati svojega otroka v šolo, v kateri bi se učil v svojem jeziku. Toda učni uspehi prvega leta, ki so kljub vsem oviram bili prav dobri, in rastoči ponos in samozavest naših množic bodo omogočili v sledečih letih še vse bujnejši razcvit naše osnovne šole.

GRAMOZNA JAMA

LOJZ KRAJGHER

Zunaj je zaropotalo. Vrata so se s treskom odprla. Na pragu je stal maresciallo, za njim vojaško spremstvo — in paznik je zaklical:

„Vladimir Gorišek! Janez Krmelj! Con tutta la roba!“

„Krmljenec — kriminal!“ je hotel klikniti mlad jetnik, pa mu je dal drugi z roko po ustih.

Ropot in šum — poslavljanje... Gorišku je vzel paznik culo:

„Jaz vam jo ponesem. Ni še sile, da bi se oprtali. V veži pred pisarno bo še treba čakati.“

Spodaj je bilo polno oboroženih vojakov. Sredi med njimi sta že čakala še dva jetnika. Krmljenec se je poznal in pozdravil z njima.

Na cesti zunaj je zaropotalo tresenje, brnenje, pokaanje težkih kamionov, ki so se pripeljali pred poslopje. Hišne duri so se s truščem odprle. Ošaben, neprespan italijanski častnik je prišel s spremstvom mimo. Z levico je dvignil listino in vsto-

pil v pisarno. Krmelj se je obrnil k sosedu na drugi strani. Vlado ga je slišal govoriti:

„Listina talcev! Na morišče! Zdaj vemo! Daj mi cigareto! Ti si izgubil stavo.“

Vlado bistva stvari nekako ni dojel. V takih-le trenutkih, je premišljal, v takih-le trenutkih sklepa stave! Občudoval je Krmljenca... Častnik se je vrnil iz pisarne, razgrnil listino in bral imena. Njegov zoporni pogled se je srečal z Vladovim in temu je bilo, kakor da ga gleda krmežljav in naveličan pes, ki bi — četudi preobjeden — vseeno hlastnil s svojim gobcem in se mu zagrizel v lice.

„Avanti!“ je rezko zadonelo. Vojaki so udarili s petami skupaj in jih obkolili. Korakali so po hodniku, skozi vežo in skozi hišne duri... Mrzla megla jim je buhnila v obraz. Vlado se je s težavo skobacal na kamion. Tam je že stalo nekaj novih tovarišev. Strnili so se z njimi v tesno skupino. Drug za drugega so ve-

deli, da je obsojenec. Od strani so se ogledovali, a njih pogledi so bili nekako sramežljivi in kakor preplašeni so se zopet umikali. Krog in krog so sedeli in stali oboroženi vojaki. Spredaj je vozil kamion z vojniki. Zada je vozil kamion z vojniki in s častnikom. In poleg častnika je sedel črno oblečen civilist. Kdo je to? Sodnik? — Ropotalo je po trdi cesti, treslo in metalo... V tem hipu se je Vlado zdrnil: Kje pa je prtljaga? Zakaj so jih naložili brez prtljage? — Mrzlo mu je šlo po hrbtenici. Zdaj se je šele zares do kraja zavedel položaja... Tedaj se je sklonil k njemu Krmljenec:

„Tam zadaj imaš duhovnika! Pri njem odložiš, če hočeš, še prtljago svoje duše. Ali jo boš odložil? Jaz že ne. Krščenkrav — vsaj to prtljago si vzamem vso s seboj!“

V Vladu pa je začelo nabijati od besa, od gneva, od sovraštva, ki bi vse razbilo. V glavi so mu kljuvale misli. Kakor s krokarjem kljunom vsekane so mu kljuvale misli:

„Ne! Kar tako se pa ne damo!“ — In je spregovoril kar na glas:

„Fantje! Ko bo vse nared, ne dovolite, da vam zavežejo oči, da vam uklenejo roke! Ko bo čas, bom komandiral: Fantje, nanje! — Takrat se poženemo proti njim in se vržemo nanje. Fantje, nanje! Z golimi pestmi! Jaz planem častniku za vrat. Vi drugi: — vsak si izbere svojega! Poginemo tako ali tako, vendar: — bolje v boju, bolje v borbi, kakor pa čakati, da te s krogliami preluknjajo kakor vrečo plev! Fantje, nanje — nanje se vržemo in se spopademo s hudiči! — Ali ste zadovoljni, fantje? Ali se strinjate z menoj? Fantje, zmenjeno! Ko bom komandiral — kdo bi si pomišljal? Bolje v borbi padli borci kakor prestreljene vreče plev! Fantje, zmenjeno! Fantje!“

Nihče ni odgovoril. Še obrnil se ni nihče k njemu. Vozilo je ropotalo po navoženih cestah... Ali je govoril? Ali ni govoril? — Ali so mu besede odmevale samo v lobanji? — Pa se je zavedel:

trušč vozila mu je zadušil besedo, da ga niso dobro slišali ne razumeli. Samo Krmljenec se mu je zvito in zlobno režal... Vlado je povetil glavo, slabost ga je obhajala... Krmljenec ga je prijel pod pazduho in ga vzravnal:

„Pogum, tovariš! Stoj ko borec v borbi in suni, ko bo čas!“

Vlado ga je vprašujoče pogledal. Ali ga je Krmljenec le slišal? — Hotel se je vzpeti k njemu in govoriti — pa ga je vrglo tresoče se vozilo na drugo stran... Uplahnil je in opustil svojo misel... Saj bo še čas. Tam jim povem. Tam jim povem...

Cesta se je dvignila iz megle. Vlado se je obrnil po pokrajini, ki je še vsa ležala v mraku. Samo obrisi daljnih gor so slabotno in zamolklo, komaj vidno odsevali na obzorju. Ni videl dobro; a če se je vzpel na prste, je vsaj slutil obrise gor. Poizkusil si je ponoviti imena vseh vrhov. Drugega za drugim je klical po imenu — in zdelo se mu je, da se mu je vsak naslednji odzval s svetlejšim sijem, vsaj za spoznanje svetlejšim sijem. Tolikokrat je posedal na vseh vrhovih in se naslanjal na svojo dolgo gorško palico, utrujen, spehan, ves prepojen, a obenem ves opojen od čarov razkošnega razgleda po prelepi domovinski krajini. Kakor bodala je pogrezal pogled skozi mrak do odsevajočih in vedno bolj svetlikajočih se vrhov — dokler ga ni zopet sunek vozila vrgel v hrbet tovariša, da se je zamajala vsa skupina talcev.

Zavozili so s ceste na polje in med njimi naprej. Sredi ravni so nekje obstali in poskakali z vozil. Uvrstili so jih in odpeljali v jamo. Tam so jim zavezovali roke in oči. Vlado je prosil, naj mu rok ne vežejo in ne oči — vsaj oči naj mu ne vežejo; pa ni nič pomagalo. Zvezali so njega in vse druge — skupaj so jih zvezali, da so bili še bolj enotna četa obsojencev v zadnji borbi za življenje ali smrt.

Vlado je imel v očeh še šibki odsev obrisov šmarne gore, ki se je v trenutku,

ko so se spustili po strmini v jamo, zavitata iz mrakov... Ko so stali v vrsti, je začel polglasno:

„Fantje, poslušajte! Nanje udarimo. Ko bo vse nared, bom komandiral: Fantje, nanje! S pestmi in verigami nanje! Bolje v borbi padli borci kakor prestreljene vreče plev! Ali se razumemo? Fantje!“

Vse je bilo tiho. Nihče ni odgovoril. Vsi so imeli svoje misli... Vlado se je zdelo, da mu ugovarjajo: Kam? Zavezanimi očmi? Kam naj udarijo... V njem pa je divjalo in razbijalo: Kamor koli! Kakor koli! — Zdaj je šele razumel do zadnje srage geslo svojega najdražjega pisatelja. V areni življenja je stal in je videl smrt, ki je grozila njemu in njegovemu narodu, izkoriščanemu, ponižanemu, teptanemu, zvezanemu na rokav in nogah. Kurentov obup je glodal v njem, ko je gledal pot svojega zbičane naroda na Golgoto... Kakšno pot je treba tu ubrati? Kakšno? Samo njegovo: Kamor koli! Kakor koli! Samo ne čakati, samo ne čakati na smrt brez vsakega poskusa obrambe, samo ne čakati brez borbe.

„Fantje, fantje! V boju hočemo pasti! Ne kot vol, privezan h kolu! Ne smrt obsojencev — smrt borcev, smrt v svobodi si izberimo! Fantje, nanje! Po lastni

volji, kot svobodni borci gremo v smrt za domovino! Nekoga boš zagrabil za goltanec, pa ga stisni, pa ga tišči, vzemi si plačilo za svojo smrt!“

„Silenzio! Zitto! Zitto!“

„Fantje, še je čas! Ustrašili se bodo! Zbežali bodo! Fantje! Fantje!“

Skušal se je pognati naprej, pa je obvisel na verigi in se skoraj prekobil... Ko je zopet stal — italijanski vojak ga je bil surovo sunil v prsi — je bil naenkrat s svojimi mislimi v domači kuhinji, objemal ženo krog vratu in krotil otroke... In se je še spomnil: moja zadnja pesem... kje je moja zadnja pesem?...

Tedaj ga je s komolcem sunilo in Krmljenec je kričal:

„Brez sodbe se ne damo! Živela svobodna domovina!“

„Živela svobodna domovina Jugoslavija!“ je butnilo iz Goriška in vseh drugih talskih grl.

Salva je zagrmela... Boj je bil končan... Trupla prestreljenih so ležala v krvi...

Od vzhoda pa je planil žarek na ravan. Vrhovi so zažareli v zarji... Nobena kaplja ni zaman prelita... Na vzhodu je vstajal dan!

Gina Hafner:

Uteinki

(Bos. Gradiška, 1945)

*Ko v poletnih nočeh ne morem spati —
se zazrem v nebo...*

Prisluhnem utripu zemljé.

*Kot igle v srcé,
me bodejo utrinki...*

Same, same solzé!

*Domovina! Bedim —
in daleč v tujini
srkam tvoje ječanje —
do zore.*

TELESNA VZGOJA V SLOVENSKEM PRIMORJU

JANKO PERTOT

*Saj moramo vendar vzgojiti človeka, ne
pa duše ali telesa* Montaigne

Že takoj prve dni po osvoboditvi Primorja, ko se je začelo na ruševinah fašizma na novo graditi naše kulturno življenje, se je videlo, da bi zijala v naši kulturni zgradbi praznina, če bi se ne vključila v njo tudi telesna vzgoja. Na pobudo vodstva so se sestali v Trstu zastopniki raznih športnih in kulturnih društev iz Trsta, Gorice, Milj, Kopra, Tržiča in drugih središč, ki so sklenili, da se ustanovi Zveza društev za telesno vzgojo za Primorje in Trst s sedežem v Trstu; njen cilj bi bil: „Dvigati in krepiti telesne in moralne sile ljudstva Primorske in Trsta, gojiti in krepiti slovensko-italijansko bratstvo“. Telesna vzgoja naj bo vsestranska in množična, njen cilj ni zgolj zabava in razvednilo, tudi ne lov za rekordi in vzgajanje zvezdnikov in zvezdnic.

Ob ustanovitvi se je gojil večinoma le nogomet.

Prvi korak k množični in vsestranski vzgoji se je napravil z udeležbo na I. fizikulturnem zletu Slovenije v Ljubljani v avgustu 1945. I. Udeležilo se ga je 800 mladincev in mladink s prostimi vajami. Pomerili so se tudi tržaški plavalci z ljubljanskimi in odigrala se je prijateljska nogometna tekma.

Po ljubljanskem zletu je goriški pododbor priredil uspele tekme v lahki atletiki in plavanju. Pravilno bi bilo, da bi društva, ki so nastopala v Ljubljani, nadaljevala z redno telovadbo. Primanjkovalo je pa za to vaditeljev in treba je bilo misliti na vaditeljske tečaje. V toku jeseni in zime se je zvrstilo pet vaditeljskih tečajev, iz katerih je izšlo 150 vaditeljev in vaditeljic, prvi pogoj za redno telesno vzgojo.

Vzporedno s tem delom se je pa razvil nogometni turnir za pokal „Telesne vzgoje“ za mladinsko prvenstvo Julijske Kra-

jine, pri katerem je sodelovalo 60 nogometnih moštev. Vaditi se je začela tudi košarka in odbojka.

Drugi poskus množičnega razgibanja se je izvršil z razpisom jesenskega „Te-ka čez drn in strn“, ki pa ni uspel, kakor smo si želeli. Prvo poročilo smo dobili iz Fogliana, drugo z Vogerskega, tretje iz Vrtojbe, potem je sledilo še nekaj odsekov Prosvetnih društev. Najštevilnejša je bila udeležba v Trstu. Da primanjkuje še razumevanja in dobre volje, nam kaže to, da so tek izvedla manjša društva (Orlek, Skopo, Boršt), večja pa se sploh niso zganila.

V smučanju je prevzel iniciativo Kobalid, ki se je udeležil celo tekem Fizikulturne Zveze Slovenije v Guštanju in zasedel nekaj vidnejših mest. Nameravane tekme v Livku je preprečila odjuga.

Za propagando smotrne telesne vzgoje je Zveza povabila društvo Udarnik iz Ljubljane, ki je priredilo v decembru lepo uspelo akademijo v Trstu, in je poskrbela za ruski film „Parada mladosti“, ki je doživel velik uspeh in je mnogo pripomogel k uvaževanju pravilne telesne vzgoje, ki mora biti vsestranska in množična.

Začele so se priprave za prvi pokrajinski zlet v Trstu, ki so razgibale vso pokrajino: vadba po društvih, pregledi po okrajih, tečaji, šivanje telovadnih krojev vse v pričakovanju praznika mladosti in dela — 1. maja. 9000 telovadcev se je zgrnilo tedaj v Trst in dalo proslavam svoj poseben pečat: 5000 mladink in mladincev v povorki, enotno napravljenih, v brezhibnem redu in koraku, radostnih in samozavestnih, 9000 na Stadionu, kjer so v prostih vajah in tekih navdušili tisoče, ki so do zadnjega prostora napolnili premajhno pozorišče. Nepozabna slika množične telesne vzgoje.

Po 1. maju so se zvrstili podobni nastopi po okrajih, ki so udejstvovanje raz-

širili še na nekatere druge panoge telesnih vaj in pokazali uspehe množične telovadbe tudi tistim, ki 1. maja niso bili v Trstu.

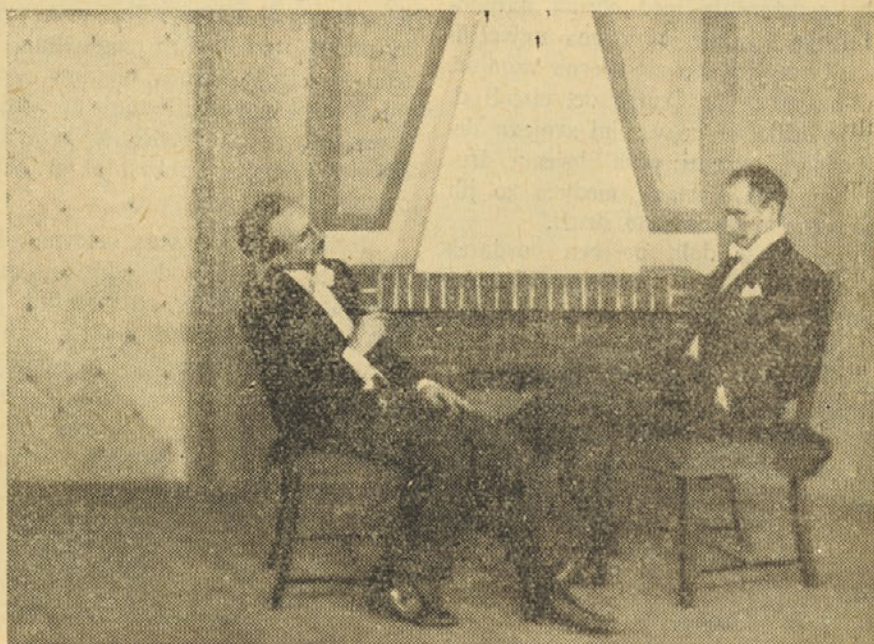
Nogometu se je pridružila košarka. Turnirja v Trstu se udeležuje že 16 moških in 9 ženskih skupin košarke, med njimi najbolj oddaljena „Vesna“ iz Sv. Križa. Kolesarstvo stopa na plan in tudi balincarji pridno tekmujejo. Tudi balincanje smo vključili v svoje delovanje, ker hočemo širine, razmaha in množice; iz tega se bo v vrenju izkristaliziralo najboljše in postalo sestavni del nove telesne vzgoje. Najprej pustimo vsakemu svoje, da bo počasi prevzel tudi to, kar mu je bilo do sedaj tuje. Ob tej pestrosti in mnogoličnosti bo počasi in sistematično zraslo ono, za čemer stremimo.

Plavalne tekme smo imeli v Miljah (za Milje, Trst in Tržič). Udeležilo se jih je nad 100 plavačev, ki so pokazali prav dobre uspehe. Prvo mesto je zasedel miljski, drugo tržaški, tretje tržiški okraj. Za Trst je poslal skupino plava-

čev tudi Sv. Križ. Ob Vipavi se je pa zganil pridni mirenški okraj, ki je tudi izvedel tekme v plavanju. Prvenstvo je odnesel Dornberg, za njim so se zvrstili Orehovlje, Miren, Bilje, Bukovica. „Ne zna ne brati ne plavati“, so Grki rekli človeku, ki je bil popolnoma nesposoben; tako poroča veliki grški filozof Platon več sto let pred Kristusom. Dornberžan. znajo eno in drugo in še marsikaj drugega. Upamo, da bodo še kaj dali vedeti o sebi.

Že drugič nas je povabila Ljubljana; to pot nas ni bilo samo 1000 kakor lani, ampak kar 6000; vedno krepkejša je naša beseda. S svojim nastopom na telovadišču in v povorki smo zbudili odkrito občudovanje in priznanje. In tudi na vse naše je Ljubljana napravila najboljši vtis; ni bilo godrnjanja in kritiziranja, ampak sama pohvala.

Po Ljubljani smo postali polnoletni tudi v tiskani besedi. Vestnik Slovenske prosvetne zveze, ki je že do sedaj rad priobčeval prispevke o telesni vzgoji, nam

„Kako zabogatiš.“ Modest Sancin in Rado Nakrst kot Leekches in Sartorius

je prepustil polovico svojega prostora za prilogo „Telesna vzgoja“, ki je postala glasilo Zveze društev za telesno vzgojo za Primorje in Trst. Ona je zrcalo naše smeri in našega dela. Naročajte jo in citajte vsi, ki se zanimate za naš pokret, ki je bistven del naše kulture.

Komaj smo si po Ljubljani malo oddahnili, se je že oglasila Ajdovščina z obširnimi sporedom: 'proste vaje, razno-terosti, peterobj, partizanski pohod, izmenski tek z baklami, kolesarske tekme, motociklistične tekme, košarka, šah, poleg drugega sporeda, ki ne spada v področje telesne vzgoje. „Ali niso Ajdovci preširoko zinili?“ smo zaskrbljeno majali z glavami. Pa so le prebavili. Kljub raznim pritožbam, ki smo jih morali poslušati in brati, je tudi ajdovska „Parada dela“ pospešila korak naše telesne vzgoje. V krog, ki se poti in trudi, je zajela razne tekmovalce, da so se odločneje navežali na sodelovanje z nami. In vez med obema deloma razpolovljene Primorske se je okrepila. Posebno je treba tu omeniti bratsko sodelovanje med obema narodoma Julijske Krajine, ki je ena največjih nalog „Zveze društev za telesno vzgojo“ Prosvetna zveza in Centro dei circoli di cultura morata že po vsebini svojega delovanja ločeno zbirati: prva Slovence, druga Italijane ali Furlane, medtem ko jih telesna vzgoja neposredno družijo.

Ajdovščina je dala poseben povdarek lahki atletiki. Ta je posebno primerna za množično izvajanje v naši pokrajini. Je zelo raznovrstna (hoja, teki, skoki, meti) in ne zahteva ne zidanih prostorov in ne dragih priprav. Potrebuje pa dobrih vadiateljev, ki znajo zbuditi zanimanje za njo in to zanimanje tudi vzdržati. Da je

to mogoče, smo videli pri tekmah v peterobju v Ajdovščini, kjer se je razvilo napeto tekmovanje za prva mesta. V načrtu imamo tedi tekme v posameznih panogah lahke atletike za prvenstvo Julijske Krajine. Stremeli bomo pa še dalje za tem, da bodo tekme obsegale skupine več panog, kakor so že Grki imeli svoj znani peterobj ali pentatlon (tek, skok, met kopja in diska in borenje). Ker načemo, da bi naši telovadci bili enostranski.

Lahkoatletske tekme smo imeli na Opčinah, v Mirnu, v Tržiču, v Gorici in morda še kje, a so nam pozabili javiti.

Naš bežni pregled zaključujemo s sredino septembra, a naše delo teče dalje.

Razvoj ima še vedno sunkovit ritem, ki ga narekujejo razmere, v katerih živimo. Ljubljana—Trst—Ljubljana—Ajdovščina so bili mejniki, ki so dali nov pogon razvijajoči se telesni vzgoji in jo predstavili vedno širšim množicam. Vzponedno so pa vadiateljski tečaji in razne tekme pripravljali trden temelj, ki jamči telesni vzgoji v Slov. Primorju priroden in stalen razvoj. Ker poglavitna je pri tem — vzgoja, čeprav moramo na sedanjih stopnjah popuščati zdaj tu zdaj tam Zavedamo se pa resnice, ki jo je izpovedal naš najboljši strokovnjak dr. V. Mur-nik:

„Kolikost in kakovost delovne sile človeka sta odvisni od zdravja, moči in vztrajnosti telesa ter od moralnih in duhovnih vrlin. Zdravje, moč in vztrajnost telesa ohranja, množi in krepi prava vadba telesa, prav vodena in prav izvajana. Taka vadba pa človeka oborožuje tudi z moralnimi in duhovnimi vrlinami“.

Ton imenujemo zvok, ki nastane, če se enakomerno trese katerikoli telo (struna, jeziček pri piščali itd.) Če to trditv obrnemo, lahko rečemo, da vsakemu tonu odgovarja neko gibanje. Znan je sledeči poskus, ki je popisan v šolskih knjigah in ki nam dokazuje obe trditvi: če drgnemo z violinskim lokom ob rob bobna, nastanejo visoki ali nizki toni, kakor je bolj ali manj napeta koža na bobnu. Če pa hočemo tudi videti tone in jih ne samo slišati, potrosimo na kožo prav tanko plast peska. Podrgnimo zopet z lokom ob rob bobna in videli bomo, kako posakujejo zrnca peska in padajo zopet na kožo, ne kar na slepo, ampak v nekem določenem redu, tako da tvorijo redne geometrijske like, ki so vidni znaki nevidnega tona.

Kakor peščena zrnca, tako vpliva glasba tudi na „zrnca“ našega življenja. Kdor je imel priliko videti od dolgega

pohoda trudne vojake, kako korakajo z visečo glavo in kako dvignejo vsi mahoma glave, ko zaigra godba veselo koračnico, kako se zravnajo in stopajo čvrsto dalje. Kaj se je zgodilo, kak lek so pili vojaki? Lek glasbe.

Vse na svetu je soglasje (harmonija) in ritem (umerjenost), odkrita ali skrita. Nobena druga umetnost ne more dati tega soglasja in ritma tako neposredno kakor glasba. Zakaj? Vpliv vsake umetnosti na gledalca ali poslušalca je odvisen od uporabljenega materiala. Nedvomno je ton najučinkovitejši material, ker je netelesen in nebiten in zato vpliva neposredno na naše živce in povzroči dušno stanje. Učinek je lahko prijeten ali neprijeten, to je odvisno od načina učinka in od kakovosti živcev.

To moč tona so spoznali že predkrščanski narodi. Grški filozofi so dali glasbi posebno mesto v svojih sistemih

1. maj 1946. Veličasten pohod množice fizikulturikov po tržaških ulicah

Aristotel piše med drugim: „Glasba ustvarja s harmonijo in ritmom gotovo dušno stanje — če slišimo glasbo, se čutimo duševno izpremenjene“. Tudi kol vzgojno sredstvo priporoča glasbo Aristotel v svojih spisih.

Sploh pripoznavajo vsi filozofi tistih časov moč glasbe. Kako vpliva na običaje različnih narodov, beremo lahko v brezštevilnih pripovedkah. — Vpliv glasbe na različne živali je bil tudi že znan.

S tem učinkom tona in soglasja ni še izčrpan učinek glasbe, umetniško delo je šele v začetnem štadiju. Umetniško u-

stvarjajoči duh uporablja naravno moč tona in soglasja, da izraža svoje misli, svoja čustva. To je, kar glasbeno izobražen človek uživa; nanj ne vpliva samo naravna sila tona in soglasja, njemu se razodenejo tudi misli in čustva, iz katerih je nastala umetnina.

Če pomislimo, kako velik pomen ima glasba v življenju narodov, moramo priznati, da je glasbeni pouk neobhodno potreben. Glasba je kot nobena druga umetnost v tesnih stikih z našim življenjem, spremlja nas skozi vse dobe, od zibelke do smrti.

PO PLANINSKIH SONČNIH TLEH

Z. JELINČIČ

Pred šestnajstimi leti, ko so me bili dokončno zaprli med štiri stene, o, grozansko debele stene zopora v Kopru... Saj mi ni bilo hudo, bil sem že navajen in navrh sem bil že itak davno uverjen, da bo to moralo priti... pod fašistično Italijo.

Vendar: zid je le zid ...

Bilo je v eni onih prvih noči, v sanjah seveda. Videl sem jo, obdano s svetniško gloriolo, čudovito goro, vso bleščečo z zasneženim temenom. (Na podnožju, v dolini pa en sam rožnat oblak cvetočih jablan, — pa to je postranska stvar.)

Razumel sem: gore, planine — simbol svobode! Toda ne izmišljen simbol, umetno izkonstruiran. Zrastle je sam v stiski iz podzavestnega resničnega doživeteža življenja.

Saj tudi l. 1946. še ni pomenilo kdovekakšne svobode za primorsko zemljo (česa nista doživela v tem letu Trst, Gorica in vsa „A-cona“, ljudje božji! — marsikaj je bilo vredno onih črnih dni): lepa zarja svobode v vzhodnem delu.

Vendar so začele postajati tokrat tudi pri nas planine in planinarstvo to, kar so za ostalo Slovenijo, slovanski in ves kulturni svet. Ne beg iz življenja, družbe, marveč skupno obiskovanje in spoznavanje našega planinskega sveta in ljudi ter prirode. Oblikovanje volje in značaja

ob premagovanju strmin, zaprek in daljav, — vzgoja k iskrenemu tovarištvu v naporih in če treba v nevarnostih. Pa še nekaj in predvsem to: planine so najlepši del naše domovine. Osvojil si jih je naš davni praded, ko je stvarjal svoje verovanje v Zlatoroga, triglavske rože in v čudovito planinsko kraljesto belih žen in bogastva. Branili so jih naši očetje pred pohlepnostjo tujcev in jih osvajali s svojim delom, — v osvobodilni borbi pa so bile zavetje in trdnjava s svojimi gozdovi in skalami našim junškim partizanom, ki so jih potrosili s svojimi kostmi in jih posvetili za vselej domovini s svojo srčno krvjo.

Še so bile ovire letos za planinarenje: ni bilo dovolj prometnih sredstev, prepovedi od strani ZVU, meje na desno in na levo, „A-cona“, „B-cona“... Jugoslavija, Italija, — prezaposlenost, gospodarska kriza in končno tudi še predsodki, da, predsodki nazadnjaških udobnežev po izreku: gora ni nora.

Vendar, kdor je bil letos zlezal po stopinjah nanoškega fajmoštra Matije Vrtočca na Nanos na planinski tabor z vsemi tisoči iz vseh primorskih krajev ali na triglavsko slavlje z vsemi neštetimi množicami, prvič po tem mračnem fašističnem četrstoletju združenimi z vsemi

Slovinci, pod očakom Triglavom, simbolom Slovenstva — ta ne bo dvomil, da je tudi na Primorskem planinstvo oživilo.

Poleg Planinskih društev, ki so oživila že l. 1945., so se obnovila vsa že nekdanja obstoječa in še več: v Ajdovščini, Cerknem, Divači - Škocjanu, Gorici, Herpeljah - Kozini, Idriji, Ilir. Bistrici, Kobaridu, Postojni, Tolminu, Trstu in Vipavi (le Bovec še nekam dremlje) in se povezala vsaj začasno v „Zvezo primorskih planinskih društev“ v Trstu, dokler ne bodo mogla, po podpisu mirovne pogodbe, tja, kamor jih vleče, v „Planinsko društvo Slovenije“.

Kdo bi štel izlete vseh Planinskih društev, vsakega v svojem okolišu, obnavljati stara znanstva z gorskimi veličinami in k bolj znanim oddaljenejšim. Spomnimo naj se le na večje izlete več Planinskih društev skupaj: na Čaven, Snežnik, Krn, Slavnik, Učko.

P.D. v Ajdovščini je odkrilo z večjo planinsko slovesnostjo ploščo v spomin planincu in partizanu Bavčarju na Čavnu z drugimi junaki padlemu pri obrambi te zemlje. P.D. v Cerknem pa je ob prisotnosti tisočev domačinov, ki so z ganjeno hvaležnostjo poromali na vrh Porezna, pokopalo v skupnem grobu po gori padle junake „Kosovelove brigade“.

In izleti v Kraške jame, danes že vsemu svetu poznana podzemna čudesa, ki jih nam in vsemu svetu odkrivajo in odpirajo s svojim poštvovalnim delom Planinska društva za Gornji Kras v Škocja-

nu - Matavunu, v Herpeljah - Kozini slivsko jamo „Dimnico“, divaško jamo „Vilenico“ tamkajšnji železničarski sindikat, da komaj opomnim Postojnsko jamo, ki je itak poglavje zase. Naše ljudstvo jih je moglo vzeti končno, po uspehih Oslobojilne vojne, v svojo upravo, doslej plen naših imperialističnih sosedov.

Letos so poedina društva že začela obnavljati stara zaznamovanja poti, „markacije“, z novimi znamenji, „čekini“, kot jih je bilo že pred časom uvedlo Planinsko društvo Slovenije in ostali naprednejši svet.

Začelo se je že tudi delo za obnovo planinskih koč. Šlo je zaenkrat predvsem zato, da se ohranijo pred razpadanjem vojaške, napol vojaške, planinske in druge zgradbe, ki bodo služile za planinska zavetišča.

Ni dvoma, da so bili najbolj pridni obnovitelji: tolminsko P.D. pri obnovi zavetišča na Globokem, koč na Razor planini. Napravili so svojo planinsko dolžnost tudi P.D. v Ajdovščini, Cerknem, Gorici, pri koči na Križkih podih, v Ilirski Bistrici, v Trstu pri koči na Doliču, v Trenti, v tej divni dolini, ki še čaka, da jo naši planinci odkrijejo. Mnogo društev pa se še ni lotilo dela. Na tem področju čaka še preogromno dela, skoraj vse pravzaprav.

Neposredno pred nami pa je zima s svojim zimskim planinstvom, smučanjem, s svojo malo izorano ledino.

ZDRAVSTVO NA PRIMORSKEM

DR. ROBERT HLAVATY

Položaj, v katerem se je znašla Primorska po osvoboditvi, je bil kot na drugih, tako tudi na polju ljudskega zdravstva zelo težaven. Dejstvo, da je bila po prvih uspešnih ukrepih na tem polju Primorska razdeljena v dve čoni, v cono A in cono B in da je vsled tega slednja ostala brez svojih naravnih središč Trsta in Gorice

in s tem brez glavnih in vodilnih zdravstvenih zavodov, je nemalo vplivalo i na smernice i na delo pri organizaciji zdravstvene službe na Primorskem.

Potrebe za časa narodno osvobodilne borbe tako težko preizkušene dežele so bile tudi na zdravstvenem polju ogromne. Kljub temu, da je po zaslugi

naše narodne vojske za časa borbe same in s pomočjo že tedaj delujočega Rdečega križa bila skrb za ljudsko zdravstvo ena glavih skrbj naše ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju, je bila že zaradi stalne nevarnosti težkih epidemij po zmagovito zaključeni vojni naloga hitre in spretno organizacije zdravstva vse prej kot lahka. Porušene vasi, pokvarjeni vodovodi, poškodbe večjih stavb, ki bi naj sprejele pod streho zdravstvene zavode in bolnice, pomanjkanje zdravstvenega kadra, posebno še zdravnikov, nevarnost nastopa epidemij in zdravstveno stanje po štiriletni vojni stradanega in izmučenega ljudstva, vse to so bila dejstva žalostne bilance vojne, s katerimi je bilo treba računati pri izdelavi nove in smotrne zdravstvene službe. Misliti je bilo na to, da se zagotovi ljudstvu nujna, hitra in izdatna zdravstvena pomoč. Vse to upoštevajoč, se je naša ljudska oblast brez odlašanja oprijela dela. In danes, ko gledamo uspehe enoletnega dela, lahko rečemo, da je ravno odločnosti, požrtvovalnosti in spretnosti naše zdravstvene oblasti pripisati, da je

zdravstvo doseglo vidne uspehe in da je v stanju nuditi vsakemu, ki je zdravstvene pomoči potreben, res izdatno in vsestransko pomoč.

Četudi opustim razmotravanje vprašanja s strokovnega vidika, se mi zdi, da moram poudariti takoj, da je znatna razlika med gledanjem na zdravstveno službo v coni A in v coni B. Moralni moment vprašanja je tisti, ki daje zdravstveni službi v obeh conah različen in odločen pečat. Med tem ko je v coni A ostalo prido-bitno načelo skoraj izključno merodajno, tiči ves povdarek zdravstvene službe v coni B na socialnem težišču. Človek v vseh svojih življenjskih manifestacijah je predmet moralno visoko stoječega zdravstvenega skrbstva in le njegovim najrazličnejšim življenjskim potrebam je namenjeno vse intenzivno prizadevanje za njegovo ohranitev in njegovo zdravo razmnožitev.

Če upoštevamo, da je primorsko ljudstvo obubožalo zaradi ogromnih žrtev, ki jih je doprineslo v borbi za narodno osvobodjenje, z ene strani, in da zahtevajo novi časi neprimerno večjo skrb in naprednejše

Veličastna povorka fizikulturikov za 1. maj 1946 v Trstu

gledanje v zadevi ljudskega zdravstva z druge strani, lahko iz dejstev samih ugotovimo, da so že danes uspehi na tem polju veliki in občutni.

Nova načela socialno skrbstvene zakonodaje in nove smernice v skrbstvu za ljudsko zdravje so pripomogla k temu, da je danes zdravstvena služba v deželi, ki je ostala brez zdravstvenih zavodov in tako rekoč brez zdravnikov, tako daleč, da je v coni B 8 bolnic in 3 sanatoriji manjše kapacitete, da so vsi okrajni zasedeni po okrajnih zdravnikih, da je na široko razpredena mreža podeželskih krajevnih ambulant, da poslujejo v vseh bolnicah in okrajnih ambulantah brezplačne zdravstvene ambulante in posvetovalnice, da je dežela preskrbljena z zdravili in da je urejenih toliko pomožnih zdravstvenih ustanov, da je vsakemu zagotovljena zdravstvena in zdravniška pomoč, to pa v veliko večji meri in z veliko večjo ljubeznijo in skrbjo kot je to bilo kdaj koli prej. V coni A pa je ostala miselnost pri zdravstvenem skrbstvu neizpremenjena; ni moči seveda trditi, da je zdravstvo v coni B doseglo svoj cilj. Smemo pa trditi, da je na najboljši poti, da se ta cilj pri velikih finančnih žrtvah in žrtvah zdravstvenega kadra v skorajšnji bodočnosti doseže.

Spričo dejstva, da je naše podeželsko ljudstvo moralno in fizično zdravo, je delo okoli zdravstvenega skrbstva hvaležno delo. Če bi hoteli samo bežno ugotoviti, katera je tista pozitivna postavka, ki daje tolikšno zadovoljstvo pri tem delu, potem moramo ravno na prvo mesto postaviti moralno in fizično zdravje našega ljud-

stva in močno biološko odpornost, ki krasi naše primorsko ljudstvo.

Enoletna bilanca nalezljivih bolezni je zelo povoljna in ne presega normale predvojnih statistik, ter so te bolezni celo v upadanju. Če izvzamemo ponekod endemične pojave tifusa in griže v Vipavski dolini in v podgrajskem okraju ali obmorskih okrajih ter normalne pojave otroških nalezljivih bolezni v obeh conah, lahko rečemo, da so številke ob budni kontroli zdravstvene oblasti tako nizke, da ne predstavljajo nikake skrbi za ta sicer za ljudstvo lahko nevarna obolenja.

Edino, kar lahko beležimo kot resno obolenje, ki je v povojni dobi v porastu, je jetika. To je pripisati nečloveškemu postopku, ki ga je bila deležna predvsem naša mladina v okupatorskih taboriščih in ječah in kar je umevna posledica štiriletnega stradanja in podhranjenosti ljudstva. Ta bolezen je tudi glavna skrb naše zdravstvene oblasti, ki ni štedila z znatnimi materialnimi žrtvami in postavila v obrat moderno opremljen sanatorij za pljučne bolezni v Senožečah.

Vzporedno s skrbstvom za bolne gre tudi skrb za asanacijo vasi in za higijenske razmere ljudi in hiše, kakor tudi skrb za zdravstveno prosveto ljudstva. Prepričan sem, da bomo spričo hvalevredne požrtvovalnosti našega zdravstvenega kadra in naše ljudske oblasti tudi na tem polju skoro beležili vidne in pozitivne uspehe.

Zavedati se moramo, da je zdravo ljudstvo največji zaklad družbe in države, ki daje zagotovilo srečne bodočnosti. Zato moramo posvetiti temu skrbstvu in temu ljudstvu vse naše nesebično delo in naše strokovno prizadevanje.

PRAGA V JESENI 1946

JOSIP BABIČ

Val pomora je šel čez vso Evropo, jo obliznil kot plamen in ko je izvršil svoje delo, se je vrnil in ugasnil v deželi, kjer se je porodil. Svet se je oddahnil — vojna se je končala. Ko so narodi odložili orožje, so takoj poprijeli za orodje. Eni

bolj drugi manj so se udarniško podali na delo za obnovo domovine. Predvsem je treba zaceliti rane, ki jih je vojna zadala narodnemu gospodarstvu. Tega dela so se posebno poprijeli jugoslovanski narodi, a nič manj tudi češki in slovaški na-

rod. Jugoslavija in Češkoslovaška sta postali huda medsebojna tekmeča v proizvodnji in tako voditeljici gospodarskega življenja Srednje Evrope.

Bodisi v obnovi kakor tudi v vzpostavitvi industrije na najvišji % predvojne produkcije Češkoslovaška prednjači ne samo v Srednji Evropi, temveč v Evropi sploh. Saj vidimo, da je prva med državami, ki so bile zapletene v vojni metež, da je lahko priredila velesejmsko razstavo, ki ni samo na predvojni stopnji, temveč presega kvalitativno kakor kvanlitativno vse prejšnje. Niti vojna vihra, niti nemška okupacija nista ubili bratom Čehom čuta za organizacijo in voljo do novega ustvarjanja.

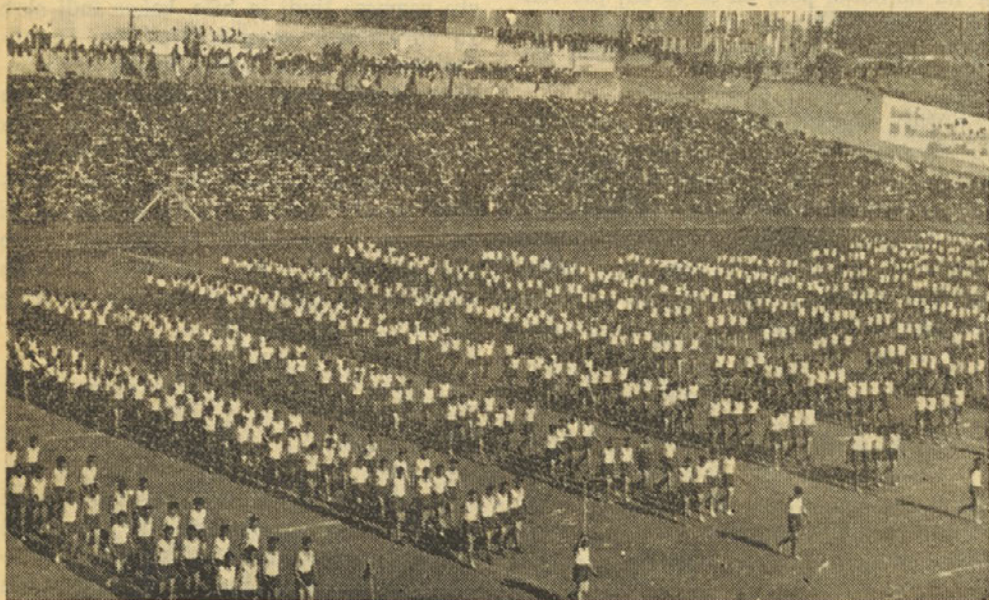
Češka je valovita kotlina, ki je obdana na jugu od Češkega lesa, na vzhodu od Moravskega krasi, na severu od Sudetov in na zahodu od Rudogorja. Sredi te kotline, ob reki Vltavi, se razprostira na valovitem svetu Zlata Praga, Meka bivših jugoslovanskih kulturnikov in Sokolov. Po svoji legi in okolici je precej podobna našemu Mariboru. Zato se ti

ne zdi tuje to mesto, ko prvič stopiš vanj. Poleg tega je tudi govorica tako podobna slovenščini, da z nekaj pazljivosti razumeš vsakega Čeha.

V verskem življenju je Praga podobna Ljubljani. Ljudstvo je še precej verno, mesto ima polno starinskih in modernih cerkva, ki so pa po stilu različne od ljubljanskih. Znameniti sta posebno cerkev sv. Vida na Hradčanih in Kraljeva višegradska cerkev. Obe sta stari okoli 600 let. Večina starejših cerkva je zidana v gotiki.

Mesto samo ima 11 mostov čez Vltavo, ki vežejo desni z levim delom mesta. Najstarejši in najdaljši je Kamení ali Karlov most, ki je dolg 225 m. Praga se ponaša tudi s Karlovo univerzo, ki je najstarejša v Srednji Evropi. Poleg tega ima vse polno zgodovinskih zgradb, ki pričajo o slavni preteklosti češkega prestolnega mesta.

Priljubljena izletna točka meščanov in najvažnejši zgodovinski predel Prage, njene okolice in vse Češke so nedvomno Hradčani. To je grič na levem bregu Vltave, a veže ga s središčem mesta Karlov most. Ta grič je v marsičem po-

1. maj 1946. Veličastna množica fizikulturnikov na Stadionu v Trstu

doben beograjskemu Dedinju. Na vrhu griča, poleg drugih vil, palač in državnih stavb stoji ogromen grad, v katerem so živeli in vladali češki kralji. Tu stoje spomeniki, s katerih bereš zgodovino češkega naroda. Tu stanuje prezident Češkoslovaške dr. Beneš; tu sprejema inozemske odposlance in notranje zastopnike. Po vojni je sprejel dr. Beneš kot prvega uradnega zastopnika ruskega generala Zukova, drugi je bil sprejet general Konjev itd. V nekem stolpu so shranjeni biseri kron čeških kraljev, ki so zaprti s sedmimi ključi. Te ključke pa hrani 7. češkoslovaških ministrov, ki so soodgovorni za zaklad. Tu je cerkev sv. Vida, kraljeva cerkev, ki so jo zidali okoli 600 let in so jo končali pred 17. leti. V njej so shranjeni ostanki čeških kraljev, kakor tudi ostanki prvega češkega kralja, sv. Václava. Tu sta stari parlament in dvorana, kjer je bil izvoljen dr. Beneš za predsednika Češkoslovaške. Na drugi strani cerkve je največja reprezentančna dvorana z ravno streho v Srednji Evropi (48 m X 24 X 12) ki so jo gradili italijanski arhitekti. Med vojno so Nemci to dvorano uporabljali za kasarno. Grad ima tri dvorišča. Na tretjem dvorišču ob cerkvi sv. Vida stoji Plečnikov obelisk, ki je 16 m visok (baje je bil 24 m visok, pa se je prelomil pri prevozu). Na levem stranskem dvorišču je vrt, drugo arhitektonsko delo našega slavnega profesorja Plečnika v Pragi. Z grada je končno krasen razgled na vso Prago z njenimi obilnimi cerkvami in tvornicami, ki jo obkrožajo, ter na Vltavo, po kateri plovejo parniki in ladje; spominja te na Dravo, ki teče sredi Maribora, le da na Dravi ne vidiš ladij. Od tu vidiš tudi cerkvico na levem bregu Vltave, pri kateri je bil umorjen Heidrich, „protector“ Češke in Moravske. Njegovo smrt je plačalo 18.000 Čehov.

Ko hodiš po mestu, srečaš nešteto okrašenih prostorčkov. To so sveta mesta za vsakega Čeha. Na teh mestih so umirali češki talci in borci za svobodo proti naci-fašizmu. Češki narod polaga na ta mesta šopke in vence in prižiga lučke za njihov

večni mir. Vsem tem junakom bodo Čehi postavili spominske plošče, ki bodo tudi poznejša pokolenja spominjala, da so na teh mestih dali svoja življenja najboljši sinovi Češke za svojo domovino.

Na Štefanovem trgu, na levem bregu Vltave, stoji na masivni podlagi prvi ruski tank, ki je prišel v Prago. To je živa zgodovina, ki bo poznejšim rodovom pričala, da je ruska armada izgnala iz Prage nemške osvajalce.

Mesto je kulturno, politično in gospodarsko središče češkega naroda. Zato srečaš tu vse mogoče ustanove, zavode, znanstvene inštitucije in šole, vidiš ogromno trgovin, knjigarn, bank itd. Tu je središče industrijskih in trgovskih tvrdk in glavno prometno križišče. Ko si ogleduješ trgovine, imaš vtis, da je vojna že davno minila in da imaš vsega na razpolago, kakor je bilo nekdaj pred vojno. Res je, da je vsega, toda ne kolikor hočeš, temveč kolikor nujno potrebuješ, zato na Češkem ne dobiš ni najmanjšega koščka, ki spada pod načrtno razdeljevanje, če nimaš odgovarjajočih listkov. Ti listki ali točke so le formalnega značaja, zato da dobijo vsi enako količino življenjskih potrebščin. Češka je industrijska dežela, zato je bila v stiski za kruh vse do nove žetve, sedaj je žito obrodilo v veliki meri. Letos pričakujejo eno najboljših letin sladkorne pese. Sedaj pa dobiva vsak prebivalec na karte 1,40 kg sladkorja na mesec.

Na severnem robu mesta, na levi strani Vltave, so si Pražani postavili — v boljših časih — velesejmski prostor, ki se deli na 3 dele, ki jih oni imenujejo: Palac veletržni, Veletržni budovy in Vystavište.

Palac veletržni obsega prostor za dve vladni tržaški palači. Ima 6 nadstropij, na strehi pa je okrepčevalnica. V pritličju so razstavljeni in tudi v pogonu stroji težke in lahke industrije, ki so osnova današnjega življenja. Tudi v prvih nadstropjih je nekaj strojev, toda tu prevladujejo že izdelki. Vsi izloženi izdelki v razstavnih palači so postavljeni po nekem redu od spodaj navzgor. V nižjih nad-

stropjih so izdelki, ki so neobhodno potrebni današnjemu življenju, čim bolj navzgor gremo, so razstavljeni taki, ki so manj potrebni, dokler ne pridemo v najvišje nadstropje, kjer so razstavljeni le taki predmeti, brez katerih bi se v sili lahko izhajalo. Sicer se življenjski standard izboljšuje iz leta v leto.

Vsak oddelek ima svojega zastopnika, pri katerem lahko naročiš, kar je razstavljenega.

V III. nadstropju in na strehi je okrepčevalnica, da se obiskovalci odpočijejo in okrepčajo. Palača ima na desni in na levi strani po eno dvigalo in po eno tekoče dvigalo. V pritličju so poleg drugih prostorov še urad za informacije, urad za stanovanja, poštni urad, trgovska pisarna itd. V kleti je kinematografska dvorana.

V Veletržni budovy so bili razstavljeni predmeti, ki so v tesni zvezi z elektriko in sicer pod geslom „Elektra Tesla“. Tu si dobil najrazličnejše radio aparate, gramofone in vse mogoče posamezne dele. Telefonske centrale in posamezne telefonske aparate, reklamne helio cevi itd.

Zelo bogat in pisan je bil tretji razstaveni prostor Vystavište. Pri vhodu se ti odpre ogromno dvorišče, v katerem so razstavljeni vsi mogoči poljski stroji in orodje od traktorja, ki te pozdravi pri vhodu, od neštetič sejnalnikov, plugov, bran, kombajnov, trierjev itd. pa tja do preproste ga srpa, lopate in motikice. Razstavljeni so vsi mogoči stroji in posode za kmečko gospodarstvo in gospodinjstvo. Ne manjkajo štedilniki, kotli za živino in pranje, črpalke vseh mogočih vrst in tipov, stroji za umetno namakanje, sodi (eden od 10,86 hl), vozovi na gumijastih kolesih, kmečki hladilniki in ogrevalniki itd. Bili so tudi hladilniki za večjo količino mesa, mleka, masla, zelenjave itd. Mogočne so bile razne posode in stroji za mlekarsko industrijo. Nekaj popolnoma novega je bil samohladilnik za prevažanje mleka. V desni lopi so bili razstavljeni vsi mogoči sestavni deli za vse industrijske stroje, od navadne šivanke pa do sestavnih delov aviona. Kakor v razstavnici palači, tako so tu

di tu zavzemali vidno mesto izdelki Škodovih tovarn, ki so najvažnejše tovarne za težko industrijo na Čehoslovskem. Tekstilni stroji so tudi zavzemali vidno mesto v tej lopi. Ni manjkalo niti vzorno in najmodernejše knjigovodstvo ali barvno knjigovodstvo, ki na podlagi barv in gibljivega ravnila izvrši spisovanje in kontrolo zelo hitro in natanko.

V levi lopi, ki zavzema zelo veliko površino, so bili razstavljeni razni izdelki, kakor športne obleke in potrebščine, lesni izdelki, igrače, pisalni in računski stroji, marmelada, konzervirano sadje in slično. Polovica te lope pa je bila določena za inozemsko razstavo. Tu so imeli svoje pavilione SZ, Švica, Francija, Jugoslavija, Holandska, Poljska, Rumunija in Palestina. Od inozemskih paviljonov je bil najmogočnejši sovjetski, a najokusnejša holandski in švicarski.

Čehoslovaška, čeprav je pretežno industrijska država, je razstavila tudi svoje poljske pridelke, ki ji delajo čast in ne zaostajajo za pridelki drugih evropskih držav. Glavni pridelek so vsekakor sladkorna pesa, krompir, rž in pivovarski ječmen. Postranski pridelek sta koruza in pšenica, ki uspevata na Moravskem in na Slovaškem. Češka ima malo sadja in grozdja, zato ga mora uvažati.

Na Vystaviškem dvorišču je poleg drugih ustanov odlično poslovala tudi poštna služba, ki je bila nameščena na pokretnem autobusu. V oddelku zaboljšanje življenjskih pogojev je bil razviden iz statistike konzuma in pridobivanja dnevnih kalorij prehranjevalni položaj v posameznih državah. Iz tega si lahko zaključil, da so italijanski prebivalci na najnižjem mestu pri zauživanju dnevnih kalorij. V konzumu sladkorja pa so na višji stopnji kot mi Jugoslovani, a na najvišji so Holanci.

Letošnji praški velesejem je pokazal, da je češki narod politično, kulturno in gospodarsko na zelo visoki stopnji, da zavzema njihova industrija prvo in vodilno mesto v Srednji Evropi, za kar bo igral še važno vlogo pri izgradnji in obnovi pri

sosedi, ki so zaradi vojnih dogodkov in svoje politične pripadnosti mnogo več pretrpeli in materialno izgubili. Češkoslovaška se mora zahvaliti v prvi vrsti svoji zemljepisni legi in nato tudi svojim modrim politikom, da je tudi ta vojna šla mimo nje in zahtevala od nje le minimalno število človeških in materialnih žrtev.

Medtem ko je skoraj vsa Evropa bolj ali manj porušena, je Češka ostala skoraj nedotaknjena. Zato se pa njena industrija in s tem njeno gospodarstvo razvijata v rekordnem času. Mi kot bratski narod ji čestitamo na takem uspehu in ji želimo še nadalje obilo uspeha in tekmovanja s sosedi.

Črtomir Šinkovec :

Naša vas . . .

*Naša vas
je vas belih kmečkih hiš,
v vsaki hiši
velika je sreča in velik križ . . .*

*V vsaki hiši je pomlad in poletje,
jesen in zima — življenje;
je deca in jok, smeh in petje,
prepleta z radostjo se tiho trpljenje . . .*

*Za hišno ognjišče Florjan je patron,
zavetnik zaljubljenih sveti Anton;
zaročence vabi Martinov zvon:
zvezal bom ženo, moža, bim, bom!*

*Sveti Rok je zdravja čuvar:
ne pijančuj, če si mlad ali star,
ne nečistuj, če si star ali mlad,
ne išči v življenju naslad!*

*Dekleta in fantje v zvezdah vasujejo
tam za vasjo, kjer njive drhtijo
cvetje mladosti ljubezni darujejo
in nova življenja v očeh jim žarijo . . .*

Črtomir Šinkovec :

Večer na vasi

*V naročju zemlje sanja rodno selo,
nad njim oblaki beli v mesečini;
pojo o kruhu za polokom mlini
in vetri v drevju pojejo veselo . . .*

*Pojo v krčmi fantje, vinski vonji
se spletajo v smeh, v vrisk, besedo;
po nageljnih diši čez slednjo gredo,
po hlevih prhajo nemirno konji.*

*Utehe rodno selo v dušo mi natoči,
nevesta mi je zvesta bolečina,
napil se bil je menda oče vina,
ko me v nemir spočel je v bridki noči . . .*

*In vase sklonjen, ko so rose pale,
pozdravim bele hiše, ki mirno spijo,
le v sapicah ciprese še ihtijo —
kdaj bodo nad menoj se razjokale?*

GOSPODARSTVO TRSTA

DR. SKRINJAR DRAGOTIN

Trst spada med najvažnejša evropska gospodarska središča, tako pomorska kakor trgovinska in industrijska. To nam dokazuje že silovita borba zanj na mirovni konferenci. Če pa hočemo docela razumeti, zakaj pripisujemo mestu tako važnost, in pravilno dojeti probleme, ki se v zvezi s tržaškim vprašanjem porajajo, je nujno potrebno, da se najprej bežno dotaknemo osnovnih pojmov gospodarske geografije in zgodovine gospodarskega razvoja tržaškega mesta.

ZEMLJEPISNI POLOŽAJ TRSTA

Pogled na zemljevid Evrope nas pouči, da so se industrijska središča razvila v krajih, kjer so veliki rudniki železa, premoga in drugih rud (Donbas, Ural, Porurje, Anglija), pomorska središča pa predvsem na ali ob velikih plovnih rekah (Leningrad ob Nevi, London na Temzi, Hamburg na Labi, Bremen na Weseri, Rotterdam na Renu, Anvers na Šeldi, Le Havre na Seinji itd.). Isto vidimo v Ameriki (New-York, Chicago itd.). Razlog za to je enostaven: Na kraju, kjer se surovine v naravi pridobivajo, morejo tovarne proizvajati najceneje oziroma z večjim dobičkom, ker so jim stroški za njih dovoz prihranjeni; s pomorskih središč ob plovni rekah pa more iz prekomorja prispelo blago priti daleč v notranjost po teh rekah, kar je znatno cenejše kakor pot po železnici. Tako n. pr. more priti iz Amerike v Hamburg dospelo in na Češko namenjeno blago z ladjo naprej po reki Labi vse do kraja, kjer se Vltava severno od Prage steka v Labo. Ta prevoz je pa približno trikrat cenejši, kakor če bi šlo blago po železnici; zato se bo blago, ki je prispelo po vodni poti, prodajalo lahko znatno ceneje ali pa z večjim dobičkom.

V Trstu in bližini ni, če izvzamemo istrski bauxit in premog v Raši, nikakih

surovin in tudi ne reke, ki bi vezala mesto z zaledjem. Zato je bilo potrebno, da se ustvarijo pogoji za razvoj mesta v trgovsko-pomorsko in industrijsko središče na umeten način, če naj se izkoristi sicer ugodna zemljepisna lega na najsevernejši točki Jadrana in uspešno pobije konkurenca drugih obmorskih emporijev. To se pa ni izvršilo skokoma, nego postopno v teku zadnjih 200 let, posebno pa potem, ko so začeli graditi parnike namesto počasnih in okornih jadrnic in železnice.

ZGODOVINSKI UKREPI

a) Prosta luka.

Da bi privabila v mesto trgovce in druge gospodarsko podjetne ljudi, je Avstrija proglasila leta 1719. Trst za prosto luko (porto franco). To se pravi, da je bilo vse blago, ki je prihajalo iz inozemstva v Trst, na vsem območju mesta prosto carin. Zaradi tega ukrepa se ni pocenilo samo življenje v mestu, marveč so mogli tudi industriji in obrtniki uspešneje konkurirati zato, ker so dobivali surovine iz prekomorja brez carin in torej znatno ceneje nego obrtniki v drugih mestih. Tudi inozemski trgovci so svoje blago rajši plasirali v Trstu, ker so jim mogli tržaški trgovci radi izpadle carine nuditi ugodnejše cene nego trgovci v drugih svetovnih pristaniščih.

b) Diferencialne carine.

Te ugodnosti je Avstrija kakih 50 let pozneje še razširila s tem, da je uvedla tako imenovane diferencialne carine. Sedaj je prihajalo v Trst brez carinskega postopka tudi blago iz Avstrije same, če je bilo namenjeno za obrtno predelavo; in tudi tržaški obrtni izdelki, ki so bili dotlej podvrženi carini na meji tržaškega mesta, so postali prosti carin, če so šli v avstrijsko zaledje.

c) Razširitev pristanišča.

V teku 19. stoletja se je promet plovbe in trgovine silno povzpel. Od leta 1830. do 1880. se je promet v luki več ko potrožil, kajti narasel je od 300.000 ton na 1.100.000 ton izkrcanega in vkrcanega blaga. Postalo je nujno, da se dotedanje pristanišče, ki je segalo od pomola S. Carlo (današnji „Audace“) do svetilnika, razširi. Zgradili so v letih 1867-1887 pristanišče ob južnem kolodvoru, v letih 1903-1910 pa tisto pri Sv. Andreju.

č) Punto franco.

Porast prometa je avstrijsko vlado tudi uveril, da je trgovski položaj mesta docela zasiguran. Zato je l. 1891. odvzela Trstu značaj proste luke, ustanovila pa je zato v novo zgrajenem severnem pristanišču ograjeno in od mesta ločeno prosto tržišče (punto franco), ki je uživalo tiste privilegije, ki jih je prej imelo vse mesto. Ti privilegiji so bili pozneje razširjeni na pristanišče pri Sv. Andreju (punto franco nuovo), pod Italijo pa še na lesno pristanišče (Scalo legnami)

pri Škednju in na pristanišče pri Sv. Saboti, kjer stojita veliki čistilnici nafte S. Sabba in Aquila.

JAVNA SKLADIŠČA

Uprava, izpopolnjevanje in nadzorstvo nad vsemi pristaniškimi napravami pritrdi Javnim skladiščem (Magazzini Generali), pod Avstrijo državnemu, pod Italijo pa v poldržavno spremenjenemu podjetju, ki vrši tudi vso manipulacijo z blagom v pristanišču, zlasti torej vkrcavanje in izkrcavanje ter vskladiščenje v velikih hangarjih (capannoni), ki jih je v obeh prostih lukah 72. Javna skladišča so po tem takem zaradi obsežnosti svojih funkcij in zaradi važnosti njihove tarifne politike glede na konkurenco ena izmed najvažnejših tržaških gospodarskih ustanov. Svojo funkcijo so vedno vršila odlično in so na glasu po vsem trgovskem svetu.

ŽELEZNICE

Pomanjkanje plovne zveze z zaledjem se je skušalo odpraviti z izgradnjo prvo vrstne dvotirne tako imenovane „južne“

Tek čez drn in strn v Trstu

železnice, ki pelje od Trsta preko Ljubljane, Maribora in Gradca na Dunaj in ki ima odcepke: Zidani most—Zagreb—Sisak, Pragersko—Kotoriba—Budimpešta in Maribor—Celovec—Franzensfeste na Tirolskem, da omenimo le najvažnejše. Magistrala Trst—Dunaj je vselej nosila glavno breme tovarnega prometa iz Trsta v zaledje. V prvem desetletju tega stoletja so zgradili še takozvano tursko ali bohinjsko železnico, ki pelje iz Trsta čez Prvačino—Gorico—Podbrdo in Jesenice, — torej tudi preko slovenskega ozemlja — na Koroško in v Salzburg, od koder vodi naprej zveza v južno Nemčijo. Ta proga je tudi skrajšala zvezo Trsta s Češko. V zadnjih desetletjih so veliko pisali in govorili o zgradnji še ene, tako imenovane predilske železnice, ki naj bi šla do Gorice in potem bodisi po vsej soški dolini ali pa preko Čedad in gornje soške doline čez Bovec v Trbiž in od tam naprej v Avstrijo. Za to železnico se je mnogo potegovala Italija, v upanju, da usmeri promet v Avstrijo in Čehoslovaško po njej namesto preko jugoslovanskega ozemlja. Pa tudi pri tem načrtu se ni mogla izogniti slovenskemu narodnostnemu ozemlju srednje in gornje soške doline. Sploh ni mogoče speljati nobene suhozemске prometne zveze s Trstom tako, da ne bi šla vsaj po enem delu slovenske zemlje.

JADRANSKE TARIFE

Kljub dobrim železnicam pa bi Trst ne mogel vzdržati konkurence tistih pristanišč, ki so z zaledjem zvezana po cenenih vodnih poti. Zato je Avstrija za vse blago, ki je odhajalo v Trst radi nadaljnega izvoza in za blago, ki je od tam prihajalo v Avstrijo, uvedla posebno ugodne tarife. Tako n. pr. je znašala normalna tarifa za prevoz vagona steklenine iz Prage v Trst 1336 kron, po preferenčni tarifi se je pa plačalo le 195 kron. Za prevoz 10-tonskega vagona bombaža iz Trsta na Dunaj bi se moralo plačati 973 kron, dejansko se je pa plačalo radi ugodnosti preferenčne tarife samo 200 kron.

Tem preferenčnim tarifam, na katere je po svetovni vojni pristala — čeprav v manjši meri — tudi Jugoslavija, pravimo tudi „jadranske tarife“.

Vse to pa ni moglo preprečiti, da ne bi tržaška trgovina začela po prvi svetovni vojni propadati. Preferenčne tarife so poznale tudi druge države, številne meje so ovirale promet, in Trst je v čedalje večji meri začel čutiti konkurenco rek Labe in Donave ter pristanišč Hamburga, Gdynije na Poljskem, v nemajhni meri pa tudi Sušaka in Splita, kamor je usmerila svoj promet Jugoslavija.

TRANZITNA TRGOVINA

Iz vsega, kar smo doslej povedali, sledi, da je bila jedro tržaške gospodarske dejavnosti v preteklosti zunanja trgovina. To je tista trgovina, ki je v prekomorskih deželah nakupovala za svoje zaledje gospodarske dobrine in ki je v prekomorje prodajala proizvode svojega zaledja. Le majhen del teh dobrin je ostajal v Trstu za direktno potrošnjo po prebivalstvu ali pa za potrebe tržaške industrije. To trgovino, ki jo moramo ločiti od navadne trgovine, katera ima svoje prodajalne v mestu, imenujemo navadno tranzitno trgovino ali kratek tranzit. Trgovec ima v mestu samo pisarno, blago pa v hangarjih Javnih skladišč, kjer se nekatere stvari celo predelujejo, kakor n.pr. uvožena kava sprazi.

Ta trgovina je imela in ima zveze z vsem svetom. Poglavitni predmeti, ki jih je v inozemstvo izvažala, so bili sladkor iz Češke, ječmenov slad iz Češke in Ogrske, les, celuloza papir, dalje porcelan in steklo in železna ruda (magnezit) iz Avstrije in Češke. Uvažala pa je mineralna olja, premog, železno rudo pirit, žitarice, kavo, bombaž, suho in sveže sadje, čebulo in česen (iz Egipta), kože in oljna semena. Celokupni pomorski promet, ki se je vršil v daleko pretežni meri z deželami Avstro-Ogrske, je bil največji leta 1913., ko je znašal skoro 3,5 milijona ton, dočim je n.pr. promet vseh jugoslovanskih luk znašal leta 1938. skupaj 2,6 milijona ton. Če prištejemo k pomorskemu še železniški

promet, ki je znašal 2,7 milijona ton, vidimo, da je celokupni tržaški promet dosegal l. 1913. lepo število 6,2 milijona ton. Statistika nam kaže, da so bile slovenske dežele in drugo ozemlje pod Jugoslavijo udeležene na tem prometu skoro z eno četrtino, ali bolj točno z dobrimi 23%, ločeno pa v pomorskem z 12,5%, v železniškem pa s 36,6%. Po prvi svetovni vojni je Jugoslavija usmerila svojo trgovino na lastna pristanišča. Zato se je njen delež na tržaški trgovini zmanjšal; na prvo mesto v železniškem prometu je l. 1937. stopila Avstrija s 35%, njej pa slede Italija, Češkoslovaška, Ogrska in na petem mestu Jugoslavija s 5%, dočim je bila še l. 1923, pred zgraditvijo lastnih pristanišč, na tretjem mestu z 18.5 %.

POMORSTVO

a) Zgodovina.

Ta prvi in poglavitni činitelj tržaškega gospodarstva, tranzit, je sam po sebi ustvaril drugo gospodarsko panogo odločilnega pomena, pomorstvo, ki je po važnosti drugi činitelj tržaške ekonomije.

Ves promet po morju so do četrtega desetletja prejšnjega veka opravljale še jadrnice. Iznajdba parnega stroja in ladijskega vijaka je omogočila gradnjo velikih, hitrih parnikov, kar je povsem ustrezalo naraščajočemu svetovnemu prometu in trgovini.

„Avstrijski Lloyd“, danes imenovan „Tržaški Lloyd“ (Lloyd Triestino), je prva velika paroplovna družba, ki si je zadala nalogo opravljati promet po morju s parniki. Ustanovili so ga v letih 1833-1836. Njegova moč, ugled in pomen so rasli iz leta v leto; tik pred izbruhom prve svetovne vojne je imel 62 ladij z 237.000 BRT (brutto registrska tona je prostornina 2,8 m³).

Mnogo pozneje so se ustanovile še razne druge paroplovne družbe, izmed katerih omenjamo najvažnejše: Austro-Americana, Triplovich, Navigazione Libera Triestina, Gerolimich ter Racich & Comp. Lloyd je vršil službo z Levanto (Vzhodnim Sredozemljem), Črnim mor-

jem, Indijo in Daljnim vzhodom, Austro-Americana z Ameriko, Navigazione Libera z Južno Ameriko, Pacifikom in Afriko, Triplovich z Zapadnim Sredozemljem, zlasti s Severno Afriko.

Po prvi svetovni vojni se je ustanovila družba Cosulich, s katero se je spojila Austro-Americana.

b) Današnje stanje.

Pod Italijo tržaški mornarici ni bilo z rožicami postlano. Država je pospeševala v prvi vrsti genoveško, napuljsko in beneško paroplovbo. Z zadnjo ureditvijo, ki je stopila v veljavo leta 1937, sta dokončno izginili družbi Cosulich in Navigazione Libera Triestina. Pa tudi starodavni Lloyd je moral spremeniti svoje ime v „Oriente“ in iti v likvidacijo. Vlada je ustanovila štiri nove velike družbe in jim razdelila področja: „Italija“ s

Tek čez drn in strn v Trstu. Skok čez oviro

sedežem v Genovi naj bi vršila službo z Ameriko, „Tirrenia“ v Napulju službo s severno Afriko in severno Evropo, „Adriatica“ v Benetkah službo v Jadranskem morju in v Levanti, dočim je nastala v Trstu povsem nova družba, ki bi pa naj nosila staro ime „Lloyd Triestino“ in vršila službo okrog Afrike z Azijo na oni strani Sueza in z Avstralijo. Že davno vpeljana in cvetoča plovba z Levanto so Trstu vzeli in jo izročili njemu tekmeču, Benetkam.

Leta 1940. je bilo v Trstu registriranih skupaj 134 ladij s 571.335 BRT. Druga svetovna vojna je močno zreducirala to tonažo; 67% brodovja je bilo potopljenega, 13% so pa zavezniki rekvirirali v vojaške svrhe. Trst stoji spričo tega pred težkim problemom, kako to mornarico obnoviti.

ZAVAROVALNICE

Mimo pomorstva ne smemo iti, ne da bi omenili zavarovalnice, ki igrajo ravno na tem polju nad vse važno vlogo. V Trstu obstojita dve domači zavarovalnici svetovnega obsega, ki vršita tudi pomorsko zavarovanje, Riunione Adriatica di Sicurtà in Assicurazioni Generali.

INDUSTRIJA

Tretji činitelj tržaškega gospodarstva, čigar važnost obstoji zlasti tudi v tem, da živi od njega kakih 100.000 prebivalcev, je industrija.

a) Ladjedelnice.

Najstarejša industrija v Trstu so ladjedelnice, kar je povsem razumljivo; saj je z naraščanjem trgovine in pomorskega prometa postajala potreba po ladjah vse večja in večja.

Prvotne ladjedelnice so stale nekako tam, kjer stoji danes na trgu Unità Lloydova palača. V teku prejšnjega stoletja pa je Lloyd zgradil lastno ladjedelnico Arsenale Triestino onkraj Sv. Andreja. Zraven tržaškega arsenala je nastala ladjedelnica San Marco, v sosednjih Miljah pa ladjedelnica San Rocco. Ko vse

to še ni zadostovalo, so Cosulich ustanovili še eno veliko ladjedelnico v Tržiču.

Tržaški arsenal ne gradi več novih ladij. Druge tri ladjedelnice so pa danes združene v enem samem velepodjetju „Združene jadranske ladjedelnice“ („Cantieri Riuniti dell'Adriatico“ ali krajše C.R.D.A.). Njihova predvojna zmogljivost je znašala kakih 180.000 BRT, to se pravi, da so v enem samem letu lahko zgradile ladij s skupno tonažo 180.000 BRT. V njih je bilo zaposlenih do 20.000 delavcev, delale pa so v veliki, često celo y pretežni meri za inozemstvo.

b) Kovinska industrija.

V sklopu CRDA-e je tudi tovarna strojev pri Sv. Andreju (Fabbrica Macchine S. Andrea), ki izdeluje predvsem ladijske stroje, poleg njih pa tudi mostove, dvigala (žerjave), parne kotle in druge stroje.

V Šklednju je Kranjska industrijska družba na Jesenicah zgradila l. 1897 plavže. Po prvi svetovni vojni so obrat kupili Italijani; danes je last velikega italijanskega železniškega koncerna ILVA in predstavlja surovinsko bazo celotnega tržaškega kovinsko-industrijskega področja, zlasti pa za obrate združenih ladjedelnic.

c) Čistilnice nafte.

Ob žavelskem zalivu sta dve, v zadnji vojni zelo poškodovani rafineriji nafte, „S. Sabba“ in „Aquila“. Obe skupaj sta proizvajali letno okrog 460.000 ton nafтинih produktov, bencina, petroleja in njunih derivatov.

S tema čistilnicama povezanih je več obratov, ki se bavijo s predelavo bitumena in katrama.

č) Živilska industrija.

V živilski industriji treba omeniti v prvi vrsti tvornico jedilnega olja Gaslini. Pri Sv. Ivanu stoji sicer še drug enakovrsten obrat Prima Spremitura Triestina d'Olio Luzzatti, ki pa ne dela, ker so lastniki l. 1924. zgradili v Tržiču nov, večji obrat.

Znatno važnost je imela pred zadnjo vojno tvornica testenin („Pastificio Triestino“), ki pa je bila med vojno malone do tal porušena.

Nepoškodovana je v zadnji vojni ostala pivovarna Dreher, ki zmore letno produkcijo 200.000 hl piva.

d) Druga industrija.

Poleg teh najvažnejših obstoje v Trstu še druge tovarne manjšega obsega. Omenimo milarno Adria, papirnico Modiano, tvornico jutinih in konopljinih izdelkov (Jutificio e Canapificio Triestino) in velike mehanične delavnice OMMSA, s čimer pa seveda nismo izčrpali vseh.

ZAKAJ SE JE INDUSTRIJA RAZVILA

Surovin za vso to industrijo tržaško ozemlje ne daje. Kako se je mogla kljub temu razviti? Povedali smo že, zakaj so nastale ladjedelnice. Drugi industriji je pa pripomoglo do nastanka dejstvo, da leži Trst ob morju, po katerem je prevoz surovin iz drugih dežel razmeroma cenen.

Italija, ki je videla, da tržaška tran-

Tek čez drn in strn v Trstu. Zmagovalka iz Sv. Ivana v Trstu tov. Čokova

zitna trgovina pod njeno oblastjo propada, je pa z vsemi silami skušala podpreti industrijo. To še tem bolj, ker se je pripravljala na vojno in se je Trsta posluževala kot odskočne deske za osvajanje Balkana. S te perspektive je tudi zgradila najmodernejšo čistilnico nafte „Aquila.“

Tek čez drn in strn v Trstu. Ekipa fizikturnic

TRGOVINA IN OBRT

Da je v mestu močno razvita tudi mala obrt in trgovina za domačo potrošnjo, je pri razvitosti drugih gospodarskih panog in znatnem številu prebivalstva povsem umljivo. Glede živilskih potrebščin je Trst v največji meri odvisen od svoje bližnje in daljne okolice, zlasti glede mleka in mlečnih proizvodov, mesa, krompirja, fižola, zelenjave, sadja in jajc. Pa tudi drva za kurivo in oglje prihajajo v Trst iz bližnjega zaledja.

V zvezi s potrošnjo je treba omeniti Delavske zadruge (Cooperative Operaie), organizacijo na zadrudni podlagi z nad 35.000 člani in 125 prodajalnami, izmed katerih jih je 50 v samem Trstu s pred mestji. Zadruga ima zelo veliko življenjsko silo.

FINANČNE USTANOVE

Obsežnega gospodarskega delovanja ne more biti brez posredovanja denarnih sredstev. Ob izbruhu prve svetovne vojne se italijanske banke v Trstu niso udeleževale. Pač pa je Italija v teku 27-letne okupacije izpodrinila vse druge denarne zavode in se v mestu sama uveljavila z lastnim kapitalom. Tako je poslovalo v Trstu pred začetkom druge svetovne vojne 13 denarnih zavodov. Izmed njih so bili domači le Tržaška hranilnica, Banca Popolare Giuliana in Banca Triestina, dočim so bili vsi drugi zavodi podružnice bank, ki imajo sedež v Italiji, in sicer: Banca d'Italia, Banco di Napoli, Banco di Sicilia, Banca Nazionale del Lavoro, Banca Commerciale Italiana, Credito Italiano, Banco di Roma, Banca d'America e d'Italia, Banca Cattolica del Veneto in Banca del Friuli.

ZAKLJUČNA BESEDA

Po tem bežnem pregledu tržaške ekonomije se nam bo znova vrnilo vprašanje: V čem je tičal in še tiči gospodarski pomen Trsta za bližnje in daljne države?

O tem bi mogli pisati cele knjige, a jedro odgovora bo vsekakor to-le:

Avstro-Ogrski je bil Trst ne samo potreben, marveč naravnost njen življenjsko važni organ. Po razkroju fevdalizma in z razmahom kapitalizma je morala ta, nekdanj tako močna država nuino iskati gospodarske zveze s širokim svetom. V Trstu kot najsevernejši točki Jadrana in najpripravnější lukí za najbolj prikladnim dostopom iz zaledja je našla najboljši izhod na morje. Tu je bilo zanjo najbolj naravno izhodišče za izvoz in uvoz; posebno je to veljalo za njene slovenske, alpsko-nemške, češke in ogrske dežele. Trst je torej postal to, kar je, samo zaradi ekonomske nujnosti avstroogrške države.

Po njenem razsulu se pomen mesta za republiko Avstrijo, Čehoslovaško in Ogrsko ni prav nič zmanjšal; od tod tudi veliki interes teh držav, da se tržaško vprašanje pravično uredi in odpravi krivica senžermenske mirovne pogodbe, ki je priznala Trst Italiji in ga na ta način odtegnila njegovemu naravnemu zaledju. Če se te države zavzemajo za priključitev Trsta Jugoslaviji ali vsaj za to, da se ne prizna Italiji, ne delajo tega samo zaradi več ali manj prijateljske povezanosti z Jugoslavijo, nego tudi, in predvsem zato, ker je taka rešitev v njihovo lastno gospodarsko korist.

Kar se tiče Italije, je njej Trst potreben samo, v kolikor bi ga mogla rabiti v ekspanzionistične svrhe, in zato, da bi pobijala njegovo konkurenčno sposobnost. Lastnih pomorskotrgovskih središč ima sama dovolj; vzdrževanje in pospeševanje trgovske in pomorske funkcije Trsta bi bilo Italiji samo v breme.

Nasprotno pomeni za Jugoslavijo Trst iz istih razlogov, ki smo jih omenili glede drugih avstrijskih nasledstvenih držav, zlasti pa spričo svoje naravne lege, prikladne železniške zveze, kakršnih druge jugoslovanske luke zaradi terenske konfiguracije neposrednega zaledja nimajo, in spričo vse večjega razmaha jugoslovanske proizvodne dejavnosti potrebni glavni in najbolj naravni izhod na morje. Razen tega bi ji mogel služiti Trst s

svojo industrijo v najvišji meri ne samo v sedanjem obnovitvenem obdobju, marveč tudi v nadaljnjem razvoju gospodarske moči.

Anglija in Amerika končno gledata na Trst z vidika lastnih političnih in gospodarskih interesov. Z gospodarskega stališča predstavlja mesto zanju tisto točko v Srednji Evropi, s katere edine je mogoča njuna gospodarska penetracija i na Balkan i v vse Podonavje. Popolna vključitev Trsta v sistem Vzhodne Evrope bi utegnila v njunih očeh pomeniti

izgubo tržišča v Srednji Evropi in na Balkanu.

Zato toliko borbe za to mesto, ki se mu pred dobrimi 30 leti še sanjalo ni, da bo kdaj središče vse svetovne politične pozornosti.

Toda kolo zgodovinske se ne ustavlja. Progresivna demokracija gre nevzdržno svojo pot. Tudi Trst se ji ne bo odtegnil. In ko se bo to zgodilo, se bo sam od sebe znašel tam, kamor po vsej pravici spada, v naši Federativni ljudski republiki Jugoslaviji.

Miha Klinar:

Potepuhova pesem

*O sestra — cesta!
Ljubice — ciprese...
Nebo je strop,
ves s sanjami preprežen,
in pesem mi le zvesta je nevesta;
ko mrak spusti baržunaste zaveze,
do vseh stvari postanem dober, nežen...*

Miha Klinar:

Partizani na počitku

*Utrujeni obstali smo ob vodi,
na vejah mačice so že cvetele,
nad vodo kakor očke sive bdele
skrbeče mame, kje njen sinko blodi...*

*Res, težki so teh zadnjih borb pohodi,
glad, borbe, žrtve in noči brez spanja,
a vendar lepši čas pomlad oznanja,
krvavo cvetje spremlja nas k svobodi.*

*Izlajal se bo kmalu mitraljez
in nihče več od nas ne bo umrl.
skrivnosten mir se v hoste bo zaprl,*

*na polja legel, v srca, čez in čez...
S teboj odšel bom... V gaju belih brez
življenju novemu bom pot utrl...*

ZADRUŽNIŠTVO V SLOVENSKEM PRIMORJU PO OSVOBODITVI

JANKO FURLAN

Zadružništvo naše dežele, ki ima svoj začetek v zadnjih dveh desetletjih preteklega stoletja — in to predvsem s pojavom denarnih zadrug za nabavo čim cenejšega kredita, — moramo ločiti na dve razdobji: na ono pred fašizmom in na ono izza njega.

Kaj nam je na zadružnem polju poklonil fašizem?

Najbolj točen odgovor nam da ta-le slika:

Za kako nevarne politične postojanke je fašizem smatral naše sicer skromne zadružne celice, nam dovolj zgovorno priča sestanek fašističnih tajnikov v Sežani leta 1927. pod vodstvom zloglasnega Graziolija, kjer so sklenili sledeče:

„V Julijski krajini obstojata dve aloglotski zadružni zvezi: v Trstu in Gorici. V teh zvezah je včlanjenih več sto zadrug z desettisoči članov, tako da skoraj ni aloglotske družine, ki bi ne bila včlanjena v eni ali drugi zadrugi. V vodstvu obeh zadružnih zvez so nam nasprotne politične osebnosti, ki imajo potom zadrug politični vpliv na prebivalstvo. Predlagamo, da se poskrbi za uničenje obeh zadružnih zvez in pri njih včlanjenih zadrug ter da se aloglotsko kmečko prebivalstvo Julijske krajine *spravi v gospodarsko odvisnost italijanskih denarnih zavodov.*“

Tako se je tudi zgodilo.

V začetku fašistične ere je bilo v obeh Zadružnih zvezah včlanjenih zadrug:

Zadružna zveza	stanje leta	denarnih	konsumnih	mlekarskih	kmetijsko	obratno	stanovanj. skih	drugih (zavarovalnic za gov. živino in dr.)	Vseh
					gospodarskih				
Trst	1929.	86	34	11	1	1	1	4	138
Gorica	1926.	70	22	45	6	9	—	18	170
Skupaj		156	56	56	7	10	1	22	308
Od teh je ostalo (v obeh conah):									
	—	14	6 } 2 }	17 } 1 }	—	2	—	16	55

Število članstva je doseglo skoraj sto tisoč, skupno premoženje obeh zvez pa okrog 60 milijonov predvojne vrednosti.

Vse ostale zadruge so večinoma morale likvidirati, ker jim je bilo zaradi fašističnih šikan vsako poslovanje onemogočeno. Kar jih je ostalo pri življenju, so bile živi mrtvci in gospodarsko nepomembne, ker

sta fašistična vojna in razvrednotenje denarja preprečile njih delovanje.

Likvidacija zadružne zveze Trst je trajala dve leti, ona zadružne zveze Gorica pa skoraj tri leta. Zato ni čuda, če je komisar likvidator Zadružne zveze Gorica izkazal izgubo te zveze nad 3 milijone lir.

Sledile so preventivne poravnave z up-

niki pretežno na podlagi 40 odstotnega plačila njih terjatve. Prizadete zadruge so likvidirale, fašistični komisarji — likvidatorji so izterjevali dolžnike in njih jamstva. Odvetniki so skrbeli za zvišanje stroškov, mnogo posestnikov je prišlo tako ob premoženje. „Ente di rinascità per le tre Venezie“ je njih premoženje pokupil in vanje naselil tujce.

V treh letih je fašizem zrušil našo združno stavbo in tako občutno oškodoval naše premoženje.

Iz teh ruševin našega združništva je vznikla fašistična lažna združna organizacija „Consorzio agrario“ z dvajsetorico fevdalno-kapitalističnih članov, ki se je razbohotil s sredstvi našega gospodarsko izkrvavelega kmečkega ljudstva. Nacionalisti so s podporo države poskušali z ustanavljanjem „Julijskih zadrug“ (Cooperative giuliane), ki pa niso uspele.

Denarne zavode so fašisti spojili z zavodom „Cassa di risparmio“ v Trstu in Gorici.

Kar ni uničil fašizem, je odnesla njegova vojna.

Taka je dediščina našega združništva izza časa fašizma, take ruševine, na katerih gradimo novo združno stavbo.

S takimi razočaranji in težkimi prekušnjami pod fašizmom je bila vera našega delovnega, zlasti pa kmečkega ljudstva v zadruge docela omajana.

Ko se je po končani vojni polegel val prvega navdušenja in manifestacij, se je prebivalstvo, prebujeno in osveženo po OF, ki je s svojimi uspehi zajela najširše množice, začelo na pobudo OF z neko predanostjo zanimati za združništvo v nadi, da si bo tako gospodarsko opomoglo.

A v krvi mu je tičal strah fašističnega biča.

Treba mu je bilo pokazati in objasniti vzroke propadanja prejšnjih zadrug, nujnost in oblike novih zadrug, njihovo bistvo, pomen in namen.

Naleteli smo ponekod na velike ovire; glavne so bile: bojazen, podprta po mno-

gih odkritih in tajnih protivnikih, strah pred jamstvom, pomanjkanje blaga, siromaštvo po vojni prizadetih krajev, v coni A protivno stališče ZVU in kapitalistična miselnost našega ljudstva.

Ne smemo mimo dejstva, da so zavezniki ob prevzemu oblasti zopet uveljavili fašistične zakone izpred septembra 1943. in tako povzročili pri ustanavljanju zadrug zamudo in stroške.

Delo ni bilo in ni lahko ter zahteva od združnih aktivistov mnogo požrtvovalnosti, zlasti ko ni sposobnega kadra, ki bi združništvo in njegovega duha samostojno nosil med ljudstvo. Niti ni vsaj deloma idejno razgibanega osebj, ki bi moglo razumeti socialno poslanstvo kot bistvo ljudskega združništva.

Nestvor v ločitvi gospodarskega organizma naše dežele na dva upravna dela — cono A in B — je moral izzvati motnje v našem gospodarstvu, krčeviti odpor reakcije pod zaščito ZVU pa oviro v razvoju združništva v coni A. Zemlja z istim narodom, z istimi gospodarskimi in kulturnimi prilikami doživlja kos zgodovine, ki priča z največjo nazornostjo, kaj pomeni fašistično-kapitalistična oblast — cona A — in kaj ljudska demokracija — cona B.

Stvarnost je narekovala prvenstvo ustanavljanju nabavno-prodajnih zadrug, da čimprej preskrbe oropnemu ljudstvu najnujnejše potrebščine: hrano, posodo, obutev i. dr. in posredujejo v vnovčenju odvisnih pridelkov svojih članov. Druga nujnost je bila obnova porušenih naselij. V ta namen — za vsestransko pomoč po vojni prizadetim — se je v coni A ustanovila Zadruga vojnih oškodovancev s sedežem v Trstu, ki je v prizadetih krajih ustanovila podružnice (48 po številu). Njene nade, da bo naletela pri ZVU na razumevanje in moralno ter materialno pomoč, so se kmalu razblinile. Nekaj obljub, zavijanj in končno očitkov — in zadruga se je morala in se mora zadovoljevati le z bolj skromno vlogo: posreduje za člane pri oblasteh, daje navodila pri postopanju glede vojne škode, strokovno

Sledeči statistični podatki nam pokažejo razvoj zadrugstva po osvoboditvi

Cona	Z A D R U G E							O p a z k a
	Nabavno-prodajne	Obnovitvene	konsum. (menze, gostilne)	obrtne	gradbene	rosvetne	Vseh	
A	11 (s 35 poslovalnicami)	1 z 48 podružnicami	8	1	1	1	23	Obnovljena zadruga s sedežem v Trstu ima naziv „zadruga vojnih oškodovancev“
B	9 (s 65 poslovalnicami)	45	—	2	—	—	56	
Skupaj	20 (100 posl.)	46 (48 podr.)	8	3	1	1	79	

mnenje pri obnovi, posreduje pri nabavi lesa itd.

Sele v zadnji tretjini leta 1946. so se odnosi napram tej zadrugi v toliko izboljšali, da ZVU vsaj uvaža njeno kritiko in nasvete v pogledu obnove po okupatorju požganih naselij. Obnovo namreč vršijo namesto te zadruge privatna podjetja, med katerimi so poleg fašističnih tudi belogardistična.

Tudi nabavno-prodajne zadruge ne morejo uspevati, kot bi bilo potrebno. Poleg ovir gospodarskega in tehničnega značaja so tudi „politične“. Mnogokrat naletijo zadruge pri ZVU namesto na podporo na oviro.

Zato je predsedstvo Pokrajinskega narodno-osvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst v imenu zadrugnikov iz cone A poslalo Mednarodni zadrugni zvezi v Londonu resolucijo, kjer je obrazložilo uničenje zadrug po fašizmu in ovire, na katere je naletelo naše zadrugništvo v coni A od strani zavezniške vojaške uprave.

Od starih zadrug delujejo v coni A: kmečka banka v Gorici, 9 kreditnih zadrug, od katerih dve životarita, in 28 mlekarskih zadrug na Tolminskem.

Nekaj povsem drugega je v coni B, kjer se zadrugništvo ne le svobodno razvija, ampak uživa vso podporo oblasti. Če je število nabavno-prodajnih zadrug manjše od onega v coni A, sta pa njih območje

in delovanje toliko večja in uspešnejša. Njih zaloge so vedno večje po vrsti in količini blaga, cene pa padajo.

Obnovitvenim zadrugam nudijo takoj imenovane tehnične baze vsestransko pomoč. Začele so na ruševinah in skoro brez sredstev, a kljub temu zaznamujejo velike uspehe. Kako to, da so samo v tromesečnem tekmovanju obnovili 1492 poslopij? Ljudstvo ima vedno večje zaupanje vase — v svoje zadruge in bo skoraj prešlo k intenzivnemu ustanavljanju zadrug produktivnega značaja.

Tako se ustvarja in gradi, tako se množi narodno bogastvo samo tam, kjer si ljudstvo s svojimi zakoni uravnava nove družbene odnose — samo tam, kjer je edino delo merilo vseh vrednot — kjer se ustvarja pod državnim krovom red in soglasje med dolžnostjo in pravico — samo tam, kjer je načrtno gospodarstvo, ki točno ve, kaj hoče in kako to hoče.

Mi „Aconarji“ vsega tega nimamo, zato gre milostna, brezglava in skromna obnova svojo polzevo pot kot je prav in po volji drugim, a ne nam.

Potrebno je, da se na tem mestu dotaknem še skrajno važnega vprašanja:

Za pravilno, uspešno in smotrno gradnjo zadrugništva se moramo iskreno vprašati po moralni dediščini, ki jo sprejemamo od bivšega zadrugništva. Večkrat radi naglašamo idealizem in tradicijo v našem zadrugstvu v obče, to je tukaj in drugod

po naši slovenski zemlji. Bilo, da je to namerno lepšanje ali zmeta, a koristno to ni. Ako bi nas to varalo, bi se uvrstili med nepoznavalce našega zadružnega pokreta in njegovega bistva.

Dejstvo, resnica, stvarnost — to so načela, ki morajo veljati prav v zadružništvu. Zato pa moramo stvari samo v korist podčrtati, da ni bilo naše zadružništvo ljudsko gibanje in se je pojavilo bolj iz nacionalnih ter strankarsko-političnih nagibov.

Z idealizmom so bili prežeti le redki poedinci-zadrugetarji, ki so kot socialni tipi videli položaj dan na dan gospodarsko vedno bolj izčrpanega naroda.

Kot takšno pa je naše zadružništvo dalo iz sebe, kar je moglo in imelo. Njegovo članstvo pa je zmoglo in imelo zelo malo: samo težnje za skromnim izboljšanjem svojega lastnega gospodarskega položaja.

A ob materialni strani pojma „zadruga“ stoji vedno zadružna moralna višina človeka. In kako naj ocenimo zadružno zavest delovnega človeka, njegov pogled na svet in življenje — njegovo zadružno miselnost?

Samo tako kot je to zahtevala, učila in vzgajala predpretekla in polpretekla politična sredina. Ali: kot to odgovarja zahtevam vsakokratnega — v našem primeru kapitalističnega — družabnega reda. Obstoječi red je po svoji prirodi in po svojem bistvu izkoriščevalen in se kot takšen stalno poslužuje dveh sredstev: krutega nasilja in podle laži. Naravno, da je na ta način moral izzvati v javnem življenju, zlasti pa v gospodarstvu, veliko nesoglasje, zmedo, družbeni razkroj, protislovja.

Kapitalizem — oče fašizma —, ki ne lebdi samo nad trgom, ampak je proniknil v vsa življenjska območja, je s svojimi „ideali“ okužil tudi delovno ljudstvo in tako izzval največje in najusodnejše protislovje, ki ga opredelimo tako-le: Oboževanje kapitalizma po eni — istočasna borba po drugi strani.

Iz tega sledi sledeča resnica:

Vse gospodarske zadruge — in dosledno tudi naše — so bile, so in ostanejo v

kapitalističnem gospodarstvu bistveno le ustanove s kapitalistično težnjo po — dobičku ali profitu.

Zato so tudi našemu zadružništvu manjkale povezanost, edinstvo, medsebojno sodelovanje, skupnost — skratka vse, kar mora imeti resnično ljudsko zadružništvo.

S to postavko iz bivšega zadružništva, ki se je ob prvih korakih v novo zadružništvo prezrla in se vse preveč prezira še danes, je treba povsod, dosledno in temeljito računati.

A kljub tej stalni moralni dediščini in težkim prilikam, kljub mnogim oviram, ki nam jih povzročajo naši vsakovrstni — javni in podtalni — nasprotniki, vztrajamo v našem odporu v borbi za našo gospodarsko osamosvojitve, za prevzem svojih poslov v svoje roke, v borbi za čim bolj smotno in načrtno obnovo naše izmučene in dovolj izkrvavele, ponižane in osramočene zemlje. Dovolj so nas drugi učili in naučili, odslej se hoče naše ljudstvo učiti in voditi samo. Skušenji, sposobnosti in življenjske sile ima dovolj. Če smo še mladi, malo nerodni in če delamo napake, nič zato. „Vaja uči“, pravi ljudstvo. Čimbolj se bomo vadili, tem bolj se bomo izpopolnjevali in napredovali.

Naše ljudsko zadružništvo ima veliko in plemenito nalogo, tako plemenito, kot je bila OF, ki nam je izvajala narodno svobodo in neodvisnost. Prav ista načela: bratstvo, medsebojna pomoč, vzajemnost, enakopravnost so vklesana tudi v zadružni ideji — zaščitnici interesov najširših ljudskih množic v proizvodnji in potrošnji. V ta namen druži in spaja gospodarsko dovolj izčrpano kmetstvo, delavstvo in delavno inteligenco v močan gospodarski organizem, ki naj soodloča v družbeno-ekonomskih vprašanjih in tako odpravlja krivice povzročene od strani kapitalističnih oblastnikov.

Trpljenje iz zadnjega četrtsotletja in še posebej bridke izkušnje na tem kosu zemlje z izjemnimi političnimi prilikami nas temeljito učijo, kje je resnica in kje laž, komu je naša razdvojenost v prid, komu — škodo, kdo je naš prijatelj, kdo sovraž-

nik. Vemo, da je naša rešitev v združitvi vseh poštenih, svobodoljubnih, pravicoljubnih — vseh, ki si tako želijo tvorno delo s pošteno in pravično nagrado — vseh, ki si žele trdnost in jamstvo zase in otroke v gospodarskem in kulturnem napredku, mir in nemoten sodelovanje vseh narodov, vsega človeštva.

To je poslanstvo novega združništva, takšno njegovo resnično praktično izvajano krščanstvo.

Naše ljudstvo ve samo to-le:

Če smo seme izkrvinelega naroda, smo vendar še kleno, čvrsto seme, polno življenjske sile. Treba je te sile osredotočiti

in pravilno usmeriti, treba jih je zliti v skupnost, ki naj postane naše najvišje načelo. Če smo s tem načelom naše OF častno izvršili svoje prvo dejanje: izvojevanje narodne svobode in neodvisnosti, si bomo z njim in samo z njim priborili tudi gospodarsko svobodo — ta temelj politične, socialne in kulturne svobode.

Če kdaj, je skupnost nujno potrebna danes in še posebej na našem kosu zemlje — na tem pristanu Evrope, kot je dejal Vodnik — ki bi si ga naši tlačitelji spet tako radi prisvojili.

Združništvo predstavlja vzajemno skupnost, zato pomeni izdaten prispevek in prvo pomoč na poti v resnično svobodo.

Ludovika Kalan:

Sanje gredo

*Sanje gredo skozi noč,
skozi noč srebrnobelo,
njihov dih je sladkovroč,
njihovo srce veselo.*

*Rade povasujejo
nad vasico, lahnospečo
in skoz okno sujejo
meni tiho, sladko srečo ...*

Ludovika Kalan:

V mraku

*Nežno s toplimi rokami
dahne v dušo lep spomin,
ko za daljnimi gorami
ugasne dneva zlati sin.*

*Vžiga že nebo lestence,
blesk srebrni tiplje mrak.
Plašno begajoče sence
boža z gore dih mehak.*

*Spijo rože ... Rosa pada ...
Diha travnik vonj žehteč.
Gre čez njive pesem mlada,
vrisk vesel in nagelj rdeč ...*

NAČRTNA PREUSMERITEV NAŠEGA KMETIJSTVA

DR. FRAN JURIŠEVIČ

Primorska, čeprav je nerentabilna (nedonosna) zemlja, veže na sebe večino prebivalstva. Zemlja je siromašna, podvržena skoraj vsako leto škodljivemu vplivu suše, a pri vsem tem živi od nje 4 petine našega ljudstva. Na tej zemlji so živeli naši predniki 13 stoletij, vedno v borbi s prirodo in pohlepnimi sosedi. Tudi mi smo preživeli četrto stoletja v najtežjih pogojih, in živeli bomo še naprej, toda morali bomo preusmeriti naše gospodarstvo v naš prid.

Upoštevati moramo izkušnje naših prednikov, saj je ravno praksa vedno nudila podlago teoretičnemu raziskovanju in napredku, toda z druge strani moramo vpreči vse sile, da izkoreninimo iz src naše nove generacije staro miselnost, da je dobro le tisto, kar so naši predniki ugotovili.

Starim časom je odgovarjal stari sistem — novi, napredni dobi pa odgovarja drugačen sistem. Pred sto leti ni bilo nič posebnega, niti nazadnjaškega počivati na Dunaj z vozom na konjsko vprego, danes pa bi bilo tako potovanje ne samo zamudno, marveč tudi zelo neekonomično. V časih, ko je bil prevoz kmetijskih pridelkov zelo otežkočen, je bilo samo po sebi umevno, da je moral kmet vse, kar je potrebno, pridelati doma, ne glede na to, če so se nekatere kulturne rastline udomačile v njegovi zemlji in če se je njih gojitev izplačala ali ne. Moderno preusmerjeno, takozvano načrtno gospodarstvo ne upošteva danes več zastarelega pravila: „Moram pridelati doma nekoliko od vsake vrste“, marveč novo pravilo, da se mora kmet baviti le s tistimi kmetijskimi panogami, ki najbolj odgovarjajo podnebnim, talnim in tržnim razmeram dotičnega okraja. Mar se izplača gojiti n. pr. na Krasu žitarice ali koruzo? Saj vzame suša skoraj vsako leto več kot polovico pridelka! Z druge strani pa vidimo n. pr. po Brkinih zane-

marjena in z raznim grmičjem in robido obraščena obsežna zemljišča, ki imajo vse pogoje za vzorne sadovnjake. Na splošno imajo skoraj vsi predeli Slovenskega Primorja in Istre dobre in najboljše pogoje za razvoj sadjarstva (češnje, breskve, češplje, jabolka in hruške). Imamo že dobrih poskusov z najbolj intenzivnim načinom sadjenja — „navpični kordoni“ hrušk (v Rihembergu, Šepuljah, Plavjah, Padričah). Koliko rašeljik bujno raste po gmajnah na Krasu, ki bi se lahko precepile v žlahtne češnje! Koliko lesnik in hruškinih divjakov raste po vsej Istri, ki bi se lahko precepili v najboljše cepljenke. Razen podnebnih in talnih razmer imamo še drug močan faktor, ki vpliva zelo ugodno na razvoj naše sadjereje: tržne razmere. Velika mesta, Trst, Gorica, Reka že sama potrošijo ogromne količine sadja, a razen tega smo izvažali naše sadje v Avstrijo, Nemčijo, Čehoslovaško, celo na Leningrajskem trgu so bile naše češnje znane in cenjene.

Nekateri naši okraji, posebno obrežni pas Slovenskega Primorja, imajo vse pogoje za razvoj vinarstva. Posebno paznjo bomo morali posvetiti namiznemu grozdju. Po drugi strani pa se ne izplača n. pr. gojiti trta po nekaterih naših višinskih krajih, ki rodi namesto vina domačo kislico, s katero ne moremo tekmovati izvrstnemu inozemskemu vinu.

Kar se vinarstva tiče, bomo morali po zgledu naprednih vinarskih dežel tipizirati naša vina. Proizvodnja tipičnih vin pa je mogoča edinole potom močnih in dobro organiziranih vinarskih zadrug.

Radi bližine velikih konsumnih centrov bo igrala v našem bodočem kmetijstvu veliko vlogo živinoreja. Trst sam normalno porabi dnevno 600-700 hl. mleka. Mleko so pred fašističnim uničenjem ali vsaj močnim okrnjenjem v znatni meri dobavljale mestu dobro urejene in pravilno

razdeljene zadružne mlekarne iz slovenskega dela dežele, kot v Hruševju, Št. Vidu, Kočah, Bistrici, Senožecah, Buzetu itd. Približno enaka količina mleka je prihajala v Trst potom zasebnih mlekarjev in mlekaric. Z racionalnim izboljšanjem pašnikov (setev detelje in lucerne) in pravilnim gnojenjem naših travnikov (lepe primere vidimo v bazoviškem okraju); s selekcijo dobrih krav mlekaric in vpeljavo dobrih plemenjakov se bo dvignila količina mleka, da bo naša dežela lahko dobavljala zadostno količino mleka vsem našim večjim in manjšim središčem.

Vse to bo mogoče le, če se bo delalo po določenem načrtu in če se bodo naši živinorejci združili v močne živinorejske in mlekarske zadruge.

Za višinske predele Krasa, Čičerijo in večji del srednje Istre ne bomo smeli prezreti ovčjereje. Tudi pri tej živinorejski panogi utegnemo s pravilno selekcijo in zboljšanjem prehrane doseči nepričakovane uspehe.

Važna bo tudi za mnoge predele naše zemlje reja malih živali (kokošereja, zajčjereja, čebelarstvo itd.)

Ne bomo smeli absolutno prepustiti samo sebi naše vrtnarstvo v bližini večjih konsumnih centrov. Sam Trst porabi letno čez 400.000 Ql. zelenjave. V načrtu je bila že pred svetovno vojno zgraditev nove moderno opremljene tržaške tržnice, ki bo imela velika skladišča s hladilnimi napravami, iz katerih se bo zelenjava izvažala tudi na druga tržišča.

Morale se bodo ustanoviti poskusne vrtnarske postaje, drevesnice, vzgojevališča okrasnega rastlinstva. Primanjkuje na splošno dobrih strokovno sposobnih vrtnarjev in tehnikov za izvedbo estetičnih načrtov za razne javne vrtove in mestne parke.

Omenili smo mimogrede važno vlogo zadružništva v našem gospodarstvu. Naša narodna oblast je že takoj od svojega začetka pristopila k načrtni obnovi naše

ga zadružništva in ga podprla v moralnem in ekonomskem pogledu. Imamo že v svobodni Sloveniji in povsod po Jugoslaviji kmetijske, vinarske, sadjarske, živinorejske in druge proizvodne zadruge. Konsumno zadružništvo bo kmetu preskrbelo po zmernih cenah vse, kar potrebuje. Posebno važnost bo imelo kreditno zadružništvo. Koliko težkih problemov leži danes pred nami, a za njih rešitev so potrebna denarna sredstva. V preteklosti so bili kmetje prisiljeni zatekati se v hudi stiski k raznim bankam in brezdušnim oderuhom, ki so večkrat spravili naše kmetije na boben. Danes je v deželi, kjer ima ljudstvo oblast v rokah, pravilno urejen tudi problem kredita.

Drugi problem, ki ga ne bo mogoče reševati po sedanjem individualnem gospodarskemu sistemu, posebno še pri nas na Primorskem, kjer so kmetje popolnoma izčrpani, je mehanizacija kmetijstva. Dobava strojev navadno obremeni v začetku tudi bolj donosne kmetije, zato bo pri nas mogoče priti do raznih kmetijskih strojev edinole potom zadruge. Država sama pa je že prevzela del bremena pri prvi stopnji mehanizacije našega kmetijstva. Da niso to le prazne obljube, so nam najboljši dokaz kmetijske strojne (traktorske) postaje, ki so že postavljene v coni B., a v polnem razmahu po celi Jugoslaviji.

Za pravilno vpeljavo načrtnega dela v kmetijstvu in znanstvene organizacije dela potrebujemo sposobnih strokovnih kadrov in za te skrbi in bo skrbelo naše strokovno kmetijsko šolstvo. V šolo bo sprejeta naša ukaželjna mladina brez razlike na spol, stanovske ali premoženjske razmere.

Iz navedenega sledi, da se našemu kmetijstvu danes odpira nova doba. Odvisna je pa od kmetov samih pospešitev časa, ki pelje k uresničenju programa, za katerega so tudi naše kmečke množice prelivale svojo kri.

Iz mojega dnevnika

V zbirališčem taborišču Slovencev
v Slovenski Požegi 1941

*Zeleno sivi mrak,
zaspani ognji;
ob ognju temna vrsta ljudi
upadlih lic in udrtih oči,
polnih senc ...
Zeleno sivi mrak,
pred žico, čuj, odmerjen, trd korak,
kot železne kaplje —
Srcé jih polno je, prepolno.*

*Zemlja dehti. V nedrih plodne zemlje,
čutiš zorenja bujno valovanje,
a vmeni kriči srce:
„Jož, naša polja!
Še včera smo bili do gležnjev v tvojih
brazdah,
dlani je božal zlati dih zorečih klasov.
Zakaj!? Zakaj smo danes tu in nismo
tam,
zakaj smo danes sence na razpoljih,
otroci cest, zakaj?!”*

*Noč pošastno se reži v obraz mi:
„Ha, ha — ta tvoja pest! Nikar tako ne
kriči.*

*Mrak molči, molči.
A “tebi bo trpljenje dolgih, sivih dni
izpilo vse moči,
da jih še za sovraštvo bo premalo!
Senca, luska? O njej ni več ničesar!”*

*Ognji so zadremali, ljudje poskušajo.
A v meni vre, gorì požar.
Nikdàr, nikdàr
ne bom ne senca in ne luska!
Ker bo v plamenih mojega srca
celo trpljenje zogljenelo
v črno misel gneva in odpora.*

Le majhen odstotek ljubiteljev zlate kapljice pozna njeno sestavo in kombinacije, ki se pripravljajo iz tega ali onega grozdja. Toda prav vsi vedo, da se pravo vino pridobiva le iz grozdja. O trti poje notranjski pesnik Vilhar:

Trtica mila, tebe častim,
Draga mi bila, dokler živim.
Grozdičje sladko zobat veliš
Ter nam prežlahtno vince rodiš!

Goriški slavček pravi:

Pod trto bivam zdaj,
v deželi rajsko mili.....

Zmerna uporaba vina je zdravstveno priporočljiva zaradi prebave in hranljivih snovi, ki jih vsebuje. Pravo vino razgiba dušo in srce, zato si ne moremo predstavljati vesele družbe, ki bi dalj časa obdržala razpoloženje, ne da bi uporabljala zlato kapljico.

Kot sem že omenil, se pravo vino pridobiva le iz grozdja. Prvi vinogradnik, ki ga omenja zgodovina, je bil Noe, ki je živel okoli 2.400 let pred Kristusom. Prvotna domovina vinske trte, kakor tudi večine kulturnih rastlin, je Azija. Še danes dobiš na južnih obronkih Kavkaza, v Gruziji, najlepše in največje trte s prekrasnim grozdem. Ta rastlina ljubi zmerno podnebje. V Evropo so jo prinesli Feničani okoli l. 600 pred Kristusom. K nam so jo prinesli za časa rimskega cesarja Proba okoli l. 280. pr. Kr. Ta cesar je imel največ zaslug za njeno širitev v Evropi.

V drugi polovici 19. stoletja so začeli v Evropi zamenjavati domačo podlago z ameriškano. Filoksera ali trtna uš ali kuga domače trte, je uničevala po l. 1865 evropske vinograde, zato so morali evropski vinogradniki zamenjati domačo z ameriškano, ki je neobčutljiva za to bolezen.

Kakor imamo nešteto vrst trt, tako imamo nešteto vrst grozdja. V glavnem pa delimo grozdje v *namizno* in *vinsko*. Namizno uporabljamo presno, iz vinskega pa izdelujemo različna vina. Namizne vrste navadno nimajo več kot 15-17% sladkorja, medtem ko ga imajo vinske do 30%.

Grozdje ima sledeče sestavine:

Pecljev je 3 in pol% in vsebujejo do 2,2% mineralnih materij, 1,2% jabolčne in vinske kisline in čreslovine ter do 1,6% smolnatih materij.

Jagode imajo do 8% kožic, 91% mesa, 4% pešk. V jagodah so barvne substance, vonjave materije, tanin, kisline, sladkor in voda. V jagodah je tudi nekaj mineralij, kakor sulfati, fosfati, kloridi, K, Na, Ca.

Grozdje toplejših krajev ima več sladkorja in manj kislin, a tisto iz mrzlejših krajev več kislin in manj sladkorja. Razumljivo je, da toplota harmonično vpliva na sestavo grozdja.

Iz grozdja dobimo mošt, iz mošta pa s kipenjem ali pretvarjanjem sladkorja v alkohol-vino.

Vino je skvašen grozdni sok. Vino v širšem smislu pa je vsaka alkoholna pijača, ki nastane s kvašenjem rastlinskih sokov. Ko vino neha kipeti (po božiču), se pretoči, da se odstranijo odmrle kvasovke. Pozneje se vino večkrat pretaka, ker se večkrat usede na dno kalež. Pretoče no vino v sodih zori, to je, v vinu se vršijo kemijske spremembe, ki povzročajo, da dobi vino prijeten duh — *buket ali cvetico*. Višji in nižji alkoholi se s kislinami spajajo v estre, ki so najvažnejši tvorci buketa.

Na Slovenskem so prvič sadili vinsko trto okoli l. 280. po Kr. Pri nas imamo sledeče glavne tipe vina: na Primorskem — refošk, teran, vipavca, malvazijo, rebulo, pikolit itd., na Štajerskem in Dolenj-

*Iz počitniške kolonije: Otroci
rajajo v prirodi*

skem — laški rizling, beli burgundec in zeleni silvanec. Najboljše rdeče vino v bivši dravski banovini pridelujejo v Pišecah na Bizeljskem. Tu so sorte: modri burgundec, modra frankinja, modra portugalka, žametasta črnina, vranek. Ljubiteljske sorte so sledeče: renski rizling, rdeči traminec, rulandec, muškadni silvanec itd.

Dravska banovina je bila v bivši Jugoslaviji po površini vinogradov (3,2%) na drugem mestu. Splošni pridelek v Jugoslaviji je bil 20 hl na 1 ha. Dravska banovina je pridelala 560.000 hl vina na leto. Njena vina imajo 8-15% alkohola in 5-10% kisline. Mošt pa 14-25% sladkorja. Dalmatinska vina imajo alkohola 8,5-15% in še več, toda manj kisline kot slovenska vina.

Jugoslavija je izvažala vino v Avstrijo, Nemčijo in Češkoslovaško. Leta 1938 je izvozila 10,137.000 l.

V Jugoslaviji je bil povprečni letni konzum vina 32 l na osebo. Medtem ko popije Francoz 126 l vina na leto, Španjolec 80 l, Italijan 40 l.

Po barvi delimo vina v bela, črna in rdeča.

Po kvaliteti jih delimo v namizna in konzumna, boljša namizna, sortna, buteljska, aromatična, aromatizirana (začinjena), peneča se ali šumeča, dezertna in medicinalna vina.

Vinski tipi so več ali manj proizvod kletarstva, zlasti pravilnega rezanja med seboj, ki dajo harmonično celoto. Vinski tipi imajo velik pomen za konzum, zlasti za izvoz v nevinorodne kraje, kjer hočejo konzumenti vedno imeti tista vina, na katera so navajeni.

Najfinejše vino na svetu pridelujejo v južni Franciji in se imenuje Sauterne (Sotern). Francozi mu pravijo le roi des vins (kralj vin). Pri nas pa so najboljša vina v severnih krajih: rizling, silvanec, traminec, rulandec, štajerski šipon, mozler ali furmint, muškatelec itd.; v južnih krajih pa burgundec, semillon in druge soternske vrste. (Tu sem mislil vedno le na bivšo Jugoslavijo). Na Primorskem so brez dvoma najboljša vina teran, refošk, malvazija, vipavska bela in briška.

Vinske sestavine.

Vino nastane iz mošta s kipenjem. Med kipenjem se mnoge moštne sestavine pretvorijo v druge snovi: v prvi vrsti sladkor, in sicer iz 100 g sladkorja, če popolnoma pokipi, se razvije 48,46 g alkohola, 46,67 g CO₂, 3,23 g glicerina, 0,61 g jantarjeve kisline, 1,03 g stanične tolšče in drugih snovi.

Vinske sestavine delimo v 3 glavne skupine: alkohol, kisline in ekstrakte.

Vino je sestavljeno iz:
cirka 85-90% vode.

5-14% alkohola. Navadna namizna vina imajo 7-9%, če pa ima manj kot 7%, se imenuje kislo vino. Vino ima za polovico manj alkohola, kot je imel mošt sladkorja. Alkohol daje vinu moč (opojnost) in vpliva na njegov okus in stanovitnost, ovira delovanje glivic in bakterij, zato konzervira vino pred pokvarjenjem.

5-14% kislin: a) *ogljikova kislina* se razvija med kipenjem iz sladkorja in daje vinu svež, rezek okus, ki pa precej hitro izhlapi, radi česar postane vino bolj plehko.

b) *vinska kislina*

c) *jabolčna kislina*

Ti dve se spajata s K ter se sesedeta v podobi vinskega kamna ali birse.

č) *jantarjeva kislina*

d) *očetna kislina*

e) *mlečna kislina*.

0,02-5% *čreslovine ali tanina*: Ta se nahaja v pecljih, pečkih in mehovnicah. Čim dalje je kipelo vino na tropinah, tem več vsebuje tanina. Ta je trpkega okusa in dela vino čisto in stanovitno, ker brani razkrajanje beljakovin. Močna črna vina so najbogatejša s čreslovino.

5-16% (*proti 100 alkohola*) *glicerina*: Odkril ga je v vinu Pasteur. Glicerin dela vino mastno; mlajša vina ga imajo več kot starejša. Cviček ga nima skoro nič. Nastane pri kipenju iz sladkorja (1-3%).

beljakovine: Z njo se hranijo glivice. Le moštu so potrebne, vinu pa ne.

0,1-10% *sladkorja*: Pri kipenju mošta nikoli ne pokipi ves sladkor. Če pa je že 15% alkohola, se sladkor ne razkraja več.

dišave ali buketne snovi: Razlikujemo grozdni, kipelni in ležni vinski buke. Prvega vsebuje že grozdje nekaterih vrst (muškatelc), drugi se razvije med kipenjem in tretji med zorenjem vina. Trajen pa je tisti, ki se razvije med zorenjem.

12-20% *rudninskih snovi*: To so negorljive snovi v vinu in obstoje iz fosforove kisline, kalija, kalcija in drugih zemeljskih snovi.

barvila: Vino je različnih barv, ki se menjajo od bele, rumene, rdečkaste, temnordeče, črnkaste. Prava barvila se nahajajo v mešinah rdečega, modrega in črnega grozdja.

vinski kamen: (grampa, srež, birsa): je spojina K z vinsko in jabolčno kislino. Je sivkaste barve, kislatega okusa. Vinski kamen se nabira v sodu na dogah in tvori bolj ali manj debelo skorjo. Ta skorja se od časa do časa iz sodov postrga in uporabi v različne namene ali pa proda. Največ vinskega kamna se naredi pri vrenju mošta, tudi pri zoritvi vina se tvori vinski kamen, toda v manjši količini.

Buteljska vina.

Buteljska vina morajo biti popolnoma čista, lepe barve, pri belih vinih zelenkasto rumene, pri črnih granatno rdeče barve; morajo imeti fin okus in lepo cvetico ter morajo biti bogata z ekstrakti. Buteljsko vino mora imeti vsaj 11-12 % alkohola. Zato pa mora biti grozdje, ki je namenjeno za buteljke, popolnoma zrelo z 19-20% sladkorja.

Pri belem vinu se zahteva manj alkohola kot pri črnem. Najfinejša bela buteljska vina so renska, mozelska in severnofrancoska vina; pri nas ljutomerska, radgonska itd. Najboljša črna pa so bordoška, oporto, malaga, pri nas kraška (teran), istrska (refošk), viška, negotinska itd.

Buteljsko vino ne sme kipeti na tropinah. Najfinejši buke dobi šele v steklenicah, razen tistih vrst, ki imajo poseben grozdni buke (muškatelec, rizling, sovinjon itd.). Pri buteljskem vinu moramo posvečati posebno pažnjo kipenju in zorenju in šele ob koncu drugega leta stočimo vino v buteljke. Vino žlahtnognilega grozdja pa mora zoreti več let v sodu, preden je godno za buteljke. Kletar mora sam pogoditi ugodni čas za polnjenje buteljk. Preden se polnijo buteljke, se vino izčisti ali filtrira.

Velike važnosti so pri buteljkah za-
maški. Čim finejši so, tem bolj se bo držalo in razvijalo vino v buteljkah. Na-
polnjene buteljke se spravijo leže na hlad-
nem, a ne prevlažnem prostoru.

Dezertna vina

Razlikujemo dve vrsti dezertnih vin, in sicer prava ali izvirna in umetno pripravljena ali fazonska vina. Najboljša dezertna vina so takozvani *izbiri*, ki se pripravljajo iz na pol suhih jagod žlahtnognilega grozdja. Iz takega grozdja se napravi posebno sladko vino, izredno finega okusa in bukeja (renski izbiri, tokajska esenca). Vino takega grozdja, ki se potrga

konec novembra ali v začetku decembra, kipi počasi in se prvič pretoči šele naslednje leto.

Drugi način pripravljanja dezertnih vin obstoja v tem, da se pusti grozdje osušiti v rozine, bodisi na trti, bodisi pod streho, in se prilije potem toliko vina ali mošta, da se doseže zaželjena koncentracija. Ta način je posebno v navadi v tokajskem pogorju. Najboljše tokajsko vino je *tokajska esenca*, ki je zelo sladka in ohrani leta in leta okus po moštu. Druga znana tokajska vina so *izlamki*, *forditaš*, *samorodni*, *fur-minutšipon*, *da ordinari*, *maslaš*. Na Vipavskem pa pridelujejo posebno iz grganja znani *pikolit*.

Neke vrste sladkih vin se pripravljajo iz importiranih cibeb, ki se najprej zmeljejo, potem se jim prilije nekaj vina. Sladka vina se pripravljajo tudi z vkuhavanjem (prošek, malaga itd.). To so fazonska vina.

Na Grškem izdelujejo iz sladkih cibeb silno sladke izvleček, ki ga imenujejo *grški sekt*.

Aromatizirana vina

Aromatizirana vina so tista, ki dobijo poseben okus, če jim pridamo različne dišave primese med kipenjem, kakor na primer pelinovec ali vermut. Dober pelinovec izdelujejo pri Turinu v Italiji (Vermut di Torino), ki je belo-rumene barve. Na Ogrskem izdelujejo rdeči ali črni pelinovec. Dobri pelinovci ali vermuti imajo vsaj 6% sladkorja in 14-16% alkohola. Receptov za izdelovanje pelinovcev je več. Kdor se zanima za to, naj si poišče recepte v Shalichijevem „Kletarstvu“.

Sem spadajo tudi *bovle vina*, ki so bolj kuharske kot kletarske vrste.

Šumeča ali peneča se vina

To so vina z veliko količino ogljikove kisline. Potrebna količina ogljikove kisline se doseže s tem, da se mlado še sladkor vsebujoče vino napolni v močne steklenice, kjer še dokipeva in se razvija ogljikova kislina, ki jo vino sproti vsrkava. Tako pripravljajo peneča se vina v Istri (peneči

se refošk), v Italiji (asti spumanti), v Bakru (bakarska vodica) in drugod.

Toda najboljše tako vino pridelujejo v pokrajini Šampanji na Francoskem, ki mu pravimo „šampanjec“. Razlika med tem in zgoraj imenovanimi je ta, da je šampanjec degoržiran, medtem ko ona niso. Pravi šampanjec, ki je primerno sladek in ljubkega okusa, uživa svetovni sloves.

Šampanjec mora imeti toliko ogljikove kisline, da pri odpiranju steklenice zamašek s pokom izleti. Barva mora biti svetla, zelenkasto rumena.

Po francoskem načinu izdelujejo pri nas peneča se vina Bouvier v G. Radgoni, Cuček v Ptuj in dr.

Ko vino v steklenicah dobro pokipi, ga degoržirajo, tj. mu odstranijo drože ali kalež iz steklenic. Tako vino se različno od originalnega šampanjca imenuje *sekt*.

Poleg teh originalnih izdelujejo tudi umetno peneča se vina ali impregnirana peneča se vina.

Šumeča vina se servirajo dobro ohlajena, toda ne pod 7-8° C.

O PRAVILNI OBDELAVI ZEMLJE

DR. FRAN JURIŠEVIČ

Mnogi naši kmetje so še vedno prepričani, da zadostujejo za pravilno obdelavo zemlje zgolj pridne roke in dobro orodje. Drugo pride po njihovem mišljenju samo po sebi. Takim lahko dokažemo, da so na krivi poti. Zemlje ne smemo smatrati za mrtve material, marveč se moramo poglobiti v preučevanje te navidez brezoblične (amorfne) mase in začuden bomo ob odkritju čudovitih funkcij, ki se v njej odigravajo.

Predvsem moramo razlikovati spodnjo plast zemlje, ki je nastala ob razkrajanju raznih rudnin in kamenja (ilovica, peščenec, oziroma zmes enega in drugega), in zgornjo plast rodovitne obdelane zemlje. Ta nas najbolj zanima! Je več ali manj temne barve, zaradi večje ali manjše količine črnice — črne zemlje, tako zvanega „humusa“. Vprav ta črnica, „humus“, je zelo važna pri obdelovanju zemlje in s tem v zvezi za hranitev kulturnih rastlin nasplošno. Humus nastaja ob razkrajanju (dekompoziciji) organskih snovi (odpadlo listje, skorja, hlevski gnoj, trupla živali itd). Od večje ali manjše količine „humusa“, ki tiči v obdelani zemlji, je odvisna rodovitnost zemlje. Humus izboljšuje fizično, kemijsko in biološko vse vrste orne (obdelane) zemlje. Težko ilovnato zemljo izboljšuje

humus tako, da postane rahlejša in se lažje obdeluje. S povečanjem „humusa“ v suhi-peščeni zemlji se poveča njena kapaciteta v vpijanju in hranjenju vlage. Tako postane zemlja odpornejša proti škodljivemu vplivu suše v poletnem času. Rastline potrebujejo, ko najmanj dežuje, največjo količino vode in usodne važnosti je, da nudi zemlja rastlini v tem zanjo kritičnem času zadostno količino vode.

Humus vpija vlago do 150% svoje lastne teže iz zraka in ko je zasičen, hrani vodo kakor goba. To je posebno še za našo plitvo kraško zemljo zelo važen činitelj in vprav zato je treba na Krasu toplo priporočati gnojenje s hlevskim gnojem, zeleno podoravanje in razne druge kmetijske popravke, ki imajo namen, obogatiti suho-peščeno zemljo z večjimi ali manjšimi količinami organskih snovi.

Važnost „humusa“ pa ni samo v tem, kar sem zgoraj omenil. Humus ne vpija samo vode, marveč tudi rudninske snovi (apno, fosfor, kalij, dušik), brez katerih rastline ne morejo živeti. V suhi peščeni zemlji, ki vsebuje le malo „humusa“, izpere voda hranilne snovi in rastline stradajo, pešajo in nazadnje poginejo. Naposled bi še omenil vlogo, ki jo ima

„humus“ pri presnavljanju hranilnih snovi v zemlji. To presnavljanje v zemlji vršijo razna s prostim očesom nevidna bitja, tako imenovane bakterije, a ugodne pogoje za svoj razvoj imajo bakterije le v humusu. Humus daje tem živim bitjem dovoljno količino hrane, vlage in gorkote, ki je za njihov razvoj potrebna. Teh nevidnih bitij je v zemlji na milijarde. Njihove funkcije so zelo različne. Vemo na primer, da je dušik glavna hranilna snov za vse kulturne rastline. Dušik dodajamo zemlji s hlevskim gnojem ali z raznimi dušičnimi umetnimi gnojili (apnen dušik, amonijev sulfat, čilski soliter itd.).

Dušik, ki tiči v teh gnojilih, pa ne upijajo (vsrkavajo) rastline tako preprosto. Poprej se mora v zemlji predelati v enostavnejše (elementarne) snovi in to vlogo presnavljanja vršijo bakterije. Med vsemi bakterijami so najbolj važne „nitrifikacijske“ t. j. one, ki razkrajajo dušik v hlevskem gnoju, tako da ga lahko rastline s svojimi koreninami vsrkavajo. Bakterije presnavljajo tudi apneni dušik v enostavnejše spojine, tako da jih morejo rastline vsrkavati.

Zelo koristne so bakterije, ki živijo na

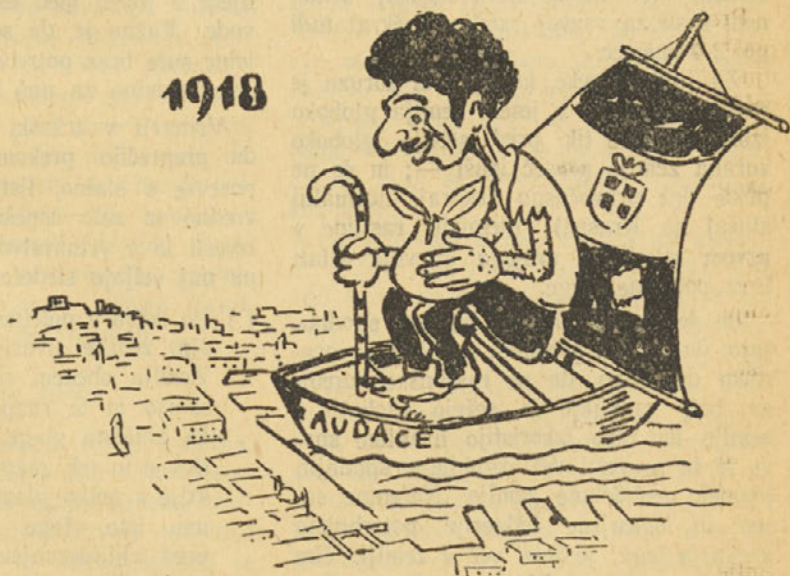
koreninah stročnic (leguminose), kakor so n. pr. fižol, grah, detelja, lucerna.

Te bakterije izkoriščajo dušik neposredno iz zraka (asimilacija zračnega dušika).

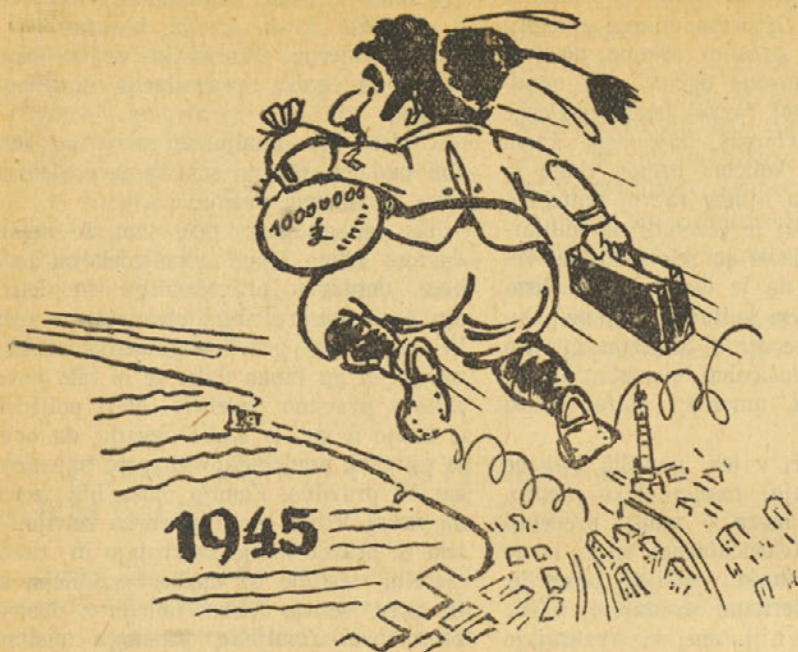
Obdelovanje zemlje se ravna po količini padavin (dežja, snega) in po letnem času, v katerem dežuje.

Kar se gnojenja tiče, smo že dejali, da ima važno vlogo v poljedelstvu, toda brez dobrega, pravočasnega in letnemu času ustrežajočega obdelovanja zemlje izgubi tudi pravilno gnojenje oni učinek, ki bi ga lahko dalo, če bi bilo povezano s pravilno obdelavo. Naši poljedelci imajo n. pr. to slabo navado, da orjejo njive tik pred setvijo ali pred sajenjem, kar ni pravilno. Zemlja mora biti izorana nekaj tednov pred jesensko setvijo. S tem se brazde bolje razkrajajo in razne plevelne rastline, ki medtem vzklijejo, se tik pred setvijo lahko uničijo z dobrim brananjem. Zemljišče, katerega mislimo posaditi spomladi, moramo že jeseni globoko preorati, posebno še strnišča (jalo ve njive). Zemlja se čez zimo pod vplivom mraza razkroji in razpade in postane tako pripravnejša za tako imenovano kulturno (površinsko, plitko) obdelavo na

1918

Prišel je cigan-
ček - sajast kakor
vranček - capast
in pa bos - kakor
v grmu kos

*Šel je proč ci-
ganček, - hiter
kakor vranček,
izginil kakor
škrat, - sit in pa
bogat*

pomlad. Z druge strani pa upija jese-
ni zorana zemlja več vlage in postane
pravo skladišče (rezervoar) za vodo rast-
linam, ki potrebujejo v poletnem času ve-
liko količino vode, posebno pri nas na
Krasu, kjer ne dežuje v najbolj kritič-
nem času za razvoj ralsline večkrat tudi
po 2-3 mesece.

Za jare posevke, krompir in koruzo je
važno, da se že v jeseni zemlja globoko
izorje, ker se tik pred setvijo globoko
zorana zemlja preveč izuši —; in če ne
pride dež pravočasno (skoraj normalni
slučaj na Krasu!), utegnejo rastline v
prvem razdobju svojega razvoja ostati
brez potrebne vlage.

So še sledeči razlogi, ki nas spodbu-
jajo, da orjemo globoko: z globokim ora-
njem dosežemo, da se rastlinske koreni-
ne bolj razvijajo in sežejo globoko v
zemljo ter tako izkoristijo hranilne sno-
vi, ki bi se večji del izgubile v spodnjih
plasteh neobdelane zemlje. Korenine sa-
me in omenjene bakterije potrebujejo
zraka, a tega je tem več v zemlji, čim
bolje je zemlja obdelana.

Poletna opravila na obdelani zemlji
(okopavanje, osipanje, plevljenje, brana-
nje) so neprecenljive vrednosti za razvoj
nasprošno kulturnih rastlin. Omenili smo,
da preskrbimo zemlji z globokim ora-
njem v jeseni med ostalim velike zaloge
vode. Važno je, da se ta voda za časa
letne suše brez potrebe ne razgubi. To je
zelo koristno za naš kraški teren.

Vrtnarji v tržaški okolici pokrivajo,
da preprečijo prekomerno izhlapevanje,
posevke s slamo, listjem itd. To hvale-
vredno in zelo uspešno delo je mogoče
izvesti le v vrtnarstvu, za našega kmeta
pa naj veljajo sledeča pravila:

- 1.) Po dežju v poletnem času se na povr-
šini zemlje stvori neke vrste skorja.
Zemlja obenem razpoka in skozi to
skorjo in te razpoke izhlapeva veli-
ka količina vlage. Z uničevanjem te
skorje in teh razpoklin se zemlja po-
krije s tenko plastjo rahle zemlje, ki
ima isto vlogo v obrambi zemlje
pred izhlapevanjem, ki jo imata listje
in slama v vrtnarstvu.

2.) Z brananjem v zgodnji pomladi in s plitkim obdelovanjem se na primer žitaricam skozi celo leto ne samo prepreči izhlapevanje, marveč se istočasno uničujejo škodljive plevelne rastline, ki vsrkavajo iz zemlje vlago in hranilne snovi, namenjene kulturnim razstlinam.

3.) V boju proti suši bi morali naši

kmetje v suhi peščeni zemlji opustiti obilno izkopavanje krompirja in koruze, ker skozi okopano in tako dvignjeno zemljo lažje prodira zrak, kar zemljo osuši.

4.) Takoj po žetvi je treba strnišče plitko preorati. Tako se prepreči izhlapevanje vlage in zemlja se obogati na humusu.

OVČJEREJA

DR. FRAN JURIŠEVIČ

Po nekaterih naših okrajih v Istri, Čičariji in na Krasu upadajo kmetijski dohodki iz dneva v dan. Gozdovi so močno izčrpani. Prepričeni smo, da samo poljedelstvo tudi ne bo hranilo celotnega prebivalstva. Ljudstvo se z upravičeno skrbjo sprašuje, kje najti izhoda gospodarski krizi. Vojna vihra je zadala hud udarec našemu kmetijstvu, ali za večino okrajev v Sloveniji leži rešitev v obnovi tistega, kar je bilo poškodovano, zanemarjeno ali uničeno. Težje je vprašanje gospodarskega dviga omenjenih naših okrajev. Veliko se je razmišljalo o tem problemu in prišlo se je do zaključka, da nas ulegne rešiti gospodarskega poloma le pogozdovanje skrajno izčrpanih zemljišč in dvig živinoreje. Med živinorejskimi panogami narodnega gospodarstva bo prišla v poštev v prvi vrsti — ovčjereja. Saj ne moremo n. pr. pričakovati, da nam bo na Krasu, v Istri in Čičariji prinesla burja dobro in rodovitno zemljo za gojitev raznih kulturnih rastlin. Torej najslabša zemljišča in kamenite predele naše zemlje, nepristopne goveji živini, lahko izkoristimo le za ovčjerejo.

Volna in mleko.

Reja ovac za meso ni toliko donosna, v kolikor ne pride v poštev priložnostni cenen in hitri način oskrbe kmečke družine z mesom. Važni proizvodi ovčjereje so predvsem volna in mleko. Danes se uporablja pri nas volna naših ovac le

pretežno v domači hišni industriji; višek proizvodnje pa se lahko odproda na domačem trgu. Strokovnjaki so izračunali, da je za kritje potreb po obleki potrebno za enega človeka letno 0.80 kg oprane volne. Če računamo, da daje po Sloveniji udomačena solčavsko-jezerska ovca letno okoli 1.20 kg oprane volne, vidimo, da bi za kritje samo domačih potreb moralo znašati število ovac v Sloveniji preko 1.000.000 glav. Nimamo danes točnih podatkov glede številčnega stanja ovac, ker je bila tudi ovčjereja močno prizadeta v zadnji vojni. Ali če jemljemo v poštev podatke iz leta 1936., po katerih znaša skupno število ovac v Sloveniji le 35.000 glav, je razvidno, da bomo morali ovčjereji v našem narodnem gospodarstvu posvetiti vso pažnjo.

Krznno naših ovac se uporablja predvsem doma, koža pa je za izdelavo usnja. Čreva ovac se uporabljajo v industriji klobas itd.

Ovčje mleko je zelo bogato na maščobi (7.6% masti) in kazeinih (9%). Od 100 litrov mleka dobimo približno 18 kg sira, ki je zelo masten in hranilen ter cenjen doma in po svetu. (Pecorin, Lip-tavski in Brindsa siri). Mlečnost naše istrske (čičke) ovce po odpustu jagnjeta traja približno 3-4 mesece. Normalna ovca da dnevno pol litra mleka, torej 45 do 60 litrov mleka na leto. S pravilno selekcijo (izbiro) plemenskih ovac in z izboljšanjem hrane lahko povzdignemo 100% količino mleka.

Volna pri ovcah je proizvod, ki ni odvisen samo od pasme, ampak tudi od klime, lastnosti zemljišča in načina prehrane. Fina volna je proizvod suhe in tople klime, medtem ko se v višinskih krajih proizvaja sorazmerno groba volna. V Sloveniji so ovčerejski predeli predvsem v hribovitih predelih in zato ne moremo gojiti finorunih ovac. Izboljšanje kakovosti kakor tudi količine volne in mleka moremo pri nas v glavnem rešiti le po selekciji.

Osnovana bodo v ta namen večja središča, kjer bodo odgajali zahtevam ustrezajoč plemenski material. Zaradi načrtnosti v delu je potrebno, da se vsi ovčarji enega ali več okrajev združijo v ovčarske zadruge, ker edino tako bo mogoče delovanje in kontrola nad ovcami ter pravilna in odgovarjajoča razdelitev plemenskih ovnov in ovac iz rejških središč.

Izbira plemenskega materiala.

Važna je izbira plemenskega materiala, predvsem ovnov za zaplod.

Ovce se ne smejo pripuščati pred 2 in pol leti starosti. Dobre plemenske ovce lahko uporabljamo za zaplod do 9 let starosti, ovne pa do 7 in celo do 8 let. Zdravemu in močnemu ovnu dodelimo ne več kot 40 ovac. Če dodelimo ovnu večje število ovac, je vse v škodo naraščanju. Velikega pomena je čas pripuščanja. Brejost pri ovci traja 154 dni. Če torej želimo imeti že odrasle jasne v spomladanski paši, je najbolje, da se uredi pripust meseca julija in avgusta.

Ovni se navadno pripuščajo tako, da se dodeli čredi odgovarjajoče število ovnov. Ta način pa ima dosti slabih posledic, ker se ovni borijo med seboj in tako večkrat najboljši plemenjak ne pride do veljave. Bolj pravilen in koristen je individualni sistem, to je pripustitev posamezne ovce k ovnu. Tako se lahko pripusti ovci najbolj odgovarjajoči oven, plemenjak. Z individualnim sistemom uporabe dobrih plemenjakov je mogoče izboljšati pri ovcah kakovost in količino mleka in volne. Kakor v govedarstvu je

tudi v ovčereji vpeljati matične knjige, to je popisati in voditi račune o najboljših ovnih in plemenskih ovcah. Čim delj je ovca breja, tem bolj se mora varovati in tem bolje z njo postopati. Breji ovci ne smemo polagati pokvarjene in slabe hrane. Ne sme biti izpostavljena prevelikemu mrazu ali vročini. Vse to zelo neugodno vpliva na brejost (bolezni in povrgavanje). Breje ovce je treba oddeliti od ostalih ovac in jih bolje hraniti. Neredna in slaba hrana je vzrok slabemu naraščanju. Tudi z doječimi ovcmi je treba pravilno postopati. Ovcam, ki dojijo, moramo polagati več dobre in sočne hrane.

Dva do tri tedne staro jagnje pričnija že jesti in piti vodo, zaradi tega moramo mladi naraščaj oddeliti od ostale črede in mu polagati več sočnega in dobrega sena, ovsu in čiste vode.

Jagnje se ne sme puščati ves dan pri materi, ker jo nadleguje in ji čupa volno. S tem se ne kvari samo volna, nego je to obenem škodljivo zdravju jagnjeta. Za zdravje jagnjet je zelo ugodno, če jih ženejo na pašo.

Prehrana ovac v zimskem času.

V Istri je navada, da se v zimskem času od meseca novembra do maja ovce ženejo iz višinskih krajev (Postojna, Čičerija, Brkini) na pašo v primorske istrske okraje ali v Furlanijo. Če hočemo pa doma prehraniti naše črede, moramo odrasli ovci pokladati na dan 2 kg suhe krme (1 kg sena in 1 kg slame). Ovci, ki doji, moramo obrok hrane izboljšati. Količino sena lahko nadomestimo z repo in peso in eventualno s krompirjem.

Ovca je podvržena raznim boleznim in zato je potrebno podvzeti vse potrebne mere higijenskega značaja, da jo obvarujemo. V zadnjih letih povzroča velike zaskrbljenost našim ovčarjem posebna ovčja bolezen — bruceloza. Vzročniki te bolezni se po tom mleka in mlečnih izdelkov prenašajo na človeka in povzročajo tkzv. malteško groznico. Ravno radi te bolezni podvzemajo oblasti stroge pre-

ventivne ukrepe. Eden od teh ukrepov je zabranitev prihoda na pašo v omenjene kraje. Naši ovčarji se morajo zanimati, da živinozdravnik pregleda in cepi vse ovce, ter da se takoj odstranijo vse okužene ovce.

Posebno skrb moramo polagati ovčjemu hlevu. Na vsako ovco se računa 0.5-1 m² površine. Pri tem moramo imeti posebne prostore za breje ovce, za bolne in za jagnjeta. Hlev mora biti dovolj visok. Prenizek hlev postane prevroč, a previsok prehladen. Oboje je ovci zelo škodljivo. Najbolj odgovarjajoča višina hlevov je 3 do 4 m. Hlev mora biti obenem zračen in svetel. Hlev tudi ne sme biti vlažen, ker so ovce v vlažnih hlevih zelo podvržene slinavki, parkljevki in drugim nalezljivim boleznim.

Ovčje pasme.

Veliko važnost moramo polagati ovčji pasmi (rasi). Z namenom izboljšanja v produktivnosti volne je Italija poskušala križati našo domačo ovco s pasmo merinos in karakul. Pri križanju pa moramo biti previdni, kajti z upeljavo nove pasme je treba upoštevati talne in klimatske razmere in ravno radi teh v večini primerov neugodnih razmer je pri nas mogoče priti do izboljšanja pasme edino po selekciji (izbiri najboljših ovac in ovnov za pleme) in po zboljšanju pre-

hrane ovac. Od ovčjih pasem, ki pridejo pri nas v poštev, je domača istrska (čička) ovca in solčavsko-jezerska ovca. Naša domača ovca ima vse dobre lastnosti, je odporna proti vremenskim nevšečnostim in obenem se zadovolji s pičlo hrano. Normalna ovca dà dnevno pol do tri četrt litra mleka, volne pa na leto 1 do 1 in pol kg. Srednja teža ovce je 50 do 60 kg, ovnov pa 70 do 80 kg. Doprinos v mesu 40 do 60% (odvisno od prehrane).

Jezerska ovčja pasma se je zelo udomačila po Sloveniji ravno zaradi svoje odpornosti proti boleznim in ker se zadovolji kakor naša istrska ovca s pičlo krmo in malo vode. Letno dà pol do 2 kg volne. Odlikuje se po svoji rodovitnosti; dvojčki in še celo trojčki niso redki. Mlečnost pa je nizka (40 do 45 litrov mleka na leto). Zaradi prerane uporabe za pleme se je ta pasma precej izčrpala. Danes dosežejo normalne ovce 55 kg, ovni pa do 80 kg. Zaradi dobrih lastnosti, kar zadeva odpornost in skromnost v prehrani, je zelo priporočljiva za naše istrske okraje.

Z organizirano izbiro (selekcijo) najboljših plemenskih ovnov in ovac ter z melioracijo v prehrani se bo povzdignila produktivnost naše ovce v volni in mleku, tako da bo ovčjereja res donosen vir dohodkov našemu kmetu.

KRONIKA NAŠIH KRAJEV

Naš namen je, da bi poromali širca naše Primorske zemlje, da bi skupno prepotovali vsa pcta in se spomnili vseh svetih znamenj, ki prihajo, prvič o 25 letnem trpljenju našega ljudstva pod italijanskim fašističnim jarmom, in drugič o doprinosu naših ljudi in naših krajev za skupno za vezniško stvar za časa osvobodilne borbe.

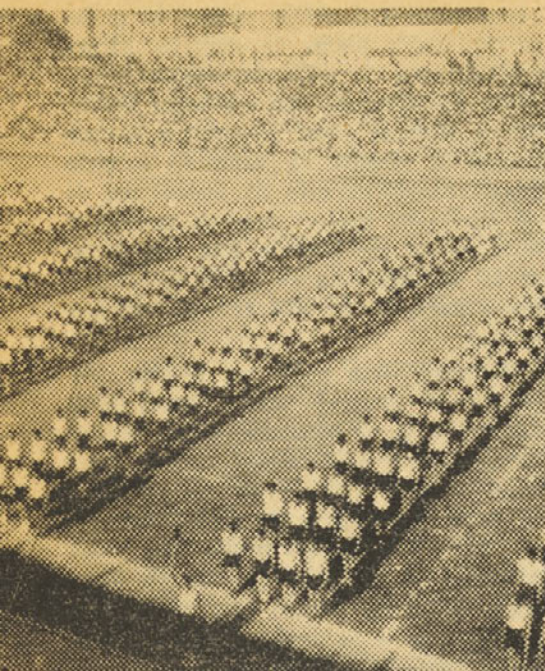
Ta kronika ni popolna in to, ker se niso cdzvali vsi, do katerih smo se obrnili, da bi nam dostavili nabrano gradivo.

Kljub temu bo pa brez dvoma pripomogla k spoznanju ogromne krivice, ki se godi še danes našemu ljudstvu, ko mno-

gi nalašč pczabljujejo na vse, kar je to ljudstvo prestalo.

Opozarjamo čitatelja, ki bo skupno z nami poromal po raznih krajih naše zemlje, da naj ne išče v tej kroniki jezikovnih posebnosti in jezikovnih lepot, zaveda naj se, da govori tukaj ljudstvo, ki je do sedaj poznalo le žalost in trpljenje.

Te preproste vrstice bodo dosegle svoj cilj, če bodo zbudile veselje in željo da bi kdo zbral vse gradivo, ki se nanaša na naše kraje in ljudi za vso dobo italijanske okupacije in za dobo narodno osvobodilne borbe.

Rizkulturni nastop v Trstu 1. maja

Ohranj Ilirska Bistrica:

KILOVČE. — 4. junija 1942. so Italijani v odgovor na predhodno partizansko akcijo, v kateri so bili ubiti 3 italijanski vojaki, obkolili vas, aretirali 15 vaščanov kot talce, požgali 20 posestnikom stancvanjske hiše, 20 hlevov in vso premočnino, in tako je ostala vas vse do osvoboditve prazna in zapuščena.

PREM. — Aprila 1942. je padla pri nas prva žrtev za našo osvoboditev, ko so Italijani ustrelili Gasperič Alojzija kot talca. Dne 4. junija 1942. so skvadrski zažgali hišo in gospodarsko poslopje posestniku Rojih Ivanu, družina se je pa rešila internacije z begom. 8. marca 1943. so karabinerji in italijanski vojaki obkolili naše ter ob tej priliki odpeljali v »Battaglione speciale« nekaj mladincev. V jeseni po razpadu italijanske vojske, 12. septembra 1943. se je bila pri nas (Bitnje) borba med partizanskimi enicami in Nemci, ki so hoteli za vsako ceno prodreti po dolini proti Ilirski Bistrici in dalje do Reke.

V tej bitki je bilo ubitih 17 naših fantov. Nemci pa so ves dan obstreljevali našo vas z lahкими topovi. Prebivalstvo je bilo prisiljeno zbežati v hoste, medtem ko so Nemci izropali hiše.

Prihajali so v našo vas ves čas osvobodilne borbe, vršili preiskave itd. vse tja do 4. junija 1944. ko so prišli na vse zgodaj

od Podgrada preko Smrij; pripravljali in utrjevali so si postojanke za borbo do 9. ure, ko so začele biti po njih od vseh strani partizanske krogle. Bitka je trajala neprenehoma 4 dni, nakar so Nemci podlegli. Tekom borbe so Nemci ustrelili 3 domačine, Fatur Josipa in Marijo, ter Repinc Lucijo, delno porušenih pa je ostalo po tej borbi kakih 60 poslopij.

FABCI (Novokračina). — Meseca maja (15. 5.) 1942 so Italijani aretirali v naši vasi Rutar Franca in Rutar Antona, ju pretepli ter po enem dnevu izpustili. 25. 3. 1943. so aretirali Hilčič Petra ter ga odpeljali v internacijo neznano kam, od koder se ni več vrnil.

29. 11. 1943. so obkolili našo vas Nemci, ker so vedeli, da se nahajajo v njej partizani, ter umorili odnosno zažgali sledeče ljudi: partizana Štembergerja, Frol Jožefa in druge tri neznane tovariše. Zažgali so 4 hleve in 2 stanovanjski hiši. Ustrelili so tudi Bosanca Jaurič Matijo. Odpeljali so v reške zapore tov. Rutar Franca in Antona, strahovali so ju in pretepali ter po dveh dneh izpustili.

5. maja 1944 so Nemci ponovno obkolili vas ter zažgali še ostala poslopja.

Ustrelili so ter vrgli v ogenj Hrubar Marijo in Jožefa, odpeljali in poslali v internacijo v Nemčijo Rutar Franca, Kalčič Ivanko in Jožefa, ki so se vrnil domov po razpadu Nemčije.

Meseca oktobra 1943 je bil ujet partizan Filčič Anton in odpeljan v koncentracijsko taborišče v Nemčijo, od koder se ni več vrnil.

NOVOKRAČINA. — Junija 1941. so aretirali Italijani Leksan Janeza, ga odpeljali v Trst, kjer ga je posebno sodišče obsodilo na več let ječe. Po pčlomu Italije se je vrnil domov ter bil pozneje ustreljen od Nemcev.

Februarja 1943. so Italijani prisilno mobilizirali 3 mladeniče ter jih dodelili »Battaglione speciale«.

Dne 28. 8. 1943. so pa aretirali zaradi sodelovanja z OF sledeče osebe: Štemberger Jožefa, Marijo, Cirila in Antona, Iskrej Rozino in Marinac Ivano.

Oktobra 1943 so pri operacijah v tem področju pridrveli v vas Nemci ter prisilili 25 ljudi, da so prenašali municijo. Novembra 1943. so pa odpeljali v Ilirsko Bistrico 40 oseb moškega spola, ter jih imeli zaprte 8 dni.

Meseca aprila 1944. so ponovno pridrveli v vas Nemci, pričeli s hišnimi preiskavami ter tako pokradli več predmetov. Prišli so v vas v nadi, da presenetijo partizane. Ko so pregledovali osebne izkaznice, je Hrubar Anton skušal uiti, nemški vojak pa ga je ustrelil.

Ob napadu partizanov na Jelšane 16. maja 1944. so Nemci navsezgodaj obkolili

vas, sklicali skupaj vse ljudi, medtem pa ropali po stanovanjih.

Dalje so zažgali nekaj stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, aretirali Smojila Mirota in ga odpeljali.

28. maja 1944 so našli nemški vojaki v bunkerju skrite aktiviste OF: Šloser Antona in Cirila, Valenčič Ivana, Hrabar Cirila ter Valenčič Antona. Prva dva sta bila odvedena v taborišče Dachau in Šloser Anton se ni več vrnil. Hrabar in Valenčič Ivan sta bila pa prisilno mobilizirana v nemško vojsko, od koder sta pa kmalu pobegnila k partizanom. Valenčič Anton je bil odveden neznano kam in prav gotovo ni več med živimi. 19. septembra 1944, so brez vsakega vzroka 4 nemška letala bombardirala vas, močno poškodovala več poslopij in povzročila smrt petih oseb. Ob zadnji bitki partizanov z Nemci aprila 1945, so Nemci še poslednjič izropali našo vas.

Podobno so trpele tudi vasi Šepjane, Rupa in Nova vas.

JELŠANE. — Italijani so aretirali 74-letnega Štemberger Josipa ter ga internirali v Merano (prv. Avellino). Aretirali so nadalje in obsodili na 24 let ječe Surina Stojana, Brčino Josipa in Frol Ivana, ki je bil zaprt dva meseca v Kopru, bil ponovno aretiran ter zbežal iz zapora. Nemci so ustrelili v vasi Šaftič Franca in Štemberger Franca. Dne 17. 3. 1944, so mučili in nato obesili 2 nepoznana partizana v prisotnosti vseh domačincev; ustrelili so še drugih 6 partizanov, ki so se mudili službeno v vasi. V Nemčijo, so odpeljali 20 oseb, od katerih sta Frol Ivan in Vidmar Ciril umrli v Dachau-u.

Dne 12. maja 1944, so Nemci zažgali otroški vrtec, opustošili »Materiški dom«, strehovali in pretepali ljudi. Za Italijani in Nemci so prišli na vrsto še četniki, ki so med svojim bivanjem v naši vasi od 6. 1. do 4. 2. 1945 opustošili šolsko poslopje in zanesli med ljudstvo tifus.

PASJAK. — Tudi naša vas je mnogo pretrpela za časa fašističnega jarma, še

... ima svoj duh, naj bo zelen al pa suh ...

Karikatura R. Hlavatyja o neofašizmu in njegovih prijateljih v zoni A

posebno pa za časa osvobodilne borbe. Oktobra 1942 so Italijani aretirali Vič Oskarja in ga v zaporu 9. oktobra ubili. Internirali so 29 domačinov. Leta 1942 so začeli Italijani mobilizacijo naših mladoletnih fantov. Ponoči so jih pobrali iz postelj, naložili na vlak in odpeljali v »Battaglione speciale« v Aquilo.

Ob svoji cenzivi so Nemci ujeli 5 partizanov ter jih po 24-urnem mučenju ustrelili. Pri zadnji borbi z Nemci od 3. do 6. maja 1945, je padlo v bližini naše vasi 10 partizanov. Tedaj so Nemci z minometi zažgali 1 hlev in poškodovali 7 hiš.

MALA BUKOVICA. — Junija meseca 1942, so brez svedu izginili iz gostilne v naši vasi italijanski oficirji in vojaki. Ker niso mogli kljub vsem preiskavam ničesar ugotoviti, so kot talce obesili 14. 6. 1942, brata Grk Franca in Alojzija. Leta 1941–1942 so aretirali še sedem oseb.

Nemci so pa ustrelili dne 18. 3. 1944 Grk Dragčta; Potepan Savko pa je umrl v taborišču leta 1944. Tudi četniki se niso ognili naše vasi, povzročili so nam veliko škodo na blagu: odpeljali so 12 glav živine in poropali veliko količino premičnin.

SMRJE. — V Ilirski Bistrici so Italijani dne 5. 6. 1942, obesili našega vaščana Podman Jakoba ter 1942, aretirali 27 oseb in jih odpeljali v internacijo v razne kraje v Južno Italijo.

Dne 4. 5. 1945 je bila pri nas huda borba, ker so imeli Nemci postojanko v vasi tu so jih naši partizani napadli. Ob tej priliki so Nemci požgali 6 stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij.

ŠEMBIJE. — Julija 1942, so ubili Lahi Vrh Josipa. Aretirali so 1941, tri osebe, 1942, pa 30 oseb, in ti so presedeli meseca in mesece po jecah ali pa preživali v internaciji po raznih krajih Italije. Nadalje so 1943, leta zaprli in internirali še drugih 20 oseb.

Nemci so ustrelili štiri vaščane — Beuc Josipa, Fatur Srečkota, Samsa Stankota in Barlič Franca. Aretirali so 1943.–1944, pet oseb in jih odvedli v internacijo.

KORITNICE. — Leta 1941, so Italijani aretirali Zore Franca, peljali so ga v zapor Sempeter, kjer je bil mučen in zašiševan.

Leta 1942, so aretirali Sedmak Antona ter njegovo ženo Marijo; odpeljali so ju na Reko ju strašno mučili in obtčevali, da dajeta jesti partizanom.

Leta 1942, so aretirali Knafelc Antonijo, ker je dajala hrano partizanom. Internirali so jo v Arrezzu.

Istega leta so prisilno mobilizirali 20 fantov ter jih poslali v Aquilo in Sardinijo.

Dne 16. 8. 1943, so aretirali Tomšič Ivana, njegovega očeta Franca in mater Amalijo. Mučili so jih na vse načine, očeta

in mater so izpustili Ivana pa so odpeljali v sežanske zapore, od koder je ušel ob razpadu Italije.

Nemci so meseca novembra 1943, pobrali vse moške iz vasi Knežak, Bač, Koritnice ter jih odpeljali v Ilirsko Bistrico. Tam so odbrali nekatere ne glede na starost ali na zdravje ter jih odvedli na prisilno delo v Nemčijo, nekatere pa v taborišče. Na dan Vseh svetnikov leta 1943, nismo smeli zvoniti z zvonovi v farni cerkvi. Tedaj so delali hajko na partizane, izmed katerih so jih ubili 80 (za te vemo, ker smo jih pokopali na pokopališču v Knežaku, mnogo pa jih je ostalo po gozdu, kjer so se čez dolge časa našla njihova okostja).

Nemci so skoraj vsak teden po trikrat obkolili vas premetavali po hišah, kradli ter strahovali ljudi. Dvakrat so vse ljudi gnali v cerkev kjer so morali ostati po cele ure ter čakati v strahu za svojo usodo. Nekoč so pobrali 25 ljudi, jih odpeljali pred globoko jamo, kjer so jih strašili in pretepali.

Oktobra meseca leta 1944, so spet obkolili vas, ubili so terenca Ludvika Ivana. Ujeli so 6 mož, ter jih odpeljali s seboj, razen dveh, ki sta pobegnila.

Dne 23. 2. 1944, so Nemci bombardirali našo vas. Zgodaj zjutraj so prišla 3 letala in začela z bombardiranjem. Pri tem je bila ubita ena in ranjenih šest oseb. Popolnoma ali delno so bile porušene skoraj vse hiše v vasi. Drugi dan je začela goreti tovarna »Feltrinelli«, ki je bila popolnoma uničena.

BAČ. — Leta 1941, so Italijani aretirali Černetič Jospa in ga odpeljali v internacijo v Abruzzih. Istega leta so internirali tudi Jeliničeva Viktorja. Dne 6. junija 1942, so aretirali 70-letnega Tomšiča Aloja ker je nosil partizanom hrano. Internirali so ga v Abruzzih. Aretirali so tudi Pavlovca Gašperja, Česnika Viktorja, Nuncija Ivana in Andreja ter jih poslali v »Battaglione speciale« v Aquilo.

15. 7. 1942, so ustrelili nekega partizana iz Kilovč. Obenem so aretirali 21 oseb, ki so po senožitih kosile travo.

12. 2. 1943, so prisilno mobilizirali 21 mladoletnih fantov. Poslali so jih v »Battaglione speciale« v Cuneo. V istem času so aretirali tudi Kundič Ivana. Prestati je moral strašno mučenje. Nazadnje so ga obsodili na 25 let zapor.

V juniju istega leta je prišlo v vas vojaštvo ki je stalno teroriziralo ljudi v ter delalo nočne pohode v gozd in iskal partizane. Ujeli so tri partizane, od katerih je eden podlegel pri mučenju. Vse ljudstvo se je zgražalo nad zverinskimi početjem, otroci in žene so jokali od sočutja. Nekoč so odpeljali preostala neznanokam, baje so ju v Sežani ubili. Tedaj so

aretirali in internirali v razne kraje Italije Bergož Ivano, Kotnik Karolino, Kotnik Ivano, Strle Marijo in Antona ter Strle Marijo in Josipa. Vrnili so se ob razpadu Italije. Meseca avgusta 1943. so aretirali Keš Slavec in njeno mater Frančiško radi sodelovanja s partizani. Istega meseca so Italijani pobrali 46 moških ne glede na starost ali bolezen ter jih poslali v »Battaglione speciale« v Aquilo, od koder sta bila poslana v Nemčijo na prisilno delo Slavec Anton ter Valenčič Anton, od koder se nista več vrnila.

Z razpadom Italije se je nasilje nadaljevalo. 1. novembra 1943. so Nemci odpeljali 50 moških in fantov ter jih zaprli tri dni v Ilirski Bistrici, nato jih izpustili razen štirih, ki so jih poslali v Nemčijo na prisilno delo. Vrnili so se čez nekaj mesecev. Isti dan so ujeli 7 italijanskih vojakov ter jih ubili blizu vasi; njihova imena so neznana.

Februarja 1944. so aretirali 8 oseb, od katerih so tri izpustili po 40 dnevnem zaporu druge pa odpeljali v taborišča v Nemčijo.

23. februarja 1944. so prišla tri letala nad našo vas ter obstreljevala hiše s strojnimi in metalnimi vžigalnimi bombami. Zgorela je hiša in gospodarsko poslopje Sajna Ivana.

Meseca maja so obkolili Nemci vas, ropali po hišah ter odpeljali na prisilno delo v Nemčijo novih 7 oseb.

Juni 1944. so aretirali v gozdu tri voznike Žužek Ivana, Zele Alberta in Kalčič Josipa, ki so peljali živež partizancem. Po strašnih mukah so jih ubili, razsekali nji-

hova trupla in jih zažgali. Po osvoboditvi so se našle njihove kosti in kosi oblečel.

Meseca junija so Nemci aretirali Tomšič Frančiško in jo odpeljali v zapor, kjer so jo pretepali in zasiljevali. nazadnje pa odpeljali v taborišče Auschwitz, od koder se ni več vrnila.

Septembra 1944. so ujeli partizana, doma nekje iz Siciije, po imenu Orto Franca, ter ga takoj ustrelili. Iste dni so obkolili vas, ker se je v njej nahajala naša brigada, ter pričeli streljati in ob tej priložnosti ubili 18 naših borcev, drugih 18 pa je bilo ranjenih.

Tudi četniki so povzročili pri nas veliko škodo. 17. januarja 1945. so aretirali Skok Stano in Kalčič Pavlino po petih dnevih mučenja so ju izpustili. Nato so 25. aprila znova aretirali Skok Stano, jo zaklali ter vrgli v prepad, kjer so jo našli vaščani.

20. februarja 1945. so aretirali Tomšič Ivano, jo mučili, bosonogo so jo stavili na žerjavico, streljali so ji nad glavo, potem pa znova peljali v zapor in čez 7 dni izpustili.

Zadnja so 27. aprila 1945. aretirali Zadel Frančiško in njenega zeta Lavrin Antona. Odpeljali so ju s seboj — ljudje so ju našli čez dva meseca mrtva na Vipavskem.

KNEŽAK. — Decembra meseca 1942. so Italijani aretirali Novak Ivana njegovega sina Ladislava in Slavec Antona. Peljali so jih v zapor, kjer so bili tri dni, potem pa v Trst v Coroneo. Bili so v zaporu 20 dni, med tem časom so jih večkrat zasiljevali in pretepali, češ, da imajo zveze s partizani.

Žene protestirajo in zahtevajo dela in kruha pred ZVU

Tudi Delost Josipino so zaprli v Coroneo. Aretirali so nadalje Marinčič Ivana in njegovo ženo Antonijo, ker je njihov sin Ivan zbehal od vojakov k partizanom.

Orožniki so prisilno mobilizirali iz naše vasi 60 fantov in moč ter jih odpeljali v Aquilo, kjer so mnogo trpeli. Od tam so nekatere poslali v Sardinijo, od koder se niso vsi vrnili. Šajna Jakoba je ubil neki Sardinec samo zato, ker je hotel utrgati limono.

Julija 1942., ob priliki partizanskega napada na italijanski vojaški kamion, so italijanski vojaki aretirali 6 naših moških. Odpeljali so jih najprej v Ilirsko Bistrico, kjer so prestali 7 dni mučnih izpraševanj, nato v koperske zapore, nazadnje pa v palermške zapore in na otok Ustika.

Avgusta 1943. so bile izdane kot sodelavke s partizani in aretirane Urbančič Tončka, njena sestra Terezika in še pet drugih oseb.

Za časa nemške okupacije se je teror nadaljeval. Dne 17. septembra 1943. so Nemci aretirali Šetina Ivana, ko je bil na straži pred vasio in ga ustrelili nekje blizu Št. Petra na Krasu.

Meseca novembra so Nemci napravili splošen napad na partizane; ubili so jih nad 80. Isti dan so ubili tudi ranjenega partizana, doma iz Buzeta in 7 bivših italijanskih vojakov, ki so se podali.

Marca 1944. so pridrveli spet v vas, naznanjajoč svoj prihod s streljanjem. Izgnali so nas iz hiš na pokopališče »Sv. Barbara«, preiskali vse hiše in aretirali Tončko in Tereziko Urbančič in druge.

Po strašnih mukah in 20 dnevnem pretepanju so ubili ponoči v Ilirski Bistrici Urbančič Tončko in Tereziko, ostale pa poslali v Dachau.

Meseca junija 1944. so domobranci ubili aktivista Marinčiča Ivana, ki je bil na poti v vas Trnje. Septembra meseca so pa ustrelili in vrgli v prepad aktivista Faturja Antona.

OSTROŽNO BRDO. — Tudi pri nas so začeli zgodaj Italijani s svojo strahovalno politiko in terorjem.

Dne 2. 4. 1942. so aretirali Maslo Franca ter mu požgali stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje.

Dne 7. aprila 1942. so ubili dva talca, Kreblja Leopolda in Trebca Antona. Istega dne so pretepali in poganjali ljudi po vasi ter požgali 6 gospodarskih poslopij. Odpeljali so v internacijo 18 ljudi, prisilno mobilizirali in ponoči odgnali 12 ljudi. Po zlomu Italije so pa Nemci aretirali Novak Josipino in Kovačiča Franca in ju odvedli v Nemčijo. Leta 1944. so prišli v vas četniki, ropali po hišah, zažgali nekaj hlevov, napravili hišne preiskave ter pobrali ljudem ves živč.

MEREČE. — Leta 1942., ko so partizani napadli italijanske straže ob železnici in ubili 3 vojake, so pridrveli tudi v našo vas italijanski fašisti, požgali vse domove in ustrelili Vičič Antona. V Ratečevem brdu so pa ustrelili 16 ljudi. Vse to se je dogajalo, ko smo ravno praznovali »Telovos«. Kako žalostno so se dvigali številni plameni gorečih hiš, v par minutah je bilo uničen vse, za kar so delali in se znojili toliki rodovi. Kaka muka za vse navzoče, ko so videli smrtno zadete svoje drage. V Ratečevem brdu so še aretirali 73 oseb in jih odvedli v internacijo.

ZAJELŠJE. — Leta 1942. so Italijani aretirali dve osebi, ju odpeljali v tržaške zapore in izpustili še istega leta 24. decembra.

Leta 1943. so prisilno mobilizirali 6 mladoletnih fantov ter jih odpeljali v »Battaglione speciale« v Aquilo. Junija istega leta so 3 dni zaporedoma obkrožili vas in aretirali Kiza Franca, ki je ležal težko bolan. Bil je izdan, ker je skozi vsa leta borbe sodeloval v OF. Meseca avgusta 1943. so Italijani ponovno obkrožili vas in odpeljali v Harije Bubnič Ivana in njegovega sina Viktorja. Tem sta morala prečuti celo noč bosa na cementnem tlaku. Naslednjega dne so ju odpeljali v Divačo, od koder so ju končno po 3 dnevem mučenju izpustili.

Meseca maja 1944. leta so pa obkrožili vas Nemci in Italijani ter jo zažgali. Zgorelo je tako 28 poslopij, vse gospodarsko orodje in vsa živila.

KOZJANE. — Splošne aretacije vaščanov so se pričele pri nas 6. aprila 1941., ko so Italijani aretirali 29 vaščanov, nekatere pridržali v zaporu in druge odgnali v internacijo. Leta 1943. meseca marca so prišli v vas kvesturini iz Trsta, pobrali ljudi, vse izropali potem pa zažgali hiše in hleve. Požgano je bilo tako 11 domačij.

Tudi Nemci so nas večkrat obiskali in vsakokrat požgali preostalo in aretirali več ljudi ter jih odpeljali v Nemčijo. Se danes ni popravljen niti deloma to, kar je bilo uničenega.

TOMINJE. — V naši vasi so Italijani internirali 8. aprila 1941. osem vaščanov in jih poslali v kazenski bataljon. Dne 25. marca 1943. so aretirali drugih 10 moških, od katerih so po 10 dneh tri izpustili iz zapore, ostalih sedem so pa poslali v Italijo na prisilno delo. Ravno tako so italijanski fašisti 24. februarja 1943. mobilizirali 8 mladoletnih fantov ter jih odpeljali v kazenski bataljon v Italijo, da ne bi šli v vrste NOV. Vrnili so se ob razpadu Italije.

Dne 18. maja 1944. so pa obkrožili vas nemški vojaki, oziroma SS-ovci, skilali

Primorski oddelki na fizikulturnem izletu v Ljubljani

skupaj vse ljudi in izbrali 30 moških in 3 ženske. Najprej so jih zaslišali, jim pobrali denar in dragocenosti, nato zažgali celo vas in vrgli odbrane ljudi še na pol žive v ogenj. Tako je končalo na grozen način v plamenih gorečih hiš svoje življenje 32 ljudi. Zgorelo je 39 gospodarskih poslopij in 33 stanovanjskih hiš.

SUHORJE. — (Sledече vrsice, ki jih je zbrala Tilka Brkinja pod naslovom »V Brkinski vasi«, se nanašajo bolj na zadnji čas osvobodilne borbe.)

V času, ko so se četniki naselili v primorskih vaseh, da zaščitijo četnike, ki so se umikali pred partizanskimi enicami proti zahodu, so prišli večkrat na obisk v našo vas. Iskali so si hrane in če so le mogli, so na skrivaj kaj odnesli.

Tako se je v tistih dneh raznesla vest, da so četniki naleteli na mino pod vasjo. Kasneje smo izvedeli, da so imeli precej ranjenih in mrtvih. Takrat so nas zasovražili, ker so sumili, da je to prišlo iz naše vasi. Strašili in poizvedovali so po partizanih. Niso pa izvedeli ničesar, čeprav je skoraj sleherni človek vedel, da je bunker v vasi v zapuščenem hlevu, koliko je partizanov v njem in da je eden od njih položil mino na cesti, kjer so četniki zleteli v zrak.

Pozneje se je pri nas pojavil judež. V svoji zaslepljenosti je izdal štabu četnikov vse podrobnosti o bunkerju in sploh vse, kar je bilo v zvezi z njim in ostalimi bližnjimi partizanskimi enicami. Nasled-

nji dan smo že v zgodnjih jutranjih urah začutili četnike pod vasjo, ki so načrtno obkoljevali vas in počasi stiskali obroč. Srce se nam je stiskalo, ker smo slutili nekaj hudega. Neka tovarišica je pritekla vsa zasopla, rekoč: »Oh, ne bo dobrega, četniki izprašujejo po hišnih številkah. Nekoga iščejo. Vsi smo izdani.« Molče smo sprejeli neveselo vest. Poizkušali smo zakriti razburjenje pred četniki, ki so začeli stikati po hišah. Spet smo od nekoga zvedeli, da so štiri sestre grozno pretepli in da čakajo zvezane, da jih odpeljejo. Nekoga družinskega očeta so tako pretepli, da je bil ves črn od udarcev, ker ni hotel izdati bunkerja. Do sedaj imajo že 12 ljudi pretepenih, ki vklenjeni čakajo, da jih odpeljejo, drugi četniki pa še vedno stikajo po hišah in kar naprej nekaj iščejo. Kaj bo? Gledali smo brez besed. Verjeli smo novicam, ki so jih prinašali ljudje, ker smo vedeli, da od te vojske ne moremo pričakovati nič boljšega. Stisnili smo zobe in molče pričakovali.

Tedaj je pa naenkrat pričelo grozno streljanje, s puškami, mitraljezi, padale so ročne granate, itd. Vse križem je streljalo. Začel se je valiti gost dim po sredi vasi, ljudje so začeli zganzati svojo živino iz hlevov in jo poganjati iz vasi. Reševali so si prašice in vse, kar je bilo mogoče. Iz gorečih hiš so v zadnjem trenutku pred smrtjo pritekli še nekateri terenski aktivisti naravnost četnikom v roke. Četniki niso pustili gasiti gorečih hiš.

Zvedeli smo, da četniki kljub vsemu izdajstvu niso mogli najti bunkerja, zato ga je izdajalka sama pokazala.

Borba se je začela. Borba na življenje in smrt. Trije partizani, ki so bili v bunkerju so spoznali, da so obkoljeni in da jim ni rešitve. Bili so vsi trije krepki po duhu in naravi, zavedni partizani, res vredni tega imena. Sovražiji in mržnji so vsakogar, ki je sodeloval z okupatorjem in se boril za staro. Začeli so nažigati iz bunkerja s strojnico breča je zalajala in četniki so se za trenutek morali umakniti. Zatekli so se v zaklone in od daleč z vsemi močmi nabijali v hlev, da bi s tem partizane prestrašili in jih tako prisilili k predaji. Pa so se prekanili. Vsi trije partizani se dvignejo in skočijo v gornje poslopje, se postavijo eden na vrata, ostala dva pa vsak k eni l'ni in pričnejo nažigati v upanju, da se prebijejo skozi obroč. Mina je treščila ob lino in tovariš mitaljezec je padel negiben. Drugi je skočil, ko je to videl, k niemu ga krepko stresel, da je prišel k zavesti in ga postavil k strojnici. Mladič si je obrisal kri, ki mu je silila v oči in kljub vsej omotici nadaljeval borbo. Poslušne se je vnelo. Treba je bilo nazaj v bunker. Da bi četnike še bolj razjezili, so v bunkerju navili gramofon ki je potem igral, igral skozi vse borbo. Strop se je udril in se zrušil na bunker. Ogenj je silil vani. Borba, ki je trajala že tri ure, je za trenutek prenehala. Četniki misleč da so partizani mrli, so pognali ostale ujetnike na kraj, da bi s kopanjem prišli do junakov. Trije, ki so se v bunkerju samo potuhnil in se hoteli malo oddahniti, so ponovno začeli

nažigati, ko so slišali nad seboj udarce kramпов in pri tem ranili dva naša tovariša, katera sta bila prisiljena kopati. Spot so se morali četniki oddaljiti od bunkerja in pričeli bunker obdelovati s topom in minami. Bunker se je začel rušiti. V bunker je priletela mina, ki jo je eden izmed tovarišev srečno takoj prijel in vrget ven, da se je zunaj razpočila. Vsi trije so imeli oči krvave, lotevala se jih je omotica, bili so ožgani in na smrt utrujeni. V bunkerju so imeli precej eksploziva, ki pa ga niso mogli uporabljati. V nevarnosti je bilo, da bi se eksploziv vnel in tako z eksplozijo uničil vse. Po šesturni borbi je začelo zmanjkovati municije. Ostala je še vsakemu po ena ročna granata in revolver. Četniki, videč, da ponehava streljanje iz bunkerja, so se opogumili in se mu začeli bližati. Pczvali so jih naj se predaajo.

Trije so misleč, da se jim posreči še zadnji naplen, pregledali še ostalo orožje in prilezli iz bunkerja s pretevo, da se predaajo. Za hip so dvignili roke. Četniki, ki so se jim od zadaj približali, so jih prestregli, ko so hoteli še zadnji poizkusiti, da bi se rešili. Pozivali so, naj se predaajo še ostali. Na izjavo partizana da ni nikogar več, niso hoteli verjeti, dokler se niso sami prepričali.

Zasmehujoč so jih pripeljali k ostalim vašancem in vse skupaj odpeljali v zapore v Št. Peter na Krasu. Prišlo se je grozno pretepanje in mučenje brez primere. Kljub vsem dokumentom, ki so jih našli v bunkerju niso mogli izsiliti nobenega priznanja. Partizani niso kljub groznemu pritisku hoteli spoznati ostalih aretirancev, kakor tudi oni ne partizanov. Pripravljeni so bili

Delitev hrane med 12 dnevno stavko v Trstu

na vsako žrtev tudi poslednjo, ki bo gotovo sledila. Po nekaj strašnih dneh so aretirance izpustili, pridržali so si pa še dva, katera sta bila s partizani vred zastražena in pripravljena, da jih čez nekaj dni ustrelijo. Ko so partizani spoznali kruto četniško namero so se pogovorili in naredili še poslednji poizkus. Začeli so prepričevati stražarja, družinskega očeta, zatrjujoč mu, da mu bodo dali možnost, če jih izpusti na svobodo in z njimi odide, da odide k svoji družini po kateri je tako hrepenel. Uspelo je. Četniku se je ob misli na družino omehčalo srce. Po štirih urah je uspelo 15 zaprtim tovarišem skupno z dvema stražarjema pobegniti. Ko so bili izven nevarnosti, sta stražarja oddala svoje orožje partizanom, jim stisnila krepko roko, postali so si tovarši. Partizani so držali besedo in jima uslišali željo; odšla sta k svojima družinama.

Izdajalec pa še ni miroval. Po nekaj dneh je spet prihrumela četniška drha, obkolila vas, aretirala iste ljudi in še mnogo drugih, jih pretepla in odpeljala nazaj v zapore. Po groznem mučenju in pretepanju so jih pozneje izpustili, ker so izprevideli, da se jim je začela oblast rušiti.

Od tega dne se poznajo še posledice. Ena od štirih pretepenih sester je sedaj v norišnici. Drugi, ki so mu isti dan zloмили noge, hodi še vedno z bergljami.

Okraj Herpelje—Kozina:

BREZOVO BRDO. — Pri nas se je začelo trpljenje že 1923. leta in potem naprej, dokler je fašizem gospodaril po naši zemlji. Posebno hudo je bilo od 1941. do 1945. leta. 1. marca 1943 so nas odpeljali v internacijo 23 oseb.

Ko je začelo osvobodilno gibanje, smo se podali v vrste naših borcev, da se otresemo fašističnega jarma. Zagrabili smo za puške in se borili proti fašizmu. Šlo nas je v NOV 35, od katerih se niso vrnili 3 in sicer Grlica Karlo, Valenčič Jožef in Dadič Alojz.

Kot talca so ustrelili 53 let starega očeta, ki je pustil doma 5 otrok.

A to še ni dovolj. Zažgali so nam vas, da nismo imeli kam položiti glave.

GRADIŠČE. — Še pred kapitulacijo Italije se je naše ljudstvo borilo da bi se otreslo fašističnega jarma. Prišlo je do pohoda na Jugoslavijo: tudi v naši vasi so ljudje dosti trpeli radi tega udarca. Ker je ljudstvo mislilo, da nas bo Jugoslavija rešila italijanski fašistični psov. Z navdušenjem smo sprejeli začetek osvobodilne borbe. Tako so se leta 1942. in 1943. naše sile vedno večale.

Ljudstvo je stopilo v vrste pravičnih in se branilo proti fašističnemu jarmu, po katerim ne samo, da nismo smeli govoriti

svojega materinega jezika, temveč so nas italijanske zveri ubijale klale, palile naše hiše in nas gonile v internacijo.

Iz naše male vasi je bilo odpeljanih v internacijo 21 oseb, od katerih se jih 7 ni vrnilo. A Ivan Vovk je bil ustrejen kot talec.

Ko je prišel čas, smo vzeli puške in se postavili proti italijanskim in nemškim fašistom. Šli smo v vrste naših borcev. V NOV nas je šlo 34 tovarišev, od katerih jih je sedem padlo za svobodo.

TATRE. — Meseca maja 1942. leta je na Tatrah stanovala posadka karabinerjev, ki je po vsej okolici preiskovala ter iskala pred vsem Masla Karla iz Ostrožnega Brda in sploh partizane. Pri tem pohodu so aretirali v bližini vasi Sušo Andreja iz Ostrožnega Brda, ki so ga bili s strelcem ranili. Odpeljali so ga v Postojno od tam v Trst, nato pa v Rim pred posebno sodišče, ki ga je obsodilo na 30 let ječe.

Junija 1942. so prišli karabinerji iz Materije in aretirali Stranščaka Milana ter ga odpeljali v tržaške zapore.

20. 1. 1943. so prišli kvesturini iz Trsta in aretirali 9 oseb, jih odvedli v tržaške zapore, jih med zasliševanjem mučili, potem pa odvedli v zapore Forli in razne druge zapore, kjer so čakali na posebno sodišče. Ker pa je Italija prej razpadla, jih niso sodili, marveč ženske poslali domov, moške pa v Nemčijo kot vojne ujetnike.

20. 2. 1943. je prišla kvestura iz Trsta, obkolila vas, izvršila hišne preiskave in aretirala ter odpeljala devet oseb v tržaške zapore.

Dne 1. 3. 1943. so prišli v zgodnjih jutranjih urah karabinerji iz Materije ter aretirali in odpeljali v tržaške zapore devet oseb, od tam pa v razna taborišča v notranjost Italije.

Isti dan je bil odpeljan v Materijo Družina Jožef, kjer je bil pri zasliševanju nečloveško mučen, od tam odpeljan na Reko, nato v Koper, iz Kopra v Trst in nato v internacijo v Cairo di Montenotte. Po kapitulaciji Italije je bil prepeljan v Nemčijo, v zloglasno taborišče Mauthausen. Vrnil se je 18. 4. 1944.

Februarja 1943. so prisilno mobilizirali in odpeljali v »Battaglione speciale«^{tr} mladoletne fante.

24. 2. 1943. so prišli vojak in karabinerji, obkolili vas, vršili hišne preiskave in nato aretirali tri osebe.

Dne 13. 3. 1943. so prišli italijanski fašisti, kvestura in vojaštvo s kamoni tanki, avtomobili in obkolili vas, preiskali in oropali vse, kar se jim je zazdelo.

Dne 13. 4. 1943. so prišli iz Materije karabinerji in aretirali ter odvedli s seboj

na svojo postajo, potem pa v tržaške zapore, dve osebi.

Dne 13. 10. 1943. so pridrveli s kamioni v vas Nemci, nagnali vse ljudi k cerkvi, jih tam zastražili, po vasi pa ropali ter prisilno zahtevali več kvintalov krompirja, jabolk in drugih živil.

Dne 14. 11. 1943. so ob spopadu s partizani obklicili in obstreljevali vas z minometi in topovi; pri tem so požgali 11 hiš in gospodarskih poslopij, umorili 4 civilne osebe in 26 partizanov ter aretirali 10 oseb in jih odpeljali v Markčvščino, kjer so jih hoteli ustreliti. Na povelje višjega oficirja so jih pustili pri življenju in jih odvedli v Ilirsko Bistrico, nato v tržaške zapore, odkoder so se po 40 dnevih vrnili.

Dne 24. 11. 1943 so privedli SS-ovci, ker so se bali, da se nahajajo partizani v vasi, iz Divače artilerije v Materijo, s katero so streljali na vas, ter pri tem porušili dve stanovanjski hiši. Po končanem streljanju so obkolili vas, vse preiskali in pri tem ropali.

Dne 4. 5. 1944 so pridrveli ob 10. uri zvečer od dveh strani s kamijoni in peš ter obkolili vas; tokrat so imeli s seboj tudi svojega vodiča. V vasi so se srečali z domačimi fanti, ki so hoteli iti spat v grmovje. Spustili so za njimi rafal in z njim ubili svojega vodiča, 14letnega fanta, doma iz Trsta, ki je služil na Ostrovici. Vdrli so v nekatere hiše in aretirali 9 oseb ter jih odpeljali na prisilno delo v Lovrano, razen dveh deklet, ki so ju odpeljali v Nemčijo.

Filipčič Jožef je skušal po treh tednih prisilnega dela zbežati, kar se mu pa na žalost ni posrečilo. Med potjo so ga Nemci v Harijah ustrelili. Ostalim je po dveh mesecih uspelo srečno pobegniti domov.

Dne 14. 11. 1944. so prišli SS-ovci iz Podgrada, poropali so mnogo živil in moke, kar so morali otroci iz sosednje vasi prisilno nositi na določeno mesto. Pri tem so aretirali Mahne Ivanko ter jo odpeljali v Matulje, med potjo so jo pretepali ter grdo ravnali z njo, iz Matulj so jo pa pripeljali v Trst v zloglasno Rižarno, od tam pa v internacijo, med potjo se je avto prevrnil, tam je ostala ranjena, nato je bila odpeljana v bolnico v Videm, kjer je prestala težko operacijo, vrnila se je 28. 5. 1945.

Dne 25. 3. 1945. so prihrumeli SS-ovci od več strani in kar naprej streljali. Vzeli so iz pogorele hiše Mahne Matija in Ivančič Ivana. Oba so pretepali, prvega so odpeljali iz vasi in ga tam nečloveško mučili, nato ustrelili in še mrtvega vlačili po tleh. Drugega pa so, ko je padel pod udarce v nezavest, izpustili. Guštinčič Liljano so odvedli iz vasi, jo tam pretepali, strahovali in potem izpustili domov. Isti

dan so ujeli pet partizanov, med katerimi so dva takoj zaklali, tri pa odpeljali v Podgrad, kjer so jih nečloveško mučili in po treh dneh ustrelili.

Dne 6. 5. 1945. so pridrveli četniki, pretepali ljudi, trgali ženskam z rok prstane in zapestnice, jemali uhane in vse, kar so dobili. Pobrali so mnogo denarja ter drugih reči.

Aprila 1945. so prišli četniki, pripeljali s seboj neko dekle iz sosednje vasi, nato pa so aretirali še tri sestre.

Dne 14. 9. 1944. je prišla prva skupina nemških zločincev v zgodnjih urah, začeli so takoj po vasi streljati, vse ljudi, ki so jih dobili doma, so zbrali na sredi vasi ter jih nato zaprli. V tem času je prišla naša vojska ter napadla Švabe od vseh strani. Pri tem so Nemci spustili raketo, s katero so klicalj na pomoč. Kmalu so pridrveli drugi z blindami in kamijoni, začeli so streljati z dvema topovoma na vse strani, streljali so tudi s strojnimi s palami našimi fanti, po končanem streljanju so pa začeli ropati. Zapalili so 43 gospodarskih poslopij in stanovanjskih hiš. Ogenj je uničil vse premičnine, zgorelo je tudi vse gospodarsko orodje in 3 glave goveje živine. Naložili so tri kamijone, dve avtomobili ter dva voza raznega perila, obleke, šivalnih strojev, živine. Aretirali so Mahne Avguštna, ga odpeljali v Podgrad in nato v tržaške zapore, kjer so ga nečloveško mučili; po par mesecih so ga odpeljali v Nemčijo, od koder ni več nobenega glasu o njem. Nepopisna so bila grozodejstva, ki bodo gotovo ostala za vedno v spominu našim ljudem, saj so morali skozi vsa 4 leta krvave borbe živeti v trajnem in ne prestanem strahu.

Koperski okraj:

Tudi slovenska Istra je mnogo pretrpela pod fašističnim jarmom mnogo je žrtvala in doprinesla k osvoboditvi naše zemlje. Saj pripovedujejo kraji kot so Babiči, Boršt, Butarji, Cetore, Gazon, Gradin, Gračiče, Korte, Kubet, Hrastovlje, Marzige, Požane, Poletiči, Pomjan, Šmarje, Tinjani in drugi, kako jih je po prvi svetovni vojni oropal italijanski fašizem vsega slovenskega prosvetnega izživljanja, jih skušal poitalijančiti in gospodarsko uničiti, kako je naše ljudstvo klubovalo in s kako silo se je oprijelo Osvobodilne fronte in zastavilo vse svoje sile za osvoboditev.

DEKANI: Kulturno življenje pred narodno-osvobodilno borbo: V naši vasi je obstojala slovenska osnovna šola še v časih, ko so poučevali dosluženi kaproli avstrijske vojske, ki so jih vzdrževali in plačevali starši otrok, torej okrog leta 1800. Okrog leta 1840. smo že imeli svojo slovensko šolo z redno nastavljenimi diplo-

miranimi učitelji. Ob prihodu Italijanov v naš kraj je tu obstojala trirazredna slovenska osnovna šola. Leta 1924 so Italijani pregnali zadnje slovenske učitelje in šolo poitalijančili.

Kulturno življenje izven Sole: Leta 1898. je bila ustanovljena »Narodna čitalnica« po prizadevanju tedanjega učitelja Ivana Benka. Pozneje se je preimenovala (1900) v »Bralno in pevsko društvo Zrinjski« ter leta 1904 v »Izobraževalno društvo in pevski zbor«. Po prihodu Italijanov sta obstojala »Delavski dom« in »Ljudski oder«. Pcsloppe, v katerem sta se nahajali ti društvi, so italijanski fašisti v aprilu 1921. požgali; zgorelo je z vsem inventarjem in knjigami, potem ko so fašisti pokradli denar iz blagajne. V istem času je obstojalo tudi »Mladinsko prosvetno društvo — Jadran«, ki je bilo ustanovljeno leta 1919. To društvo so Italijani razpustili med letom 1922-23. knjige so zaplenili — okrog 500 — in jih uničili.

Vsa ta društva in ustanove so imele za cilj kulturni dvig ljudstva s čitanjem, predavanji, s petjem in godbo. Po Italijanih in fašistih pa je bilo vse preprečeno in uničeno. Ohranil se je do danes navzlic raznim zaprekam in zastrahovanju le slovenski cerkveni zbor.

Gospodarsko življenje: V vasi je obstojalo »Konsumno društvo« in je delovalo v prid delavcem in malim kmetom. Ustanovljeno je bilo leta 1898., čb prihodu Italijanov je bilo prisiljeno prenehati s svojim delovanjem. Obstojala je tudi »Kmečka hranilnica in posojilnica«, ki je s cene-

nimi posojili in sprejemanjem vlog pomagala našemu malemu človeku. Postavljena je bila po fašizmu in njegovih hlapcih v likvidacijo 21. 11. 1935; zaključna likvidacija se je izvršila 31. 12. 1941; poleg izgube, ki so jo imeli vlagatelji in člani na članarini, je potegnila za seboj na dražbo več kot 10 posestev.

Za časa borbe: Življenje na kulturnem in še manj na gospodarskem polju se ni moglo razvijati, ker je v vasi stala sovražna postojanka, najprej italijansko fašistična, nato pa nemška. Tu bi bilo le pripomniti, da je po italijanski kapitulaciji leta 1943. pa do osvoboditve tukajšnji župnik Alojzij Rožman skrivaj in na lastno pobudo poučeval otroke (okoli 120) v slovenskem jeziku. Partizanski center je bil na bližnjem hribčku med vasema Dekani in Rižana.

Po kapitulaciji Italije do okoli polovice septembra 1943. je bil v vasi III. bataljon I. Istrske brigade, ki se je umaknil ob prihodu Nemcev, ki so ostali v vasi kjer so imeli močno postojanko, do osvoboditve leta 1945.

Pred kapitulacijo Italije je deloval za OF tovariš Furlanič Avguštin. Od leta 1943. je pa deloval Krajevni odbor — terenski (OF), sestajal in zadrževal se je pa zunaj vasi. V tem odboru je deloval tovariš Furlanič Avguštin kot delegat Okraja. KNOO obstoja v kraju od junija 1945. — prvi izvoljeni KNOO po osvoboditvi je bil izvoljen leta 1946.

Že za časa italijanske okupacije je bilo veliko število naših vaščanov pretepanih.

ZVU je hotela preprečiti pro-lavo 8. sept. sdan ustaje

Jubilej Ivana Trinka, pesnika Beneške Slovenije. 60 letnica mašniške posvetitve

zapiраниh, obsojenih tudi na več let ječe in policijskega nadzorstva.

V našem kraju so fašisti med NOB požgali 6 hiš, češ, da so se v njih zbirali partizani in ker je bil gospodar oče dveh znanih antifašistov; sinova sta bila v NOV in terena.

Ob času nemške hajke oktobra 1943. je bilo v kraju ustreljenih 17 talcev, 95 oseb je bilo odgnanih v zapore in v razna koncentracijska taborišča.

GABROVICA — Spomladi l. 1921. smo se pripravljali na volitve poslancev v rimski parlament. Volitve so se vršle istega leta na Bink, nedeljo. Bile so nam obljubljene tajne, svobodne in zaščitene po italijanskim oblastem. Volišče v Ospu je bilo prav živahno in slovesno. Takoj popoldne pa je prišel glas, da bodo najbrže fašisti skušali oskruniti naše volišče.

Postavili smo barikade, da preprečimo fašistom vdr na volišče. Čakali smo jih v zasebi celo noč.

Kljub temu, da je bilo volišče zaščiteno od italijanske oblasti, so pa vendar prišli fašisti in zažgali žaro z vsemi glasovnicami. Naslednji dan, v ponedeljek smo že pred poldnem izvedeli, da so fašisti zažgali vse glasovnice na volišču in da je padel v borbi s fašisti pod Mačkovljami Žerjela Andrej, oče več nedoraslih otrok. Popoldne so prišli karabinerji in aretirali 4 naše vaščane; izpustili so jih po 6mesečnem zaporu.

Ko se je začela osvobodilna borba, smo šli takoj na delo, da bi čimprej uničili fa-

šizem, izgradili našo ljudsko oblast pod bodočo jugoslovansko Titovo državo.

Že prve mesece leta 1943. so odhajali naši vaščani v partizane, istega leta smo imeli karavlio v strmini nad vasjo, v vasi smo imeli zvezs s Trstom in Istro. Imeli smo tehniko z imenom Snežnik, ki je parkrat menjala položaj, a po večini je bila v našem kraju in rajonu. Četa VDV se je po večini nahajala v našem kraju. Komanda mesta Koper je bila na našem terenu od meseca marca do meseca maja leta 1945.

Od dneva požiga vasi pa do osvoboditve leta 1945. so se vedno vršila v vasi zašiševanja, ropanje, streljanje in preganjanje vaščanov, ki so še ostali na terenu.

Dne 7. 9. 1944. so na vse zgodaj ponovno obkolili vas Nemci, odpeljali 4 tovariše in jih še isti dan postrelili v bližini bivše občine v Dekanih. Na svojih pohodih v našo vas so Nemci vse preiskali in tudi odkrili skoraj vse bunkerje razen tehnike Snežnik.

OSP. — Osp je imel že pred dvesto leti slovensko šolo, v kateri se je poučevala tudi nemščina, ki pa se je kasneje opustila. Že naši pradedje so imeli pevske in cerkvene slovenske zборе. Leta 1897. je bilo ustanovljeno slovensko prosvetno društvo »Domovina« z rednim pevskim zborom in čitalnico.

Ljudstvo je koncem leta 1918. verovalo v samoodlobo narodov ter mirno sprejelo italijanske zasedajoče vojaške sile. Leta 1921. so začeli prvi spopadi med ljudstvom in fašisti. Med drugim so fašisti že pred prvimi volitvami prišli s kamijoni v vas ter so napravili nasilno preiskavo v stanovanju župnika Malalana, ki so ga tudi s strelom ranili v nogo.

Spomladi leta 1921. so prišli na večer po volitvah oboroženi fašisti, da bi uničili volilne rezultate. Ljudstvo Ospa, Gabrovice, Prebenega in Mačkoveli je fašiste trikrat v isti noči ustavilo odbilo in razpršilo. Nato je ob zori prišla močna vojaška sila, okrepljena s fašisti in orožniki, v bojnem redu, z minometi itd. Iz Ospa se je videlo, da gorijo hiše v Mačkovljah in izvedeli smo, da so fašisti pod Mačkovljami ubili Žerjela Andreja iz Gabrovice, ki se jim je uprl.

V šoli so l. 1922. vpeljali italijanščino, in nato postopoma popolnoma zatrli slovenščino. Italijanski učitelji in učiteljice so uničili več šolskih arhivov in vse knjige, zemljevide in sploh vse, kar je spominjalo na slovenščino.

Obenem so bila uknjena vsa prosvetna društva. Istotako se je zgodilo z zadrugami.

V mesecu marcu 1943. smo pričeli z organizacijami na terenu. Vršili so se ta tajna sestanka. V tej dobi so se nabirali prostovoljni prispevki, hrana, zdravila, crožje itd. za NOV.

V letu 1944. je bilo več nemških ofenziv. Dne 3. marca 1944. je prišlo v Oso 35 kamijonov SS in fašistov in so po preiskavi odpeljali sedem tovarišev v zapor in kasneje še pet, od katerih jih je več šlo v internacije v Nemčijo.

Približno v polovici maja 1944. v noči je obkolo našo vas približno 80 gestapovcev v gumijastih čevljih, da bi zasačili ljudstvo na mitingu. Ker so terenci ta napad predvidevali so preložili miting v bodoče dni. Omenjeni gestapovci so vdrli v vas in ustrelili kurirja Gozdarja (partiz. imel) iz Vipavskega, aretirali dva tovarša in dve tovarišici iz Oso. Dne 24. aprila je nemška patrulja z dvema motocikloma in 655 fašisti prišla po tovariša Lokatel Petra. Našli so ga na njivi pri oranju. Ko jih je zapazil, je zbežal in se skril končno ga je patrula dobila skritega v potoku. Po hišni preiskavi so ga odpeljali v Podgorje, kjer so ga mučili in umorili. V aprilu je prišlo v Oso 120 Nemcev in mongolov. Pri preiskavi so se te čete polastile različnega blaga. V poletju 1944. so se vršile znova tri hajke nemških planincev v našo vas, ki so potekle za našo vas brez hujših posledic. Dne 2. septembra 1944. je bataljon planincev s štabom zasedel Oso. Četa partizanov (Cicogna) iz Milskega kraja ki je imela tu stano, se je morala umakniti premoči. Naša vas je tudi pod nemško zasedbo pobirala hrano in denar za partizane in je nadaljevala svoje delo.

Dne 10. novembra so nemške oblasti prisilile moške k zgraditvi bunkerjev in jarkov v bližini Oso. Proti koncu leta 1944. so aretirali aktivista Lazarja, ki pa jim je ušel še isto noč.

V aprilu 1945. se je izdelalo v vasi večje število slovenskih zastav. Ljudstvo je širilo med nemškimi vciaki slabe novice, da je tako slabilo njihovo moralo. 30. aprila je zjutraj zapustil našo vas zadnji nemški oddelek. Zvečer ob 10. uri so prišli prvi partizani ki so bili sprejeti z zastavami in petjem.

Postojnski okraj:

RAZDRTO. — Po sve ovni vojni je mirovna konferenca priključila naše ozemje Italiji ki je takoj prišla z razparčevanjem našega ljudstva. Tik pred izbruhom zadnje vojne se je zopet poostil boj proti našemu ljudstvu. Zadostoval je sum da so naše ljudi zapirali in internirali. Tako so bili internirani Kočevar Ernest, Bajc Franc, Jakob Sajovic, Ogrizek Matevž in drugi.

Po izbruhu vojne je bila situacija našega ljudstva obupna. Zločinska klika kraljevih karabinerjev in kvesturinov, ki je imela vso moč nad našim ljudstvom mu je škodovala ob vsaki priliki. Odvezel so mu radio-aparate, prepovedali vožnjo s kolesom in zapuščati stanovanja po 8. uri zvečer, itd. Ker se je nahajal tov. Simčič Metod 5 minut po 8. uri pred hišo, so ga pograbil, odvedli iz vasi, ga mučili in potem ustrelili. Istotako so naredili s tov. Brajlikom Alojzjem, ki so ga ubili pred njegovim hlevom.

Ko se je vojaška situacija za Italijo in Nemčijo po porazu nemške armade pri Stalingradu obupno poslabšala, je okupator še huje divjal nad našim ljudstvom. Sledile so masovne internacije, pregon, požigi itd. Konfirano je bilo preko 10 tovarišev, ubitih pa tudi najmanj kakih deset. Požgali so šolo, gasilni dom in tri stanovanjske hiše.

Ko je bila Italija poražena, je nadaljevala Nemčija po zasedbi naših krajev z zločinskimi delom fašizma. Sistem je bil isti: zapor, internacije, mučenje itd. Ker je pa postala Nemčija šibka, se je poslužila izdajalcev lastnega naroda. Na pomoč je poklicala belo gardo in četnike. Prva je na nepopisen način umorila tov. Simončiča Franca: tudi četniki so bili pravi krvoloki. Zaklali so tov. Vinjevca Marijana pred svojim odhodom iz vasi, ki so jo hoteli tudi uničiti: nagrmadili so na obeh izhodih ogromne količine eksploziva, pre-

Pesem o J. Zapadcu

*Vjubačija zarja ete je moja pot,
Ko sem zaslišal pesem o nekot
s strani zapadne, da sem se začudil:
"Mar se tam za mojo moč poje not?"*
*Sedaj, ko mi večerna zarja rdeča,
s strani zapadne guta mi oči
otročinsko strastno: zarja in moje poje
slovensko pesem: "Tudi je moja naša!"*

Ivane Trunka Lamejskega

5/VI 1946

Ostojupanost

Posvetilo Otona Župančiča
slavljenju Trunku

*Novi ministrski predsednik
L. R. Slovenije
Miha Marinko*

povedali zapustiti hiše in potem zažgali razstrelivo. K sreči je vsled dežja eksplozirala ena sama grmada tega razstreliva in uničila tri hiše in poškodovala še drugih deset.

DOLENJA VAS - POTOČE. — Naš KNOO sestavljata vasi Dolenja vas in Potoče in zato podajamo poročilo za oba navedena kraja, ki štejeta skupno 61 hiš in 235 prebivalcev.

Posebno Dolenja vas je morala mnogo pretrpeti zaradi izdajstev domačega konfidenta po italijanskem in pozneje po nemškem okupatorju.

Pogostoma so se vršile razne čistke in to ponoči in tekom dneva. Strahovali so ljudstvo na vse načine, metali ljudi iz postelj z naperjenim orožjem v zgodnjih jutranjih urah itd. Neka žena se je ob taki priliki tako prestrašila, da je kmalu nato umrla. Hišne preiskave so bile na dnevnem redu.

Posebne edinice, ki so prihajale na čistke iz drugih krajev, so videle v vsakem človeku razbojnika. Zasačili so n. pr. kmeta, ki je sam delal na polju blizu gozda. Nič ni pomagalo, da se je legitimiral s praviimi dokumenti. Silili so ga, naj gre pred njimi proti gozdu. Mož se je pa dobro zavedal, da bi ga v gozdu kratkoma ustrelili in se potem hvalili, da so na begu ubili nevarnega partizana. Govo rili so, da dobi dopust, kdor ubije partizana. K sreči so moža poznali domači karabinerji in ga izpustili.

Med prvimi so bili odpeljani v internacijo vodilni člani bivših prosvetnih društev. Ker so odšli mladeniči, ki so dobili pozive za v vojsko, k partizanom, so odpeljali v internacijo vse njihove svojce. Pobrli so jim tudi vse živino in živež. Ko

so uvideli, da se pozivom nihče ne odzove, so prihajali po vojaške obveznike z avtomobili in jih pobirali po hišah. Zgodilo se je pa, da so jim nekateri obvezniki pobegnili iz rok in odšli k partizanom.

Kmalu po razpadu Italije so napravili čistko nemški SS; že zjutraj so odpeljali vse moške, ki so jim prišli v roke. Vrata zaprtih hiš in tudi cerkve so odprli z ročnimi granatami. Zažgali so več hiš in gospodarskih poslopj.

Nekega dne so prihrumeli v vas od vseh strani oddelki SS v družbi s fašisti in drugimi podobnimi elementi. Po izvršeni temeljiti preiskavi po hišah so zgnali vse moške, ki so jih slučajno dobili v roke, vse ženske in otroke v sredino vasi. Zažgali so dvonadstropno hišo, v kateri so preje ujeli 2 partizana. Nato so v največjo grozo zbranega ljudstva ustrelili ob zidu oba partizana in 6 domačinov. Trupla ustreljenih, vmes so bili nekateri še živi, so vrgli v plamene goreče hiše. Pri tej priliki so izgubili življenje sledeči domačini: Može Josip, Franetič Rudolf, Vidmar Anton, Može Karl, Vidmar Josip, Može Ivan. Ta dogodek je ljudstvo strahovito pretresel. Prebivalci so se raztepli na vse strani in vas je ostala več dni kot bi bila izumrla.

Seveda niso mogli ustrahovati niti z internacijami, niti s srednjeveškim pretepanjem ljudstva, kakor tudi ne z ropanjem živine, živeža in obleke, da se ne bi naše prebivalstvo požrtvovalno udeleževalo osvobodilnega boja. Iz naše vasi in Potoč je padlo pri partizanih 7 borcev.

Na prisilno delo k specialnim bataljonom so odgnali Italijani 12 vaščanov.

Požgane so bile velike površine mladih gozdov, s čemer je bila prizadejana vsi velika materialna škoda.

Komenski okraj:

IVANJGRAD. — Med 1934-36 se je osnovala skupina »Pino Tomažič« pod vodstvom Komunistične Partije Jugoslavije. Organizirala se je po vseh vaseh. Pozneje je večina prvih organizatorjev te skupine padla v roke italijanske policije. Ostali, še svobodni, so tajno dalje organizirali in pomagali aretiranim. Pomladi 1941. je ta organizacija na lastno inicijativo pričela organizirati OF. — Z brošurami in časopisi, čeprav v malem obsegu, je tedaj priprav-

ljala množico za boj proti italijanskemu fašizmu.

Dne 8. VII. 1941. je imel v Gorici tovariš Valušček Anton (Matevž) širšo sejo, za padno sejo, Kras—Tolmin, Vipava itd., na kateri so bile točno podane smernice za širjenje gibanja OF po Slovenskem Primorju. — Z istimi direktivami kakor v Jugoslaviji so se osnicali terenski, ozir. Rajonski in Okrožni odbori množičnih organizacij. Pri tem delu je bilo mnogo ovir.

Pomladi leta 1942. so se začele ustanavljati skupine primorskih partizanov, iz katerih so zrastle čete.

Prva Kraška četa pod vodstvom tov. Stjenka je vršila napade na prometne zveze okupatorja ter zadrževala na tem področju 15.000 italijanskih vojakov.

Po odhodu najboljših sinov v partizane so začeli z aretacijami, z gonjenjem našega ljudstva v taborišča, naših mladeničev v delavske bataljone in s požigi domov ter sličnimi banditskimi dejanji. — Tedaj so se osnemale na Krasu izbrane skupine, ki so trgale električne, telefonske in prometne zveze. Vse to je vodil tov. Stjenka. Po kraških vaseh je mladina enkrat tedensko vršila napisne akcije po zidovih ter raznašala lepake, ki so se tiskali v Škrbini za Kras, Vipavo in Gorico.

Drzni napadi naših skupin na sovražnika in njihovi uspehi so mladino privabili v partizanske vrste. Poslana je bila v borbo v Slovenijo. Iz partizanskih skupin

so se osnovali odredi, pozneje Brigada Simona Gregorčiča in Soški Odred. Ta Odred je kontroliral in operiral na kraškem in vipavskem ozemlju. — Civilno prebivalstvo pa je tej novi vojski nudilo vso potrebno hrano in vse potrebščine. — V Škrbini je bila delavnica ročnih bomb.

Ob razpadu Italije se je po večini kraškega ljudstva spontano udeležilo narodno osvobodilnega gibanja. V tistem času je bilo ustanovljenih na Krasu že pet bataljonov.

27. IX. 1943. je hitlerizem z vsemi fašističnimi bandami navalil na naše ozemlje. — Velike so bile naše izgube in žrtve: Požigali so naše domove, pobijali starce in otroke, tirali na delo vse, ki so se jim zdeli sposobni za delo. — Borba se je nadaljevala — rasla je naša Armada, a obenem sovražni teror in gorje. Takoj po italijanski kapitulaciji se je odzvalo mobilizaciji vse moštvo, ki se je čutilo sposobno za vojaški stan.

RIHENBERK. — 1942. so pričeli Italijani prisilno mobilizirati naše fante in može in jih voziti v kazenske delavske bataljone v Aquilo in druge kraje; tako so v Rihemberku prisilno mobilizirali 121 mož in fantov.

Dne 18. julija 1942. so italijanski skvadristi napravili pohod na Rihenberg. Prihrveli so okrog 15. ure na avtih iz Gorice. Spremljalo jih je več kamionov kvesturnov in so takoj začeli ustavljati ljudi po

Tržaški harmonikarji, otroci delavcev iz tovarne Sv. Marka, na gostovanju

cestah in jim grozili. Navalili so na hišo Pavle Možina, ki je pa na srečo ni bilo doma. V njeni hiši je bila tisti čas podružnica Poljedelske Zadruge (Consorzio Agrario). Zbrali so nekaj ljudi, ki so morali nositi blago iz zadruge. Medtem so preiskali vso hišo, razdejali pohištvo in končno še hišo zažgali.

Po zažiganju so začeli preiskovati po hišah in iskati »sumljive« ljudi. Vse, ki so jih našli, so prav zverinsko pretepli in mučili, razbili njihova stanovanja in vse, kar jim je prišlo pod roko. Ob tej priliki so aretirali tudi 8 vaščanov, vrgli so jih zvezane kot živino v avtomobile, jih odpeljali in mučili najprej v karabinskih stanih, nato pa v goriških zaporih in v Gradiški, kjer so jih imeli zaprte 6 mesecev.

Meseca oktobra 1943. so prišli v našo vas italijanski fašisti in se nastanili na Governi. Vršili so neprestano grozodejstva in umore. Streljali so večkrat cele noči po hišah v vasi. Aretirali so naše ljudi in jih mučili na vse načine, ker niso hoteli izdati naše vojske.

Dne 15. februarja 1944. so prišli v našo vas Nemci, jo obkolili, zbrali vse prebivalstvo, naložili vse na kamione in odpeljali v nemško pregnanstvo. Ko je bila vas prazna, so skupno s fašisti pričeli ropati po hišah, požigati in minirati. Uničili so hiše in gospodarska poslopja 190 lastnikom. Požigi in uničenje aretacije ljudi so se vršile tudi po sosednjih manjših vaseh v Polju, v Birsu, v Steberci-Bizjakih, v Vasi, v Tabru, v Britofu, v Kivpu, v Ključu in Cvetrczu. Na koncu so 27. aprila 1945. še četniki aretirali in odpeljali s seboj Pavlo Možina in Kerševan Izidorja, od tistega dne še do danes ni nič znanega o njuni usodi. Vse naš okraj, ki šteje 10.142 prebivalcev, je prispeval in žrtvoval takole v osvobodilni borbi:

1. V narodno osvobodilno vojsko se je odzvala 1138 borcev. — Od teh je padlo 345, invalidov 153.

2. interniranih 1609.

3. Popolnoma požganih 12 vasi, in sicer: Komen (355 prebivalcev), Ribenberk (1030 prebivalcev), Tomačevica (120 prebivalcev), Malidol (80 prebivalcev), Štanjel (255 prebivalcev), Kobdili (203 prebivalci), Vojšičica (289 prebivalcev), Selo (304 prebivalci), Mihajle (10 prebivalcev), Maerji (23 prebivalcev), Vale (42 prebivalcev), Mošči (11 prebivalcev).

Delno požganih vasi je pa 15, in sicer: Lipa, Kestanjevica, Brestovica, Velikidol, Volčjigrad, Brje na Krasu, Gorjansko, Hruševica, Preserje-Vip., Pederjevo, Sveto, Kosovelje, Gabrovica, Klasiči in Škrbina.

Grgarski okraj:

GRGAR-BRITOP. — Italijani so v tej vasi aretirali 13 oseb, ki so bile odpeljane v italijansko taborišče, po italijanski kapitulaciji pa večina v nemška taborišča; nekateri izmed teh se niso vrnil.

Dne 11. junija 1944 je prišla v vas X MAS — fašisti iz Prevala. Ujeli so tov. Černeta Antona, ki ga je nato ustrelil Marijo Belini iz Genove; v istem času so požgali šolske premičnine.

Nemci so umorili 3 osebe, med njimi tov. Široka Borisa, ki je bil ranjen od ročne granate in nato usmrčen od zločinca Marija Belinija iz Genove. Aretirali so 32 oseb in jih odpeljali v razna taborišča v Nemčiji. Dne 19. januarja 1945. so Nemci obkolili vas in ustrelili obveščevalca IX. Korpusa Černeta Stanka.

AVČE — 9. VIII. 1942. so napravili partizani v tem kraju prvo akcijo. 12. novembra 1942. so italijanski vojaki in karabinjerji s 3000 možmi obkolili kraj, zabranjen je bil vhod in izhod; tedaj so ubili dva partizana (brata). Ne dolgo potem so zbrali veliko število fantov in mož in jih odpeljali v posebni bataljon. V marcu 1943. so italijanski vojaki požgali več senikov na ukaz kapetana Teresani Jurija in grozili ljudstvu s požigom vasi.

28. marca 1944. so Nemci obesili tovariša Škodnika Jožefa pred njegovo lastno hišo.

Gestapovci iz Kanala in Tolmina so 28. IX. 1944. obkolili naselje Avšček. V hiši Jakopiča Andreja sta se nahajala brata partizana Škodnik Jožef in Franc. Opazila sta nevarnost in hotela pobegniti; gestapovci so nanj streljali in ujeli Franca, Jožefa pa težko ranili; premičnine v hiši so izropali in hišo požgali. Ranjenega Jožefa so naložili na voz in prisilili njegovo žaročenko, ki se je tudi tam nahajala, da ga je odpeljala pred rojstni dom in tam so še ranjenega obesili v prisotnosti žaročenke, njegove matere in vaščanov. Ko je že izdihnil, ga je eden izmed nemških vo-

jakov udaril s puškinim kopitom po glavi. Nato so odpeljali več oseb v tolminske zapore.

31. III. 1944. so Nemci zopet vdrl v vas in odpeljali večje število domačinov v nemško taborišče Dachau in drugam. Mnogi od teh se niso več vrnili. Isti zločinci so dne 7. marca 1944. cropali gostilni, trgovino in premičnine dveh posestnikov iste vasi, Tovariša Skodnika Franca so z zvezanimi rokami na hrbtu in z vrvjo za vratom preganjali skozi sosednje vasi z grožnjo, da jim pcve, kje se nahajajo partizani. Nameravali so ga obesiti, toda ponoči se mu je med potjo posrečilo pobegniti. V tem in 45. letu se je v kraju Avče in njegovem območju izvršilo še mnogo drugih umorov in požigov in odpeljanih je bilo mnogo ljudi v internacijo.

TRNOVO. — Nemci so ustrelili v raznih presledkih 14 oseb iz tega kraja 22 pa aretirali, v drugem pa so 26. septembra 1943. umorili 7 oseb, odpeljali v internacijo 8 oseb in požgali 3 hiše. Poropali so veliko količino prašičev in goveda in mnogo premičnin. V januarju 1944. je nemška drhal zopet vdrla v Trnovo in povzročila ogromno škodo: ropali so vse od kraja; preganjali so ljudi in česar niso mogli vzeti s seboj, so uničili.

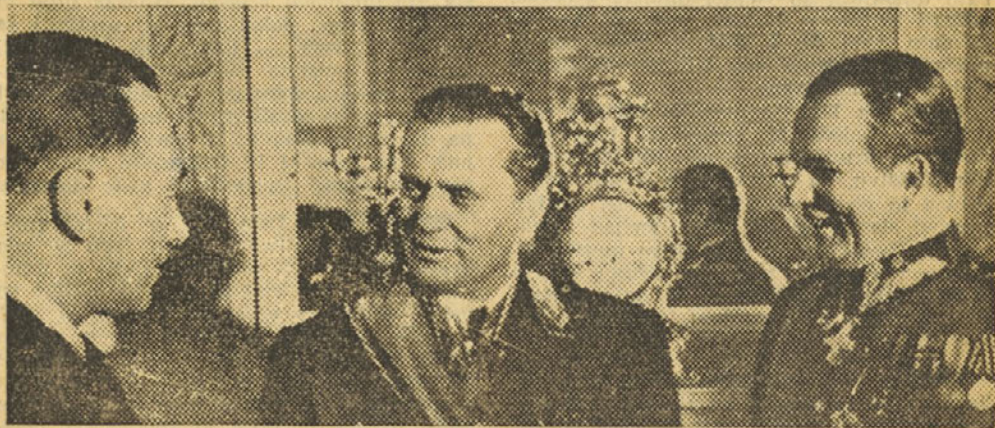
16. junija 1944. je v ta kraj prišla posadka SS-ovcev, obesili so dva domačina in nekega partizana mučili do smrti, od-

France Bevk, voditelj primorske delegacije v Parizu med mirovno konferenco

peljali nato 9 deklet v internacijo in požgali vas Rjavci.

RAVNICA — 20. XII. 1942. so Italijani internirali tcv. Paulina Rudolfa in njegovo hčer. Odpeljali so 12 goved in razno premičnino radi tega, ker je odšel sin v partizane. Istotako so aretirali tov. Paulina Štefana, ker je bil osumljen, da je sodeloval s partizani pri nekem spopadu z bersaljerji. Aretiranih je bilo še več drugih oseb in jim pobrana živina in drugo.

Maršal Tito na osvobojenih primorskih tleh s predsednikom poljske republike Bjerutom in maršalom Rolom Zimjerskim

Nemci so ustrelili tcv. Rjavca Jožefa. V Trnovskem gozdu so Nemci zasledili Paulina Teodorja iz Ravnice in njegovega brata Bernarda. Umaknila sta se pred njimi, da bi se po njihovem odhodu vrnila domov. Dne 25. 9. 1943. sta bila odpeljana na zaslišanje k poveljniku SS-ega polka; po kratkem zaslišanju jima je bilo ukazano, naj gresta po poti naprej pred Nemci; streljali so za njima in Teodor je obležal, Bernard je bil ranjen v obe roki, toda posrečilo se mu je zbežati.

VOGLARJI. — Mučenih, ustreljenih in zaklanih je bilo v tej vasi 11 oseb po Nemcih v letu 1943-44. Dne 26. 9. 1943. so Nemci prvič obiskali to naselje. Ubili so tri mladeniče in ropali dragocenejše stvari. Dne 30. 10. 1943. so zopet umorili tri može in enega fanta. Dne 17. 1. 1944. so SS-ovci zažgali hišo s hlevom posestnika Cej Alojzija in umorili dva moža. Zopet so 25. 1. 1944. SS-ovci umorili tri može. 6. 1. 1945. so MAS požgali hlev Gorjup Justini in hišo Pavlin Friderika. Terorizirali so tako naprej ljudi, dokler jih ni 29. 4. 1945. odgnala naša hrabra Armada.

LOKVE. — Italijani so prisilno mobilizirali več naših ljudi. Nemško vojaštvo je v tej vasi izvršilo veliko strahotnih zločinov. Umorjenih na razne načine je bilo 17 oseb. Aretiranih in odpeljanih v taborišča pa 47 oseb. Nemci so prišli prvič 26. 9. 1943. Tedaj so odpeljali 37 moč v taborišča, umorili dve civilni osebi. Ustrelili dva ujeta partizana in poropali ljudem živila. Dne 18. 1. 1944. je bil prvi letalski napad, v katerem je bilo porušenih 5 hiš in 4 gospodarska poslopja, delno pokvarjenih je pa bilo 35 hiš. Dne 19. 1. 1944. so zopet nemške čete vdrle v vas. Borba proti partizanom je trajala 5 ur. Ko so se partizani umaknili, so Nemci umorili 4 osebe, požgali 27 hiš in hlevov, poropali, kar se je dalo. Dne 29. 7. 1944. so zopet ropali, uničevali prideške na njivah in uničili električno napeljavo.

9. oktobra 1944. je nemška armada prodrla na Lokve iz Trnovca, tam prenočila in drugi dan je bilo ukazano vsemu ljudstvu, da se zbere ob deseti uri v cerkvi in ob 13. pa na polju pred gozdom upravo, da bi jih od tam odpeljali. Ljudstvo se je zbralo na določenem mestu, zastraženo s tanki; tedaj so požgali še vse ostale hiše. Prebivalstvo je nato spremljala policija iz opustošene vasi proti Trnovemu.

LAZNA. — Ker je bila skozi to vas rehodnica naših borcev, so Italijani ustrelili dva partizana. Mobilizirali in aretirali več oseb v februarju 1943.

Nemški vojaki so na poti proti Vogarjem pobili s puškinim kopitom tovarišico

Angelo Podgornikovo, ubili Grjupa Ludvika in ustrelili Gorjupa Leopolda in to v marcu in aprilu 1945. Dne 21. 4. 1944. so napadli štab IX. Korpusa. Ob tej priliki je bil ranjen civilist Ličer Emil v desno roko. 10. oktobra 1944. so Nemci pridrveli iz Lokve, ko so že tam vse uničili in vas popolnoma požgali. Požgali so 9 hiš in 16 gospodarskih poslopij. — 16. marca 1945. so ujeli aktivista Gorjupa Leopolda in ga na Vojskem usmrtili. Istotako so dne 27. aprila 1945. odpeljali Gorjupa Ludvika in ga ubili v Trnovem. — 12. aprila 1945. so odpeljali mladinko Podgornik Angelo in jo pobili s kopiti.

RAVNE. — Dne 11. novembra 1943. so Nemci, Mongolci in fašisti obkolili vas Baske, zažgali hlev in okradli posestnika Madcna Vincenca, odpeljali govedo in razne druge prideške ter naredili tako tudi pri sosednjih hišah.

Dne 30. marca 1944. je prišlo v zgodnjih jutranjih urah iz Grgarja v Ravno 18 Garibaldincev. Ker je deževalo, so se ustavili v hiši posestnika Hvala Ivana; v hiši sta bila tudi 2 kurirja iz Grgarja in nekaj domačinov. Približno pol ure za tem so pridrveli Nemci in Mongolci iz Anhovega, obkolili vas in napadli hišo. Prišlo je do spopada; ujetih je bilo 10 Garibaldincev, 8 pa jih je zbežalo z domačini; enega izmed ujetih so takoj česili pred hišo. Preden so odšli, so vse vaščane pripeljali k luči, kjer je visel nesrečnež, jih postavili k zidu z rokami kvišku, kot da jih bodo streljali, naker so jih izpustili. 9 Garibaldincev so pa peljali s seboj, med potjo so jim vrtali oči, rezali ušesa in podobno.

BATE. — 23. avgusta 1942. so fašisti umorili tov. Fabiana Alberta nato so aretirali 13 oseb. Ob prihodu Nemcev 1943. sta bili umorjeni 2 osebi: Humar Jožef in Bitežnik Ivan; poleg tega so aretirali še drugih 12 oseb. — Leta 1943. so pobrali ponoči in prisilno mobilizirali 14 mladeničev; meseca februarja so mobilizirali 21 moč starejših letnikov. Od novembra 1943. pa do aprila 1945. so se stalno nahajali v naši vasi nemški in italijanski vojaki ter ves čas ropali in požigali naše domove.

TRIBUŠA. — Leta 1942. so fašisti umorili Vončino Petra; v istem času je bilo aretiranih tudi 23 oseb. Nemci pa so umorili 15 oseb, aretirali pa 12 oseb, katere so potem odvedli v taborišče v Nemčijo. 1942. je bilo prisilno mobiliziranih v našem kraju 25 moč in fantov. Dne 2. 2. 1943. je bil aretiran tov. Čibej Ciril ter odpeljan v spremstvu oborožene čete, ki jo je nato naša vojska napadla in osvobodila tovariša. — 22. 3. 1943. so Italijani aretirali tov. Cirila Ladislava ter ga odpeljali v bataglicne speciale. Italijanski kvesturini so

aretirali dva tovariša. — 10. 5. 1943. so fašisti ubili tov. Vončino Petra. — Od 1943. do 1945. so bili izvršeni od raznih okupatorjev in pomagačev sledeči zločini: Aretiranih je bilo 18 oseb, konfiniran 1, konfinirana ena družina, ustreljenih 9 iz vasi in 11 partizanov, ki so se nahajali v vasi, na prisilno delo je bilo odpejanih 9, požgana je bila ena hiša in en hlev.

DOL pri ČEPOVANU. — Interniranih je bilo 15 oseb v Nemčiji in deloma v Italiji. — Dne 13. 4. 1943. so karabinerji požgali 4 hiše, škode nad 100.000 lir predvojne vrednosti. V istem času so fašisti internirali 4 osebe. — Dne 12. 3. 1943. so karabinerji aretirali tov. Šuligoja Franca in njegovo ženo Jožefo ter jima zaplenili njuno premoženje v vrednosti 20.000 lir. — Dne 2. 1. 1943. so karabinerji prisilno mobilizirali v kazenski bataljon 4 fante. — Dne 13. 12. 1942. so ponovno mobilizirali 18 tovarišev in jih oddali v dejavske bataljone v Sicilijo in Sardinijo.

Nemci so umorili tov. Rudolfa Goriupa in odpeljali dve osebi v internacijo v Nemčijo. — 25. 9. 1943. so brutalno vdrli v našo vas s tanki in poropali razna živina in internirali dve osebi. Dne 17. 2. 1943. so zopet vdrli in kruto postopali ter odpeljali naropane blaga; dne 15. 12. 1943. so Nemci zopet poskusili vdreti v vas, toda partizani so jih odbili, Nemci so imeli 13 mrtvih. Dne 29. 1. 1944. so Nemci naravnost razbojniško zopet pridrveli in vse izropali, kar jim je prišlo v roke. — Dne 3. 3. 1945. so obstreljevali vas z vžigalnimi krogli; nekaj hiš se je vžgalo, vojaki so pa ropali. Zgorelo je 13 poslopij, razna živina in mnogo premoženje. Delno požgane hiše so bile tri. — Dne 29. 3. 1945. so se priklatili v našo vas Španjolci, izvajali strahoten teror in pretapali prebivalce. — Dne 16. aprila 1945. se je vršila borba s Španjolci na Vršah; tedaj je padel naš telefonist Jožef Podgornik.

ČEPOVAN. — Italijani so aretirali šest oseb; nekateri so morali na prisilno delo, drugi pa v zapor v Italijo in nato na prisilno delo v Nemčijo.

Nemci so ustrelili Jožefa Bratuža, Jožefa Bremca in Milana Vidica ter odpeljali na prisilno delo v Nemčijo drugih 20 oseb, od katerih sta tam umrli Kofol Franc in Gruden Jožef. — Meseca septembra 1943. so prihrumeli v vas Nemci, ubili dva domačina in odpeljali v Nemčijo na prisilno delo 15 moških in fantov. — 12. 4. 1944. je bilo ob letalskem napadu požganih in uničenih 19 hiš in štiri hiše delno poškodovane. — Dne 22. 4. 1944. so zopet razbojniško prišli v naš kraj Nemci, Mongolci in švabobranci ter vsi skupaj kruto grozili prebivalstvu, vršili preiskave in naropali raz-

ličnega blaga. — Julija 1944. je zopet prišla v vas roparska mešanica in požgala 21 poslopij.

SRED. LOKOVEC. — Fašisti so umorili meseca aprila 1943. Piska Leopolda ter istega dne aretirali 38 oseb, od katerih je Ludvik Pavšič umrl v zaporu v Gorici.

Nemci so umorili osem oseb, od katerih je bil Anton Šuligoj zažgan v hiši. Aretirali so 14 oseb.

Junija 1944. so požgali hišo Izidorju Vinklerju in šolo. — Januarja 1944. je podivjana nemška zver ustrelila partizanskega kurirja. Nato so istega leta zažgali hišo Filipa Lebana, ustrelili slepca Izidorja Šuligoja in mnogim ljudem izropali dragocenosti, obleko in živila. — Dne 26. 7. 1944. je zopet pridrvel v vas nemški nacist, ki je ropal po hišah in odnesel mnogo blaga ter ustrelil Rafaela Šuligoja. — 9. 10. 1944. je nemški tolovaj spet požgal 7 stanovanjskih hiš in gospodarska poslopja ter ustrelil mizarja Franca Šuligoja. Dne 23. 12. 1944. so »masovci« požgali dve hiši in povzročili škode tudi na premoženjih.

SPODNJI LOKOVEC. — Septembra 1942. so italijanski kvesturini aretirali in zaprli Šuligoja Ivana; nato so januarja 1943. italijani prisilno mobilizirali 5 fantov in jih poslali v kazenske bataljone. — Februarja 1943. je kvestura internirala Šuligoja Ivana, Humar Albina pa poslala v kazenski bataljon. Dne 26. aprila 1943. so karabinerji aretirali tov. Alojzija Hvala, ga kot ranjenega partizana odpeljali v tržaški zapor in ga tam mučili. — Dne 30. 4. 1943. na vse zgodaj so karabinerji in vojaštvo obkolili hišo tovarišice Šulgoj Frančiške, kjer je prenočevalo 9 partizanov; v boju sta padla partizan komisar Iskra in tov. Andrej. Požgali so tri hiše in gospodarska poslopja. — Junija 1943. pa je bilo interniranih 12 oseb in vsa družina Brevec.

Dne 28. 9. 1943. je prvič prišla v našo vas nemška golazen, aretirala dve tovarišici, ki sta bili odposlani v Nemčijo na prisilno delo. — Dne 17. 2. 1944. so našli pri Šuligoju Ivanu partizanskega komisarja Darkota Marušiča in dva spremljevalca. Obstreljevali so hišo z minometi; komisar in spremljevalec sta bila smrtno zadeta, drugi tovariš se je pa rešil. Pri tem so Nemci tudi obstrelili Šuligoja Ivana in ranili starega očeta Štefana Šuligaja. — Julija 1944. so odgnali v Gorico 5 oseb, nato pa istega meseca odpeljali v nemško taborišče na prisilno delo dve vaščanki, od katerih se Vončina Klotilda ni vrnila in je gotovo tam umrla. — 8. 10. 1944. je nemška drhal s pomočjo domačih švabobranske drhali naravnost besnela po vasi ter ustrelila dva domačina. Ta drhal je požgala 29 stanovanjskih hiš, 33 hlevov in gospodarskih poslopij ter šolo. Še no-

vembra 1944 je ta svojat ustrelila Marijo Gorjupovo. Ta dan se je zopet vršilo ropanje in smrtno zadet je padel intendant Zaščite IX. Korpusa Marjo Zajc, doma s Krasa.

Dne 25. 12. 1944 so se zopet pojavili v vasi Nemci in Italijani ter s seboj odpeljali 5 oseb. — Aprila 1945. je iz strahu pred Nemci napravil samomor Jožef Mavri.

GOR, LOKOVEC. — Februarja 1942. so fašisti težko ranili Franca Kogoja in aretirali Stanislava Šuligoja. Nato, so februarja 1943. izvršili prisilno mobilizacijo ter odpeljali mlade fante v kazenske bataljone. Februarja 1943. so aretirali Rafaela Kogoja, ga odpeljali v zapor, po polomu pa so ga Nemci odpeljali na prisilno delo v Nemčijo. — Do razpada Italije so italijanski fašisti aretirali več oseb.

Meseca septembra 1943. so Nemci ustrelili Alojzija Šavlija, vdrlj v naš kraj s tanki, kruto postopali s prebivalstvom in aretirali 9 oseb ter od teh 5 ljudi odvedli na prisilno delo v Nemčijo. Istega dne so ropali po vasi. — Še istega meseca so ponovno vdrlj v vas in ustrelili neznanega partizana nekje z Vipavskega. Pred ustrelitvijo so ga zelo mučili. Tudi 21. 4. je drhal, obstoječa iz Nemcev, fašistov in švabobrancev strahovala in grezila s smrtjo prebivalstvu ter ropala po hišah. Istega dne je padlo 5 naših tovarišev in dve tovarišici, katerih imena nam niso znana razen tovarišice Štrukelj Baldomire iz Tolminskega Loma in tcv. Valerija iz Koprivšča. 29. 6. 1944 so švabobranec aretirali partizanskega kurirja in ga zelo mučili. — Dne 26. 12. 1944 so fašisti v boju s partizani ustrelili dva tovariša. — Od 27. decembra 1944 do 28. marca 1945 so vdrlj Nemci trikrat v vas ter v spremstvu Italijanov in Španjolcev žugali prebivalstvu, vršili preiskave po hišah in ropali na vse strani.

Bovški okraj:

Bovec: Spomladi 1. 1941. je bilo aretiranih zaradi protifašističnega delovanja 6 tovarišev. Postavili so jih pred posebno sodišče ter decembra meseca istega leta obsodili: Ivančiča Ivana in Kavsa Franca na smrt, vse ostale pa na 10 do 30 let ječe. Ivančič je bil ustreljen na Opčinah, Kavsu so pa spremenili kazen v dosmrtno ječo. Mlekuž je kmalu po obsodbi umrl vsled trpljenja in mučenja v preiskovalnem zaporu.

Zaradi izdajstva nekega italijanskega delavca, ki je vodil Italijane je bila aprila 1943. na Planini Golobar (Bovec) obkoljena močna skupina partizanov, sestavljena po večini iz bovškega in sosednjih okrajev. V neenaki borbi je padlo 40 partizanov, od katerih je 29 pokopanih na bovškem

pokopališču. Mrtvece so Italijani kratkoma privezali z žico ter jih tako povlekli v dolino, kamor so dospeli strašno razmesarjeni.

Zaradi spopada s partizani so Nemci oktobra 1943. popolnoma požgali sosedno vas Strmec ter postrelili vse moške, ki so jih našli v vasi (16 po številu). V plamenih je našla smrt tudi stara ženska, ki ni mogla pravočasno pobegniti.

Meseca oktobra 1943. so Nemci bombardirali vas Čezsoč ter jo skoraj popolnoma pcrušili. Pod granatami sta našla smrt dva domačina.

10. X. 1943 so Nemci bombardirali vas Žago ter jo močno poškodovali. Ubit je bil en domačin, drugi pa se pravočasno pobegnili.

15. X. 1943 so zapazili Nemci nekaj partizanov v bližini hiše Ivana Mlekuža iz Kala pri Bovcu. Zaradi tega so Mlekuža ustrelili, njegovo hišo zažgali ter vrgli truplo v plamene.

V partizane je odšlo iz bovških krajev 508 borcev: od teh je padlo 65. pogrešanih je 15 invalidov pa 72. — V internacijo je bilo odgnanih 220 ljudi: umrlo jih je v internaciji 32. — Do tal porušeni in požganih je bilo 196 hiš ter 280 gospodarskih poslopij.

Kobariški okraj:

IDRSKO. — 12. junija 1943. zvečer je dobil naš krajevni odbor OF nalogo, da mora za isti večer do 23. ure pripraviti živč za partizane. Ljudstvo je hitro zbralo nekaj živč, ki ga je odneslo na dočeno mesto 7 oseb iz vasi. Medtem je prišla iz Kobarida četa alpinov IX. regimenta, obkolili so vas ter naenkrat začeli neusmiljeno streljati. Žrtv ni bilo. Naslednji dan so preiskali vse hiše in terorizirali ljudi, aretirali 4 osebe, med katerimi so dve pozneje izpustili, dve pa odpeljali v internacijo v Italijo. To sta bila zakonca Miklavč Karlo in Marija. Marija je prišla po razpadu Italije domov, moža Karla pa so odpeljali v Nemčijo, od koder se je vrnil po razpadu. Toda kljub grožnjam in kljub terorju je ljudstvo še bolj strnjeno in odločno pomagalo našim borcem.

Julija 1943. je prišel v vas kamion vojakov in orožnikov ter se ustavil pred hišo Manfreda Ivana. Poropali in odgnali so živino iz hleva ter odpeljali mater in 15-letno hčerko v internacijo, od koder sta se vrnila ob razpadu Italije.

Jeseni leta 1944. so prišli domobranec ter poropali vso živino in drugo imetje.

Po kapitulaciji Italije so imeli partizani zasedeno takozvano »republiko« ki je trajala skoraj 2 meseca. Zadnji dan meseca oktobra so nemški SS-ovci napadli republiko, ki je segala od Žage na Bovškem skoraj do Tolmina in od Robedišč do Sankvi-

rina ob Nadžih. Prihrumeli so v vas ter ropali, kar jim je prišlo pod roko ter terorizirali ljudstvo. Kar je bilo mladih, so zbežali v gore; v borbi, ki ni trajala dolgo, sta padla 2 partizana za našo vasio. Nato so zažgali hlev in 25 senikov, polnih sena. Ljudstvo je kljub terorju delovalo naprej ter na vse načine prevažalo živež za naše borce.

1. V. 1945. se je umikala zadnja nemška motorizirana kolona skozi vas; blizu vasi je bil v zasedi bataljon partizanov, ki jih je napadel ter se nato umaknil; ko so prišli Nemci v vas, so začeli metati po hišah vžigalne bombe, ki so povzročile požig dveh hiš in dveh hlevov. Ubili so Uršiča Antona doma pri družini.

LIVŠKE VASI. — Livek in bližnje vasi: Golobi, Šturm, Ravna, Perati, Ausa in Jevšek so vse skupaj povezane, ker so si v neposredni bližini, zatorej popisani dogodki imajo skupen značaj za vse vasi, kakor so bile vse vasi v času borbe kot ena celota in so s skupnimi življi in napori prenašale vse vojne grozote.

10. V. 1943. je napadla partizanska četa italijansko postojanko na Livku. Par dni pozneje je prišlo iz Trsta nad 7000 fašistov, ki so prošli v veliko ofenzivo na Matajur proti NOV. v vasi je ostalo nad 500 mož, ki so zgnali skupaj vse ljudstvo ter nam grozili, da nas bodo vse preselili in vasi požgali, ker podpiramo NOV. Med tem časom so vse hiše temeljito preiskali in odnesli, kar jim je prišlo pod roko; ob tej priliki so več oseb aretirali in odgnali v zapore v Trst in pozneje nekatere v internacijo v Savono. Vas Livek in okoliške vasi so bile že od leta 1943. središče partizanstva v Kobariškem okraju: ljudstvo je nudilo NOV in aktivistom OF vse pomoč v hrani, obleki in raznem drugem materialu.

Na Livških ravneh je NOO organiziral etavno kuhinjo za prehodne partizane in aktiviste ter kurirje, ki so stalno hodili preko ravni in vzdrževali zvezo na razne strani; ta kuhinja je mesečno razdelila 1000 in še več obrokov hrane. Vso to hrano je nabirala preko organizacij in velikokrat si je naše ljudstvo odtrgalo od ust, da je lahko dalo našim borcem.

24. maja 1944. so pridrveli ob času velike ofenzive SS-oddelki skupno z domobranci tudi v naše vasi; pri Golobih so istega dne požgali hišo št. 28, gospodarja Draška Ivana, zlec požrtvovalnega aktivista OF, aretirali in odpejali v Nemčijo, od koder se še ni vrnil. Njegovo ženo Drašček Marijo so ustrelili in težko ranjeno vrgli v gorečo hišo; ostala je samo hčerka Marica z mladoletno sestrico Zofijo, a kljub vsej nesreči ni klonila, ampak

je ostala še naprej najbolj delavna mladinka v vasi.

STARO SELO. — 23. marca 1941. je bil aretiran tov. Uršič Anton, ki je bil vedno preganjan kot zaveden Slovenec. Bil je zaprt v Gorici do 22. 4. 1943.

Oktober 1942. je bilo zaradi političnega delovanja prepovedano vsako kretanje izven vasi Rukli Alojzu. Takrat je že obstajala prva organizacija OF. Skrbno so vaščani zbirali hrano in jo donášali prvim partizanskim edinicam.

Februarja 1943. je bila izdana partizanska edinica, ki jo je sovražnik presenetil. V hajki je ostalo 15 mož brez vsake opreme; imeli smo tudi 2 ranjenca. Skrbno smo jih vaščani preskrbeli za prvo pomoč v obleki in hrani. Ranjena tovariša pa smo odnesli na varno ter ju zdravili do okrevanja.

Maja 1943. je pridrvelo v vas 80 fašistov, ki so strahovali ljudstvo s požigi. Ker se je formirala prva brigada na Primorskem, so jo zasledovali in ji bili stalno za petami. Tako se je 23. V. 1943. vnela silna borba na Stolu. Vojaščina se je ojačala in naše edince so bile obkoljene. Borili so se kot Levi. Pri tem so imeli 27 tovarišev ranjenih in 4 mrtve. Bitka je trajala ves dan do pozne noči. Najhujše je bilo pri prenosu ranjencev, ki niso mogli priti iz zasede. Brez vsake hrane, brez kavlje vode. Pomoč v hrani je bila zelo otežkočena, ker je bil prepovedan izhod iz vasi. Ta večer smo jim pripravili večerjo in po skrivni poti prišli do ranjencev, ki so vsi izmučeni čakali temne noči, da odrinejo iz tega kritičnega položaja. Požrtvovalnost naših mladink je bila velika. V bližini se je ustanovila bolnica, ki smo jo stalno vzdrževali s prehrano in z zdravili. Od ranjenih tovarišev so trije podlegli. Tov. Gašper, ki je bil zelo hudo ranjen in je bil nesposoben za prenos, je po nekaj dneh izdihnil mučeniške smrti. Ob tej priliki je bilo aretiranih 7 aktivistov. Iskali so tudi tov. Marijo Kraniec in Frančiško Urbančič, ki je bila hudo bolna in zaradi tega puščena doma; odpejani so bili v tominske, goriške in krminske zapore, kjer so bili pri zasliševanju strašno mučeni. Kljub temu je ljudstvo ostalo trdno in junaško nadaljevalo svoje delo.

Julija 1943. so Italijani ustrelili 2 neznanca partizana, ju slekli, sramotno opljuvali in obrcali in nato pokopali.

31. oktobra 1943. so prišli v vas SS-ovci in ustrelili tri moške.

Februarja 1944. so se nastanili v vasi za nekaj dni SS-ovci, pobrali po hišah več ruh in drugega blaga. Meseca maja so obkolili vas, zgnali vse vaščane na sredo vasi, po hišah vršili preiskave in pobrali, kar se jim je ljubilo.

17. julija 1944. so domobranci preiskali dve hiši in aretirali 5 aktivistov.

15. avgusta 1944. so domobranci pastrojili naše moške v vrsto, naperili vanje mitraljeze in jih po dveurnem strahovanju in sramotanju izpustili.

Avgusta 1944. so partizani napadli in zaplenili Nemcem živež. Ob tej priliki so Nemci aretirali 75-letnega starčka Antona Centiča in ga odpeljali za nekaj dni v zapor.

22. VI. 1944. opolnoči je pridrvela v vas švabobranska tolpa, obkolila vas in aretirala: tov. Franca Kranjca, ki je pustil doma številno družino, in Antona Uršiča s sinom Antonom. Oče je umrl v internaciji. Konavel Marc, Urbančič Rozalijo in Štiha Antona so pozneje izpustili.

4. VI. 1944. so prišli iz Kobarida domobranci k družini Rukli pod krinko črne roke. Ko je gospodinja Marija Rukli odprla vrata, so skočili k njej ter ji nastavili pištolo na čelo in jo vprašali, kje je sin.

Marca 1945. so Nemci zajeli italijanskega Garibaldinca, v njegovi navzočnosti so morali vaščani skopati jamo, nato pa so ga Nemci ustrelili v hrbet.

Aprila 1945. so napravili domobranci za vasjo zasedo, ker je bila izdana kurirska služba. Vaščani so trepetali in niso mogli javiti o pravem času, kurir je bil zajet in ustreljen. Javil je umik in s tem so bili rešeni ostali tovariši.

KOBARID. — Tudi prebivalci našega trga so mnogo pretrpeli, doživeli in žrtvovali za časa osvobodilne borbe. Niso klonili, ampak vztrajno in z navdušenjem so sodelovali v vsej dolgi in naporni borbi. Vse je v nemala ista želja, isto hrepenenje, da bi se že enkrat osvobodili tujeja jarma, pod katerim so ječali celih 25 let. Prebivalci so gledali z zaupanjem delovanje naših borcev, jim stali ob strani, jih podpirali moralno in materialno. Bili so prepričani, da njihovo trpljenje in vse žrtve ne bodo zaman in da bo prišel dan, ko bo naš narod zopet svobodno zadihal.

Zbrali smo nekaj podatkov te grozne zgodovine, pisane s krvjo naših padlih ju-

nakov. Njihovo delovanje se je pričelo že več let pred nastankom osvobodilne fronte. Tu moramo omeniti idealnega dijaka Manfreda Andreja, ki je začel bodriti mladino, vzbujati v njej narodno zavest in razkrivati ideje, ki so bile smernice novemu življenju. Drago je moral plačati neustrašni Manfreda to svoje delovanje. Že leta 1930. je bil prijet, zaprt in interniran. Ni se več vrnil v svoj domači kraj, kruta, zahrbtna bolezen, ki si jo je nakopal v ječi, mu je pretrgala nit življenja in njegovo komaj započeto delovanje. A ni bil edina žrtev, sledile so mu še mnoge druge.

Ko sta 1941. leta italijanski in nemški okupator zasedla Jugoslavijo, je mladina takoj začela misliti na osvoboditev. Ko je slišala, da se je ustanovila OF, je takoj pristopila k organizaciji. Bliskovito se je ideja razširila in zajela vse naše ljudstvo. Že leta 1942. so se prvi borci zatekli v hribe, v partizane, da bi tako sodelovali v boju proti sovražniku, ki je takoj začel s preganjanjem. In tako imamo celo vrsto aretacij, zaprtih in tudi interniranih. Po razpadu Italije so naši borci zasedli trg in ga junaško branili skozi 2 meseca pred Nemci, a končno so se morali umakniti premoči. Kdo naj popiše one grozote, ki so sledile tej okupaciji? Takoj prve dni zasedbe so nemški SS-oddelki prišli in ustrelili: Kurinčiča Jožefa, Vclariča Antona, Konstantina Jožefa in Filipa Antona. Zadnjega so obesili na strahoten način. Ti oddelki so dokazali svojo krutost tudi s požiganjem in ropanjem, kar je razvidno iz podanih števk: padlih borcev 24, invalidov 3, borcev 40, internirancev 34, požigov 8, pobojev 4, ropov 47, zaprtih 42.

Nepotrebno je omeniti, da so morali interniranci ter zaprti prestati razna nasilja, krute pretepe, lakoto, poniževanja in mučenja zasiljevanja ter vsakovrstne grožnje. Velike žrtve je doprinesel naš trg za časa osvobodilne borbe, ki ne smejo biti in ne bodo zaman! Prinesti nam morajo toliko zaželeno svobodo in priključitev k materi Jugoslaviji.

KNJIŽNE IZDAJE IN PERIODIČNI TISK

A. BUDAL

»Po tej težki vojni poženejo naše založbe kakor gobe po dežju«, nas je toležil France Bevk v začetku druge svetovne vojne, ko je bilo književno delo na Primorskem še zmeraj nemogoče. In res, če se bežno ozremo na slovenske publikacije iz prvega leta po osvoboditvi, vidimo, da se Bevkova napoved bolj in bolj uresničuje, dasi osvobojenje še ni popolno in zadovoljivo.

Knjižne izdaje

Med vsemi prednjači Gregorčičeva založba v Trstu, ki je v glavnem prevzela dediščino nekdanje Goriške Matice in je že v prvem letu ta okvir še razširila. Njene prve tri redne knjige so zanesle mnogo dobrega čtiva med najširše ljudske množice. Koledar za leto 1946 (uredil J. Pahor) se s članki, pesmimi in slikami posvečen predvsem osvobodilni borbi in njenemu srečnemu zaključku. Kakšnih dvanajst sotrudnikov ga je napolnilo z mnogovrstno vsebino, ki je večkrat zgodovinskega pomena. Oblika in obseg se bosta dala gotovo izpopolniti in razširiti. Mira Pucova je objavila dramo v treh dejanjih »Svet brez sovraštva«, ki se je uprizorila v ljubljanskem gledališču; delo je zgrajeno na prepadu, ki loči peklenu podobni svet, kakršnega je v Sloveniji gradil nacifašizem, in svet najvišjih teženj miroljubnega slovanstva. Damir Feigel je spretno priredil »Nekaj ruskih humoresk« znanih mojstrov Čehova, Zoščenka, Romanova, Katajeva in Averkina. V Mladinski knjižnici te založbe je Oskar Hudales s »Triglavo v zimskem poletu« načel vrsto dobrih mladinskih spisov. Za njim se je uvrstil Venceslav Winkler z zgodovinsko povestjo »Mladec Dragožita«, to je dober zgodovinski odsek nekdanjih borb, ki so bile tako podobne nedavnim našim. Pisateljica tretje mladinske knjige »Tako je bilo trpljenje« je mladina sama, ki je naravno in preprosto popisala prizore, razodevajoče celo vrsto družinskih in narodnih žalciger v boju zoper dva nečloveška okupatorja. Šele sedaj je lahko neovirano izšla Franceta Bevka »Pesterna«, ki je bila natisnjena že l. 1938 za Goriško Matico, a zaradi fašistovskega terorja ni mogla iziti ta preprosta zgodba o trpljenju uboge dinarice in njene hčerke. Ivan Lavrenčič je priredil »Tekalne igre«.

Važna je knjižica iste založbe »Razgovori in članki«, v katerih se zavedna

primorska duhovščina izjavlja za federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. Obširnejše delo je druga izdaja Franceta Bevka »Kaplana Martina Čedermaca«, ki je v prvi izdaji izšel s psevdonimom Pavle Sedmak pri Slovenski Matici v Ljubljani; knjiga se je brž uveljavila kot eno najboljših del plodovitega pisatelja in je še danes verna, preverna slika kulturnega suženjstva najzapadnejših Slovencev. Prav tako važna je knjiga istega pisatelja »Med dvema vojnama«, slovstveno izdelano ogledalo našega trpljenja, ki se je moralo nujno končati z uporom, borbo in zmago. Najzaslužnejšemu beneškemu Slovencu je posvečen »Trinkov zbornik«, kjer dvanajstotica pisateljev vsestransko osvetljuje lik tega odličnega borca za našo besedo in grudo na skrajnem zapadu in razmere, v katerih mu je bilo usojeno delati.

Mladini sta namenjeni dve važni šolski knjigi, ki jih je izdal Pokrajinski narodno osvobodilni odbor za slovensko Primorje in Trst v Ajdovščini brž po osvoboditvi: »Naša beseda« in »Svobodna pota« (sestavil J. Pahor). Pozneje so se jima pridružili še »Viri«, zbirka beril. Tako je bilo mogoče vsaj za silo od pomoči začetnemu pomanjkanju primernih učnih knjig z novo orientacijo v luči narodno osvobodilne borbe.

Med drugimi založbami je treba omeniti Tiskarno L. Lukežič v Gorici, ki je brž po osvoboditvi prva oskrbela Goričanom. »Goriški koledar za leto 1946« z važnimi spomini na Antona Gregorčiča in vrsto pripovednih in poučnih spisov in pesmi. Istočasno je izdala »Žepni koledarček za leto 1946«. V isti založbi je izšel »Slovenski cvetnik« za srednje šole A. Budala v pomnoženi izdaji, ki upošteva našo književnost iz narodno osvobodilne borbe. Med učbeniki te založbe naj omenimo R. Nemca »Italijansko vladno za srednje šole« in »Učim se angleščine sam«. Za zavezniško vojaško upravo je natisnila: Slovensko berilo za višje razrede slovenskih ljudskih šol, Računice I in III in Zgodovino slovenskega slovstva. Važni so njeni ponatisi kakšnih štirideset igrice »Talijske«, namenjene ljudskim odrom, n. pr. Čarodejna brivnica, Dve teti, Luknja v namiznem prtu, Pčoljšana trmoglavka, Čašica kave, Zaklad, Pred sodnikom, Zamorec, Junaki, Opeharjeni žid. Tihotapci itd.

Zveza prosvetnih društev v Trstu je izdala Ferda Delaka kolektivno dramo na besede Ivana Cankarja »Jer-

nejeva pravica«. Prosveta PNOO je izdala knjižico »Josip Srebrnič ob prencsu zemeljskih ostankov velikega borca za svobodo.

Periodni tisk

Prve dni osvoboditve je izhajal v Trstu dnevnik »Partizanski dnevnik«, ki ga je pozneje nadomestil »Primorski dnevnik«, glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje. Tedenska priloga za otroke v tem listu je bil sprva »Primorski pionir«, ki je pcnekod nadomeščal tudi manjkajoča osnovnošolska berila. Pozneje se je priloga preimenovala v »Mlado svobodo«. Podoben mladinski list je »Pionir«. Nekdanje družinske tednike je nadomestil »Ljudski tednik« s prav dobrimi obče kulturnimi članki in sestavki za najširše ljudske sloje. Važen goriški list za pas A je »Soški tednik«, za pas B pa »Primorska borba«. Srednješolski mladini je namenjen »Glas mladih«, ki izhaja vsakih 14 dni kot glasilo primorskega dijaštva. V drugem tabrcu izhaja tedensko »Slovenski Primorec« in dvotedensko dijaška »Mlada setev«. Zavezniška vojaška uprava izdaja dnevnik »Glas zaveznikov«.

Kulturni mesečnik »Razgleda« (urejuje France Bevk) je začel izhajati v Trstu v januarju 1946. »da na važni prelomnici našega narodnega življenja izpričuje pred svetom tvornost našega duha, goji lepoto naše besede in z znanstvenimi razlogi in dokazi brani naše pravice«. Prinaša domače leposlovje in članke, ki z znanstveno temeljitostjo obravnavajo pereča kulturna, politična, gospodarska in socialna vprašanja Slovenskega Primorja in Trsta. Stremi po kvaliteti in skuša dohiteti kar smo v dveh desetletjih in več po tuji krivdi zamudili. Omeniti je treba še »Ohzornik« in »Vestnik« Zveze kulturnih društev. Med nerednimi, manj važnimi, manjšim strokovnim skupinam namenjenimi publikacijami in med nabožnimi lističi (»Pastirček«) bi se utegnil nabrati še kakšen naslov zaradi popolnosti pregleda.

Kar smo do tod navedli, dokazuje, da se je slovensko književno življenje že v prvem letu po osvoboditvi krepko razmahnilo in bi se lahko še bolj, če bi se razmere ustalile in bi se naša zapadna meja uredila v skladu z našimi pravičnimi narodnimi zahtevami.

Crtomir A. Šinkovec :

Moje smreke

*Kaj bo z vami, kaj bo z vami
moje mlade smreke,
ko mi z belimi rokami
smrt zatisne veke.*

*Rasle boste neugnano
lepe kot device,
božal veter v jutro rano
vam bo mlado lice.*

*Ptice bodo v vejah pele,
sonce bo ljubilo,
meni krizanteme cvele
nad gomilo ...*

*O ljubezni bodo pele
in o sreči v vasi,
vračali se bodo v hiše
novi, zlati časi ...*

KRATKA KRONIKA PRIMORSKE

(OD LONDONSKEGA PAKTA 1915 DO OSVOBODITVE 1495)

Januar

- 1918 8 Wilsonov proglas — povod poznejši „Wilsonovi“ črti.
- 1944 19-22 Trdi boji XXX. divizije v Trnovskem gozdu; napadajoči Nemci utrpe težke izgube.
- 30 Eno'e Južno primorskega odreda uničijo vlak pri Devinu in prekinajo promet na tej progi za 2 dni.
- 31 Briško - beneški odred napade Nemško poveljstvo v Nemah pri Tarčentu v Benečiji. Vsa posadka je zbežala, nekaj Nemcev je bilo ubitih.
- 1945 2 Minersko - sabotažni vod XXX. divizije uniči pri Ronkih lokomotivo in 3 vagone.
- 6 Patrulja Beneškega bataljona uniči lokomotivo in vagon med Krstenico in Kanalom.
- 13 Minerska skupina inžinerskega bataljona IX. Korpusa minira pri Ločniku progo — uničen je bil sovražni vlak z vojakmi.
- 15 Pri Repentabru minirajo naše enote dva bunkerja ter ubijejo pri tem 8 fašistov.

Februar

- 1921 9 Fašisti razrušijo redakcijo časopisa „Lavoratore“.
- 1928 26 Dekret, ki s poznejšimi odloki postopoma ukinja vse slovenske časopise in revije.
- 1943 26 Umre narodni heroj Janko Premrl — Vojko — komandant I. Primorske brigade (ranjen v bojih 18. februarja) 24. apr. 1944 izda predsedstvo AVNOJ-a odlok, s katerim dobi naslov „narodnega heroja.“
- 1944 9 Minerici Briško - beneškega odreda porušijo most na cesti Kobarid—Breginj.
- 13-14 Naše enote napadejo med operacijami XXX. divizije močno utrjeno postojanko Fojdo nad Čedadom.
- 17 Borci Briško - beneškega odreda napadejo pri Fojani nemški kamion. Pri akciji sodelujejo slovenski in italijanski partizani.
- 20 Pohod XXX. divizije v Benečijo, boji pred Čedadom in na skrajnih zapadnih slov. mejah, kjer sta bili napadeni Attimis in Fojda. V februarju minirajo naše enote progo med postajama Vižovlje in Devin — 500 mrtvih in ranjenih sovražnikov.
- 1945 13 Enote IX. Korpusa razbijejo s protiofenzivo sovražnikovo ofenzivo in ponovno zavzamejo Čepovan, Trnovo, Lokve.
- 21 Na progi Trst—Postojna so bili uničeni z minami trije vlaki.

Marec

- 1923 28 Kr. dekret, s katerim so poitalijančili slovenska in hrvaška krajevna imena.
- 1924 16 Italijansko - jugoslovanski dogovor, s katerim je vzela Italija samostojnost Reki in si jo priključila.
- 1929 24 Tretje volitve v Italiji, pri katerih izgubijo Slovenci svoja dva poslanca.
- 1941 25 Izdajalska jugoslovanska vlada podpiše na Dunaju pristop k osi.
- 1943 15 Severnoprimorski odred napade sovražno postojanko na Drežnici pri

- Bovcu, pri čemer je bila pobita vsa posadka.
V marcu izvršenih mnogo sabotažnih dejanj na Krasu.
- 1944 1-5 Razbiťa nemška ofenziva v Benečiji — nad 1000 ubitih in ujetih sovražnikov.
- 4 Minerski vod Južnoprimskega odreda uniči 4 stolpe daljnoveđa pri Opčinah.
- 5 Minerske enote Istrskega odreda iztirijo vlak pri Rodiku. Isti odred napade na odseku Trst—Ilirska Bistrica nemško kolono in pobije 26 Nemcev.
- 10 Minerski vod Južnoprimskega odreda uniči pri Devinu več stebrov daljnoveđa.
- 12 Enote Briško - beneškega odreda uničijo na letališču Belvedere pri Vidmu devet sovražnih letal.
- 22 Briška četa Briško - beneškega odreda uniči električno centralo v Logu pri Bovcu. Uniči posadko 15 mož in zapleni orožje.
- 1945 1 Sovražni izpadi proti enotam IX. Korpusa v Vipavski dolini iz Gorice, Ajdovščine, Idrije, Cola in Grgarja. Vsi napadi so bili odbiti.

April

- 1915 26 Londonski pakt — Anglija in Francija obljubita Italiji slovenske zemlje.
- 1918 8-10 Rimski pakt — Kongres zatiranih bivših avstro-ogrskih narodov v Rimu.
- 1921 4 Požig vasi Krnica pri Vodnjaju.
- 1924 6 Druge volitve, pri katerih je bila vsa Italija razdeljena na 15 volilnih pokrajin — Slovenci ostanejo na ta način v manjšini.
- 1941 6 Razbojniški napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo.
- 27 Ustanovitev Osvobodilne Fronte slovenskega naroda.
- 1942 15 Večja borba primorskih partizanov z Italijani na Nanosu.
- 1943 V marcu in aprilu so Italijani skušali na Primorskem z večjim silami uničiti prim. partizane, doživeli pa so popoln neuspeh. II. bat. Južnoprimskega odreda je pri Planini nad Vojskem odbil sovražni napad velike premoči in zadal visoke izgube.
- 1944 1 Pričetek bojev IX. Korpusa pri Idriji, ki trajajo do 15. IV. Nemci imeli velike izgube.
- 2 Minerske enote IX. Korpusa minirajo kinodvorano na Opčinah. 80 Nemcev mrtvih in 150 ranjenih. Naših talcev padlo 73.
- 10 Enote Briško-beneškega odreda napadejo četnike pri Števerjanu.
- 11 Enote IX. Korpusa nadaljujejo z blokado Idrije.
- 11-22 Nemci začno z ofenzivo na osvobojeno ozemlje na Primorskem. V istem času poženejo minerske enote XXXI. divizije v zrak nemško oficirsko menzo — ubitih 180 oficirjev. Nemci obesili 51 talcev.
- 15 Enote Briško-beneškega odreda minirajo most v Moši in uničijo 2 tanka.
- 22 Skupina minercev XVI. SNOB J. P. Vojka uniči v Postojnski jami 760 sodov bencina.
- 29 III. SNOUB minira železniške objekte v Ajdovščini.
- 1945 22 Na odseku Čepvana in Trnovega zavzetih več sovražnih oporišč.
- 23 V pripravi svojih akcij proti Trstu zavzame IX. Korpus na Trnovski planoti postojanke: Lokovec, Puštale, Zavrh, Podlake in Kal.

- 26 Enote IX. Korpusa očistijo izhodiščne položaje k Trstu. Hude borbe v Nadiški dolini.
 29 Enote IX. Korpusa zavzamejo položaje okoli Trsta
 29-30 Enote IX. Korpusa vderejo v Trst in zavzamejo Opčine.

Maj

- 1921 15 „Svobodne“ volitve v Italiji; v mnogih krajih imajo večino slovenski glasovi.
 1928 3 Mussolini izjavi, da fašistična vlada ni vezana na obveze prejšnje vlade o spoštovanju narodnih manjšin.
 1943 12 Partizani Južnoprimorskega odreda uničijo v Nabrežini 3 avtomobile in zaplenijo mnogo sanitetnega materiala, nekaj orožja in municije. Italijani imeli 7 mrtvih in 2 težko ranjena.
 16 Partizani Južnoprimorskega odreda napadejo v dolini Raša kamion skvadristov, od katerih je bilo ubitih ali ranjenih 42.
 16 Pod šentviško goro druge enote Južnoprimorskega odreda napadejo italijansko kolono, ubijejo 6 Italijanov in več ranijo. Od enot, ki pridejo na pomoč, pobijejo 80 Italijanov, ostali se umaknejo.
 V pomladnih mesecih sta V. brigada Simona Gregorčiča in VI. brigada Ivana Gradnika vdrla v Beneško Slovenijo in upor se je začel na skrajnih zahodnih mejah slov. zemlje. Večji spopadi: pred Čedadom, na Matajurju, na Stolu, pri Čenebli in na Kolovratu.
 1944 19 Borci Briško - beneškega odreda skupno z Garibaldinci napadejo sovražno postojanko pri Attimis.
 21 XIX. brigada S. Kosovela napade nemško kolono kamionov na cesti Gorica—Ajdovščina. Zažganih 8 vozil, 20 Nemcev ubitih.
 26-27 (V noči) — Padejo sovražne postojanke: Prvačina, Dornberg, Tabor. Napadali so: I. bat. XIX. SNOB Sr. Kosovela, B. d'Assalto Trieste, en bataljon XVIII. SNOUB Bazoviške, II. bataljon XIX. SNOB.
 29 Oddelek Južnoprimorskega odreda minira progo Gorica—Červinjan.
 1945 1 Enote IX. Korpusa zavzamejo Tržič, tam ujetih 700 SS. Istočasno zavzeta Gorica in osvobojena vsa Primorska. Naše enote prodirajo v Furlanijo in pridejo zahodno od Tržiča ob 13.30 v dotik z angleško VIII. Armado.
 4 Glavni štab Slovenije pride v osvobojeno Ajdovščino.
 5 Tržaška radijska postaja začne s slovensko oddajo.

Junij

- 1940 9 Italija napove vojno Franciji in Angliji.
 1941 22 Nemčija napade Sovjetsko Zvezo.
 1943 24 Primorski partizani uničijo železniški most v Baški Grapi, s tem je bil promet na progi Trst—Jesenice prekinjen za 2 meseca.
 Junija in julija: Primorski brigadi S. Gregorčiča in I. Gradnika nadaljujeta svoj pohod po Beneški Sloveniji, stalno sta zapleteni v borbe. (Nad Beneškimi Brezjami, v dolini Učeje, na Lemežu, v Reziji, pri Huminu.)
 1944 2 Enote Južnoprimorskega odreda napadejo na cesti Štorje—Senožeče sovražno kolono — ubitih več Nemcev in domobrancev, zaplenjeno orožje.
 Enote XXX. divizije uničijo med Gorico in Ajdovščino tank in dva

- oklopna avtomobila. Zaplenijo precej municije in orožja.
- 11 Volitve z manifestacijami v kanalskem okrožju.
- 13 Enote Briško - beneškega odreda vderejo v sovražni postojanki Attimis in Nimis.
- 13-18 Okupator začne napade na osvobojeno ozemlje — ena kolona prodira iz Primorske.
- 20 Inžinirske enote XXX. divizije porušijo na cesti Idrija—Grahovo 8 mostov, 2 veliki škarpi in položijo mine.
Primorske partizanske enote uničijo posadko v Vipavskem gradu.
- 22 Enote Briško - beneškega odreda napadejo pri Plavah nemško kolono. Enote Južnoprimorskega odreda uničijo pri Ronkih brzovlak poln nemških vojakov.
Celokupna okupatorjeva postojanka v Žagi pri Bovcu preide na stran NOV (105 italijanskih vojakov.)
- 28-2.VII. Enote IX. Korpusa močno napadejo železniško progo Sv. Lucija — Podbrdo. Uničene so postojanke: Koritnica, Mohorc, Pranger. Pobitih 200 sovražnikov, razrušenih 8 mostov.
- 29-30 Minerci III. SNOUB Iv. Gradnik porušijo železniški most med Koritnico in Oblokami.

Julij

- 1920 13 Požig Narodnega doma v Trstu.
Oplenjenje lokalov podružnice Ljubljanske Kreditne banke.
Oplenjenje lokalov Jadranske banke.
Oplenjenje lokalov Hrvatske hranilnice.
Oplenitev uradov šestih slovenskih advokatov.
- 1931 1 Uveden novi kazenski zakonik, ki vsebuje odloke o „državni varnosti“ in med drugim odlok o „posebnih sodiščih za obrambo države“, ki so bila uvedena že leta 1926.
- 1943 10 Izkrcaje zavezniške vojske na Siciliji.
25 Padec Mussolinija in fašizma v Italiji.
Ves mesec: Partizanske borbe na Krasu, Krnu, Bogatinu.
- 1944 8 Enote Južnoprimorskega odreda uničijo protiletalsko baterijo na Proseku.
10 Idrijsko-tolminski odred uniči postojanko v Kamnem pri Kobaridu.
13 Enote Južnoprimorskega odreda iztirijo vlak na progi Prosek-Nabrežina.
I. bataljon XVI. SNOB I. P. Vojka minira in do tal poruši sovražno postojanko v Hudi Južini.
21 Minerci Južnoprimorskega odreda uničijo pri Barkovljah 4 vagone in lokomotivo.
22-23 III SNOUB likvidira postojanko Rihenberg.
26 III. Brigada napada nemško kolono osmih kamionov med Ajdovščino in Predmejo. Pobitih 48 Nemcev, uničenih 7 kamionov in zasežen ogromen plen.
26-27 V bojih z IX. Korpusom na Banjski planoti in okoli Lokev so imeli Nemci 218 mrtvih in skoraj toliko ranjenih.

Avgust

- 1919 4 Opustošenje „Narodnega doma“ v Trstu.
Opustošenje slovenske osnovne šole v ulici Acquadotto.
- 1942 V tem mesecu: partizanske borbe na Krasu in pri Vipavi.
- 1944 22 Enot IX. Korpusa uničijo električno centralo na postaji v Solkanu. Uničili so še električno lokomotivo, postajne delavnice, vodovodne naprave in bencinsko skladišče.
- Enote XXX. divizije imajo hude borbe na Krnu.

September

- 1921 9 Požig „Narodnega doma“ v Barkovljah.
- 1926 3 Dekret, s katerim so namesto voljenih županov postavljeni „pode-sta-ti“ v vseh občinah.
- 1927 11 Ukinitev društva „Prosveta“ v Trstu, potem, ko je bila že ukinjena dolga vrsta drugih društev.
- 1930 5 Zaključen proces proti Bazoviškim žrtvam: Bidovcu, Marušiču, Milošu in Valenčiču.
- 1939 1 Nemčija napade Poljsko — začetek II. svetovne vojne.
- 1942 V septembru ustanovljen v Vipavski dolini nad Ozeljanom I. Primorski bataljon Simona Gregorčiča.
- 1943 8 Kapitulacija Italije — ustvari se drugo osvobojeno ozemlje, ki sega na Primorsko.
- 10 Primorski partizani vderejo v Gorico. Za posest mesta se do 25. septembra bijejo v predmestju in okolici hude borbe.
- 11 Na goriškem letališču uničenih veliko število letal.
- 16 Sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slov. Primorja in Beneške Slovenije k Sloveniji.
- 20 Naše čete zavzamejo v naskoku Idrijo.
- NOO — za Primorsko sprejeme sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi Primorske k Sloveniji.
- 27 Na Primorskem ustanovljena XXVI. Goriška divizija NOV in POI (poznejša XXX. divizija).
- 1944 2 Enot IX. brigade uničijo pri Ilirski Bistrici 1500 m proge.
- 7 Boji XXX. divizije pri Štanjelu
- 17 Enot Briško - beneškega odreda uničijo postojanki Plave in Anho-vo. — V Plavah je posadka 90 mož prešla na našo stran.
- 19 XIX. SNOB Srečka Kosovela razoroži posadko v Pliskovici.

Oktober

- 1922 23 Dogovor v Sv. Margareti (Santa Margherita), kjer dobijo italijanski državljani v Dalmaciji obsežne pravice.
- 1923 1 Gentilova šolska reforma, ki uvaža postopno italijanski jezik v slov. šole.
- 1925 15 Kr. dekret, ki odpravlja vsakršno uporabo slovenskega jezika na sod-nijah in navaja globe za prekršitve.
- 1929 14-17 Proces, na katerem obsodijo na smrt Vladimirja Gortana, druge pa na dolgoletno ječo.
- 1943 3 Na Primorskem ustanovljena XXVII. Triglavska divizija NOV (pozneje XXXI. div.)
- 15 Patrulja II. bataljona XIX. SNOB Sr. Kosovela razoroži posadko karabinerjev v Prvačini.

- 19 Enote I. in III. bataljona XIX. SNOB Sr. Kosovela razorože po kratki borbi 200 karabinerjev v Pliskovici.
- 21 Enote II. in III. bataljona XIX. SNOB Sr. Kosovela zaplenijo v Mirnu preko 4.000 kg usnja.
- 25 Borci XIX. SNOB Sr. Kosovela napadejo nemško kolono pri Komnu, Škrbini in Svetem (Uničijo 2 oklopna avtomobila, 2 sanitetna avta in 1 motor).
Ista brigada ima hude borbe z Nemci na liniji: Fajtov hrib — Trstel — Železna vrata. Sovražnik ima 40 ranjenih in mrtvih.
Sovražne sile napadejo XVII. SNOB Simona Gregorčiča na sektorju Kožljek—Vinji vrh. Sovražnik ima 40 mrtvih in ranjenih.
- 20-25 Primorski partizani preidejo v ofenzivo in zadajajo Nemcem težke izgube pri Sv. Gabrijelu nad Gorico. Istočasno se vrše borbe na črti Idrija—Žiri—Selce.
- 27-31 Enote XXVI. divizije Goriške v defenzivi na črti Bovec—Kobarid z uspehom.
29. I. bat. XVI. SNOB, XXVII. divizije Triglavske vodi hude borbe z Nemci pri Trebiji in jo zasede, VII. brigada pa pri Volčjem. Porušen most pri Repentabru.
- 1944 1 Naše enote razrušijo most pri Plavah in uničijo progo.
- 6 Sabotažna skupina iz Sežane uniči z minami vlak med Redipuljo in Devinom.
- 15 Naše enote napadejo na cesti Gorica—Trst avtomobilsko kolono. Uničena 2 kamiona in en avtomobil, pobitih 25 sovražnikov.
- 18 Patrulja rezijskih partizanov minira 40 m proge Videm—Trbiž.
- 20 Enote IX. Korpusa razrušijo progo med Miramarom in Trstom. Ubitih 350 Nemcev, ki so se vozili z vojaškim transportom.

November

- 1920 12 Rapalska pogodba.
- 1921 12 Požig „Narodnega doma“ v Rojanu.
- 1925 26 Zakon o društvih, ki onemogoča obstoj slovenskih športnih in kulturnih društev.
- 1943 5 2. četa I. bataljona XIX. SNOB Sr. Kosovela napade na cesti Senožeče—Razdrto kamion in ubije 4 Nemce. Na cesti Senožeče—Štorje pa dva kamiona in ubije 10 Nemcev.
- 7 III. brigada Ivana Gradnika napade pri Colu nemški kamion in zapleni mnogo materijala.
XVII. brigada S. Gregorčiča zavzame nemško postojanko pri Plavah.
I. bataljon XIX. SNOB Sr. Kosovela napade nemške avtomobile in ubije med drugim 1 generala in 4 višje oficirje.
- 8-9 II. bataljon XVII. SNOB S. Gregorčiča napade vojašnico v Ločniku pri Gorici in razoroži vso posadko.
- 17 XVII. SNOB S. Gregorčiča razbije postojanko Ajbo in poruši 250 m železniškega nasipa.
XVI. SNOB J. P. - Vojka napade Nemce v Trebiji.
- 18 Partizanske enote zavzamejo Tolmin.
- 18-22 Težki boji XXX. divizije v Benečiji.
- 19-20 Minerski vod XIX. SNOB S. Kosovela iztira med Sežano in Opčinami vlak.

- 29-30 II. zasedanje AVNOJ-a v Jajcu.
- 1944 8 Naše enote porušijo progo Videm—Trbiž. Uničen sovražni vlak in rešeno pri tej priliki večje število internirancev.
- 16 Minerske skupine porušijo železnico Ponteba—Calmone.

December

- 1918 29 Razrušenje redakcije časopisa „Edinost“.
- 1921 1 Prvo italijansko ljudsko štetje, ki je potvoriло narodnostna razmerja.
- 12 Požig „Narodnega doma“ pri sv. Ivanu.
- 1925 1 Ljudsko štetje, ki so ga izvedle italijanske oblasti na Reki.
- 1926 Uzakonjen predlog Federzoni-ja, da niso „prefekti“ več voljeni, ampak da jih imenuje notranje ministrstvo, kakor tudi ostale pomočnike. Nobeden Slovenec ni bil imenovan!
- 1941 15 Obsodba devetih Slovencev na smrt pri procesu v Trstu.
- 1943 11 Minerski vod XIX. brigade Sr. Kosovela poruši železniški most pri Tržiču. Promet Trst—Gorica prekinjen za 14 dni.
18. III. bataljon XVII. brigade Bazoviške uniči rudnik svinca v Rablju.
- 1944 12-16 Sovražnik začne ofenzivne akcije v Reziji in Benečiji.
- 19 Nemci začno ofenzivo na Primorskem proti našemu osvobojenemu ozemlju. Pri tej ofenzivi, ki traja 2 tedna, ima sovražnik precej izgub.
- 27 Patrulja II. sabotažnega voda pri IX. Korpusu uniči z miniranjem dve lokomotivi in 7 vagonov pri Nabrežini.
- Druga patrulja te skupine uniči lokomotivo in več vagonov med postajama Ronki—Redipulja.
- 29 Minerski sabotažni vod inžinerskega bataljona uniči na progi Gorica—Videm lokomotivo in več vagonov.

Zdravko Ocvirk:

Spet bil sem . . .

Iz cikla „Bratu v zapor“

*Spet bil sem, brat moj, v tvoji sobi včeraj,
ki zdaj brez tebe prazna je in tuja,
da njena me praznota kar utruja,
saj v njej še svež spomin je nate zmeraj.*

*Na mizi rokopis, ob njem črnilo,
pero in svinčnik, slika tvoje žene
in roža v vazi, ki sedaj že vene,
zastirta okna, da te ni motilo.*

*In stol je prazen, kamor si posedal,
pod posteljo samevajo copate,
na stropu se je pajek v kot zapredel —*

*tako je, kot bi vse čakalo nate.
Kako je, brat, da se še nisi vrnil,
se mar vnovič dan brez tebe utrnil?*

Zadružna

T I S K A :

*časopise, knjige,
publikacije,*

Tiskarna

*stereotipija
stolni stroji
lastna knji-
goveznica*

*lepake, letake
in trgovske
tiskovine
eno in večbarvno*

NAJEMNIK
ZALOŽNIŠTVO
„PRIMORSKEGA
DNEVNIKA“
D. Z. O. Z.

TRST, ul. S. Francesco 20
TELEFON ŠTEV. 29-477

Dr. Didič Stanko

TRST

ULICA ROMAGNA 2 — TEL. 29523

GORKIČ IVAN

Trgovina jestvin
TRST, ULICA RITMAYER 6

VELIKA IZBIRA VINA, VSEH
VRST LIKERJA, KAVE, KAKAVA. MAR-
MELADE IN VSEH VRST DELIKATES ITD.
CENE ZMERNE POSTREŽBA TOČNA

UIIVOD

IZVOZNI ZAVOD

PRODAJA NA DEBELO
LESA, PREMOGA, CE-
MENTA, BOXITA IN RA-
ZNIH SUROVIN, KUPUJE
STROJE IN INDUSTRIJ-
SKE IZDELKE VSEH VRST

TEL. 8000

TRST, Via Torre Bianca 8-III

Zora Bait

VELIKA IZBIRA

DAMSKIH KLOBUKOV,
KOŽUHOVINE TER
MODNIH PREDMETOV

Gorica, Corso Verdi 29

Gorica & Kustrin

velika

zaloga

tkanin

in

Gorica

perifa

Raštel 5

a, via G. Carducci
9

L.
M
O
N
C
A
R
O

Modno blago

Pletenine

Tkanine

Srajce

Perilo

Na drobno — na debelo

Velika izbira

VERMUTA

PRISTNEGA

DOMAČEGA ŽGANJA

ORIGINALNEGA KONJAKA

VAM NUDI PO UGODNIH CENAH

TRST, Campo

V. DOVGAN

S. Giacomo 3

Bandelj Jožef

CVETLIČARNA

GORICA

m

Točna postrežba

Zmerne cene

Vida Rihard

prej BITEŽNIK

GORICA

ULICA CARDUCCI ŠT. 15

irodnilnica

Zaloga na drobno in debelo: **droži, oljnatih in navadnih barv, firnežev, čopičev, karbolija, katrana, špiritov itd.**

CENTRALNO
PROMETNO

A. D.

»Centroprom«

Podružnica

TRST, ulica Cicerone 8

Telefon 29306

ZADRUGA
PRODAJALCEV

NETEKOČIH
GORILNIH
SNOVI

TRST

VIA MAZZINI 6

TELEFON 3972

KONZUMNA
ZADRUGA L.OZ.

TRST

V. FONDERIA 3

TELEFON 90-722

A. Podgornik

KEMIČNI PROIZVODI
BARVE - LAKI - ČOPIČI,
KRTAČE - METLE
MILA - PRALNI NADO-
MESTKI - DIŠAVE
GLAVNIKI - PAR-
FEMI - SANI-
TETNI PRED-
METI - GIPS

CEMENT - PETRO-
LEJSKI PROIZVODI
KARBID - ZAMAŠKI
PIPE - GOBE IN
JEKLENA VOLNA

GORICA, Trg E. de Amicis 12 (Na Kornu)

TELEFON 788

TRGOVSKA
ZBORNICA
GORICA 9110

**LEOPOLD
DOLJAK**

Gorica

UL. G. DONIZETTI 27

TELEFON 171

AUTO

prevozno podjetje

Milano

VIA P. MARONCELLI 6, TELEFON 62-994

NARODNA KNJIGARNA

(KNJIŽNO ZALOŽNIŠTVO)

ZDRUŽENO S PAPIRNICO, prej KNJIGARNA CARDUCCI
Gorica, Carducci 7 (Gosposka ul.)

IMA V ZALOGI RAZLIČNE ŠOLSKE,
LEPOSLOVNE, ZNANSTVENE
IN DRUGE KNJIGE

PO NAROČILU PRESKRBI
TUDI KNJIGE IZ TUJINE

PRODAJA NA DROBNO IN NA DEBELO VSE
PISARNIŠKE POTREBŠČINE ZA DOM, URAD,
IN SOLO — ZALOGA DIDAKTIČNIH PRED-
METOV ZA OPREMO ŠOL

TELEFON 1-69 POŠTNO ČEKOVNI RAČUN 11-3688

Priporočamo

trgovino

čevljev

AND. ČOTAR

GORICA, RASTEL 34

**TRGOVINA
ČEVLJEV**

izbira
čevljev

pri Sv. Krišpinu

domačega
izdelka!

GORICA - RAŠTEL 35

Trdka **ELIJA ČUK**

GORICA, PIAZZA CAVOUR 9, CORSO VERDI 26

Z največjo izbiro
šivalnih strojev, dvoko-
les, motorjev, radijskih
aparatov itd., itd., itd.

Priporoča svoje blago iz najboljših svetovnih tovarn

kmečka

Kraševci

Viparvci

JE NAŠE
DOMAČE
PODJETJE

se priporočamo

BARRA

Briči

Goričani

♦
TU VARNO
NALOŽITE
DENAR, DO-
BITE UGOD-
NA POSOJILA
OTVORITE
SVOJ TEKOČI
RAČUN.

♦
NAŠA BANKA
VAM IZVRŠI VSE
BANČNE POSLE

♦
TELEFON 226

GORICA
VIA CARDUCCI 14

*Mirodilnica
- Drogerija*

MERVIČ ANTON

GORICA — ULICA RAŠTEL 47

TELEFON 402

KNJIGARNA
PAPIRNICA
NABOŽNI
PREDMETI
SVEČE

Katoliška Knjigarna

Gorica, Travnik št. 11

TEL. INT. 335

Avta -

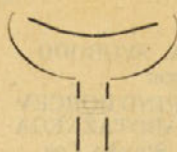
prevozništvo

Zupančič Jože

TRST, BARKOVLJE 3

TEL. 29482

Steklarna

**Koren
Anton**

GORICA, ulica Carducci 4

Najboljši prigrizek
in dober
teran do-
bite pri

bufet

Sirku TRST

UL. XXX. OTTOBRE 17

A. PERTOT

VELIKA IZBIRA
KROJAŠKEGA
PRIBORA

TRST

Via Ginnastica 22

CITRUS

D. Z. O. Z.

SADJE, JUŽNO SADJE
IN DEŽELNI PRIDELKI

**UVOZ
IZVOZ** TRST

TEL. 44-67

UL. TORREBIANCA 27

podjetje

TRST — LJUBLJANA
TRST — POSTOJNA

ZAHARIJA

TRST — PORTOROŽE

TRST — BISTRICA

TRST — SEŽANA — ŠTORJE — POVIR

TRST
FABIO SEVERO

TELEFON 29243

K A Z A L O

	Stran		Stran
KOLEDAR	3	GRAMOZNA JAMA - Lojz	
PRVI BORCI ZA SVOBODO -		Kraigher	91
Vekoslav Španger	17	*UTRINKI - Gema Hafner	93
NAPAD NA SKUPINO BORCEV		- TELESNA VZGOJA V SLOV.	
TRŽAŠKEGA SABOTAŽNEGA		PRIMORJU - Janko Pertot	94
BATALJONA - Stanko Čok	27	MOČ GLASBE - Emil Komel	97
VLADIMIR ŠTOKA - Vekoslav		- PO PLANINSKIH SONČNIH	
Španger	29	TLEH - Z. Jelinčič	98
IVAN IVANČIČ	32	ZDRAVSTVO NA PRIMOR-	
DRAGO RUPEL	33	SKEM - Dr. Robert Hlavaty	99
ANTON MAJNIK - M. M. in		PRAGA V JESENI 1946 - Josip	
Z. J.	34	Babič	101
ŽRTEV ANDREJA MANFREDE	36	*NAŠA VAS - Črtomir Šinkovec	105
TAKO SE JE ZAČELO - Marin-		*VEČER NA VASI - Č. Šinkovec	105
čič Ivc	37	GOSPODARSTVO TRSTA -	
MATERINI SPOMINI - Marko-		Dr. Skrinjar Dragotin	106
vič Marija	43	*POTEPUHOVA PESEM - Miha	
KURIRKA MIRA - Stanko Čok	44	Klinar	113
SKOZI FRONTO - Danilo Lokar	48	*PARTIZANI NA POČITKU -	
KAZENSKA EKSPEDICIJA -		Miha Klinar	113
Marinčič Ivo	52	ZADRUŽNIŠTVO V SLOVEN-	
*NAŠ DED - Črtomir Šinkovec	55	SKEM PRIMORJU PO OSVO-	
PRIMORSKA MLADINA IN T.		BODITVI - Janko Furlan	114
I. G. R. POD FAŠIZMOM -		*SANJE GREDO - Ludovika Ka-	
Z. Jelinčič	56	lan	118
*VELIKA NOČ V TOLMINU -		*V MRAKU - Ludovika Kalan	118
Bohun	69	NAČRTNA PREUSMERITEV	
*ŠEBRELJE - Črtomir A. Šin-		NOVEGA KMETIJSTVA - Dr.	
kovec	70	Fran Juriševič	119
PRAVICA - France Bevk	72	*IZ MOJEGA DNEVNIKA - Ge-	
REŽIM STOLETNEGA POTUJ-		ma Hafner	121
ČEVANJA NA KOROŠKEM -		VINO - Joško Babič	122
France Škerl	74	O PRAVILNI OBDELAVI ZEM-	
*NA MEJI - Gema Hafner	81	LJE - Dr. Fran Juriševič	126
SLOVENSKO NARODNO GLE-		OVČJEREJA - Dr. F. Juriševič	129
DALIŠČE ZA TRST IN PRI-		KRONIKA NAŠIH KRAJEV	131
MORJE - Justo Košuta	82	KNJIŽNE IZDAJE IN PERIO-	
SOCIALNO SKRBSTVO V CO-		DIČNI TISK - A. Budal	153
NI A - Marija Kržič	85	*MOJE SMREKE - Črtomir A.	
*VEČER - Gema Hafner	88	Šinkovec	154
PRIMORSKA OSNOVNA ŠOLA		KRATKA KRONIKA PRIMOR-	
V PRVEM LETU SVOBODE -		SKE	155
Drago Pahor	89	*SPET BIL SEM - Z. Ocvirk	161

Z * označeni spisi so pesmi.

Trst K

[Handwritten signature]

Koledar Gregor
1947

050.92(450.361 Trst)

019471984

PERSON IN STUD.
KNIZNICA TRST

COBISS